

TARTU ÜLIKOOI AJALOO KÜSIMUSI

X

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
ENSV ühingu „Teadus“ TRÜ organisatsioon

HUMANITAARTEADUSTE ARENGUST TARTU ÜLIKOOLIS

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI
X

(TRÜ ajaloo komisjoni ja ajaloo
muuseumi materjalid)

TARTU 1981

РАЗВИТИЕ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ.
Вопросы истории Тартуского университета X.
(Материалы комиссии истории ТТУ и музея истории ТТУ).
На эстонском и русском языках.
Тартуский государственный университет.
СССР, 202 400, Г.Тарту, ул.Олинкооли, 18.
Vastutav toimetaja K. Siilivask.
Korrektorid L. Jago, M. Tsikalova.
Paljundamiseks antud 14.09.1981.
MB 08904.
Formaat 30x45/4.
Kirjutuspaber.
Masinakiri. Rotaprint.
Arvestuspoognaid 14,93.
Trükipoognaid 15,75.
Trükiarv 750.
Tell. nr. 1007.
Hind rbl. 2.20.
TRÜ trükikoda, ENSV, 202400 Tartu, Pälsoni t. 14.

LIIVIMAALASTE ÕPINGUD TARTU ÜLIKOO LIS
AASTAIL 1632 - 1710

A. Tering

Tartu ülikooli asutamisel peeti esmajoones silmas Liivimaa kui äsja Rootsi kroonile allutatud provintsi jaoks kohalikke olusid ja keeli tundvate haritlaste ettevalmistamist. Et aga siinsete noormeeste immatrikuleerimine ülikooli oli selle algaegadel tunduvalt väiksem kui rootslaste juurdevool / 1/, siis on baltisaksa ajaloolased Tartu akadeemia osa liivimaalaste jaoks küllaltki tühisena püüdnud näidata. K. Tiersch ja H. Thomson seadsid Tartu ülikooli kui vaimse keskuse baltimaalaste jaoks üldse kahtluse alla / 2/. G. v. Rauch väitis, et Saksamaal õppinud baltlaste arv ületab Tartus õppinute oma /3/. Välismaal õppinud baltlaste hulka on arvatud ka Kura hertsogiriigi alamad, kes aga jäid Königsbergi ülikooli mõjupiirkonda. Samuti pole arvestatud asjaolu, et iga üksikisik võis olla immatrikuleeritud mitmesse ülikooli (vähemalt 40 % liivimaalastest, mis summeerituna annab liialdatud arvu. Hiljaaegu on seda täie õigusega kritiseerinud K. Inno /4/, kuid ta ise pole läbi töötanud mitmete tähtsamate ülikoolide matrikleid, mis oleksid andnud olulist lisa liivimaalaste õpingute väljaselgitamisele.

Järgnevalt püüaksime jälgida liivimaalaste /5/ ülikoolides õppimise dünaamikat 17. sajandil ja 18. sajandi esimesel kümnendil ning milline oli Tartu ülikooli tulnute arv samal ajal välismaa akadeemiatesse immatrikuleeritud liivimaalastega võrreldes. Nende hariduslik ja sotsiaalne tagamaa vääriks edaspidi sügavamalt käsitlemist, kuid esialgu saame sellele vaid kõige üldisemaid vihjeid teha.

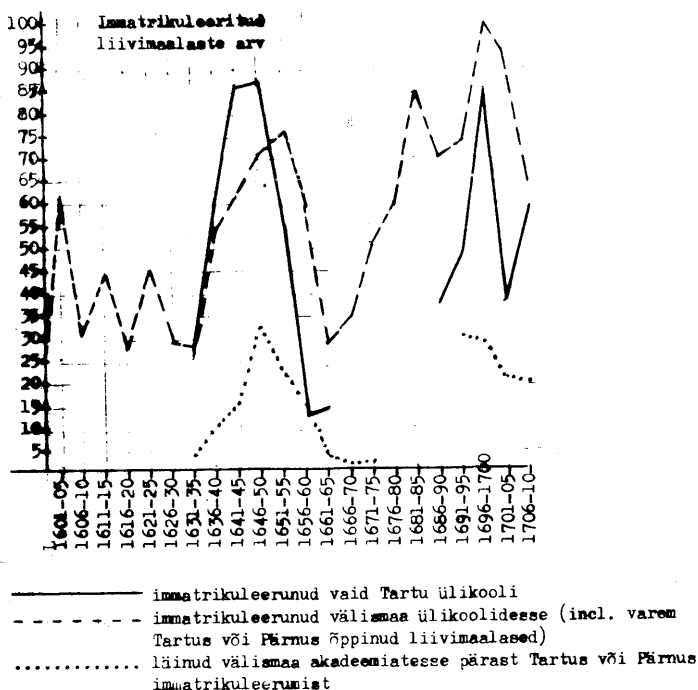
Põhiallikaina kasutatakse 25 protestantliku ülikooli ja 3 gümnaasiumi matrikliraamatuid /6/. Kahtlemata moonutavad matrikliandmeid mitmed veafaktorid: väike osa üliõpilasi ei lasknud end immatrikuleerida (ei suutnud maksta immatrikuleerimismaksu või puudus eelmisest õppekohast testimonium),

kuid nende osavõtt õppetööst on kaheldav /7/, ilmselt oli osa kuramaalasi end liivimaalastena kirja andnud, eriti 17. sajandi esimesel kolmandikul /8/. Matrikliraamatutale lisaks on läbi töötatud hulgaliselt muid biograafilist andmestikku sisaldavaid allikaid ja teatmekirjandust, kuid teada olevatele nimedele pole täiendust kuigivõrd lisandunud.

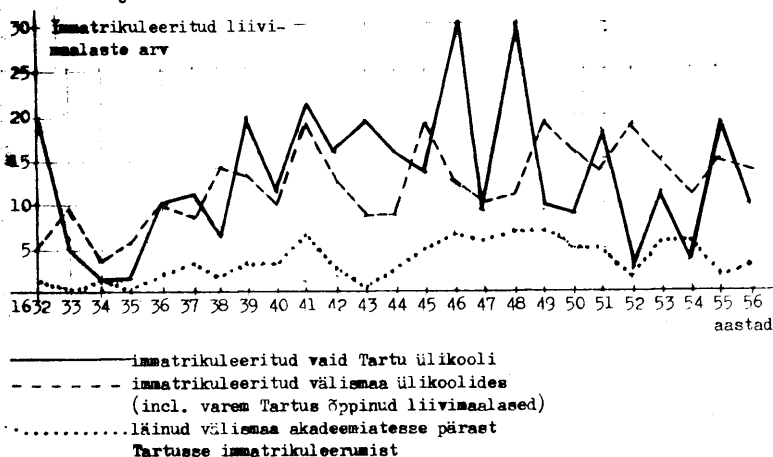
Ajavahemikus 1600 - 1710 immatrikuleeriti Saksa, Madalmaade ja Rootsi protestantlikesse ülikoolidesse vähemalt 1272 liivimaalast. 1630. aastateni oli liivimaalaste vool mittekatoliiklikesse ülikoolidesse võrreldes järgneva perioodiga suhteliselt väike /9/. Põhjused võivad peituda nii jesuiitide vastureformatsioonitegevuses ja Rootsi - Poola sõjas kui ka gümnaasiumide puudumises Liivimaal. 1630. aastate keskpaigast kuni 1656. a. sõjasündmusteni ja katkuni ilmneb pidev tõus. See on seletatav gümnaasiumide rajamisega Riiga (1631) ja Tallinnasse (1631) ning linnakodanike majandusliku järje paranemisega. Oluline on see, et Tartu ülikooli ja Riia-Tallinna gümnaasiumide professorite näol tekkinud literaatide tuumik kujundas ka teistes sotsiaalsetes kihtides haridussõbralikuma õhkkonna. Liivimaalaste õppima asumine Saksa ülikoolidesse oleks olnud veelgi suurem, kui seda poleks kahandanud Kolmekümneaastane sõda, mis mõjus üliõpilasarannetele nii otseselt kui kaudselt /10/. Lausa halvavalt mõjus aga suur katkuepidemia 1657. a. ja ilmselt ka see, et Riia gümnaasium jäi 20 aastaks suletuks. Alles 1670. aastatel, kui pärast katku sündinud noormehed ülikooliealisteks olid saanud, kasvas nende arv akadeemiates kiiresti. Kolmandiku võrra kasvas nende arv veelgi 1680. aastate esimesel poolel. Oli ju selleks ajaks asutatud Riias kuninglik lütseum (1675) ja taas avatud gümnaasium (1677). Välismaale minevate üliõpilaste hulk kasvas väikeste tõusude-langustega kuni Põhjasõja puhkemiseni. Sealtpaale võime märgata liivimaalaste arvu kahanemistendentsi, kuid mitte kunagi ei langenud see enam 1660. aastate tasemele.

Academia Gustaviana'sse immatrikuleeritud liivimaalaste hulk ületas märksa mujale sõitnute oma /11/ ning ka ajavahemikus 1632 - 56 välismaal immatrikuleeritutest olid 29 % varem Tartus õppinud. /12/. Ka kõige külastatavamad akadeemiad Leiden ja Königsberg jäid liivimaalaste hulgalt Tartu ülikoolist kaugele maha (vt. tabel 1). Kahtlemata ei tähenda see, et liivimaalaste osalemine õppetöös

Graafik 1. Liivimaalaste õpingud protestantlikes ülikoolides
17.sajandil ja 18.sajandi algul.

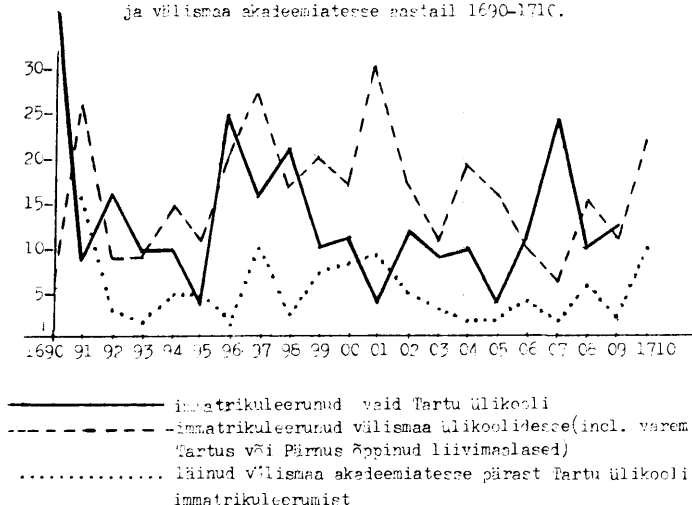

Graafik 2. Liivimaalaste immatrikuleerumine Tartu ülikooli
ja välismaa akadeemiasse aastail 1632-1656

oli Tartus sama intensiivne kui teistes ülikoolides. Näeme, et liivimaalaste hoiak Academia Gustaviana kui Rootsi ülikooli suhtes polnud sugugi vaenulik ega ignoreeriv. Tartu ülikoolisse suhtuti kui ühte võimalikusse: ka mujale läinutest õppis vähemalt kahes ülikoolis 36 - 40 % /13/.

Graafik 3. Liivimaalaste immatrikuleerumine Tartu ülikooli ja välismaa akadeemiasse aastail 1690-1710.

1690. aastatel mõjutas valikusituatsioonis otsuse tegemist suuresti riigivõimude vahelesegamine: Liivimaa kindralkuberner (ja ühtlasi Tartu ülikooli kantseri) J.J. Hasteri reskriptis 29. juulist 1692 manitseti neid, kel plaan ülikoolidesse minna, enne kaks aastat Tartu akadeemias õppima /14/. Tol aastal kasvas Tartus liivimaalastest üliõpilaste arv ja välismaale sõitjate arv kahanes, kuid 1695. aastaks oli olukord vastupidine. 1696. a. aga kasvas liivimaalaste hulk järsult nii Tartus kui välismaal. Ühe, olgugi esimesel pilgul paradoksaalse põhjusena võiks ette tuua viljakaldusest tekkinud näljahäda, mis Saksamaad ei puudutanud, ja ka Tartu ülikool oli riigiasutusena teraviljaga ilmselt piisavalt varustatud /15/. Suuresti mõjutasid liivimaalaste immatrikuleerimist Põhjasõja sündmused. Ühelt poolt tuli küll üliõpilasi juurde sõjapõgenikena, kes lootsid stipendiumide näol toetust saada, kuid teisalt - ülikoolilised noormehed värvati sõjaväkke ja hinnas oli ohvitserikarjäär. Välismaale minekut vähendas aga paljude eeldatavate üliõpilaste

te vanemate laostumine ning segastel aegadel polnud ka linnaisadel mingit huvi stipendiaatide jaoks fiskusest raha välja anda. 1706. aastast, kui Karl XII oli andnud Lutski (Lusuci) välilaagris välja Rootsi alamate välismaareise piirava plakati ja oli sõlmitud Altranstädti rahu, tõusis liivimaalaste arv Pärnus tunduvalt, ulatudes peaaegu kõige kõrgemale, 1696. a. tasemele. Pärnu ülikooli teoloogiateaduskonna professorid olid enda peale võtnud 1707. a. kõigi Eesti- ja Liivimaalt välismaale minevate üliõpilaste eksamineerimise /16/. Kui ülikool 1710. a. oma tegevuse lõpetas, sõitis osa üliõpilasi küll välismaale edasi õppima, kuid eeldatavast vähem. Nähtavasti oli oma osa katkust tingitud piiratud liiklusalusel ja vabaks jäänud ametikohti oli niivõrd palju, et konkurents, mis oleks haridustasemele omad nõudmised esitanud, puudus.

Kuigi liivimaalaste osakaal Academia Gustavo-Carolina üliõpilaskonnas oli tunduvalt suurem kui seda oli olnud Academia Gustaviana's /17/, siiski oli välismaal immatrikuleeritute arv siin õppinuist neljandiku võrra suurem /18/. Seevastu oli küllalt suur ka nende arv, kes olid varem mujal õppinud ja Liivimaale tagasi tulles immatrikuleeriti siinseesse ülikooli, enamasti eksamineerimiseks /19/.

Üliõpilaste tagamaana tulid esijoones kõne alla Riia ja Tallinn kui gümnaasiumilinnad. Välismaale sõitvatest liivimaalastest olid rohkem kui pooled (60 %) nendest linnadest /20/, sealhulgas riialaste osakaal oli aastail 1631 - 1655 umbes 38 %, tallinnaste oma vaid 22 % /21/. Seevastu Tartus õppinud liivimaalastest oli riialasi vaid 9 % ning tallinlasi kolm korda rohkem (27,5 %). See annab alust väita, et Academia Gustaviana tagamaana tuleb arvesse küll Tallinn, kuid seda ei saa öelda Riia kohta. 1691 - 1710 oli mujale minevate riialaste ja tallinnaste osakaal umbes sama suur kui esimesel perioodil (61 %). Kuid Tartus-Pärnus immatrikuleeritud liivimaalaste seas oli riialaste osakaal kaks korda kasvanud ning tallinnaste oma tunduvalt kahanevad /22/.

Näib, et 17. sajandil, eriti sajandi teisel poolel olid siinsed gümnaasiumid orienteeritud noorukite ettevalmistamisele ülikooli minekuks. Nii on Riia gümnaasiumi 140 õpilasest, kelle õpinguist trükisõnasse vähegi mingi jälgon jäänud, vaid 11 (7,9 %), kelle õpingute kohta ülikoolides

puuduvad andmed /23/. Sedasama võib öelda ka Tallinna gümnaasiumi kohta: 26 õpilasest, kes 1691. a. õppisid kahes kõrgemas klassis, läks Tartusse ja mujale edasi õppima vähemalt 18 (64 %) /24/.

Kuna Academia Gustavo-Carolina'sse tuldi põhiliselt gümnaasiumidest ja Riia lütseumist, kus õpingud kestsid vähemalt 3 aastat (minimaalne aeg, et edasiõppimiseks raestipendiumi saada), üldiselt aga tunduvalt kauem, siis oli liivimaalaste keskmine vanus ülikoolis küllaltki kõrge - immatrikuleerimise ajal 20 /25/. Academia Gustaviana'sse immatrikuleeriti seevastu ka üsna väikesi - 7 - 10-aastasi poisse. Tõllal polnud koolide hierarhia veel lõplikult välja kujunenud, mistõttu eelhariduse suhtes ei saadudki niiranged olla kui sajandi lõpul. Kuni 1638. aastani oli alaealistel võimalik õppida akadeemia eelarvel töötavas triviaalkoolis /26/. Need poisid, kes ei suutnud loengutega kaasa käia, võisid õppida selles algastme koolis, olles ise immatrikuleeritud ülikooli. Enamasti kasutasid seda võimalust aadlike, kõrgemate ametnike ja jõukate linnakodanike pojad, kellega olid kaasas ka teenijapoisd. Nõnda õppisid Tartus näiteks linna asehalduri, õuekohtu liikmete või kohaliku garnisoni kortermeistri pojad. Pärast 1638. aastat, kui triviaalkool hingusele läks, õppisid alaealised nähtavasti koduõpetajate käe all, olles ise ülikoolikirjas.

Besti- ja Liivimaalt pärit üliõpilaste sotsiaalse päritolu lähem uurimine seisab veel ees, kuid Tartu ülikoolis õppinute suhtes võib juba esialgseid kokkuvõtteid teha. Academia Gustaviana's (1632 - 1665) oli peaaegu ühepalju esindatud vaimulike (22,5 %), linnakodanike (põhiliselt Smurgildi liikmete, 21,4 %) ja aadlike (22,5 %) poegi, eeldatavalt vähem aga raeliikmete (8,7 %), riigiametnike (6,6 %) ning Tartu ülikooli, gümnaasiumide professorite ja lütseumi ning linnakoolide õpetajate (5,2 %) poegi. See struktuur ei muutunud oluliselt ka Academia Gustavo-Carolina's. Väikesed nihked on toimunud vaimulike poegade (kasv 3,6 %), raeliikmete ning riigiametnike poegade osakaalu kasvu ning aadlike vähenemise suunas.

Et mõista, milline oli aadli suhtumine Tartu ülikoolisse, oleks vaja selgeks teha aadlike osakaal välismaal õppinud liivimaalaste hulgas. Paraku on see vägagi komplitseeritud probleem, alates allikate usaldusväärsusest: paljudes

Ülikoolides ei kirjutanud üliõpilane ise oma nime matrikli-raamatusse, vaid seda tegi rektor ja nii mõnigi kord võis viimane üliõpilase kõrge tiitli lasta kõrvust mööda minna. Samuti pole välistatud, et osa aadlimehi oma seisuse maha salgasid (vähiksem immatrikuleerimismaks, ei tarvitsenud teha seisusekohaseid kulutusi) või vastupidi, mõnes kaugemas ülikoolis püüdis nii mõnigi kolmandast seisusest mees end aadlitiitliga ehtida. Edaspidi oleks vaja diferentseerida põlisaadlike ja alles Rootsi võimu ajal aadliseisusesse tõstatatud ametimeeste pojad. Seega võib esitada vaid esialgsed andmed, mis detailsel genealoogilisel uurimisel võivad mõneti muutuda.

Ajavahemikus 1632 - 1656 läks välismaa ülikoolidesse õppima vähemalt 67 aadlimeest (22,3 % liivimaalastest üliõpilastest), kellest kolmandik oli ka Tartus immatrikuleeritud. Samal ajal immatrikuleeriti Tartus 78 aadlinoormeest (23 % siin immatrikuleeritud liivimaalastest). Enamik neist olid küll alaealised, õppides Tartus koduõpetaja käe all. Mitmelgi korral avaldati ülikooli üle rahulolematust (1635, 1643): see ei vastavat ei asendilt ega õppetöö poolest aadlinoorsoo vajadustele ja enamik aadlinoormehi eelistavat gümnaasiume /27/. On arusaadav, et aadlikke, keda suuremalt osalt ootas ees ohvitserikarjäär, huvitasid eeskätt matemaatilised ained, mis Tartus said jalule alles 1643. a. tubli matemaatikaprofessori J. Scheleniuse tulekuga. Tallinna gümnaasiumis oli aga matemaatika algusest saadik võimeka professori G. Himseli õpetatuna olnud kõrgel järjel, pealegi oli see gümnaasium kuni 1651. aastani olnud osaliselt Bestimaa rüütelkonna ülal pidada. On ilmne, et humanistlikud-teoloogilised ülikoolid, nagu olid seda tollal peaaegu kõik akadeemiad, pakkusid aadlile üldse väga vähe. 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul oli aadlimeeste huvi kõrghariduse vastu veelgi kahanenud: 1690 - 1710 immatrikuleeriti ühtekokku 27 aadlikku (8 % liivimaalastest üliõpilastest), kellest kümnekond oli pealegi ka Tartus ja Pärnus immatrikuleeritud. 17. sajandil võtsid ka Liivimaa aadlinoorred ette pikki välisreise, õppides maailma tundma mõne vürstiriigi sõjaväes, õukonnas või õppisid sajandi teisest poolest rüütliaakadeemiates (näiteks Kasselis, Lüneburgis, Wolfenbütteleis) /28/. Rohkem põigati sisse ka Madalmaade ülikoolidesse (Leiden, Franeker, Groningen), kus kuulati silmapaistvate

juristide loenguid, samuti oli, nähtavasti karjääri huvides, külastatav ka Uppsala Ülikool.

Academia Gustavo-Carolina'sse immatrikuleeriti umbes poolsada (51) Liivimaa aadlikku. Milline oli aga kohalike aadlike suhtumine Tartu ülikoolisse? Just tollal oli mõisate reduktsioon Liivimaal majanduslikult pinnalt poliitiliseks võimuvõitluseks üle kasvanud /29/. Igatahes see aadlimees, kes oma poja Tartu akadeemiasse saatis, väljendas sellega suurimat lojaalsust Rootsi riigivõimu suhtes, riskides seisusekaaslaste hulgas valgeks vareseks jääda. Veel 1690. aastal, kui rüütelkond lootis Stokholmis viibiva saatkonna edukale tegevusele, austasid ülikooli selle avamise ajal oma kohalolekuga rüütelkonna kõrgeimategi võimukandjate võsud, koguni maamarssali enda poeg Fr. v. Vietinghoff. 1691. a. lõpul ja 1692. a. pärast J. R. Patkuli edutut tagasijõudmist Liivimaale oli aga aadli suhtumine ülikoolisse selgelt ignoreeriv, mis väljendus Patkuli kirjas Rootsi kuningale 30. maist 1692, kus ühe süüdistuspunktina on esitatud rootsistamistendents Tartu ülikoolis. Sellal (kuni 1698) võib Tartu üliõpilaste seas kohata neid aadlimehi, kelle isadel oli rüütelkonnas küll olnud võimalik kaasa rääkida, kuid kes ei tahtnud Patkuliga mingit tegemist teha /30/.

T a b e l 1

Liivimaaalaste poolt eelistatunud ülikoolid 1631-1655¹

	1631-35	1636-40	1641-45	1646-50	1651-55	Kokku
Tartu ²	29	60	86	87	55	317
Leiden	7(1)	33(6)	16(2)	14(6)	14(5)	84(20)
Königsberg	9(2)	20(4)	22(5)	14(8)	16(5)	81(24)
Rostock	10(1)	10(1)	17(4)	13(4)	21(3)	71(13)
Uppsala	3	3(2)	8(4)	15(8)	9(5)	38(19)
Wittenberg	1	-	10	12(3)	9(8)	32(11)
Strassburg	-	1(1)	4	10(4)	8(2)	23(7)
Greifswald	-	1	7(6)	12(6)	11(7)	31(19)
Leipzig	-	-	4	8(1)	10(4)	22(5)
Franeker	3	1	9(1)	4(1)	4(1)	21(3)
Giessen	-	-	-	4	12(2)	16(2)
Jena	-	-	1	4	5(1)	10(1)
Tübingen	-	-	-	2(2)	7(4)	9(6)

¹ Sulgudes on toodud varem Tartu ülikoolis immatrikuleeritud liivimaaalased.

² 1656. a. immatrikuleeriti Tartu ülikoolis 10 liivimaaalast.

T a b e l 2

Liivimaalaste poolt eelistatavad ülikoolid 1691 - 1710¹

	1691-95	1696-1700	1701-05	1706-10	Kokku
Tartu/Pärnu ²	49	85	39	58	231
Halle	15(7)	24(13)	38(12)	19(9)	95(41)
Wittenberg	33(13)	19(5)	4(2)	6(2)	62(22)
Kiel	9(6)	14(7)	22(3)	14(7)	59(23)
Jena	9(4)	10(2)	13(2)	22(6)	54(14)
Leipzig	15(8)	19(6)	13(6)	4(1)	51(21)
Rostock	4	20(7)	18(7)	7(1)	49(15)
Königsberg	8(5)	13(2)	6(1)	2	29(8)
Leiden	3(2)	11	4	7(3)	25(5)
Greifswald	3(2)	2	8(2)	11(3)	24(7)
Uppsala	3	6(1)	4(2)	5(2)	18(5)

¹ Sulgudes on toodud varem Tartu ülikoolis immatrikuleeritud liivimaalased.

² 1690. a. immatrikuleeriti Tartu ülikoolis 37 liivimaalast.

Reepool jõudsin selgusele liivimaalaste ülikoolidesse õppima asumise dünaamikas ja juhtisime tähelepanu mõningatele ühiskondlikest oludest ja hariduslikust tagamaast tulenevatele mõjufaktoritele. Liivimaalasi ei immatrikuleeritud Tartu ülikooli kuigivõrd vähem kui teistesse akadeemiasse. Realegi oli osa välismaale minejatest ka Tartus või Pärnus õppinud. Tartu ülikool oli üks võimalikest akadeemiatest, mille võis valida. Paljudele välismaale minejatele andis Tartu ülikool esimesed kogemused. Samuti ei tarvitsenud mujal enam depositsiooniriitust läbi teha. Kolmekümneaastase sõja ajal oli see Saksa ülikoolides jõhkraks ja uustulnukat alandavaks tseremooniaks muutunud. Tartu ülikoolis said õppida ka vaesemad üliõpilased, kel välismaale reisimiseks puudusid majanduslikud võimalused. Aadli vähene huvi Tartu akadeemia vastu tulenes eeskätt nende ükskõiksusest ülikoolide vastu üldse.

Millised olid konkreetsed põhjused, mis kujundasid liivimaalaste valiku kas Tartu või teiste ülikoolide suhtes, milline oli üliõpilaste sotsiaalne päritolu ja vanemate ühiskondlik ja majanduslik positsioon, ootab alles uurimist. Vaja oleks uurida, milline oli liivimaalaste tegelik osavõtt õppetööst nii Tartus kui välismaal, kuigi allikate nappus ja juhuslikkus piirab selle reaalseid võimalusi. Oluliseks prob-

leemiks on, kuivõrd akadeemilise hariduse saanud liivimaalased Baltikumis rakendust leidsid, kas nad suutsid teenistuskoha otsimisel konkureerida Liivimaale rännanud riigisakslaste või rootslaste-soomlastega.

V i i d a t u d   a l l i k a d   j a
k i r j a n d u s .   M ä r k u s e d

1. 1632-1656 immatrikuleeritud või ainult depositsiooniriituse läbi teinud 1055 üliõpilasest oli 327 liivimaalast (31 %). Ülejäänud olid rootslased, soomlased, riigisakslased ja kuramaalased.
2. Tiersch, K. Deutsches Bildungswesen in Riga des 17. Jahrh. München, 1932, S. 47-48; Harry Thomson. Schweden und seine Provinzen Estland und Livland in ihrem gegenseitigen Verhältnis 1551 - 1710. Materialien und Betrachtungen. Als Manuskript gedruckt. /1968?/, S.299.
3. Rauch, G. von. Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690 - 1710. Essen, (1943), S. 87.
4. Inno, K. Tartu university in Estonia during the Swedish rule (1632 - 1710). Stockholm, 1972, p. 140, 150 - 151.
5. Liivimaalaste all mõtleme neid Eestimaal (incl. Narva), Liivimaal (alal, mis 1629. a. Altmarki vaherahu ja 1635. a. Stumsdorfi rahu alusel läks Rootsile) ning Saaremaal (kuigi oli kuni 1645.a-ni Taani valduseks, oli geograafiliselt seotud Liivimaaga) sündinud ja siinses keskkonnas üles kasvanud sakslasi, rootslasi, soomlasi jt.
6. Sellest seisukohast on läbi töötatud Altdorfi, Erfurdi, Franekeri, Frankfurdi (Oderil), Giesseni, Greifswaldi, Groningeni, Halle, Helmstedti, Jena, Kieli, Königsbergi (lünk 1652. a. talvesemestri ulatuses), Kopenhaageni, Leideni, Leipzigi, Lundi, Marburgi, Rintelni (rekonstruktsioon), Rostocki, Strassburgi, Turu, Tübingeni, Uppsala, Utrechti ja Wittenbergi ülikoolide, samuti Danzigi, Elbingi ja Hamburgi akadeemiliste gümnaasiumide matrikliraamatud. K. Inno andmed põhinevad vaid 10 akadeemia matriklitel, kus-

juures olulisematest on jäänud kasutamata Halle ja Wittenbergi omad (vt. Karl Inno. Tartu university, p. 156).

7. Üldjuhul pidid linna saabuvad üliõpilased end nädala või paari jooksul immatrikuleerimiseks kirja andma, millega oli neile ühtlasi tagatud ka ülikooli õiguslik kaitse. Esines küll ka juhtumeid, kus rektor oli uustulnuka kohta andmed sedelile kirja pannud, kuid see on enne matrikliraamatusse ümber kandmist kaduma läinud.
8. Mitmedki kuramaalased esinevad matrikliraamatutes kui "Livonus", eriti aadlikud, kel oli mõisaid nii Kurakui Liivimaal. Seda võib panna ka kaugemate ülikoolide rektorite arvele, kes Baltimaade geograafias ei pruukinud teadjad olla.
9. Tollal külastasid liivimaalased kõige meelsamini Rostocki ülikooli. Võimalik, et osa liivimaalasi siirdus ka Poola võimalustesse katoliiklikesse ülikoolidesse (Vilnius, Krakow).
10. Kesk-Saksa ülikoolid jäid otseselt sõjamõllu sisse. Kuni 1640. aastateni läksid Wittenbergi, Leipzigi ja Jenasse vaid mõned liivimaalased. Raskuspunkt kaldus Leidenile, mis oli kujunenud Euroopa kõige edumeelsemaks ülikooliks, ning Königsbergile, mis sõjatandrist kaugel olevana meelitas sinna niivõrd palju riigisakslasi, et oli 1630. aastatel Saksa keelealal suurimaks akadeemiaks. Ka Rostockis, mis sõjatulest puutumata jäi (kuigi Mecklenburg sai tugevasti laastata), oli tollal küllalt palju liivimaalasi (vt. tabel 1).
11. Aastail 1632 - 1656 andis end Tartu ülikooli kirja 327, välismaa akadeemiatesse aga 300 liivimaalast.
12. Tartus oli varem õppinud 87 liivimaalast.
13. Peregrinatio academica oli 17. sajandil täiesti tavalline nähtus. 1632 - 1656 külastas 300 liivimaalasest vähemalt kaht ülikooli 122, 1690 - 1710 aga 336-st 123 (36,6 %).
14. Riia raad kavatses 3. 8. 1692 sellest teada anda gümnaasiumi professoritele. (Läti NSV RAKA, f. 749, nim. 6, sü. 41, l. 475).
15. Vt. H. Piirimäe. Tartu ülikooli finantsidest XVII sajandil. - TRÜ toimetised, 1974, vihik 340. Eesti NSV ajaloo küsimusi, 8, lk. 60.

16. Rauch, G. v. Die Universität Dorpat, S. 204 - 208.
17. Kui 1632 - 1656 oli liivimaalaste osakaal üliõpilaste hulgas olnud 31 % (vt. viide 1), siis 1690 - 1710 oli see 45,4 % (268 590-st).
18. Aastail 1690 - 1710 õppis Tartu ülikoolis 268 liivimaalast, teistes ülikoolides aga 336. Tartust läks siis mujale edasi õppima 103.
19. Tartu ülikooli immatrikuleeriti 1690 - 1710 pärast välismaal õppimist 17 liivimaalast (6,3 %).
20. Kahvlemata osa üliõpilasi, kes nimetasid endid "Riga-Livonus" või "Revalia-Livonus", olid maalt või väiksematest linnadest, kuid õppinud olid gümnaasiumides.
21. Tallinlastest oli välismaa ülikoolidesse läinutest 70 % ka Tartus immatrikuleeritud või depositsioonirahituse läbi teinud.
22. 1690 - 1710 immatrikuleeriti Academia Gustavo-Carolina's tallinlasi 42 (15,6 %) ja riialasi 49 (18,3 %).
23. Aluseks on võetud: Matti A. Sainio. Bidrag till svenska Östersjöprovinsernas skolhistoria II: Det akademiska gymnasiet i Riga, - Pedagogisk Tidskrift 103, 1967, s. 27 - 33. Edasiste õpingute osas on seda täiendatud omapoolsete andmetega.
24. Tallinna Linnaarhiiv, f. 230, sü. 1019, l. 255.
25. Vanuseandmed on 108 (40 %) liivimaalase kohta.
26. Selle kooli tegevusele uudset valgust heitvad andmed sisalduvad selle endise rektori M. Savoniuse kirjas, mis on hiljaaegu publitseeritud (Per Wieselgren. Michael Savonius. - Historiska och litteraturhistoriska studier 50 (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland). Helsingfors, 1975, s. 228).
27. Tartu ülikooli ajaloo allikaid. I. Academia Gustaviana. a) Ürikuid ja dokumente. Koostanud Juhan Vasar. Tartu, 1932, lk. 211, 216.
28. Vt. Fr. Paulsen. Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten von Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Bd. I. Leipzig, 1919, S. 519.
29. Isberg, A. Karl XI och den livländska adeln 1684 - 1695. Studier rörande det karolinska enväldets införande i Livland. Lund, 1953, s. 184 - 185.

30. Nii saatis oma pojad Tartusse Patkuli-vastase opositsioonigrupi juht Adam v. Richter (1696), A. v. Essen (1694), C. v. Ungern-Sternberg (1696), O. R. v. D'Albedyl (1696 Upsalasse, sealt tuli poeg pärast isa surma Tartusse 1698). Nende rootsimeelsuse kohta vt. A. Isbärg. Karl XI och den livländska adeln, p. 39, 42, 67, 204, 206.

AJALOO ÕPETAMISEST JA UURIMISEST ACADEMIA GUSTAVIANA'S

M. Tänava

Ajalugu oli saanud iseseisvaks õppeaineks protestantlike ülikoolide filosoofiateaduskondades 16. sajandil Philipp Melanchthoni humanistlik-luterliku haridusreformi tulemusel. Reformatsiooni perioodil tunnetati eriti ajaloo ühiskondlikku tähtsust, ajaloolised teadmised osutusid vajalikuks tegelikus usulis-poliitilises võitluses. Ühtlasi kaanes reformatsiooniga humanistliku ajalookäsituse taasallutamine teoloogiale /1/. Uuesti hakkasid valitsema Itaalia humanistide poolt hüljatud keskaegsed vaated, millest saksa humanistlik historiograafia polnud küll kunagi lõplikult vabanenud: teoloogiline õpetus maailma-ajaloo neljast suurriigist, iisraeli rahva ajaloo käsitlemine kristliku ajastu eellooda ja piibli ajaloolise pärimuse kanoniseerimine. Ent vaatamata sellele, et üldajaloo tõlgendamine allutati teoloogiale, jäi paljudes kaasaega käsitlevates töödes humanistide ilmalik käsitusviis püsima /2/. Kõrgeimaks ajalooallikaks peeti küll pühakirja, kuid selle kõrval tunnistati piiblivälise ajaloolise pärimuse usaldusvärsust, sest ka selles avalduvat jumala toimimine maailmas /3/. Antiikaja ajaloolasi peeti endiselt autoriteediks ja eeskujuks.

Academia Gustaviana ajalooõpetuse korraldus, sisu ja osalt ka eesmärk olid ette kirjutatud 1632. aasta põhikirjaga. Meid huvitavas osas /4/ langes see peaaegu sõna-sõnalt kokku mõne aasta eest kinnitatud Upsala ülikooli põhikirjaga /5/. Selle koostajate, eriti J. Skytte praktiline lähenemisviis ja ajalooliste teadmiste aktuaalsuse mõistmine on

väljendunud nõudes, mille kohaselt ajaloo professor "toob välja ajaloo kogemusi kiriku, riigiasjade ja majanduse juhtimisel, kõrvutades riigi praeguse seisundiga mineviku riikide näiteid" /6/. Et ülikooli üheks peaaülesandeks peeti vaimulike ja ilmalike riigiametnike koolitamist, siis on niisugune rõhuasetus kõigiti mõistetatav.

Tartus nagu mujalgi Euroopa protestantlikes ülikoolides oli ajalooalases õppetöös kesksel kohal üldajalugu ehk tolleaegse terminiga "maailma universaalajalugu" (universalis mundi historia) /7/. Universaalajalugu pidi professor loengutel ette kandma "lühidalt", üldtunnustatud kompendiumide järgi. Põhikiri nägi ette Philippuse kroonika, Sleidanuse või mõne teise "samasuguse tunnustatud autori" tööde kasutamist. Esimesena mainitud teose all mõeldi Ph. Melanchthoni poolt ümbertöötatud ja hiljem täiendatud J. Carioni maailmakroonikat (esmatrükk neljas jaos aastail 1558-1565) /8/, mida üldajaloo õpperaamatuna 17. sajandil laialdaselt kasutati. Ainsa puhtajaloolise teosena leidub see ka 1688. aastal koostatud Academia Gustaviana raamatukogu säilinud osa inventuurinimestikus /9/.

Melanchthoni õpikut pole nõutava kirjanduse hulgas juhuslikult esimesena mainitud. Nimelt selle teosega loodi teoloogiline universaalajaloo käsitlus, mis valitses protestantlikes ülikoolides 16. - 17. sajandil. Ajaloo teoloogiline tõlgendamine avaldub eelkõige selles, et riikide tekimist ja langemist seletab Melanchthon jumala sekkumisega /10/. Aeg-ajalt on jumal esikohale tõstnud mõne suurriigi, mis koondas väiksemad riigid ja rahvad oma kaitsva võimu alla. Kooskõlas prohvet Taanieli kaudu antud jumaliku ilmutusega jagunes nn. ilmalik maailma ajalugu nelja üksteisele järgneva suurriigi ajastuks: Assüüria-Babüloonia, Meedia-Pärsia, Kreeka-Makedoonia ja Rooma-Germaani impeerium. Viimane maailmariik, mis oli alanud Julius Caesariga ja pärast Rooma riigi lõppu Karl Suure kaudu läände kandunud (translatio imperii), kestvat Saksa-Rooma keisririigi näol viimse kohtupäevani. Sellele pidavat järgnema igavese kiriku võidukäik.

Loengukavadest nähtub, et õppetöös on siiski kõige enam kasutamist leidnud J. Sleidanuse populaarne üldajaloo käsiraamat "Neljast peamisest maailmariigist" (esmatrükk 1556. aastal) /11/. Seda tarvitati kõigis Euroopa protestantlikes

ülikoolides kohati kuni 18. sajandi alguseni (viimane, täiendatud trükk ilmus 1726. aastal). Sleidanuse ajalookäsitlus ei erine oluliselt Melanchthoni omast. Ka Sleidanuse kompendium on üles ehitatud teoloogilise nelja maailmariigi skeemi järgi, kuid Melanchthoni õpikuga võrreldes on see märksa lühem (1559. aasta väljaandes on 106 tekstilehekülge), jutustus on kokkusurutum ja asjalikum. Need omadused tingisidki Sleidanuse õpperaamatu suure populaarsuse /12/. Õpik algab õige põguse ülevaatega veeuputusele järgnenud ajajärgust, kui tekkis uus inimsugu. Babüloonia-Assüüria ajalugu esitatakse piibli järgi (muid allikaid tol ajal tegelikult polnudki), selle taustal tuuakse ka Iisraeli ja Juuda ajaloo põhifaktid. Alates Pärsia riigist on allikatena kasutatud juba antiikaja autorite töid. Neid loetletakse teose sissejuhatuses. Rooma riigiga muutub käsitlus üksikasjalikumaks ja süveneb veelgi Frangi riigi ja Saksa-Rooma impeeriumi juures. Suhteliselt palju ruumi on antud keisrite ja paavstide vahelisele võitlusele, mida vaadeldakse müldugi luterlase silmade läbi. Teos jõuab välja keiser Karl V valitsusajani. Täiendusena Sleidanuse õpikule "Neljast peamisest maailmariigist" oli ette nähtud sama autori protestantlike vürstide seisukohalt kirjutatud reformatsiooniajalugu "Märkmed religiooni ja riigi seisundist keiser Karl V valitsusajal" (Commentarii de statu religionis et reipublicae Carolo V Caesare). Universaalajaloo kursuses said üliõpilased seega ülevaate Vana Testamendi ajastu, antiikaja ja Lääne-Euroopa keskaja ajaloost. Sisult oli see poliitiliste sündmuste ja sõdade ajalugu, kuna huvi majandusajaloo vastu tekkis alles 18. sajandil. 16. - 17. sajandi majandusteaduslikud õpetused ei avaldanud tolle ajajärgu ajalooteadusele märkimisväärset mõju /13/.

Ajaloostuudiumi teiseks osaks oli "partikulaarajalugu" (historia particularior), s. t. mingi üksiku ajajärgu, kuningriigi, provintsi, linna või kiriku ajalugu nelja maailmariigi kronoloogilistes raamides. Ülikooli 1632. aasta põhikirjas partikulaarajaloo nimetust otseselt ei kasutata. Selle all näib olevat mõistetud eelkõige Rootsi ajalugu, mida on eraldi välja tõstetud. Põhikiri rõhutab ajalooprofessori kohust kanda hoolt selle eest, et "Rootsi ja gootide kuningate ajalugu" õppivaile noortele selgeks saaks /14/. Ent nagu allpool ilmneb, käsitleti partikulaarajaloo all

nähtavasti peamiselt Kreeka-Rooma ajalugu, mida loeti ühe või teise antiikautori järgi. Just partikulaarajalugu võis õppejõule anda võimalusi aine sügavamaks käsitlemiseks. Seevastu universaalajalugu, mida juba põhikiri nõudis lugeda lühidalt, jäi paratamatult üsna konspektiivseks ülevaateks, eriti vanemates ajajärgkudes.

Ilmaliku ajaloo (historia politica, historia ethnica) kõrval oli Academia Gustaviana ajaloo professorite ülesandeks ka kirikuajaloo (historia ecclesiastica, historia sacra) /15/ õpetamine. 17. sajandi teisel poolel hakkas (kõigepealt Saksamaa ja Hollandi ülikoolides) kirikuajalugu eralduma üldisest ajalooist ja kujunema omaette teoloogiliseks õppeaineks. Esimene kirikuajaloo õppetool loodi Helmstedti ülikoolis 1650. aastal /16/. Academia Gustavo-Carolina's näibki kirikuajaloo õpetamine olevat juba rohkem teoloogiaprofessorite kätte koondunud /17/.

Ülikooli avamisel 1632. aastal oli filosoofiateaduskonnas ette nähtud ajaloo ja muinasteaduse professor (Historiarum et Antiquitatis /18/. Sellele kohale kutsuti Friedrich Menius (Mein), Greifswaldi ülikooli kasvandik, kes alates 1630. aastast oli töötanud ajaloo professorina Tartu gümnaasiumis /19/. Meniuse õppetegevusest ei ole andmeid. Kindlasti aga oli ta andekas (muuseas keiserlik "kroonitud poeet", poeta laureatus), suure töövõimega ja kompromissipõlgav isiksus. Menius pooldas opositsioonilist paracelsuslikhermeetilist filosoofiat ja nähtavasti olid tal valitsevast doktriinist erinevad seisukohad ka mõnes ajaloo stuudiumi küsimuses. Igatahes on Meniusel hiljemalt 1635. aastal tekkinud kavatsus avaldada "Kriitilised loengud" Sleidanuse kompendiumi kohta, milles oli ette nähtud võrrelda Sleidanuse ja Bodinuse seisukohti nelja maailmariigi küsimuses ning esitada selle kohta ka oma, "õige" käsitus /20/. Meniuse kavatsus jäi teostamata, aga see näitab, et ta oli teadlik ja võimeline ka mõjustatud prantsuse riigiteoreetiku ja ajaloolase Bodinuse (Jean Bodin) vaadetest, kes 16. sajandi teisel poolel oli kritiseerinud valitsevat nelja impeeriumi skeemi. Meniuse tegevus Tartu ülikooli ajaloo professorina lõppes hiljemalt 1638. aasta algul, kui ta kahe naise pidamise süüdistusel lindpriiks kuulutati. Usutavasti eemaldus ta õppetööst juba eelmisel aastal või isegi 1636. aastal, mil ta on toiminud Gustav Horni Liivimaa mõisate ülevaatajana.

Menius suri Rootsis 1657. või 1659. aastal.

1638. aastal ühendati ajaloo ja riigiteaduse (poliitika) professor (Historiarum et Politices) /21/. Pärast Meniuse lahkumist, 1639. aastal valiti sellele kohale Michael Wollin, kes aga Tartusse ei ilmunud. Alles 1643. aastal asus ajaloo ja riigiteaduse professori kohale Academia Gustaviana enda kasvandik, Tüüringist pärit Andreas Sandhagen. Pärast tema Tallinna siirdumist 1645. aastal oli professor kahe aasta jooksul uuesti vakantne. Aastail 1647 - 1652 t88-tas ajaloo ja riigiteaduse professorina Joachim Crellius, kes oli õppinud Rostocki ülikoolis. 1651. aasta sügissemestril oli Crellius uuesti alustanud loenguid Kreeka ajaloost, kavatsedes kursuse õppeaasta jooksul lõpule viia, kuna eelmisel õppeaastal oli ta kuulajate puudusel sunnitud loengud pooleli jätma /22/. See seik võib küll varju heita Crelliusele kui lektorile, aga dissertatsioonide juhendamisel on ta olnud Academia Gustaviana ajaloo-professoreist aktiivsem. Vastuolude tõttu kolleegidega lahkus Crellius 1652. aastal ametist. Tema järglaseks sai Olaus Wexionius, Turu ülikoolis hariduse saanud filosoofiamagister, ainus rootslane Academia Gustaviana nelja ajaloo-professori hulgas. Wexionius luges universaalajalugu Sleidanuse järgi, Rootsi ajalugu ja Rooma ajalugu Floruse järgi /23/. 1656. aastal põgenes Wexionius sõja eest Türusse, kus sai õigusteaduse professoriks ja hiljem Turu ülikooli rektoriks. Pärast 1656. aastat kuni õppetöö katkemiseni 1665. aastal ei ole Tartu ülikoolil ajaloo-professorit olnud.

Nagu nägime, vaheldusid Academia Gustaviana ajaloo-professorid kiiresti ja mitmeid aastaid oli professor koguni täitmata. Ka on professorid, kelle kätte ühendati kahe aine õpetamine, suuremat tähelepanu pööranud paralleelainele - riigiteadusele. Seetõttu on dissertatsioone, mis võiksid peegeldada ajalooõpetuse seisundit, valminud vähe. M. Sainio kokkuvõtte järgi on ajaloo alalt teada viis dissertatsiooni /24/. Neist kolm valmis J. Crelliuse ja kaks retoorikaprofessor L. Ludeniusse juhendamisel. Ajaloo teemadel on koostatud ka kümnekond pidulikku kõnet. Need olid küll mõeldud retoorikaharjutustena ja koostatud enamasti L. Ludeniusse juhendamisel, kuid kajastavad kindlasti ka ajalooõpetuse olukorda.

Viiest teadaolevast dissertatsioonist neli kuuluvad universaalajaloo valdkonda. Neis käsitletakse Melanchthoni ja Sleidanuse vaimus ajaloo üldisi küsimusi. Christopher Kühni 1642. aastal L. Ludeniusse juhendamisel koostatud disputatsioonis "Ajaloo mõistmisest" /25/ ülistatakse kõigepealt humanismi vaimus inimlikku tarkust; ajalugu on magistra vitae, ta annab eeskuju, millest hoiduda ja mille poole püüda. Edasi vaadeldakse ajaloo nimetuse tähendust, kõneldakse ajaloo ainetest ja jaotusest (universaal-, partikulaar- ja kirikuajalugu) ning antakse lühike ülevaade neljast maailmamonarhiast.

Samalaadsed on ka J. Crelliusse ja ta õpilaste tööd. 1650. aastal on Crelliusse eesistumisel disputeerinud Johannes Megalinus ja Johannes Dryander /26/. Neist esimene käsitles ajaloo olemust, ajaloolist geograafiat ja kronoloogiat ning autoreid, keda tuleb lugeda. Teises dissertatsioonis, mis oli esimese sisuline jätk, vaadeldi ajaloo liigendust ja kasutamist igapäevases poliitikas. Kolmanda dissertatsiooni "Neljast monarhiast" (esitaja juba mainitud J. Megalinus) /27/ aineks on universaalajaloo nelja maailmariigi skeemi põhjendamine. Töö esimeses pooles antakse nelja maailmariigi lühike piltlik iseloomustus koos kronoloogiaga. Suuremat huvi pakub dissertatsiooni teine pool, mis kujutab endast vaidlust eespool nimetatud Bodinuse vaadetega. Lükatakse tagasi kõik Bodinuse väited (prohvett Taanieli sõnad olevat ähmased ja mitmeti mõistetavad, nelja kuningriigi kõrval on ajaloo olnud teisi ja suuremaid, Saksa riiki ei ole alust pidada Rooma impeeriumi jätkuks jne.) ning kaitsakse traditsioonilist periodiseeringut. Dissertatsioonis tõrjutakse tagasi ka ajaloolise progressi idee, mida Bodinus püüdis tõestada tehnikasaavutuste najal (raamatutrükkimine, suurtükid). Selle asemel püsitakse humanistide antiikajast ülevõetud vaatekohal, et inimkonna ajalugu algas "kuldse ajastuga" ja kulges halvenemise suunas. Üksteisele järgnevaid maailmariike iseloomustatakse piibli järgi metallide väärtuse alanevas järjekorras: kuldne, hõbedane, vaskne ja raudne.

Partikulaarajaloo alal on kõige rohkem käsitletud Rootsi (sellega seoses ka gootide) ja naabermaade (Preisimaa, Venemaa, Poola, Saksamaa) ajalugu. Ingemar Smetanderi disputatsioon "Historia SveoGothica" /28/ kujutab endast tegelikult Johannes Magnuse kroonika järgi koostatud Rootsi kuningate loetelu alates müütilistest aegadest kuni kuninganna

Kristiinani. Kokku esitatakse kronoloogilises järjekorras 157 kuningat koos mõnerealse iseloomustusega igatüüpi kohta.

Iseloomulikud mingi üksiku maa ajaloo näited on kaks kõnet: U. Volbergeni "Preisimaa ajalugu" /29/ ja J. Schlippenbachi "Germaania ajalugu" /30/. Mõlemad algavad tavapäraste ülistussõnadega ajaloole kui eeskuju väärivate näidete varamule. Järgneb antiikautorite ja Vana Testamendi järgi konstrueeritud legendaarne esiajalugu, mida alustatakse veeuputusjärgsete esimeste sajanditega. Sellega kaasnevad arutlused hõimude ja rahvaste päritolust ja nende nimede etümoloogiast, mis tuginevad tol ajal veel vaieldamatule antiikautorite ja piibli autoriteedile ning sõnade juhuslikule kõlalisel sarnasusel (näiteks tuletatakse Preisimaa nimi Bitüünia kuningast Prusiasest). Kaasaega ja lähemat minevikku käsitletakse usaldusväärsete allikate järgi. Selles mõttes paistab silma Volbergeni kõne. Selles esitatakse asjalik ülevaade Preisimaa ajaloost alates 13. sajandist kuni kaasaajani. Schlippenbach esitab oma töö lõpus kaasaegse Saksamaa keeruka poliitilise liigenduse (piiskopkonnad, vürstikonnad, riigilinnad) ja seisusliku jagunemise.

Kohalikku, s. t. Liivimaa ajalugu ei olnud ülikooli põhikirjas ette nähtud. Siiski on Liivimaa ajalugu olnud ainekaks kahele L. Ludentiuse eessõnaga varustatud pidulikule kõnele. Johannes Risingi kõnes "Tartu linnast" /31/, mis kanti ette 12. jaanuaril 1637. aastal, ülistatakse Tartu head asukohta, ümbruse kaunist loodust ja tervislikku kliimat, maa viljakust ja Emajõe kalarikkust, suurepäraseid eedu ja rikkalikke allikaid. Autor kiidab mineviku Tartu hiilgavaid ehitisi ja eeslinnu ja tunneb kahetsust linna purustamise pärast Liivi sõjas. Loetledes Tartu väravaid, toob ta Karja värava eestipärase nime (lingua Esthonica Carieporth). Tartu ajaloost esitab Rising vaid peamised daatumid ja faktid Russowi kroonika järgi. Rootsi võimu märkimisväärseima saavutusena tõstab ta esile Tartusse ülikooli rajamise.

J. Risingi lühikese retoorikaharjutuse kõrval on Jacobus Scotti 9. märtsil 1639. aastal ettekantud "Liivimaa ajalugu" /32/ küll palju üksikasjalikum, kuid seegi kujutab endast põhiliselt vaid Russowi kroonika ümberjutustust. Kooskõlas viimasega arvab ta, et enne sakslaste tulekut va-

litses Liivimaal barbaarsus ja ebausk ning "seniajani elavad paljud talupojad metsades paganate kombe kohaselt". Selle tõestuseks lisab ta paganlike matusekommete kirjelduse, aga mitte oma tähelepanekute järgi, vaid ülevõetuna S. Müns-teri "Kosmograafiast" /33/. Kuni Liivi sõja käsitlemiseni on jutustus napisõnaline, ordumeistrite järjekorras, ainult kohati on autor mõnel sündmusel pikemalt peatunud. Üheks niisuguseks on huvitaval kombel Jüriöö ülestõus ja Viljandi toomapäeva lugu. Kõne lõpus kahetseb J. Scott Liivimaa õnnetut saatust, mis on olnud täis sõdu, ja tänab jumalat, et Rootsi riik päästis maa hädaohust ja kindlustas rahu.

Peale nende kahe retoorikaharjutuse puuduvad jäljed Liivimaa ajaloo käsitlemisest õppetöös. Sellele vaatamata ei saa jätta tunnustamata Academia Gustaviana tähtsust kohaliku ajaloo uurimise edendamisel. Ülikooli esimene ajaloo professor Friedrich Menius hakkas huvi tundma Liivimaa ajaloo vastu juba 1620. aastatel Poolas viibides. Oma harrastust jätkas ta hiljem, töötades kirikuõpetajana mitmes kohas Riia lähikonnas, kust ta 1630. aasta sügisel Tartu gümnaasiumi ajaloo professoriks kutsuti. Juba enne Tartusse tulekut oli Meniusel tekkinud plaan koostada suur Liivimaa "universaal-ajalugu". 1630. aastal avaldas ta Riias selle kohta sissejuhatava selgituse koos üksikasjaliku kavaga /34/. Viimastest selgub, et kavatsusel oli kahekõiteline Liivimaad kõigekülgsemalt käsitlev suurteos, milles peale ajaloo oli ette nähtud anda ülevaade Liivimaa geograafiast, põllumajandusest, merendusest, rahandusest, kiriku- ja koolioludest jt. elualadest.

Asumud 1632. aastal Tartu ülikooli ajaloo professori kohale, jätkas Menius Liivimaa ajaloo uurimist. 1633. aastal ilmus temalt ajalooline ülevaade Liivimaa õiguskorra arengust /35/, mida tuleb pidada tema silmapaistvaimaks ajalooliseks tööks. Selles loetletakse koos lühemate või pikemate kommentaaridega kronoloogilises järjekorras kõik Liivimaa õiguslikud aktid sakslaste vallutustest kuni kuningas Gustav Adolphi surmani. Seegi väljaanne oli mõeldud kokkuvõtliku sissejuhatusena hoopis mahukamale tööle, milles kavatseti süstemaatilisel publitseerida kogu Liivimaal kehtiv õigus. 1632. aastal valminud, aga mitmesugustel põhjustel alles 1635. aastal trükitud "Kogumik märkmeid liivimaalaste päritolu kohta" /36/ käsitleb ulatusliku kirjanduse põhjal

Liivimaa rahvastikku enne sakslaste tulekut. Nagu tol ajal rahvastiku uurimisel tavaks, seostab Menius Liivimaaga mitmeid vanaaja rahvaid ja esitab pseudoetümoloogilisi arutlusi. Samas kirjeldab Menius läti ja eesti rahvalaulude ettekannet, tuues näiteks refrääniosa koos viisikatkega noodikirjas. See on eesti rahvalaulu esmakordne kirjeldus teaduslikus kirjanduses.

"Kogumik märkmeid..." jäi Meniuse viimaseks trükis ilmunud ajalooliseks tööks. 1636. aasta algul määrati Meniusele 200 riigitaalrit aastatoetust Liivimaa ajaloo koostamise jätkamiseks /37/, kuid peagi oli ta sunnitud Tartust lahkuma ja katkestama uurimistöö Liivimaa ajaloo kohta. Meniuse teaduslik pärand võimaldab pidada teda Academia Gustaviana väljapaistvaimaks ajaloo professoriks. Menius pani aluse Liivimaa ajaloo uurimisele Tartu ülikoolis, lüüsi traditsiooni, mis jätkus Academia Gustavo-Carolina ajajärgul.

Põhikirja nõuete, kasutatavate õpperaamatute ja säilinud dissertatsioonide põhjal võib kokkuvõttes väita, et ajalooõpetus Tartu ülikoolis vastas oma korralduselt ja sisult tolleaegseis Euroopa protestantlikes ülikoolides kehtivale tavadele. Eriti väärib rõhutamist, et õppetöös puudutati ka kohalikku ajalugu. Friedrich Meniust tuleb kõrgelt hinnata kui esimest professorit, kes tundis huvi Liivimaa ajaloo ja rahvaluule vastu, kusjuures ta ei võtnud eesmärgiks mitte ainult traditsioonilise kroonika koostamist, vaid püstitas osaliselt ka uurimuslikke ülesandeid.

Viidatud allikad ja kirjandus. Märkused

1. Fueter, E. Geschichte der neueren Historiographie. München und Berlin, 1911, S. 288 - 289.
2. Fueter, E. Op. cit., S. 288 - 289.
3. Klempt, A. Die Säkularisierung der universalhistorischen Auffassung. Zum Wandel des Geschichtsdenkens im 16. und 17. Jahrhundert. Göttingen-Berlin-Frankfurt, 1960, S. 21 - 22.
4. Tartu ülikooli ajaloo allikad I. Academia Gustaviana.
a) Ürikuid ja dokumente. Tartu ülikooli ülesandel koostanud ja sissejuhatusega varustanud Juhan Vasar, Tartu, 1932, lk. 65.

5. Annerstedt, C. Upsala Universitets historia. Bihang I. Upsala (s. a.), p. 278 - 279.
6. Tartu ülikooli ajaloo allikad, lk. 65.
7. Tartu ülikooli ajaloo allikad, lk. 65. Nii oli see ka Academia Gustavo-Carolina's, mis tõotas 1689. aasta põhikirja alusel. G. von Rauch. Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690 - 1710. Essen, 1943, S. 355.
8. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on olemas selle teose (*Chronicon Carionis Latine expositum et auctum ... a Philippo Melanthon*) I ja II jagu kahesäljaandes aastast 1559 - 1560 ja 1566 - 1567.
9. Schirren, C. Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland. Beilage IV. Catalogus librorum Bibliothecae Dorpatensis (nr. 82). - Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, VII Band, Heft 1. Riga, 1853, S. 55.
10. Klempt, A. Op. cit., S. 28 - 33.
11. Sleidanus. De quatuor summis imperiis, Babylonico, Persico, Graeco et Romano, libri tres, 1559 (TRÜ Teaduslikus Raamatukogus).
12. Вайнштейн О.Л. Западноевропейская средневековая историография. М.-Л., 1964, с. 345.
13. Косминский Е.А. Историография средних веков. М., 1963, с. 164.
14. Tartu ülikooli ajaloo allikad, lk. 65.
15. Klempt, A. Op. cit., S. 22 - 27.
16. Klempt, A. Op. cit., S. 48.
17. Inno, K. Tartu University in Estonia. Stockholm, 1972, p. 102.
18. Tartu ülikooli ajaloo allikad, lk. 31.
19. Ajalooprofessorite eluloolised andmed on pärit teostest: H. L. Backmeister. Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau. - G. F. Müller. Sammlung russischer Geschichte, Bd. 9. S.-Petersburg, 1764; A. Buchholtz. Verzeichniss sämmtlicher Professoren der ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau und der academischen Beamten. - Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, Bd. VII. Riga, 1854; J. F. v. Recke, K. E. Napiersky, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Ehstland und

Kurland. Mitau, 1827 - 1832; Nachträge und Fortsetzungen von. C. E. Napiersky und T. Beise. Mitau, 1859-1861; K. Inno. Tartu University in Estonia during the Swedish Rule (1632 - 1710). Stockholm, 1972, p. 86 - 91 (tabel).

20. Praelectiones criticae in Compendium Sleidani de IV Monarchiis, ubi multa rectius explicantur, et ponderatis diversis Bodini et Sleidani Sententiis vera de Monarchiis doctrina aperitur. Vt. Scriptores rerum Livonicarum, Zweiter Band, Riga und Leipzig, 1848, S. 540.
21. Tartu ülikooli ajaloo allikad, lk. 110.
22. Samas, lk. 181.
23. Samas, lk. 184, 186.
24. Sainio, M. A. Dissertationen und Orationen der Universität Dorpat 1632 - 1656. Stockholm, 1978.
25. Disputatio de Historiarum Cognitione, qua ... exercitio commitebatur ... praeside Laurentio Ludenio ... respondente Christophore Kühnio ... Dorpati, 1642.
26. Sainio, M. A. Op. cit., S. 13 - 14.
27. Disputatio historica de quatuor monarchiis ... quam ... examini submitunt M. Joachimus Crellius ... et Johannes Megalinus ... Dorpati, 1651.
28. Historia SveoGothica ... qua ... exercitio ... commitebatur, praeside Laurentio Ludenio ... respondente Ingemar Petri Smetandro, Dorpati, 1642.
29. Borussiae historia, quam ... oratione solenni ... enarrabat Ulricus Volbergen ... Dorpati, 1640.
30. Historia Germaniae, quam ... oratione solenni ... consecrabat Johannes Schlippenbach ... Dorpati, 1643.
31. Oratio de civitate Dorpatensi, qua habebatur a Johanne Claudii Rising ... Dorpati, 1637.
32. Historia de Livonia, quam ... oratione solenni ... conferebat Jacobus Scott ... Dorpati, 1639.
33. Laugaste, E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Tln., 1963, lk. 22 - 24.
34. Menius, F. Intrada und Vortrab der grossen Universal Liefpländischen Historischer Geschichten Beschreibung. Riga, 1630.
35. Menius, F. Historischer Prodromus des Liefpländischen Rechtens und Regiments. Dörpt /1933/.

36. Menius, F. Syntagma de origine Livonorum, Dorpati, 1632.
(Scriptores rerum Livonicarum, Zweiter Band. Riga und Leipzig, 1848, S. 511 - 542.)
37. Bennich-Björkman, B. Författaren i ämbetet. Uppsala, 1970, s. 210. Selle kättejuhatamise eest võlgnen tänu A. Teringile.

TARTU LINN ACADEMIA GUSTAVIANA AJAL

Niina Raid

ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarchiivis säilitatakse Tartu linnale väga väärtuslikku folianti, mis kannab pealkirja "Revisionsbuch aller Gründe und Plätze 1582 - 1656", tavaliselt tuntud Wybersi revisjoniraamatu nime all /1/. Samas on eslehel teade, et see on koostatud Vene kuueaastase vahevalitsuse ajal 1656 - 1661. P. K. Gadebuschi andmeil on revisjoniraamat Tobolskist tagasi Tartusse saadetud 1732. a.

Foliandi käsitsi kirjutatud originaallehed on pagineeritud gallustindiga: rooma numbritega I - IV ja araabia omadega 1 - 138; kõite mõlemad lehepoolad on täis kirjutatud. Hilisem numeratsioon pliiatsiga lõpeb 152. lehega, kusjuures kolmel taha juurde kleebitud trükilahterdisega lehel on hilised märkmed tänavate ja kruntide kohta ladina šriftis. Revisjoniraamatus on kasutatud kolme keelt: ladina keeles on kinkeaktide koopiad l. 1 - 137, poola keeles l. I - IV vasem leheküljepool ja väiksemaid katkendeid lehtedel 1 - 128 ning saksa keeles l. I - IV parem leheküljepool ja köites esinev põhitekst lehtedel 1 - 138, kusjuures käsikiri, välja arvatud nimed, on gooti šriftis.

Lehtede I - IV iga lehekülj on pliiatsijoonega vertikaalis jagatud kaheks: vasemal poolakeelne 1582. a. revisor Stanislaus Lockniczky revisjoni tekst, paremal saksakeelne. Mõlematel pooltel on erinevad nimed ja nende taha kirjutatud märkmed. Kõik on kirja pandud linnasekretär Salomon Unbereiti käega 22. maist 1601. a.

Foliandi alguslause tutvustab järgnevat sisu. Originaalse teksti tõlge on järgmine. "Kõikide majade ja tühjade plat-

side loetelu Tartu linnas ja nende nimed, kes kus elavad või /teisi/ elada lasevad. Ka kuidas nad on omanikuks saanud; nende hulgas mõningad, kes eelmise valitsuse armust või kass-oleva revisjoni poolt /krunte/ saanud, mõningad aga on enda oma ostu teel omandanud, korralikult viisil rae poolt kohtulikult kinnitada ja ennast linnaraamatusse märkida lasknud nagu järgnevad." Järgnev linnaelanike loetelu on antud tänavate kaupa.

Esalt turu ääres /Rynek, wnim. Erstlich am Markt/ - rae-koda, apteek, kaalu(vae)koda, leivapoed /Brotschragen/, kõik poed, nagu need vanast alates olnud, kuni Saksa väravani. Kui ka kompanii^x /hoone/ Saksa värava peal.

Majad turu ääres vasemal küljel /Saksa värava poolt/ - 13 nime.^{xx} Nende taha /nagu järgnevaltki/ on märgitud viis, kuidas isikud krundi - respective maja - omanikeks said: kas anti see neile või ostsid nad selle. Praegusel juhul on see ebaolulisena valdavalt ära jätud. Loetletute hulgas 3 tühja krunti, 2 krunti oli ühe maja alla ühendatud /St. Lockniczky/. Loetelus teine Albrecht Schmidt maja on poola tekstis linna-apteek /Apteka Mieszkza/.

Turu ääres teisel pool - 10 krunti, neist 1 tühi; 3 ühendatud, majad moskoviitide poolt maha lõhutud, et sinna ehitada palee /Pallast/. On linnale müntlaks antud.

Majad raekoja taga. Kamienicze w Rynku za Ratuszem. Heuser hinter dem Rathause/ - 7 maja.

Kuüni tänav /Kienstrasz. Kühnstrasz/ - 3 krunti, ühel neist on puust hütt /hültzen Kathen/.

Teine külg - 6 krunti, 1 tühi. Ühel on linnale kuuluv lagunenud maja, üks on antud rae poolt linnasekretär S. Unbe-
reitile, kelle kõrval asetseb Lockniczky maa.

Andrease tänav /Ulicza Drenska. Die Drenstrasze, vor Al-
ters genannt die S. Andres strasze - 6 krunti, millest 1 on antud Henrich Lademacherile; 1 "höltzen Kathen".

Teine külg - 7 krunti, neist 3 tühja.

---

^x Mustpeade vennaskonna hoone.

^{xx} Nimede asemel olen andnud koondarvu, välja arvatud tähtsaks peetud erandjuhud.

Sepa tänav /Ulicza Kowalska. Schmiedestrasze/ - 14 krunti, neist 2 tühja. Viimane krunt kuulub Christofferile, mit-
tesaksa koguduse pastorile, kes selle on ostanud.

Teine külg - 3 krunti, neist 2 tühjad.

Toome tänav /Ulicza do Tumy idac. Thumbstrasse/ - 5 krunti, neist 3 tühjad.

Üle tänava, nurgal 2 krunti, 1 puumaja.

Kooli tänava taga /Ulicza za Skola. Hinter der Pfarrschu-
len/ - 2 krunti. Poola keeles: praost-preestrite määratud
majad (dom kie dzu probosczeni naznaczone).

Kooli tänav /Ulicza do Skoly Ida, c abo Skolna. Schullstrasse/
- 3 maja, neist 2 praosti-, 1 koolimaja (die Pfarr Schule).

Teisel pool tänavat - 1 maja ja selle kõrval mõned linna-
le kuuluvad poed.

Tänav kooli vastas /Uliczy przeciw Skoly. Die strasz ge-
gen der Schulen/ - 4 tühja krunti ilma omanikunimeta. Sa-
ma tänava vastas 4 krunti, neist 3 tühja ilma omanikunime-
ta.

Maarja koguduse kirik /Kosciol panny Maryi, na nim Zegar^x.
Die Marien Pfarrkirche/ - 5 maja, neist 1 kirikumaja sur-
nuaias, teine selle kõrval ühistoitlustamise koht (podlie
niego mensionaria), kolmas vana linnakantselei, neljas lin-
na arsenal /Zeughaus/ ja viies kirikumaja nurga peal.

Kraamipoodnike tänav /Ulicza Kramarska. Krahmerstrasse/ -
5 krunti.

Linna lihakarnid /Jatky miesne. Fleischscharren der Stadt/.
Poola keeles Hennik Lademacheri pood, antud jesuidi isade-
le (Buda Hennika Lademachera, dñis patriby Jesuity data).
Sama kohta saksa keeles: linna tühi maa (wüster Raum der
Stadt). 6 isikukrunti.

Teine külg - 13 krunti, neist 3 tühja; ühel maja.

Jaani tänav /Ulicza Swietego Jana. Johannisstrassen/ - 9
krunti. Kolmas maja loetelus kuulus ostuna Clas Mecksile,
poola keeles - pan Orzechowskyle.^{xx} Tänav lõpul Dyrich

^x Neitsi Maarja kirik, sellel ajanäitaja.

^{xx} Aastail 1642 - 1656 ja 1690 - 1699 Academia Gusta-
viana ja Academia Gustavo-Carolina asukoht. Praegu Üli-
kooli tänav 28.

Hortmani aed, poola keeles - Hortmani plats, kus asus Bokovi aed. Sellele järgnes ait^x, poola keeles - toiduait Tobias Luntzile antud /Spichlerz Tobiaae Luntz data/.

Teine külg - 8 krunti, neist 5 /Jaani/ kiriku omad. Jaani kirik. Kolm kiriku juurde kuuluvat maja: 2 kaplani tarvis, 1 surnuaial /poola keeles - na sme tarza/, 2 tühja krunti.

Tänav Vana vaekoja taga /Ulicza za Waga. Hinter der alten Wage/ - 5 krunti, neist 2 tühja. Ühe kohta poola keeles - H. Helk, apteeker, juurdeehitis selle kõrval /Hans Helkien, Aptekarz, przybudowaniem byd okoloniego/.

Teine külg - 3 krunti, neist 1 tühi.

Küütri tänav /Ulicza Kyterstrasz. Die Küterstrasz/ - 8 krunti. Neist ühe, varem Hans Sonnenscheinile kuulunud krundi oli linn annetanud Jürgen Schenckingile.

Teine külg - 7 krunti. Viimane on kullassepp /zlotnik/ Andreas Niehoffi nimel.

Kompanii tänav /Ulicza Companye. Die Companye strasze/ - 9 krunti.

Teine külg - 6 krunti, neist kahel majad. Ühe krundi oli ostonud Reinholt Taube.

Suure Gildi tänav /Ulicza Wielkiey Gieldy. Die Grosze Gildestrassen/ - 3 krunti, neist 1 tühi. Suure linnagildi hoone /Gielda Wielka. Die grosze Stadt Gildstuben/.

Teine külg - 1 krunt.

Rüütli tänav /Ulicza Ryterstras. Die Ritterstrasse/ - 20 krunti, neist 5 tühja. /Paremat kätt/ 5. krunt on pastor Christianus Schraffer, 9. ja 10. Wilhelm Pepler, 14. vene kirik /Kosciol Rusky. Die Reusische Kirche/, 19. Elert Kruse pärijad.

Teine külg - 10 krunti. Kuues Jaani kiriku oma. Pärast seda 3 tühja krunti, lõpul väikese ja suure majaga krunt.

Lai tänav /Ulicza Szyroka. Die Breite Strasze/ - 15 krunti, 3 tühja. Kolmas krunt pastor Paulus Köhn, poola keeles

---

^x Ainuke meie päevini säilinud keskaegne kivimaja Üli-kooli 40.

piiskopi hospital (Spital Biskupi). Siis linna sepi-koda, Jaa-ni kirikule antud maja ja jesuiitide kool /Jesuiter Schule/ enne viimast krunti.

Teine külg - 13 krunti, neist 2 tühja. Loetelus 2. piisko-pi ait, 6. J. Liczow /varem Luncz/ "mit dem Steinhausz so wüst ge-kaufft". Pliiatsikirjas lisatud ladina keeles "domus angularis" /nurgamaja/.

Jakobi tänav /Ulicza Swietego Jacuba. Die Jakobsstrasse/ - 8 krunti. Esimene Püha Katharina nunnaklooster. Poola keeles "Dom dzrewiany, a drugi Murowani pod Tumem - na Jesuity"^x. Teine krunt tühi hospitali jaoks, kolmas samuti tühi.

Teine külg - 4 krunti, viimane Dionisio Pulvermacher, poo-la keeles - püssirohuteigijameister (Dionisius prochownik)- 1 tühi krunt.

Lutsu tänav /Ulicza Quapenstrass, Quappenstrasse/ - 5 krun-ti, neist 1 tühi. Viimane krunt Conrath Taube.

Teine külg - 5 krunti, neist 2 tühja.

Väike Gildi tänav /Ulicza maley Gieldy. Kleine Gilde stras-zen/ - 3 krunti, neist 1 tühi. Üks puumaja hospitali tarvis, millele oli õigus Reinhold Stackelbergil.

Munga tänav /Ulicza Mniska. Die Mönchstrasse/ - 11 krunti, neist 5 tühja. Lõpuks 4 tühja poodi.

Teine külg - 4 krunti. 1. Peter Jenteni oma, 2. mungakloos-ter, 3. linna marstall (tööhoov), 4. linna suur kaalukoda /Waga wielka. Die Stadtswege/, mille juures mõned korterid linnateenritele; teisel küljel 2 kivimaja kaupade hoidmiseks.

Et see kõik nii on, nagu eespool antud, kinnitab Salc-mon Unbereith, Tartu linna sekretär." Järgneb "Teade /origi-naalleht 1 Bericht/ ja mis selle revisjoni jaoks kõrge üle-muse, niihästi poola kui ka rootsi oma poolt kindlaks määra-tud. Kuna Tartu majad esmalt..väga rikutud ja laostatud leiti olevat, seepärast siis igaüks, kes Tartu linna kavatseb ela-ma asuda ja seda hoonestada, igaühele, kes maja või krun-ti ihaldab, see annetatakse ja antakse vabalt, ilma tasuta, kuid selle reservatsiooniga ja piirava tingimusega, et need-samad kodanikud ja /linna/elanikud mitte ainult neid maju omama, neis elama, vaid ka linnale ehteks ehitama peavad."

---

^x Puumaja, aga teine kivivundamendiga Toome all- jesu-iitide jaoks.

Belmainitud sisuga edikte olid andnud juba 24. V 1583 locumtenens ja vürst Radziwill, 4. V 1584 kuningas Stephanus; 30. I 1591 avaldati teade: "Igaüks, kes endale anda on lasknud tühja maja ja platsi ning aasta ja päeva jooksul ei ehita, jääb neist ilma". 28. III 1615 kordas Sigismund mandaati /poola keeles/, 17. X 1640 kuninganna Christina ja 22. IX 1641 kindral Bengt Ochsenstirn Riias.

"Ka kõik aadlikud, kroonuteenijad ja professorid alluvad kohustusele ... oma maju, tänavaid, reoveetorusid nii nagu teised kodanikkonnast ... parandama ja selles ühtlust pidama.

NB. Seeläbi said kõik hädalised jahmatatud, sest et nad enne ei saanud ja on enda oma ära müünud ning lasknud teistel ehitada."

Beltoodud allikateksti kruntide järjekorrast juba nähtub, et tähtsaim keskaegses linnas on ala, kus paikneb turuplats. Seda ümbritsevad ka Tartus ühiskondlikult kaalukad hooned: kõigile linnakodanikele ühine esindusehitis raekoda, siis apteek, vaekoda kui ka kaubandusliku keskuse poed ning kaitsetarbeline kompaniihoone. Maju oli 4, poodide arv teadmata.

1682. a. linna ehitusmeistri Daniel Pechteli joonisel turuplatsist /2/ on selle põhjapoolsel küljel eraldi ehitistena vaekojaga ühes reas 6 poodi ja platsi lõunaküljel majade ees on koos keldripoodidega 22. TuruToomepoolsel küljel, otse raekoja ees asuv kaak /Pranger, Justitia/ oli linna õigusemõistmise avalik karistuspaik. Linnatimukas andis selle juures ihunuhtlust seaduse vastu eksinuile, arvestamata nende rahvust või sugu. Nii näiteks karistati 17. sajandi lõpuveerandil naisterahvaid-majavargaid kas 10 või 15 paari vitsadega 30 või 45 löögiga. Vähendatud karistuseks oli linnakupja poolt pekmine (rae)keldris. Oli ka surmanuhtlust. Paskville põletati avalikult kaagi kõrval; hoorad pidid turuplatsi puhastama.

Turuplats polnud siiski mitte ainult süngete sündmuste paigaks. Seal toimusid kodanike kohustuslikud kogunemised ja kaitsejõudude pidustused. Rae loal võisid mängida rändavad komöödiandid ja esineda turukõnelejad /Marktschreyer/, kuid mitte laupäeviti või kirikupühadel. Tähtsamate sündmuste puhul ja usupühadel, nagu lihavõtted ja jõulud, kostsid raekoja tornist linnamuusiku /Stadtpeifer; Stadtmusikant/ ja

tema abiliste ettekanded. Esmakordselt mainitakse tornimuu-
sikat a. 1681 /5/. Revisjoniraamatu järgi elas 17. sajandi
algul Valentin Instrumentist kooli taga /pag. II/. Oli ise-
gi korraldus, et erilisel pidulikel juhtudel mängitaks sar-
vedega ja tromboonidega /mit Zinken und Posaunen/. Linnamuusik
täitis ka kirikuorganisti kohustusi. Pärast sajandi kesk-
paika ehitati Tartu Jaani kirikule "uhke, eeskujulik" orel
ja tehti instrumentaalmuusikat kolm korda nädalas. Poiste-
koor esines erikantori juhatuse all /5/. Tavalisel ajal esi-
nes linnamuusik kodanike nõudel nende kodudes peetavatel pi-
dulikel sündmustel vastava tasu eest. Ülikooli esimene muu-
sik oli 1690. a. linnamuusik Walter Böckmann.

Linna sissehiilivaid mustlasi, passita isikuid Soomest
ja Ahvenamaalt salliti sama vähe kui kerjuseid. Nii elas lin-
na kodanikkond keskaegse müüriaga piiratud kindlal alal, va-
nalinna 18 tänaval. Need olid: Turg, Küüni, Andrease, Sepa,
Toome, Kooli, Kraamipoodnike, Jaani, Kүүtri, Kompanii, Suu-
re Gildi, Rüütli, Lai, Jakobi, Lutsu, Väikese Gildi ja Mun-
ga tänav ning tänav Vana vaekoja taga. /Vt. lisatud skeem./
Nende iidset nimeid peegeldavad linna kunagiste tähtsamate
ehitiste paiknemist ning ka vastavate käsitöömeelstrite ti-
hedust kesklinna eri piirkondades. Tolleaegne tänavavõrk on
säilinud tänapäevani, välja arvatud Kooli ja Toome tänavad,
kuid on viimseini ümber nimetatud.

Vana Maarja kiriku ümber, praeguse ülikooli peahoone
kohal, asus üks linnasiseseid surnuaedu. Selle lähedal olid
linnakantselei, -arsenal ja lihapoed. Revisjoniraamatus I.III
on mainitud nii Jaani kirikut kui ka vene Nikolai kirikut
Rüütli tänava ääres, asukohaga Jaani kiriku kooriosa vastas
üle tee. Küllalt keerukas on mõista kruntide paigutust üm-
ber väikese Kooli tänava, kus oli ka linnale kuuluvaid poo-
de. Ilmselt moodustasid need mingi ühise üksuse Kraamipood-
nike tänava äärde jäävate linna lihakarnidega. Loomi tapsid
ja liha müüsid soldatite naised. Tänav Vana vaekoja taga,
kus poola ajal elas apteeker H. Helk, oli Rüütli tänava al-
gus kuni Kүүtri tänavani, hiljem tuntud Suure Vaekoja nime
all.

Kõikide tänavate ja turuäärsete kruntide koguarv oli
253, neist tühje 56. Maavaldusi, millel vähemalt üks eluma-
ja, ei jäänud siis täit kahtsadatki. Suurima kruntide kogu-
arvuga oli turuplats /27/4/^x ja pikemad tänavad: Rüütli /30/8/,

^x Esimene arv näitab krunte, teine tühje krunte.

Lai /28/5/ ja Kraamipoodnike /25/3/, kõige väiksemad Suure Gildi /4/1/ ja Väikese Gildi /3/1/ tänavad. Linnapoodide tihedusega oli esikohal Turg, samuti Maarja (turgu-)kirikut ümbritsevad tänavad Kooli ja Kraamipoodnike, ka Munga. Kesk-aegsete linnade kauplemise arengu analoogia põhjal võib oletada, et ka Tartus olid selle esimesteks algeteks leiva- ja lihaletid kirikute kui rahva regulaarsete kogunemiskohtade vahetus läheduses.

Teistest rahvustest kaupmeestel olid kindlaks määratud kohtadel väljaspool linnamüüri omad kaubahoovid, kus nad oma jumalateenistust pidada said. Vene kaubahoovi juures Holmil asus ka surnuaed.

Linna kõrtsid ja keldrid suleti Tartus pärast kella üheksat. 1693. a. turukorra (-eeskirja) kohaselt algas kauplemine suvel kell 6 hommikul, talvel kell 8. Selleks andis märku turulipu või kaubamärgi (Kaufzeichen) väljaasetamine raekoja aknast. Korda pidas turufoogt või tema puudumisel soldatid. Püha- ja pidupäevadel pidid kraamipoed suletud olema. Sillal tegutses pagaripood. Rootsi aja lõpul resideeris Tartus postmeister; postipäevaks oli esmaspäev.

Professoritel ja üliõpilastel olid omad istepingid Jaani kiriku Lüübeki kabelis. Professoritele lubati teha tool (pink) konsistoriaaltooli kõrvale ja üliõpilastele anti nende palvel pastor Clajuse ehitatud koor (s. o. rõdu). Et juhtivatele isikutele 25 riigitaalri eest müüüdud kirikutoolid silma paistaksid, kaunistati näit. linnakomandandi tool punase kangaga (mit roth Laken). Nädalajutlused peeti kirikus eestlastele kell 1/2 7, sakslastele kell 9, lõunakellad helisesid kell 12. Tähtsate isikute surma puhul kestis leinakelade lõõmine tund aega.

Academia Gustaviana väikesearvuline pere mahtus vabalt vanalinna alale. Üliõpilased majutati kodanikemajadesse. Nende hulgas leidsid ka mõningaid väga jõukaid eestlasi, nagu Bulle /Pulli/ Hans ja Werre Jahn. Raad määras kindlaks üürihinnad; toa eest pool riigitaalrit, saali eest üks riigitaaler. Ülikooli soovid linna raele leidsid aga sageli vastuseisu. Nii ei antud akadeemiale Meltsiveskit, millest ta tahtis teha paberiveski, ega nõustunud andma vahetuse korras linna vaestemaal asuvat krunti, mida vajati botaanikaaiaks /Kräutergarten/. Siiski vabastati õppejõud ja teised akadeemilised kodanikud oma majades sõjaväe majutamise

kohustusest (tantsuõpetaja Basancour eeslinnas; maaliija Sollmann, raamatukõitja Canzler jt.) Eeslinnades olid kodanikel aiakrundid, kus suviti viibiti aiamaajakestes ja kasvatati puu- ning juurvilja. Samas töötasid ka tuuleveskid.

Et anda tänapäeva lugejale kujutlust Tartu linnast, tuleb meenutada, et see sai juba 16. sajandil Liivi sõjas raskelt kannatada. Varem oli ta kõrgete müüride ja suurte kivimajadega hansalinn. Kardinal Radziwilli arvamuse järgi meenutas Tartu oma asendilt Firenze kaunist asukohta, omades samuti laevatatavat jõge. Majade ehitusviis oli (nagu tollal öeldi) massiivne, s. o. kivist nagu Torunis; viimane oli siiski Tartust suurem. Sajandi keskel ehitati vaid puumaju juurde. Keskaegsed kirikud olid oma arhitektuurilt väga silmapaistvad. P. Campana oli Toomkirikule eelistanud ilult ainult Bologna katedraali. Ka Maarja kirikut mainiti 1582 kui väga nägusat ehitist kahe oreli ja toreda altariga, hollandi maalikoolkonda kuuluva altarimaaliga. Vene Nikolai kirikus olnud siseseinad ülevalt alla maalingutega kaetud.

Jesuiitidele kuulunud maja Toomemäe nõlval sai Academia Gustaviana'le selle esimeseks tagasihoidlikuks ulualuseks. See võis asetseda ülikooli peahoone taguse mäkketõusutee ääres vasemal. Maarja kirik, mis 1625 võeti Rootsi garnisoni kirikuks ja 1632 ülikooli kirikuks, oli akadeemia majutajaks oma kooriosaga, kuni Jaani tänaval valmis kõrgkoolile pan A. Orzechowsky endise maja ümberehitus 1642. Selle asukoht linnasüdames oli väga soodne, hästi juurdepääsetav ning suhteliselt vaikne Jaani kiriku ja seda ümbritseva surnuaia naabruse tõttu. Juba varem oli Orzechowsky kinkinud jesuiididepilastele enda aiaplatsi Ülejõe eeslinnas nn. Holmil, mis asus vene kaubahoovi taga ja nüüd pärandus see koos linnamajaga Academia Gustaviana'le.

V i i d a t u d   a l l i k a d   j a k i r j a n d u s

1. RAKA, f. 995, nim. 1, sü. 21865.
2. RAKA, f. 2623, nim. 1, sü. 2051 92, l.l.
3. Gadebusch, F. K. Livländische Jahrbücher III 1630-1710. Riga, 1782.

4. Helk, V. Die Jesuiten in Dorpat 1583 - 1625. Odense, 1977.
5. Arro, E. Die Dorpater Stadt-Musici 1587 - 1809. Trt., 1931.
6. Seeberg-Elverfeldt, R. Die Einwohnerschaft von Tartu zur II Schwedenzeit. Trt., 1933.
7. Raid, N. Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina hooneist Tartus 17. sajandil. - Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi IV. Trt., 1977, lk. 58 - 73.

Joonis. Tartu linna tänavate skeem 17. sajandil.

PRANTSUSE GRAVÜÜRIKUNSTI ŠEDÖÖVREID
TRÜ TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS

T. Nurk

17. sajandil kujunes Prantsusmaal välja absolutistlik monarhia. Võimu tsentraliseerimine, majanduselu elavnemine, edukad sõjad ja rahvusvahelise autoriteedi saavutamine muutsid Prantsusmaa võimsaimaks riigiks Euroopas. Absolutistlik režiim mõjustas ka teaduse ja vaimuelu, eriti aga kunsti arengut.

16. sajandil valitsesid prantsuse kujutavas kunstis itaalia mõjud. Uuel sajandil etendas itaalia barokk oma küllusliku vormikõne ja pateetilise tundeavaldusega samuti teatavat osa, sest prantsuse kunstnikud käisid oma oskusi viimistlemas Roomas, kuid üha enam hakkas kujunema omapärase ilmega prantsuse rahvuslik kunst. Seda iseloomustas ühelt poolt barokile omane esinduslikkust ja ülevaid tundeid rõhutav käsitus, mis säilitas aga sideme antiik- ja renessansikunstiga, teiselt poolt realistlik demokraatlik laad. Sel ajal hakkas prantsuse kunst, eriti arhitektuur muutuma eeskujuks teistes Euroopa riikides. Rohkesti ulatuslikke ülesandeid andsid kunstnikele Prantsuse kuningad, eriti Louis XIV (valitses 1661 - 1715), kes laskis Versailles' lossi ehitada esinduslikuks residentsaiks (alustatud 1668). Prantsuse arhitektide, maali- ja kujurite ja pargikujundajate saavutuste tutvustamiseks vasegravüüri vahendusel rakendusid intensiivselt tööle graveerijad.

15. - 16. sajandil, võrreldes saksa ja madalmaade graafikaga, oli prantsuse graafika tagasihoidlik ja seotud põhiliselt raamatukujundusega. 17. sajandil sai erilise hoo vasesõike viljelemine, saavutades õitsengu 17. - 18. sajandi vahetusel. See periood on küllaltki hästi esindatud TRÜ Teadusliku Raamatukogu graafikakogus, tänu ülikooli kunstimuuseumi esimese juhataja prof. K. Morgensterni (1770 - 1852) asjatundlikule kunstikogumisele.

Prantsuse esimesi nimekaid vasegraveerijaid oli Claude Mellan (1598 - 1688). Hüljanud traditsioonilise ristviirutuse, arendas ta välja ainulaadse paralleeljoonte rütmis lõikestiili. Tema virtuoosliku uuritsakäsituse tipuks

on "Veronika rätt" /1/. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on C. Mellani loomingust kaputsiini vaimuliku Joseph de Paris' (1577 - 1638) portree. Sellel on voldirikas mungarüü gra-veeritud sakmeliste paralleeljoontega, nägu ja käed korra-päraste kaarjate uuritsatõmmetega. Lakooniline joonterühm toob krutsifiksi poole pöördunud kardinal Richelieu usal-dusmehe ja nõuandja nii elavalt esile, et tekib mulje, nagu võiks lugeda huulilt sosistatud harrast palvet. Väikese port-reegravüüri väärtust suurendab asjaolu, et see on graveeri-tud C. Mellani oma joonistuse järgi.

Foto 1. A. Masson (P. Mignardi järgi).
Krahv d'Harcourt (Kadett pärliga).
Vaselõige. 1667. 54,8x40,9. UR 558.

C. Mellani eripäraseid tõvõtteid on püüdnud jäljendada vähesed graveerijad. Üldvalitsevaks kujunes võrgutaoline viirutus, milles hõredamalt või tihedamalt töödeldud pinnad andsid vastavalt heledamaid või tumedamaid toone. Ühtlasi hakati vaselõiget rakendama põhiliselt reprodutseerimiseks, tutvustamaks kaasaja või möödaniku kunstiteoseid. Prantsuse kuulsusrikka vasegraveerijate koolkonna aluserajajaks sai Robert Nanteuil (1616 - 1578), kes viis vaskplaadi graveerimise võtted täiuslikkuseni. Tema gravüüre ülikooli raamatukogus ei ole, kuid on esindatud tema laadi jätkaja Antoine Masson (1636 - 1700), kes saavutas kuulsuse kaasaegsete portreemaalide reprodutseerimisega. A. Massonilt on tema loomingu loetelus esikohal nimetatud krahv d'Harcourt'i portree (P. Mignard'i järgi, 1667). A. Masson oli kindla käega graveerija, kes väga korrapärases võrkviirutuses tõi esile erinevaid materjale, eriti virtuooslikult relvade metalse läike. See oskus palstab silma ka krahv d'Harcourt'i portrees, kuid siin ei tõuse domineerima brokaatkuubega kaunid relvad, vaid eelkõige köidab vapra sõjamehe tõsine nägu. Suure hoolega on graveeritud kohevad lokid, milles kiirgab kõrvalestale kinnitatud pärl. Viimane on andnud portreele lisanimetuse - "Kadett pärliga" (*Cadet à la perle*). Raamatukogule kuuluv leht on kolmandast plaadiseisundist /2/, milles mõnevõrra on uuritsaga värskendatud juuste osa.

R. Nanteuil' graveerimistehnika hakkas tema järglaste uuritsa all muutuma rutiinseks ja kuivapoolseks. Uusi impulsse tõi vaselõiketehnikasse madalmaalane Gérard Edelinck (1640 - 1707), kes oli õppinud Antwerpenis ja saanud oma oskused P. P. Rubensi maalilise graveerimiskoolkonna vaimus. Tema pehmete üleminekutega ja valguse mõju rõhutav laad põimus prantsuse tehnilise meisterlikkusega. Asunud 1665. aastal Pariisi, sai G. Edelinck varsti kuninga õuegravööriks ja kunstiakadeemia liikmeks, ühtlasi väga otsitud prantsuse kaasaegsete maalijate teoste reprodutseerijaks. Temalt on teada umbes 220 portreed ja 150 figuraalkompositsiooni. Sellest ulatuslikust tööst on raamatukogus kuus gravüüri tema teoste paremikuks.

G. Edelincki teoste nimekirjas kuulub esikoht tavaliselt gravüürile "Anghiari lahing" (P. P. Rubensi joonistuse järgi L. da Vinci kartooneist) /3/. See suhteliselt suur leht on täidetud vastasleeride sõdurite raevust üksteise otsa

Foto 2. G. Edelinck. Anghiani lahing (P.F. Rubensi
joonistuse järgi L. da Vinci kartounist).
Vaseldige. 47,6 x 61,6. UR 383.

tormavate hobuste seljas. G. Edelincki püüdeks oli tõlgen-
dada joonistusel kujutatut mitte kui stseeni maali jaoks,
vaid kui tegelikkuses nähtut. Sellest tingituna ongi G. Ede-
lincki gravüürile iseloomulik eriline elavus ja emotsio-
naalsus. Ratsalahingu võitluspinget suurendab varjundiri-
kas võrkviirutus, mis ei taotle niivõrd erinevate materja-
lide kuivõrd vormi reljeefset esiletoomist. Kohati valgeks
jätetud pinnad rõhutavad valgusreflekse, kusjuures valguse
ebaühtlane jaotus suurendab vaenust küllastunud õhkonda.
Raamatukogu leht kuulub plaadilt trükitud kolmandasse sa-
jalisse tiraaži, mida tõendavad kolm punkti vasakul asuva
ratsaniku mõõgal. Ka on sellel tõmmisel originaali autori
nimi graveeritud "L. d'la finse", kuna hilisematel tõmmis-
tel on see parandatud kujul "da Vinci".

G. Edelincki teoste hulgas väärrib esiletõstmist "Püha
perekond" (Raffaeli järgi). Sellest on raamatukogus plaadi
kolmandas seisus tehtud tõmmis.

G. Edelincki osavust graveerimisel hindas kuninga esi-
maali Charles Le Brun (1619 - 1690), kes oli haaranud en-
da kätte juhtpositsiooni kunstielus. G. Edelinck reprodut-
seeris tema maale. Tartus on sellest koostööst suur, kahelt
plaadilt trükitud, pateetiliste tunnetega täidetud leht
"Kristus ristil, ümbritsetud inglitest" (Ch. Le Bruni jär-
gi). Selles teoses on täiuslikult rakendatud graveerimisteh-
nika kogu väljendusrikkus. Enamuses on leht graveeritud rist-
viirutuses, mis varjudes annab sügavmusti toone. Rõivaste
draperiis jooksevad lainjad jooned, ühtides pehmete voldi-
kurdude rütmiga. Nägude ja käte ihotoonide saavutamiseks on
uurits graveerinud kaari ja täppe. Mitmesuguste graveerimis-
võtete harmooniline kasutamine loob elavalt varju ja valgu-
se vahekorrad ja annab trükkimisel tõmmisele omapärase hõ-
bedase helgi.

Väga hinnatud on G. Edelincki portreegravüürid. Neist
on raamatukogus ainult üks - Marseille' piiskopi Nicolas
Coëffeteau (1574 - 1623) portree. Selles on tunda C. Mellani
lakoonilise paralleelviirutuse ühendamist ristviirutusega,
mille tulemuseks on kujutuse selgus ja maaliline üldmõju.

17. sajandi viimasel kolmandikul oli Prantsusmaal enim
hinnatud graveerijaks Gérard A u d r a n (1640-1703), ar-
vuka graveerijateperekonna kuulsaim liige. Omandanud lait-
matult prantsuse gravüürikunsti alused, võttis ta vastu mõ-

justusi G. Edelincki maaliliselt laadilt ja kujunes üheks osavaimaks figuraalsete maaliteoste reprodutseerijaks, eriti Ch. Le Bruni ajaloo teemaliste lõuendite tutvustajaks. Palju aega nõudvat uuritsatööd hakkas G. Audran ühendama söövitustehnikaga. Teostanud ofordis reprodutseeritava maali põhikujundid, graveeris ta need üle ja täpsustas detaile uuritsaga. Kahe erineva tehnika liitmine kiirendas tööprotsessi, kuid söövituse andis trükkimisel hallika üldtoon ja tõmmistel puudub uuritsagravüüridele omane metalne toon. Ent see tehniline menetlus lubas G. Audranil hoida juhtpositsiooni suureformaadiliste gravüüride loomisel.

Ülikooli raamatukogus on G. Audrani kuulsusele aluse pannud gravüürid "Constantinuse lahing Maxentiusega" ja "Constantinuse triumf" (mõlemad Ch. Le Bruni järgi, 1666), mis pälvisid Ch. Le Bruni rahulolu ja soosingu, ühtlasi äratasid Louis XIV huvi noore graveerija vastu. Saanud pärast Itaalias täiendamist Prantsuse kuninga õuegravööriks, tehti talle ülesandeks jäädvustada vaskplaadil Ch. Le Bruni maalid "Aleksander Suure lahingud". G. Audran tegigi aastail 1672 - 1678 neli suuremõõtmelist (igaüks 3 - 4 plaadil) gravüüri. Tartus on neist kolm: "Aleksander Suur ületab Granikose jõe", "Aleksander Suur võidab Dareiose lahingus" ja "Poros Aleksander Suure ees" (kõik Ch. Le Bruni järgi), puudub "Aleksander Suur sõidab võidukalt Babüloni". Wienda gravüüri "Aleksander Suur Dareiose telgi ees" (Ch. Le Bruni järgi) oli valmistanud G. Edelinck. Ka see on raamatukogus olemas.

G. Audranilt leidub veel tema Roomas viibimise ajast terviklik 14-leheline sari "Erosed antiikjumalate ja kangelaeste embleemide ja relvadega" (Raffaeli järgi) ja üks viimaseid töid "Põlev põõsas" (Raffaeli järgi).

G. Audrani on hinnatud kui hea maitse ja suurepärase tehnilise oskusega reprodutseerijat, kelle kindel joonistus ja korrektne viimistlus andsid täpselt edasi kujutatud stseeni, lõuendi värvivarjundid ja valguse mõju, luues suurtest maalidest sageli parema mulje, kui seda andis vahetu tutvumine originaaliga.

Väga kuulsate meistrite kõrval töötas hulganisti vähem nimekaid, kuid oma ala hästi valdavaid graveerijaid, nagu Benoit Audran (1661 - 1721), Jean Audran (1667 - 1756), Francois de Poilly (1622/23 - 1693), Jean Louis Rouillet (1645 - 1699), Gilles Rousselet

(1610 - 1686) ja teisigi, kelle gravüüre on ka ülikooli raamatukogus.

17. - 18. sajandi vahetusel hakkas vaibuma klassikalist selgust ja ülevust taotlev maal ja esiplaanile nihkusid lüürilised ja elurõõmsad stseenid seltskonna- ja igapäevaelust, kuulutades ette rokokoo stiili valitsema tõusmist uue sajandi kolmandal kümnendil. Suurt huvi tunti portreemaali vastu, kus juhtivaiks meistreiks olid Hyacinthe Rigaud (1659 - 1713) ja Nicolas de Largillière (1656 - 1746), kes jäädvustasid oma iseteadvaid kaasaegseid nende toredas rõivastuses ja esinduslikus miljöös. Ka gravüürikunst võttis omaks aja mentaliteedi ja põhiliseks ülesandeks sai portreede reprodutseerimine. Rikkalike ja kallite rõivamaterjalide kõrval püüti esile tuua lõuendile fikseeritud värvi- ja valgusemängu. Sel ajal kujunes Pariis graveerimiskunsti keskuseks, kuhu tuldi õppima ja end täiendama teistest maadest.

Prantsuse portreegravüürid on olnud kollektsionääride ihaldusobjektideks ja nende hinnad kõrged. K. Morgensternil õnnestus siiski hankida mõned prantsuse portreegravüüri parimad näited. Nii leidub graafikakogus G. Audrani õpilaselt, nimekalt graveerijalt Pierre Drevet'lt (1663/64 - 1738) ilus portree Nemoursi hertsoginnast Mariest (H. Rigaud' järgi, 1707). Varakas ja teravmeelne daam on kujutatud väga elavalt, ka on hästi esile toodud tema hinnalise tualeti elegants. P. Drevet lõpetas G. Edelincki alustatud lehe "Aleksander Suur Dareiose perekonnaga" (P. Mignardi järgi).

P. Drevet' suurepärase uuritsakäsiteemise oskuse viis virtuooslikkuseni tema poeg ja õpilane Pierre Imbert Drevet (1697 - 1739), keda on peetud ületamatuks portreegravööriks. Erilise tundlikkusega tabas ta portreteeritu ilme, mis näis edasi antud natuurist, mitte lõuendilt. Meisterlikult võlus ta esile õrna pitsi, sillerdava siidi ja pehme sameti. Üheks P. J. Drevet' šedöövriks on prantsuse teoloogi ja ajaloolase Jaques Benigne Bossuet' portree (H. Rigaud' järgi, 1723). Tartus on hea tõmmis tiraaži kolmandast sajast /4/. Samuti on väga hinnatud kuninga arhitekti ja rokokoo stiili rajaja Robert de Cotte'i portree (H. Rigaud' järgi). Ilmeka näo ja toreda rõivastuse kõrval paelub tähelepanu arhitekti ettesirutatud käsi. See elav žest on viinud portree kunstiajalukku lisanimetusega "Portree ilusa käega".

Raamatukogus on veel prantsuse tublide portreegraveerijate, nagu François Chereau (1688 - 1729), Claude

D r e v e t ' (1705 - 1781) jt. teoseid, kuid nende kuulsus ei küündinud isa ja poja Drevet' kõrguseni.

Figuraalkompositsioonide reprodutseerimine jäi 18. sajandi algul käsitöölikule tasemele ja sel alal on vaid mõned arvestatavad meistrid. Gaspard D u c h a n g e (1662-1757) reprodutseeris põhiliselt itaalia maale. Tema tööst tõstetakse esile kolme gravüüri Zeusi seiklustest Danae, Leda ja Ioga. Tartus on sellest sarjast "Danae" (Correggio järgi). G. Duchange'i graveerimisjoon on õrn ja kohati on pind ainult punktidega varjutatud. Raamatukogus leiduv leht on rariteetne esimene variant. Selles on Danae kaetud õrna looriga, hiljem pidas kunstnik oma gravüüri liialt ebamoraalseks ja laskis D. Sornique'il (1708 - 1756) figuurile graveerida läbipaistmatu draperii.

Figuraalkompositsioonide graveerijaist väärrib esile tõstmist Nicolas D o r i g n y (1657 - 1746), kelle viljakamad tööaastad möödusid võõrsil. Itaalias viibimise perioodist on Tartus paarik "Kristuse muutmine" (Raffaelli järgi, 1705) ja "Kristuse ristilt mahavõtmine" (Daniel da Volterra järgi, 1710), mida loetakse graveerija peatöiks. Raamatukogu tõmmised pärinevad esimesest plaadiseisundist.

1711. - 1719. aastani tegutses N. Dorigny Inglismaal, kus graveeris seitse suurt lehte sel ajal Hampton Courtis säilitatud Raffaelli vaibakavandeist /5/. Väga korrektselt täidetud ülesande tasuks oli aadlitiitel. Sari tervikuna, esimeses väljaandes, on olemas ka raamatukogus.

N. Dorigny graveeris väga korrapärases viirutuses ja kasutas alusena ofordisõovitust. Teda on peetud G. Audrani vääriliseks järglaseks figuraalkompositsioonide reprodutseerimisel.

Prantsuse mustvalge-kunsti kuulsus põhineb vasegravüüril, kuid küllaltki tähelepanuväärset andis 17. sajandil ka ofort. Oforditehnika ei sobinud maaliteoste reprodutseerimiseks, kuid ofordi peen joon ja kiire menetlusõhid kohased spontaansete mõtete fikseerimiseks. Oforditehnika viis täiuslikkusele Jacques C a l l o t (1592 - 1635), kes arendas välja isikupärase stiili. Kuulsuse kindlustas talle Itaalias tehtud leht "Suur aastalaat Firenzes" (1620 - 1622) /6/. Asunud 1622. aastal oma kodulinna Nancyse, söövitav J. Callot Firenzest kaasatoodud ofordilehe järgi uue plaadi, millelt tõmmised on esimese plaadi tõmmistega ära-

vahetamiseni sarnased ja vahet on võimalik teha ainult pildi signatuuri abil. Raamatukogus on tõmmis teiselt, Nancys söövitatud plaadilt, kuid üks esimesi sellelt, sest pildi all olevas pühendustekstis on sõna "Tamilia". Hiljem on viiga märgatud ja tõmmatud tähele "T" kaldkriipsuke, saades sel viisil õige sõnakuju "Familia".

Ääretu väljenduslikkusega on kunstnik rakendanud laadaaskeldustesse ja -lõbustustesse ligi 1000 figuuri, kaasa arvamata koerad ja hobused. Esiplaani figuurid on modelleeritud jämedate, uuritsatõmbeid meenutavate joontega, tagaplaani tegelased vaevu nõelaga plaati kriimustades.

Erilise võluga on J. Callot' väikesed ofordid, mis on tavaliselt koondatud sarjadeks, nagu "Sõjaviletsused", "Kariisid", "Apostlite martüüriumid" jt. Neist on raamatukogus üksikuid lehti. Tervikuna leidub sari "Lunastaja, neitsi Maarja ja kaksteist apostlit" (1631), mis koos tiitellehega sisaldab viisteist oforti. Igal lehel on suurelt täisfiguuriline tegelane ja tagaplaanil õige väikeselt stseenid tema elust ja kannatusloost. Väga oskuslikult on J. Callot sidunud tervikuks erinevad dimensioonid - pikkade sujuvate tõmmetega antud figuuri ja nagu kauge meenutusena tema eluhetked tagaplaanil.

J. Callot jäi üksiknähteks prantsuse ofordikunstis. Oforti kasutasid mõnevõrra maalijad originaallehtede loomiseks. Üheks rariteediks maalijate ofordiharrastusest võib pidada kuulsa dekoratiivmaali Eustache Le Sueuri (1617 - 1655) ainukest oforti "Püha perekond" tema õpiajast S. Vouet' ateljees. Leht tunnistab E. Le Sueri häid eeldusi ofordikunsti viljelemiseks.

Oforti rakendati mõnevõrra ka reprodutseerimisel, et kontuuri abil edasi anda põhiliselt joonistust, mitte taotleda valguse ja varju efekti. Selles laadis võib nimetada Nicolas Chaponi (1612 - 1656) Itaalias valminud kogumikku "Vana Testamendi lood" (1649), mis esitab nn. Raffaeli piibli 77. N. Chaproni oforte peetakse parimaiks 52 episoodist koosneva tsükli tutvustamisel. Raamatukogus on seda kogumikku kaks eksemplari, mõlemad esimesest tiraažist.

Oforditehnikas lehti leidub graafikakogus veelgi, nagu Gabriel Perelle'i (umbes 1602 - 1677) maastikud, Israel Silvestre'i (1621 - 1691) Rooma panooram (1652) jt. Huvipakkuvaks võib pidada ka albumit "Ver-

sailles - suurematu!" (1720), millesse on koondatud paljudelt graveerijatelt 80 lehte Versailles' lossist, pargist ja kunstiteostest. Lehed on teostatud enamasti ofordis ja viimistletud uuritsaga.

TRÜ Teaduslikule Raamatukogule kuulub 450 prantsuse 17. sajandi ja 18. sajandi I poole vasegravüüri ja oforti. Neist on üksiklehti 139, kogumikes 311 lehte. Seda pole eriti palju, kuid leidub siiski haruldusi ja väärtuslikke teoseid. Küllalt arvukalt on ka 18. sajandi II poole prantsuse gravüüre. Graafikakogu pärineb 1803. aastal asutatud ülikooli kunstimuuseumist. Kui 1858. aastal otsustati see välja arendada klassikalise muinasteaduse muuseumiks, suunati profiilile mittevastavad kunstiteosed ülikooli joonistuskooli. Joonistuskooli likvideerimise järel 1891. aastal anti mõni aeg hiljem kunstivarad ülikooli raamatukogu hoida.

M ä r k u s e d

1. Gravüür "Veronika rätt" kujutab Kristuse nägu, mis on modelleeritud ühe, ninaotsalt algava spiraaljoonega, mille paisutamine ning ahendamine annavad näovormi ja valgusrefleksid.
2. 19. sajandil koostati gravüüride kogujatele süsteem tõmmiste väärtuse määramiseks ja fikseeriti seitse (I-VII) plaadiseisundit. Plaadid käisid sageli mitme kirjastaja käest läbi, kulusid trükkimisel, mistõttu jooni tuli tihti uuritsaga süvendada, retuššida. Ka graveerijad ise tegid muudatusi või parandusi plaatidel. Eriti väärtuslikeks peetakse proovitõmmiseid ja esimesi seisundeid.
3. Anghiari lahing toimus 1440. aastal firentselaste ja mi-laanolaste vahel ja lõppes esimeste võiduga. Stseeni lahingust kavatses Leonardo da Vinci maalida Firenze linnavalitsuse tellimusel raekoja (Palazzo Vecchio) uue saali ühele seinale. 1504/05. aastal valmis L. da Vinci karto-on. Teist seina pidi kaunistama Michelangelo. Mõlemad seinamaalid jäid teostamata. L. da Vinci karto-onist, mis hiljem läks kaotsi, tegi P. P. Rubens peagrupi joonistu-se.

4. Iga saja tõmmise trükkimise järel tehti plaadil H. Rigaud' nime taha üks punkt. TRÜ TR tõmmisel on maaliija nime järel kaks punkti.
5. 1515 - 1516. aastal valmistas Raffael koos õpilastega paavst Leo X tellimisel kümme vaibakartooni Peetruse ja Pauluse tegevusest. Vaibad kooti Brüsselis ja riputati Sixtuse kabeli seina alumise osa katteks. Seitse säilinud kartooni sattusid Inglismaale, kus need restaureeriti ja pandi välja Hampton Courtis. Hiljem on kavandid viidud muuseumisse Londonis.
6. Suur aastalaat toimus 18. oktoobril Pühale Luukasele pühendatud pidustusena Impruneta kiriku juures Firenze lähedal. Pärimuse järgi oli kirikus säilitatava Maarja pildi maalinud Luukas. Maalil arvati olevat imettegev võim, mistõttu Impruneta oli muutunud palverännakute kohaks.
7. 1519. aastal lõpetati Vatikani lodžade kaunistamine. Seintele maaliti nn. groteskid ja völvidele 52 episoodi Vanast ja Uuest Testamendist, mida kunstiajaloos nimetatakse Raffaeli piiblik. Raffael tegi lodžade maalide viisandid ja nende järgi valmistasid tema õpilased G. Romano, F. Penni, Pierino del Vaga jt. kartoonid ja teostasid maalingud.

TARTU ÜLİKOO LIS ÖPPINUD LOODUSTEADLASTE OSAST
PETERBURI TEADUSTE AKADEEMIAS

H. Tankler

Peterburi Teaduste Akadeemias etendasid 19. sajandil väljapaistvat osa Tartu Ülikoolis hariduse omandanud akadeemia tegevliikmed - loodusteadlased: astronoomid, füüsikud, keemikud, mineraloogid, geoloogid, zooloogid, füsioloogid, botaanikud. Tartus õppinud matemaatikute hulgast akadeemia tegevliikmeid ei valitud 1/.

Lähema vaatluse alla võtame perioodi 1828 - 1894, mil Tartust võrsunud teadlaste osatähtsus oli eriti märgatav. 1828. aasta eel valiti Peterburi TA tegevliikmeks ülikooli kasvandikest vaid Chr. Pander (adjunkt 1820, erakorraline akadeemik 1823, korraline akadeemik 1826), kes pidi aga vastuolude tõttu juhtkonnaga juba 1827. aastal akadeemiast lahkuma 2/. Perioodi lõpuks on võetud L. v. Schrencki surmaaeg (8. jaanuar 1894). Pärast seda jäid akadeemia tegevteenistusse vaid Filipp Ovsjannikov ja Friedrich Schmidt.

Kulminatsiooniks kujunes 1828. aasta, mil kuuest uuest tegevliikmest olid neli Tartu haridusega (füüsikud E. Lenz ja A. Kupffer, keemik H. Hess ja zooloog K.E. v. Baer). K.E. v. Baer võis täie jõuga asuda akadeemiku kohale alles 1834. aastal. Vahepeal, 1830. aastal, oli ta palunud end isegi akadeemiast välja arvata, väites, et tal olevat Peterburis raske jätkata oma töid imetajate embrüoloogia uurimisel, samuti ei tahtnud ta enda peale võtta zooloogiamuuseumi rajamisega seotud muresid 3/. Lenz ja Hess valiti algajate teadlastena akadeemia adjunktideks, Baer oli jõudnud võita juba üldise tunnustuse ning temast sai kohe korraline akadeemik. Ilma vaheastmeteta tõusis korraliseks akadeemikuks ka A. Kupffer. Peab rõhutama 1826. aastal akadeemiasse üle läinud Tartu ülikooli professori G.F. Parroti osa nende tema endiste õpilaste akadeemiasse jõudmisel. Parrot koostas esilüüsid E. Lenzi valimiseks (allkirjadega toetasid ettepanekut P.H. Fuss ja E. Collins 4/) ja H. Hessi valimiseks (lisaks allkirjad P.H. Fussilt ja K.B. Trieniuselt) 5/. Viimased koos tegid ka ettepaneku Baeri akadeemiasse kutsumiseks, olles eelnevalt saanud temalt nõusoleku (Baeri valimise initsiatiiv lähtus küll P.H. Fussilt

ja K.B. Triniuselt /6/). Baer õppis Tartu Ülikoolis meditsiini, kuid kuulas ka professor G.F. Parroti füüsikaloenguid, millele ta oma autobiograafias on andnud kõrgeima hinnangu /7/. A. Kupfferi esildist pole õnnestunud leida, kuid võib arvata, et temagi puhul etendasid olulist osa G.F. Parroti soovitusel, ka tema oli kuulunud 1815. - 1816. aastal G.F. Parroti loenguid /8/. Hessi valimisel etendasid määravat osa kindlasti ka tema õpetajate, Tartu Ülikooli professori G. Osanni soovituskiri /9/ ja J. Berzeliuse märgukiri talleks ajaks juba surnud krahv N. Rumjantsevile /10/.

1828. aastal olid niisiis kaheteistkümnest akadeemias töötavast loodusteadlasest neli Tartu Ülikooli kasvandikud /11/.

1831. aasta lõpul otsustas akadeemia täita kõik vakantsed kohad /12/ ning järgmisel aastal sai Wilhelm Struve 1825. a. surnud F. T. Schuberti asemel korraline akadeemik, erandliku õigusega jääda tööle Tartusse. Struve valimisel akadeemia tegevliikmeks oli kahtlemata määrava tähtsusega Peterburi TA presidendi S. Uvarovi kiri 26. jaanuarist 1832 rahvahariduse ministrile K. v. Lievenile, kus Struvest kõneldakse kui Üleeuroopalise kuulsusega teadlasest /13/. Alaliselt asus W. Struve Pulkovosse 1839. aastal, ilmutades erakordset aktiivsust Venemaa keskse astronoomiaobservatooriumi asutamisel ja selle edasise töö korraldamisel. 1832. aasta lõpuks oli akadeemia koosseisus neliteist loodusteadlasest tegevliiget, neist viis olid õppinud Tartu Ülikoolis (Hess ja Lenz olid selleks ajaks jõudnud saada erakorraliseks akadeemikuks, ülejäänud täitsid korraliste kohti). Uue Tartust pärit tegevliikmena valiti 1839. aastal adjunktiks botaanika alal C.A. Meyer /14/. Akadeemiasse kuulus sel ajal kuusteist loodusteadlast, kellest kuus olid õppinud Tartus. Teistest peale Meyeri olid saanud korralised akadeemikud. 1844. aastal täiendas akadeemia tegevliikmete ridu seitsmenda Tartus õppinud isikuna G. v. Helmersen (täpselt pooled sel ajal akadeemias töötanud loodusteadlastest olid omandanud hariduse Tartus). Esildise G. v. Helmerseni valimiseks oli koostanud A. Kupffer, ettepanekut valimiseks toetasid P. Zagorski, F. Brandt, K.E. v. Baer, E. Lenz ja C.A. Meyer /15/.

Järgmisel, 1845. aastal valiti akadeemia adjunktiks

A. v. Middendorff ja suhe kaldus Tartu ülikooli kasuks 8:7 /16/. Selleks ajaks oli korraliseks akadeemikuks Baeri, Lenzi, Kupfferi, Hessi ja Struve kõrval saanud ka C.A.Meyer. 19. sajandi teisel poolel sai esimese loodusteadlasena uueks akadeemia liikmeks O. Struve (adjunkt 1852). O. Struve adjunktiks valimisel koostati akadeemias isegi kaks esilist. E. Lenzi üsna üldsõnalises vormis koostatud dokumenti toetasid oma allkirjadega M. Ostrogradski, V. Višnevski, V. Bunjakovski ja D. Perevoštšikov /17/. Tundub, et ametliku esildisena läksid arvesse P. H. Fussi käega kirjutatud ning M. Ostrogradski, V. Višnevski, V. Bunjakovski ja D. Perevoštšikovi poolt allkirjaga varustatud read, kus kommenteeriti pikalt O. Struve töid /18/. Kuna 1850. aastal oli surnud H. Hess, jäi suhe 1845. aastaga võrreldes muutumatuks. 1862 valiti Peterburi TA uueks adjunktiks Tartu ülikooli kasvandik ja sel ajal Kaasani ülikooli professor F. Ovsjannikov, kelle kandidatuuri esitas Baer (esildisel allkirjad F. Brandtilt, G. v. Helmersenilt ja F.J. Ruprechtilt) /19/. Bioloogiaosakond koostas enne Ovsjannikovi valimist nimekirja kõigist Venemaal töötavatest anatoomidest ja füsioloogidest. Seda saatvas tekstis sisaldub meile huvitav fakt: "... professorid Bidder, Kupffer ja Reissner on end Tartus nii hästi sisse seadnud, et nad vaevalt võtavad vastu ka korralise akadeemiku koha" /20/. Ovsjannikovi tõus akadeemias oli väga kiire: 1863. aastal sai taast erakorraline ja 1864. aastal korraline akadeemik.

1863. aastal valiti akadeemia adjunktiks ka L. v. Schrenck. Esildise koostamise võttis enda peale A. v. Middendorff, keda toetasid K.E. v. Baer, F. Brandt ja F. J. Ruprecht /21/.

Kolmandaks 1863. aastal akadeemia liikmeks valitud Tartu ülikooli kasvandikuks sai A. Savitš, tolleaegne Peterburi ülikooli astronoomiaprofessor. Savitš valiti otsekohe erakorraliseks akadeemikuks. Ühe võimaliku kandidaadina pakuti Savitši kõrval välja ka T. Clausenit, kes ütles ära kohast akadeemias ja eelistas edasi jääda astronoomvaatlejaks Tartu ülikooli tähetornis. Savitši teened võtsid esildises kokku V. Bunjakovski ja O. Struve (allkirjad lisaks E. Lenzilt ja M.H. Jacobilt) /22/.

Vahepealsetest sündmustest peab märkima C. A. Meyeri surma 1855. aastal ning W. Struve ja K.E. v. Baeri taandu-

mist akadeemia tegevliikme kohalt tervislikel põhjustel (vastavalt aastatel 1861 ja 1862). Mõlemad valiti otsemaid akadeemia auliikmeteks ning Baerile jäi ka erandlik õigus osaleda akadeemia istungitel hääleõigusliku liikmena /23/. Samasugune erand tehti 19. sajandil vaid A.v. Middendorffile 1865. aastal /24/. Nende liikumiste tulemusena jäi akadeemiasse ikka veel kaheksa Tartus õppinud loodusteadlast, akadeemikute üldarv selles vallas oli aga kasvanud seitsmeteistkümnelt.

1865. aastal kaotas akadeemia surma läbi E. Lenzi ja A. Kupfferi, samal ajal astus tagasi ka A. v. Middendorff. Kuigi 1865. aastal liitus akadeemiaga uus Tartu haridusega teadlane - C. Maximowicz (esildise koostas F.J. Ruprecht, allkirjad K.E. v. Baerilt, F. Brandtilt ja F. Ovsjannikovilt /25/), kahanes Tartu ülikooli kasvandike arv akadeemias kuuele.

Veel kord tõstis Tartu ülikooli kasvandike osakaalu akadeemias A. Strauch, kes valiti adjunktiks 1867. aastal põhjaliku esildise alusel (autoreiks K. E. v. Baer, F. Brandt, F.J. Ruprecht, F. Ovsjannikov, L. v. Schrenck, C. Maximowicz) /26/. Sel aastal kuulus akadeemia koosseisu 16 looduseuurijat. Viimase Tartu ülikooli kasvandikuna pääses akadeemia koosseisu enne 1917. aastat geoloog ja paleontoloog F. Schmidt 1872. aastal. Schmidt kandidatuuri adjunktiks valimisel toetasid F. Brandt, G. v. Helmersen, F. Ovsjannikov, N. Kokšarov, L. v. Schrenck /27/. Esimene katse F. Schmidt valimiseks tehti 1868. aasta lõpul: esialgne valimine akadeemia füüsika-matemaatikaosakonnas lõppes positiivselt, akadeemia üldkogu lükkas tema kandidatuuri tagasi /28/. Kuigi 1917. aastani valiti akadeemiasse veel 30 uut teadlast-looduseuurijat, Tartu ülikooli kasvandikke nende seast ei leia. 1909. aastast on teada küll keemik G. Tammannile tehtud ettepanek tulla Göttingeni ülikoolist üle Peterburi akadeemiasse, Tammann ütles sellest aga ära /29/. 1872. aastal töötas akadeemias 15 loodusteadlast ja Tartu kasvandikud olid ülekaalus (8:7).

Pikaks ajaks jäi Tartust võrsunud teadlaste arv akadeemias muutumatuks, kõikus vähesel määral vaid liikmete üldarv. Aastatel 1883 - 1894 kaotas Tartu ülikool akadeemias kuus liiget: 1883. aastal suri A. Savits (jääb suhe 10:6), 1885. aastal G. v. Helmersen (11:6), 1889. aastal

lahkus O. Struve (13:5) /30/, 1891. aastal suri C. Maximowicz (15:4), 1893. aastal A. Strauch (14:3) ja 1894. aastal L. v. Schrenck (14:2). Akadeemiasse jäid elu lõpuni F. Ovsjannikov (1906) ja F. Schmidt (1908). Loodusteadlaste üldarv akadeemias polnud sajandi lõpul varasemaga võrreldes kasvanud, vaid hoopis veidi vähenenud /31/.

Tartu ülikooli kasvandikud valiti akadeemiasse enamasti noorte, kuid end heast küljest näidanud teadlastena. Nende keskmine iga valimisel oli 35,2 aastat (kõigil 50 kõnealusel 38,8); H. Hess, A. Kupffer, A. v. Middendorff ja E. Lenz polnud akadeemiasse jõudmisel veel 30-aastased, E. Lenzil oli seejuures aastaid vaid 24. Suurema osa vanus oli 30 ja 40 vahel, G. v. Helmersen oli 40- ja C. A. Meyer 41-aastane. A. Savitsš asus akadeemia ridadesse Tartus õppinuist kõige vanemana, 51-aastasena (vt. tabel 1).

Paljudel neist olid akadeemiasse jõudmisel jäänud seljataha silmapaistvad uurimisreisid. E. Lenzi valimist ajendas osavõtt O. v. Kotzebue ümbermaailmareisist (1823 - 1826), mille jooksul E. Lenz tegi silmapaistva täpsusega okeanograafilisi mõõtmisi. C. A. Meyer võttis koos A. Bungega osa C. F. Ledebouri ekspeditsioonist Altai mäestiku alale (1826 - 1827), mille põhjal ilmus 4-köiteline "Flora Altaica"; see on tänapäevani põhjalikumaid ülevaateid Altai taimestikust. Seejärel käis Meyer omast huvist Kaukaasias (1829 - 1830) ja võttis akadeemia ülesandel osa Kaukasuse keskaheliku (eriti Elbruse) uurimisest (1829 - 1830). Pärast sellelt reisilt saabumist asus Meyer tööle Peterburi botaanikaia direktori abina.

Kaudselt toetasid H. Hessi valimist akadeemiasse ekspeditsioonid Uraalidesse M. v. Engelhardti kõrval (1826) ja rohked pikemad sõidud omal käel Irkutski ümbrusse (1826 - 1828). Nende matkade jooksul huviutas ta maakoore ehitusest Uraalides ja Baikali-lähedastest mineraalveeallikatest. Enne Peterburi asumist analüüsis ta mineraal dioptaasi ning Irkutski piirkonna keedusoola keemilist koostist ja teravistkahjustavat toimet. Hästi oldi akadeemias teadlikud Hessi mitmekülgsustest ja headest erialastest teadmistest.

Silmapaistvat osa etendasid Tartu ülikooli kasvandikud, tulevased Peterburi TA tegevliikmed, Siberi ja Kaug-Ida territooriumi kompleksel uurimisel. Üht varasemat ekspeditsiooni selle piirkonna tundmaõppimiseks juhtis

A. v. Middendorff (1842 - 1845), kes K. E. v. Baeri plaani alusel tegutsedes kogus rikkaliku materjali selle ala looduslikuks kirjeldamiseks. L. v. Schrenck viibis Amuurimaal ja Sahhalinil 1854 - 1856. Kuigi enne tema valimist akadeemia adjunktiks jõuti suur hulk sellelt reisilt kogutud materjalidest läbi töötada (Schrenck ise korraldas lindude ja imetajate osa, teda abistasid E. Menetries ja V. Motšulski), jätkus töö nende varade kallal Schrencki surmani. C. Maximowiczi rännakud Amuuri- ja Ussuuriimaale (1854 - 1857) andsid resultaadiks Demidovi täispreemiaga (1859) auhinnatud töö "Primitiae Florae Amuriensis". C. Maximowicz jõudis enne akadeemia liikmeks valimist teha veel teisegi ekspeditsiooni sellesse piirkonda (1859 - 1864), külastades lisaks Mandžuriat ja Jaapanit. F. Schmidt võttis Vene Geograafia Seltsi ülesandel osa ekspeditsioonist Amuuri jõgikonda ja Sahhalini saarele (1859 - 1862), kogudes sealt väärtuslikke andmeid füüsilise geograafia, geoloogia ja botaanika valdas. Akadeemiasse valimise eel jõudis Schmidt osaleda veel retkes Jenissei alamjooksule, mille põhieesmärk oli toimetada sealt leitud mammuti korjus Peterburi. Aruanne viimatinimetatud sõidust ilmus trükkis Schmidt adjunktiks valimise aastal (1872).

G. v. Helmersen oli lisaks korduvatele reisidele Uraalidesse (aastatel 1833 - 1835), Altai mäestiku alale (1834) ja Kesk-Venemaa kiviõlelukohtadesse (1839, 1840 - 1841) näidanud end seitsmeaastase tööga akadeemia mineraloogiamuuseumis. A. Strauch oli kuus aastat enne akadeemiasse valimist töötanud viljakalt TA zooloogiamuuseumis ja korraldanud tähelepanuväärse ekspeditsiooni Alžeeriasse (1860). Sellelt reisilt kogutud materjalid andis ta üle akadeemiaale, 1862. aastal avaldas A. Strauch akadeemia toimetistes ülevaate ekspeditsiooni herpetoloogilisest osast.

Enamik nimetatud retkedest olid seotud Peterburi Teaduste Akadeemiaga, toimusid selle asutuse teaduslikul järelvalvel ja materiaalsel toetusel. Neilt ekspeditsioonidelt kogutud materjalide läbitöötamine muutus hiljem akadeemia seinte vahel kõnealuste ja veel teistegi neid abistavate teadlaste põhiülesandeks. Teinekord vältas töö kogudega aastakümneid ja lõppes kapitaalsete kokkuvõtete avaldamisega. Viimane köide A. v. Middendorffi reisi kirjeldusest ilmus näiteks 1877. aastal ja L. v. Schrencki eks-

peditsiooni etnograafilisest osast 1891. aastal (täpsemalt, ülevaate koostamine katkes Schrencki surmaga 1894. aastal just lõpetamise eel).

A. Kupfferile võidi pöörata tähelepanu kui silmapaistva töö autorile geomeetrilise kristallograafia alal ("Über genaue Messung der Winkel an Krystallen"), mis sai 1823. a. Preisi TA auhinna. Kupffer oli Saksamaal ja Pariisis omandanud hea täiendava hariduse ja töötas enne akadeemiat Kaasani ülikooli füüsika- ja keemiaprofessorina (1823 - 1828).

O. Struve oli valimise eel silma paistnud kaksiktähtede vaatlustega Pulkovos (mahukas kokkuvõtte sellest ilmus kahes köites küll alles 1878 - 1893), väiksemaid uurimusi avaldas ta kogu tolleaegse astronoomia temaatika piires, praktilise geodeesiani välja.

F. Ovsjannikov oli äratanud akadeemia tähelepanu noore lootustandva teadlasena, kes Kaasani ülikooli professorina luges edukalt täielikku füsioloogia kursust ja oli avaldanud 1863. aastaks ihtüoloogiaalaste tööde kõrval ka mõned füsioloogiaalased /32/. Hästi teadis Ovsjannikovi võimeid K. E. v. Baer; nende tutvus sai alguse 1856. aasta ekspeditsiooni ajal Kaspia mere ihtüofauna uurimiseks.

Kogenud ja üleeuroopalise kuulsusega teadlastena asusid korralise akadeemiku kohale Peterburis K. E. v. Baer ja W. Struve. Mõlemad olid veel parimas eas: Baer 36 ja Struve 38 aastat vana.

Kõige eakamana valitud A. Savitš oli lugenud Peterburi ülikooli professorina loenguid juba üle 20 aasta ja avaldanud rohkem kui 70 tööd, nende seas mitmeid praktilisi käsiraamatuid geograafiliste punktide määramiseks ja uurimusi päikesesüsteemi mikromeetriliste mõõtmiste ja päikesevarjutuste põhjal.

Lõpetades ülevaadet Tartus õppinud teadlaste teenetest enne nende jõudmist akadeemia tegevliikmete hulka, peab ütleva, et mitmed neist olid juba varem kirjavahetajaliikmetena Peterburi TA koosseisus (K. E. v. Baer, A. Kupffer, W. Struve, C. A. Meyer ja A. Savitš).

Astronoomia vallas töötas akadeemias perioodil 1828 - 1894 kaheksa teadlast, Tartus hariduse omandanuist Wilhelm ja Otto Struve ning Aleksei Savitš.

W. Struve õppis Tartus 1808 - 1813, ametlikult oli erialaks registreeritud filoloogia. Sügavad teadmised oman-

das ta neil aastatel ka astronoomias. Juba 1813. aastal kaitses ta magistriväitekirja, mis käsitles Tartu observatooriumi geograafilise asukoha määramist. Korraliseks akadeemikuks valiti ta 1832. aastal; Tartu ülikooli professoriks jäi Struve edasi kuueks aastaks. 1839. aasta algul siirdus ta alaliselt Pulkovosse, et asuda tema enda rajatud observatooriumi etteotsa. Akadeemia liikmeks jäi W. Struve 1861. aastani, mil teda asendas nii observatooriumi direktori kui ka korralise akadeemiku kohal poeg Otto Struve.

O. Struve suunas Peterburi Teaduste Akadeemias astronoomiat 1889. aastani, mil ta mõneti ootamatult lahkus akadeemiast /33/. Tartus oli O. Struve õppinud ajavahemikul 1836 - 1839.

A. Savitš valiti akadeemia tegevliikmeks W. Struve lahkumise järel 1862. aastal. Otto Struvega, Pulkovo observatooriumi direktoriga võrreldes oli Savitši osa akadeemias teisejärguline. Ta jäi tegevliikmena edasi Peterburi ülikooli professoriks ja jättis olulisema panuse astronoomiasse selle õppeasutuse seinte vahel. A. Savitš suri 1883. aastal korralise akadeemikuna.

Struvele ja Savitši kõrval kuulusid akadeemiasse astronoomia alal neil aegadel veel V. Višnevski (1804 - 1855), P. Tarhanov (1822 - 1839), Chr. A. F. Peters (1842 - 1849), O. Backlund (1883 - 1916) ja F. Bredihhin (1890 - 1904).

Višnevski oli õppinud Berliinis, Tarhanov Peterburis Pedagoogika Peainstituudis. Chr. A. F. Peters oli ainsana kõikidest kõnealustest omandanud teadmised iseseisvalt, (teistel andmetel õppinud Königsbergi ülikoolis /34/.) Peters kutsuti Pulkovosse Hamburgist, akadeemia tegevliikmete hulka kuulus ta aastatel 1842 - 1849, pöördus seejärel tagasi Saksamaale, kus temast sai Königsbergi ülikooli professor ja tähetorni direktor. O. Backlund sai hariduse Upsala ülikoolis; töötanud vahepeal Tartu observatooriumis astronoom-vaatlejana (1876 - 1879), suundus ta Tartust Pulkovosse (1895. aastast alates observatooriumi direktor). Enne Backlundi usaldati Pulkovo observatooriumi juhtimine Moskva ülikoolis õppinud ja töötanud F. Bredihhinile (1890-1895), kes pidi sellest ametist aga tervislikel põhjustel küllalt kiiresti tagasi astuma (akadeemia tegevliikmeks jäi Bredihhin küll surmani 1904. aastal).

Kokkuvõtteks võib öelda, et Pulkovo observatooriumi ja

akadeemilise astronoomia hiilgeajad on seotud kahtlemata W. Struve ametisolemisega. O. Struve teeneks tuleb lugeda observatooriumi vaatlusbaasi kindlustamist ja hinnata tema ettevõtmisi rahvusvahelise koostöö arendamisel. V. Višnevski oli kõnealustest loodusteadlastest akadeemia liikmeks kõige pikema aja jooksul - üle 51 aasta, tema tegevusest on kõrgelt hinnatud hiigelsuure hulga geograafiliste koordinaatide määramist. Arvukad ekspeditsioonid sundisid teda sageli pikka aega akadeemiast eemal viibima. P. Tarhanovi nimi kuulub tänapäeval unustusse vajunute hulka, sest ta avaldas vaid üksikuid astronoomiaalaseid töid. Peters töötas Venemaal kümme aastat, selle aja jooksul suutis ta omandada hea teadusliku maine. Backlund ja Bredihhin on kahtlemata tuntud nimed astronoomias, nende tegevus kuulub aga põhiliselt juba perioodi, mil Tartu ülikooli osa akadeemias ja Pulkovos hakkab kahanema.

Füüsika alal valiti akadeemia liikmeteks kaks Tartu ülikooli kasvandikku: Emil Lenz ja Adolph Kupffer, kes kuulusid akadeemia liikmete hulka aastatel 1828 - 1865. Nende mõlema teadushuvi kujunemisel oli oluline osa G. F. Parroti füüsikaloenguil, kuigi A. Kupffer oli ametlikult registreeritud meditsiiniüliõpilaseks (1815 - 1816) ning E. Lenz õppis algul keemiat, seejärel läks aga üle tol ajal majanduslikku kindlustatust lubavasse usuteaduskonda.

E. Lenzi käekäik sõltus hiljem tunduvalt oma õpetajast G. F. Parrotist, kes soovitas ta pärast lühiaegset täiendamist Saksamaal füüsikuna osa võtma O. v. Kotzebue ümbermaailmareisist (1823 - 1826) ja esitas ka tema kandidatuuri akadeemia adjunktiks valimisel. Huvitava kõrvalpeõikena märgime, et Parrot oleks soovitanud O. v. Kotzebuele reisi-kaaslaseks Lenzi asemel Hessi, kui mingil põhjusel poleks Lenz sobinud /35/.

A. Kupffer täiendas oma teadmisi mineraloogiast Berliinis (1816 - 1819) ja Pariisis R. J. Haüy juures (1821 - 1823) ning keemiast Göttingenis F. Stromeyeri juures (1819 - 1821). A. Kupffer oli Lenzist viis aastat vanem ja sai korraliseks akadeemikuks mineraloogias ilma eelastmeid läbimata. 1841. aastal läks ta üle füüsikale, kuna vabanes akadeemiku koht G. F. Parroti errumineku järel.

1865. aasta töi akadeemiale ränki kaotusi: kolme ja poole kuuse vaheajaga surid Lenz ja Kupffer, lisaks taandu-

sid A. v. Middendorff ja omaaegne Tartu Ülikooli professor geoloog H. Abich.

Asetame Kupfferi ja Lenzi kõrvale teised Peterburi TA tegevliikmed füüsika alal perioodist 1828 - 1894. 1807. aastal valitud V. Petrov seisis akadeemia kirjas kuni surmani 1834. aastal, kuigi oli pärast Parroti tööleasumist taandunud teaduslikust tööst akadeemias /36/. Petrov oli õppinud Peterburis õpetajate gümnaasiumis ja töötas 40 aastat Meditsiinilis-Kirurgilises Akadeemias (1793 - 1833).

G. F. Parrot siirdus akadeemiasse 1826. aastal Tartu Ülikooli professori kohalt, hariduse oli ta omandanud Stuttgardi ülikoolis (1782 - 1786). Kuigi akadeemias olid ees juba Tartu ülikooli kunagine keemiaprofessor A. N. Scherer (tegevliige 1805 - 1824) ning paleontoloogi, geoloogi ja embrüoloogina tuntud Chr. Pander (1820 - 1827), pole võimalik rääkida nende erilisest osast akadeemia ja Tartu ülikooli sidemete rajamisel. Parroti ümberasumisega Peterburi tihenesid kontaktid Tartu ülikooli ja akadeemia vahel märgatavalt.

M. H. Jacobi vahetas akadeemia loodusteadlastest kõige sagedamini ametlikult registreeritud tegevusvaldkonda: 1839 - 1842 praktiline mehhaanika ja masinate teooria, 1842 - 1847 rakendusmatemaatika, 1847 - 1865 tehnoloogia ja rakenduskeemia, 1865 - 1874 füüsika. Tänapäeval tunnustatakse teda rohkem füüsika ja aparaadiehituse vallas.

Füüsika edendamine akadeemias läks pikaks ajaks meteoroloogide kätte. Juba Kupfferil oli suuri teeneid meteoroloogias: 1849. aastal asutas ta Füüsika Peaobservatooriumi, oli aastatel 1849 - 1865 selle direktoriks ja etendas olulist osa kogu Venemaal hõlmava meteoroloogiajaamade võrgu loomisel. Kaks aastat täitis Peterburi Teaduste Akadeemias korralise akadeemiku kohuseid L. F. Kämtz, kes oli õppinud Berliini ja Halle ülikoolis ning töötanud aastatel 1841 - 1865 Tartu ülikooli füüsikaproffessorina. Järgmisena täitis selle koha aastateks 1868 - 1895 Šveitsist kutsutud H. Wild, kes oli õppinud põhiliselt Zürichi ülikoolis, täiendanud oma teadmisi Königsbergis F.E. Neumanni ning Heidelbergis G.R. Kirchhofi ja R. W. Bunseni juures ning oli selle ajani Berni ülikooli professor. Nii Kämtz kui Wild juhtisid direktoritena Füüsika Peaobservatooriumi tööd. Viimasena valiti füüsikutest meid huvitava perioo-

di lõpul akadeemiasse vürst B. Golitsõn (TA tegevliige 1893 - 1916). Jällegi loovutas Tartu ülikool akadeemiale oma professori, kes oli selles ametis olnud küll väga lühikest aega: pool aastat 1893. aastal. Golitsõn oli hariduse omandanud Peterburis Mereakadeemias (1884 - 1886) ja Strassburgi ülikoolis, õppides viimases põhiliselt füüsikat ja matemaatikat A. Kundti ja W. Kohlrauschi käe all.

Tartu ülikooliga seotud teadlastel oli erakordselt oluline osa füüsika edendamisel akadeemias: kaheksast käsitletaval perioodil valitud akadeemikust olid neli endised Tartu ülikooli professorid, kaks tema kasvandikud ning ainult selleks ajaks taandunud Petrov ja ainukesena välismaalt kutsutud Wild polnud otseselt Tartuga seotud.

Tartu ülikoolis õppinud keemikuist oli ainsa tegevliikmena käsitletaval perioodil akadeemia koosseisus Hermann Hess (1828 - 1850). H. Hess oli sündinud Šveitsis, kuid elas Venemaal juba lapsest saadik. Tartu ülikoolis õppis Hess ametlikult meditsiini (1822 - 1825), kuid tegeles edukalt ka keemiaga professor G. Osanni juures. Pärast lõpetamist suunas ülikool oma eduka kasvandiku pooleks aastaks välismaale teadmisi täiendama ja H. Hessil õnnestus veeta see aeg, mis küll perekondlikel põhjustel lüheneb, rootsi teadlase J. Berzeliuse juures.

Meid huvitaval perioodil töötas Peterburi Teaduste Akadeemias viimaseid aastaid akadeemilise gümnaasiumi kasvandik J. Zahharov (suri 1836), kes oli täiendanud oma teadmisi Göttingeni ülikoolis. Aasta pärast Hessi valiti akadeemiasse - otsekohe korraliseks akadeemikuks - J. Hamel, kes oli hariduse omandanud Peterburi Meditsiinilis-Kirurgilises Akadeemias. 1830. aastate lõpust 1840. aastate keskpaigani elas Hamel pikemalt Inglismaal (küllastades ka teisi Euroopa riike), huvitudes akadeemia ülesandel tootmistehnoloogiast metallurgia, fotograafia jt. valdkondades. Hamel jäi akadeemia liikmeks kuni surmani 1862. aastal. Pärast J. Zahharovi surma valiti akadeemiasse K.J. Fritzsche (1838 adjunkt, 1844 erakorraline ja 1852 korraline akadeemik), kes oli sündinud Neustadtis Saksimaal, õppinud Berliini ülikoolis (1831 - 1833) ja asunud 1834. aastal Venemaale. K.J. Fritzsche suri 1871. aastal korralise akadeemikuna.

Ajavahemikul 1847 - 1865 oli kunagise Tartu ülikooli professori, Saksamaal õppinud M. H. Jacobi tegevusvaldkon-

naks akadeemias registreeritud tehnoloogia ja rakenduskeemia. Tegelikult tuleb pidada Jacobi teaduslikku huvi rohkem füüsika valda kuuluvaks ja 1865. aastal pärast A. Kupfferi surma, läkski ta sellele erialale üle. Pärast Hessi surma valiti käsitletavale ajavahemikul akadeemia liikmeks veel neli teadlast: N. Zinin (akadeemias 1855 - 1880), A. Butlerov (1870 - 1886), F. Beilstein (1886 - 1906) ja N. Beketov (1886 - 1911). Oli alanud Kaasani ülikoolist võrsunud keemikute - C. Clausi õpilase Zinini ning viimase õpilaste Butlerovi ja Beketovi hiilgeajad. Neljas Hessi järgsetest teadlastest, F. Beilstein, oli sündinud küll Peterburis, kuid omandanud kõrghariduse Heidelbergis R.W. Bunseni juhendamisel.

Kokkuvõttes peab ütlema, et Peterburi Teaduste Akadeemia sai vaadeldaval perioodil hakkama põhiliselt kodumaiste keemikutega. H. Hess oli üle hulga aja vääriline järeltulija M. Lomonossoville, sest mitmete enne teda valitud akadeemikute osa teaduses on peetud tagasihoidlikuks (mõeldud on J.G. Lehmanni, N. Sokolovi, J. Zahharovit, G. M. Lowitzit, A. Volkovit ja A. N. Schererit) /37/. Kahtlemata oli Hess väljapaistvaimaks nimeks akadeemias töötanud keemikute hulgas 19. sajandi esimesel poolel. H. Hessil oli kõrge autoriteet nii teadlasena kui akadeemia asjade korraldajana. 1832 määrati ta kolmeliikmelise komisjoni liikmeks, kes töötas välja akadeemia uue põhikirja projekti (kinnitati 1836) /38/. 1834. aastal valiti Hess Füüsika-Matemaatika Osakonna esindajana Akadeemia Peakomitee liikmeks.

Mineraloogia, geoloogia ja paleontoloogia alal valiti Tartu ülikooli kasvandikest akadeemiasse A. Kupffer, G. v. Helmersen ja F. Schmidt.

Adolph Kupffer õppis Tartu ülikoolis lühikest aega meditsiini (1815 - 1816). Mineraloogiaprofessor Tartu ülikoolis loodi 1820. aastal. Kupfferi haridusliku baasi kujunemisel etendasid olulist osa õpingud Göttingeni ja Pariisi ülikoolis. Saanud akadeemia liikmeks mineraloogia alal (1828 - 1841), läks ta hiljem üle füüsikale (1841 - 1865). Kuigi Kupffer on kirjutanud mitmed silmapaistvad tööd kristallograafiast, on tema tuntus füüsikuna (eriti meteoroloogina) tänapäeval suurem.

Gregor v. Helmersen õppis Tartu ülikoolis mineraloogiat ühena esimestest selle õppedistsipliini iseseisvumise

järele (1821 - 1824). Professör M. v. Engelhardti loetud mineraloogia kõrval kuulus ta Tartus loenguid ka õigusteaduskonnas. 1830. aastate algul täiendas Helmersen oma teadmisi Berliini, Bonni ja Heidelbergi ülikoolis, aastatel 1835-1838 õppis ta Peterburis Mäeinstituudis. Akadeemias oli Helmerseni töövaldkonnaks geoloogia ja paleontoloogia, ta töötas seal täpselt 41 aastat (1844 - 1885).

Friedrich Schmidt kuulus Tartu üliõpilaste hulka aastatel 1849 - 1853. Oma põhieriala, vene keele ja kirjanduse kõrvalt kuulus ta ka loodusteaduste ja matemaatika loenguid. Tartus õpitut täiendas ta Moskva ülikoolis, eriti botaanika ja geoloogia vallas. Schmidti erialaks akadeemias oli geoloogia ja paleontoloogia (1872 - 1908).

Lisaks eelnimetatuile olid vaadeldaval perioodil valitud akadeemia liikmeteks R. I. Murchison, H. Abich, N. Kokšarov ja A. Karpinski. Murchison oli šoti päritoluga geoloog (õppinud Durhamis), kes rändas aastatel 1840 - 1841 Venemaal ning koostas koos hilisema Tartu ülikooli kuraatori A. v. Keyserlingi ja prantsuse paleontoloogi P. E. P. de Verneuil'ga Venemaa Euroopa-osa ja Uraali geoloogilise kaardi (1843). Korraldise akadeemikuna (1845 - 1871) kirjutas olnud Murchison pole Venemaal pikemalt viibinud, mingil arusaamatul põhjusel teda aga tegevliikmete hulgast välja ei arvatud. K. E. v. Baer on muide akadeemia adjunktli kohale esitanud ka Keyserlingi kandidatuuri /39/.

H. Abich on üks neist, kes vahetas Tartu ülikooli professori koha korraldise akadeemiku koha vastu Peterburi Teaduste Akadeemias. Tartus töötas Berliinis Weissi, G. Rose, E. Mitscherlichi ja L. v. Buchi juures õppinud Abich tegevlikult ainult kaks aastat (1842 - 1844, kirjutas oli küll 1847. aastani), suundudes seejärel ekspeditsioonile Kaukaasiasse. Ka Peterburi akadeemikuna veetis Abich suurema osa ajast uurimisretkedel Kaukaasias ja 1865. aastal palus ta end akadeemiast välja arvata, kuna tal polevat võimalik akadeemia istungitest osa võtta. N. Kokšarov lõpetas Mäeinseneride Korpuse Instituudi 1840. aastal. Akadeemia tegevliikmete hulka kuulus ta aastatel 1855 - 1892. Meid huvitava perioodi lõpul valiti akadeemia adjunktiks A. Karpinski (1886), hilisem NSV Liidu TA viitsepresident (1916 - 1917) ja president (1917 - 1936). Karpinski oli õppinud Peterburis Mäeinstituudis.

Mineraloogide, geoloogide ja paleontoloogide käsitlust kokku võttes selgub, et Tartu ülikooli kõrval sai akadeemia täiendust Mäeinstituudist (A. Karpinski ja esialgu Tartus õppinud G. v. Helmersen) ja Mäeinseneride Korpuse Instituudist (N. Kokšarov). Abich oli õppinud Saksamaal ja Murchison Inglismaal.

Tartu ülikooli haridusega zooloogidest kuulusid akadeemiasse Chr. Pander, K. E. v. Baer, A. v. Middendorff, L. v. Schrenck ja A. Strauch, neist Pander töötas akadeemias enne meid huvitava perioodi algust.

Karl Ernst v. Baer õppis Tartu ülikoolis 1810 - 1814 meditsiini. Täiendava hariduse omandas ta Vienis (1814 - 1815), Würzburgis (1815 - 1816), eriti I. Döllingeri juures ja Berliinis (1816 - 1817), seejärel töötas zooloogiaprofessorina Königsbergi ülikoolis (1819 - 1822). Akadeemiasse jäi Baer 1862. aastani, mil ta astus tagasi halvenevast tervisest tingitult. Oma viimased eluaastad veetis Baer jälle Tartus (1867 - 1876).

Alexander v. Middendorff kuulus Tartu meditsiiniüliõpilaste hulka väikeste vaheaegadega 1832 - 1837. Järgnes täiendamine Berliinis, Erlangenis, Breslaus ja Viinis (1837 - 1838). Enne siirdumist akadeemiasse 1845. aastal töötas ta erakorralise zooloogiaprofessorina Kiievi ülikoolis (1839 - 1842) ja jõudis seljataha jätta ka oma viljakaima uurimisreisi Siberi ja Kaug-Ida vähetuntud piirkondade tundmaõppimiseks (1842 - 1845). Akadeemikuna töötas Middendorff Peterburis 1865. aastani, taandus nagu Baergi tervislikel põhjustel. Pärast P. H. Fussi surma täitis Middendorff akadeemia alalise sekretäri ülesandeid (1855 - 1857).

Leopold v. Schrenk omandas põhiteadmised zooloogiast Tartus professor E. Grube juures (1844 - 1847), täiendas neid hiljem Berliinis (1850 - 1852). Peterburi TA tegevliikmeks zooloogia alal oli Schrenck 1862 - 1894. Schrencki juhtida olid akadeemias trükikoda (1871 - 1885) ning 1879. aastast antropoloogia ja etnograafia muuseum.

Alexander Strauch õppis Tartus vaheaegadega aastatel 1850 - 1857. Akadeemiasse jõudis ta 1867. aastal. Viimastel eluaastatel täitis Strauch akadeemia alalise sekretäri ülesandeid (1890 - 1893). 1879. aastast alates juhtis ta direktorina akadeemia zooloogiamuuseumi (tegelikult võttis ta ameti F. Brandtilt üle juba tema viimastel eluaastatel).

Tartu ülikooli kasvandike kõrval kuulusid neil aastail akadeemiasse G. H. Langsdorff, C. H. Mertens, F. Brandt, A. Kovalevski ja F. Pleske.

G. H. Langsdorff oli õppinud Göttingeni ülikoolis. 1812. aastast viibis ta pikka aega Vene konsulina Brasiilias, korraldades selle maa tundmaõppimiseks mitmeid ekspeditsioone. 1828. aastal, haigestunud malaariasse, oli ta sunnitud teaduslikust tegevusest taanduma /40/.

Aasta kuulus akadeemiasse C.H. Mertens (1829 - 1830), Göttingenis ja Halles õppinud loodusteadlane. Selle lühikese aja vältel jõudis ta akadeemias vahetada veel erialagi, siirdudes adjunktina botaanikalt zooloogiale. Akadeemia liikmena sõitis Mertens ekspeditsioonile Islandile, kus haigestus tüüfusse ja suri varsti /41/.

Õige pikalt kuulus 19. sajandil akadeemia tegevliikmete ridadesse F. Brandt (valiti 1830. aastal, suri korralise akadeemikuna 1879). 1832. aastast juhtis ta akadeemia zooloogiamuuseumi tööd. F. Brandti haridus pärines Berliini ülikoolist (1821 - 1826).

Meid huvitava aastatevahemiku lõpul (1890) valiti akadeemiasse Peterburi ülikooli kasvandikud A. Kovalevski ja F. Pleske. Kovalevski jäi akadeemiasse kuni surmani 1901. aastal, Pleske läks erru 1896. aastal.

Zooloogia oli sel perioodil üks hiilgavamaid valdkondi Tartu ülikoolist võrsunud teadlastele. Muijal õppinuist pidi G. H. Langsdorff 1828. aastal teadusest taanduma. C.H. Mertens oli ametis väga lühikest aega ning zooloogid A. Kovalevski ja F. Pleske liitusid akadeemiaga alles perioodi lõpul.

Botaanika alal jõudsid akadeemiasse Tartus õppinud C. A. Meyer ja C. Maximowicz.

Carl Anton Meyer õppis Tartus 1813 - 1814 farmaatsiat, haridusteed jätkas ta Königsbergi ülikoolis. Meyer kuulus akadeemia tegevliikmete hulka 1839 - 1855.

Carl Maximowiczile andis Tartu ülikool hariduse aastail 1845 - 1850, algul meditsiini, siis botaanika alal. Lühikest aega pärast lõpetamist töötas ta ka Tartu ülikooli botaanikaaias direktori abina (1851 - 1852). Akadeemikuna oli ta Peterburis kirjas aastatel 1865 - 1891.

Meyeri ja Maximowiczi kõrval kuulusid neil aegadel akadeemiasse K. B. Trinius (1810 - 1844), C. H. Mertens

(1829 - 1830), H. G. Bonhard (1830 - 1739), N. Železnov (1853 - 1877), A. Famintsõn (1878 - 1918) ja S. Koržinski (1893 - 1900).

Kolm esimest kutsuti välismaalt: K. B. Trinius oli Göttingeni ülikooli kasvandik, samas oli õppinud ka C. H. Mertens (lisaks loengute kuulamine Halles); H. G. Bonhard õppis Viinis. N. Železnov tõi 1853. aastal akadeemiaale loodusteadlasi koolitanud õppeasutuste nimekirja Peterburi ülikooli (teda loetakse Tartu ülikooli Professorite Instituudi kasvandiku S. Kutorga õpilaseks). Ka A. Famintsõn oli Peterburi ülikooli kasvandik ning hilisem professor. Perioodi lõpul kutsuti akadeemiasse Kaasani ülikoolis õppinud S. Koržinski.

Akadeemias viljeldud botaanikale joont alla tõmmates selgub, et kuigi Venemaa keske teadusasutuse liikmeks valiti vaid kaks Tartu ülikooli kasvandikku, olid nad vaatlusalusel perioodil ametis pika aja vältel (1839 - 1855 ja 1865 - 1891). Kuni 1830. aastani kutsuti kolm teadlast välismaalt (neist oli C. H. Mertens vaid aasta ametis), saajandi teisel poolel said akadeemikuteks Peterburi ülikoolis hariduse omandanud N. Železnov ja A. Famintsõn ning Kaasani õppinud S. Koržinski.

Anatoomia ja füsioloogia kateedriga olid akadeemias kogu 19. sajandi vältel seotud vaid kolm teadlast: P. Zagorski (1805 - 1841), K. E. v. Baer (1846 - 1862) ja F. Ovsjannikov (1862 - 1906). P. Zagorski oli lõpetanud Peterburi Meditsiinilis-Kirurgilise Kooli (1786) ja teda loetakse esimese vene anatoomiakoolkonna rajajaks. Pärast Zagorski surma (1846) valiti tema asemele mitmekülgsete huvidega, aga mitte päris selle eriala esindaja K. E. v. Baer /42/. Viimase ettepanekul sai füsioloogia 1864. aastal iseseisva distsipliini õigused. Esimesena rakendus uuele kohale F. Ovsjannikov, professor F. Bidderi õpilane Tartu ülikoolist (1848 - 1853). Enne Peterburi asumist töötas ta mõned aastad Kaasani ülikoolis füsioloogiaprofessorina (1858 - 1862).

Püüame käesoleva artikli lõpus kõnelda Tartu ülikooli osast akadeemias, võrreldes teiste kõrgkoolidega.

Sajandi esimesel poolel meid huvitavatel aastatel (1828 - 1850) töötas akadeemias 25 looduseuurijat, kaheksa neist olid õppinud Tartu ülikoolis (Baer, Lenz, Kupffer,

Hess, Struve, Meyer, Helmersen, Middendorff). Kui me arvestame, et R. I. Murchison elas Peterburi TA korralise akadeemikuna Inglismaal, reisides Venemaal vaid lühikest aega, siis jääb järele 24 tegevliiget, kellest täpselt kolmandik oli õppinud Tartus. Kuus akadeemia liiget said hariduse teistes Venemaa õppeasutustes (kõik need asusid Peterburis): J. Zahharov oli veel akadeemilise gümnaasiumi kasvandik, P. Zagorski ja J. Hamel olid õppinud Meditsiinilis-Kirurgilises Akadeemias, P. Tarhanov Pedagoogilises Peainstituudis, V. Petrov selle õppeasutuse eelkäijas, õpetajate gümnaasiumis. G. v. Helmersen õppis pärast Tartu ülikooli lõpetamist Mäeinstituudis. Suur osa akadeemia liikmeid olid omandanud hariduse Saksamaal: Berliinis V. Višnevski ja K. J. Fritzsche, Göttingenis G. H. Langsdorff, K. B. Trinius, M.H. Jacobi ja C. H. Mertens (viimane õppis lisaks Halles), Stuttgartis G. F. Parrot, Viinis H. G. Bonhard, Prahast F.J. Ruprecht, Peters oli omandanud hariduse ka iseseisvalt või Königsbergi ülikoolis.

Sajandi teisel poolel (1851 - 1894) suurenes Venemaa kõrgkoolide kasvandike osa akadeemias järsult, esimese vene ülikoolis õppinud teadlasena jõudis akadeemiasse Peterburi ülikooli kasvandik N. Železnov (valiti 1852), lisaks temale õppisid seal akadeemia liikmed A. Famintšon, A. Kovalevski ja F. Fleske. Moskva ülikoolis õppis F. Bredikhin (valiti akadeemiasse 1890), Kaasani ülikoolis keemikud N. Zinin (valiti 1855), A. Butlerov ja N. Beketov ning botaanik S. Koržinski, Mäeinstituudis A. Karpinski, Mäeinseneride Korpuse Instituudis N. Kokšarov, Mihhaili Suurtükiväe Koolis A. W. Gadolin, Peterburis Mereakadeemias B. Golitsõn. Välismaal olid õppinud ainult H. Abich (põhiliselt Berliinis), H. Wild (põhiliselt Zürichis), O. Backlund (Upsalas), F. Beilstein (Heidelbergis).

Sajandi teisel poolel meid huvitanud aastatel (1851 - 1894) valiti akadeemiasse 25 uut tegevliiget, kellest seitse olid Tartu ülikooli haridusega. Peaaegu kogu selle perioodi vältel võis märgata veel Tartu teadlaste arvulist ülekaalu akadeemias.

Kokku töötas aastatel 1828 - 1894 Peterburi Teaduste Akadeemias 50 looduseuurijat, kellest 15 olid õppinud Tartus. Kui liita neile 15-le veel viis Peterburi akadeemiasse üle läinud Tartu ülikooli professorit (G. F. Parrot,

M. H. Jacobi, H. Abich, L. F. Kämtz ja B. Golitsõn) ning endine astronoom-vaatleja O. Backlund, läheneb Tartuga seotud loodusteadlaste arv akadeemias poolele koosseisust (21). Teised esindatavad kõrgemad õppeasutused akadeemias loodusteadlaste poolest olid neil aastatel Peterburi ja Kaasani ülikool nelja isikuga; kui liita matemaatikud, siis kuuega (viimane väljendab seega suhet akadeemia füüsika-matemaatikaosakonna piires).

Tartu ülikooli kasvandikud ei kuulunud ajutiste nimede hulka akadeemias. Juhunimesid oli üldse vähe, sel perioodil said akadeemias töötada alla kümne aasta vaid C. H. Mertens, H. G. Bonhard ja L. F. Kämtz, kes surid varsti pärast valimist, ja Chr. A. F. Peters, kes pöördus tagasi Saksamaale (vt. tabel 1). Tartu ülikooli kasvandikud töötasid akadeemias keskmiselt 30 aastat (üldine keskmine 25,5), tublisti üle selle F. Ovsjannikov (44), G. v. Helmersen (41), E. Lenz, A. Kupffer ja O. Struve (kõik 37), F. Schmidt (36). Mitmed olid akadeemias 20 aasta ümber (H. Hess, A. v. Middendorff, A. Savits), C. A. Meyer 15 aastat.

Peab märkima, et umbes pooled aastatel 1828 - 1872 akadeemiasse valitud loodusteadlastest olid õppinud Tartus (vt. tabel 2).

T a b e l 1

Loodusteadlased Peterburi Teaduste Akadeemia koosseisus
1828 - 1894¹

Nimi	Eluaastad	Va- nus va- li- mi- sel	Valimise aeg			Lah- ku- mise aeg	Aka- dee- mias töö- ta- tud aeg
			Ad- junkt	Era- kor- ra- line aka- dee- mik	Kor- ra- line aka- dee- mik		
1	2	3	4	5	6	7	8
Zahharov, J.	1765-1836	25	1790	1795	1798	1836	46
Višnevski, V.	1781-1855	23	1804	1807	1815	1855	51
Zagorski, P.	1764-1846	40	1805	1807	1807	1841	36
Petrov, V.	1761-1834	45	1807	1809	1815	1834	27
Langsdorff, G.H.	1774-1852	34	1808	1812		1831	23
Tarhanov, P.	1787-1839	34	1822	1826		1839	16
Trinius, K. B.	1778-1844	45			1823	1844	20
*Parrot, G.F.	1767-1852	58			1826	1840	14
<u>Baer, K.E. v.</u>	1792-1876	36			1828 1834	1830, 1862	31
<u>Lenz, E.</u>	1804-1865	24	1828	1830	1834	1865	37
<u>Kupffer, A.</u>	1799-1865	29			1828	1865	37
<u>Hess, H.</u>	1802-1850	26	1828	1830	1834	1850	22
Hamel, J.	1788-1862	41			1829	1862	33
Mertens, C.H.	1796-1830	33	1829			1830	1
Bonhard, H.G.	1786-1839	43	1830	1836		1839	9
Brandt, F.	1802-1879	28	1830	1832	1833	1879	48
* <u>Struve, W.</u>	1793-1864	38			1832	1861	29
Fritzsche, K.J.	1808-1871	29	1838	1844	1852	1871	32
<u>Meyer, C. A.</u>	1796-1855	43	1839	1844	1845	1855	15
*Jacobi, M.H.	1801-1874	38	1839	1842	1847	1874	34
Peters, Chr. A.F.	1806-1880	35	1842	1847		1849	7
<u>Helmersen, G. v.</u>	1803-1885	40	1844	1847	1850	1885	41
<u>Middendorff, A. v.</u>	1815-1894	29	1845	1850	1852	1865	19
Murchison, R.I.	1792-1871	53			1845	1871	26

¹ Tartu ülikooli kasvandikud on nimekirjas alla kriip-
sutatud, endised professorid ja astronoom-vaatleja O. Back-
lund märgitud tärniga. Peterburi Teaduste Akadeemias tööta-
nud matemaatikuid pole tabelleisse voetud.

1	2	3	4	5	6	7	8
Ruprecht, F.J.	1814-1870	33	1848	1853	1857	1870	22
Struve, O.	1819-1905	33	1852	1856	1861	1889	37
*Abich, H.	1806-1886	46			1853	1865	12
Železnov, N.	1816-1877	36	1853	1857		1877	23
Zinin, N.	1812-1880	43	1855	1858	1865	1880	24
Kokšarov, N.	1818-1892	36	1855	1858	1866	1892	37
Ovsjannikov, F.	1827-1906	34	1862	1863	1864	1906	44
Schrenck, L. v.	1826-1894	35	1862	1863	1865	1894	31
Savitš, A.	1811-1883	51		1862	1868	1883	20
Maximowicz, C.	1827-1891	37	1865	1868	1871	1891	26
*Kämtz, L.F.	1801-1867	64			1865	1867	2
Strauch, A.	1832-1893	35	1867	1870	1879	1893	26
Wild, H.	1833-1902	34		1868	1870	1895	27
Butlerov, A.	1828-1886	41	1870	1871	1874	1886	15
Schmidt, F.	1832-1908	39	1872	1874	1885	1908	36
Gadolin, A.W.	1828-1892	47		1875	1890	1892	17
Famintson, A.	1835-1918	43	1878	1884	1891	1918	40
*Backlund, O.	1846-1916	37			1883	1916	32
Karpinski, A.	1846-1936	39	1886	1889	1896	1936	50
Beilstein, F.	1838-1906	48			1886	1906	19
Beketov, N.	1826-1911	60			1886	1911	24
Bredihhin, F.	1831-1904	58			1890	1904	14
Kovalevski, A.	1840-1901	49			1890	1901	11
Pleske, F.	1858-1932	31	1890	1893		1896	6
Koržinski, S.	1861-1900	31	1893	1896		1900	7
*Golitsön, B.	1862-1916	31	1893	1898	1908	1916	22

T a b e l 2

Akadeemia tegevliikmete valimine loodusteadlaste hulgast
aastatel 1828 - 1872

(esikohal üldarv, teisel kohal Tartu ülikooli kasvandike arv)

	1828	1829	1830	1832	1838	1839	1842	1844	1845	1848
I	4	6	8	9	10	12	13	14	16	17
II	4	4	4	5	5	6	6	7	8	8
	1852	1853	1855	1862	1865	1867	1868	1870	1872	
I	18	20	22	25	27	28	29	30	31	
II	9	9	9	12	13	14	14	14	15	

Kasutatud kirjandus ja allikad. Märkused

1. Matemaatika oli rahvusliku vene teaduse tugevaim külг. Kokku valiti akadeemiasse aastail 1828 - 1894 kümme matemaatikut, kes olid eranditult vene rahvusest.
2. Райков Б.Е. Христиан Пандер - выдающийся биолог-эволюционист. 1794-1865. М.-Л., 1964.
3. Лукина Т.А. Карл Бэр и Петербургская академия наук. - В кн.: Карл Бэр и Петербургская академия наук. Письма деятелям Петербургской академии. Л., 1975, с. 12-13.
4. NSVL TAA LO, f. 1, nim. 2-1828, § 227, l. 4-5.
5. Samas, § 491, l. 1-2.
6. Лукина Т.А., op. cit., с. 12.
7. Академик К.М. Бэр. Автобиография. Л., 1950, с. 131.
8. Eesti NSV RAKA, f. 402, nim. 2, s. 3809.
9. NSVL TAA LO, f. 1, nim. 2-1828, § 491, l. 3-4.
10. Selgub samast, vt. ka Соловьев Ю.И. Герман Иванович Гесс. М., 1962, с. 13.
11. Vahekorrad siin ja edaspidi on pärit akadeemia liikmete nimekirjadest, avaldatud detsembri lõpu seisuga, mil toimus akadeemia liikmete pidulik koosolek. (Vt. Recueil des actes de la séance publique de l'academie impériale des sciences de St.-Petersbourg.)
12. Новокшанова-Соколовская Э.К. Василий Яковлевич Струве. М., 1964, с. 104.
13. NSVL RAKA LO, f. 733, nim. 12, 1832, nr. 432, l. 1, 1p.
14. C. A. Meyeri esildist pole õnnestunud näha, ka NSVL TA Arhiivis Leningradis paiknev Meyeri isiklik fond (f. 64) ei sisalda seda laadi materjali.
15. NSVL TAA LO, f. 2, nim. 17, nr. 15, l. 8-9.
16. K.E. v. Baeri fondis NSVL TA Arhiivist Leningradis on Baeri käega kirjutatud dateerimata dokument, mis sisu järgi otsustades võib olla ka esildis A. v. Middendorffi valimiseks TA adjunktiks (f. 129, nim. 1, nr. 712, l. 71-73).
17. NSVL TAA LO, f. 2, nim. 17, nr. 15, l. 2 - 3.
18. Samas, l. 9 - 28.

19. Samas, nr. 35, l. 1 - 3. Vt. ka: Procès-verbaux des séances de la Classe Physico-Mathématique. 1862, § 28.
20. Кузьмин М.К. Академик Ф.В. Овсянников. М., 1966, с. 20.
21. Procès-verbaux des séances de la Classe physico-mathématique, 1862, § 29.
22. NSVL TAA LO, f. 2, nim. 17, nr. 34, l. 1 - 7.
23. Зап. Имп. АН, 1862, т. 2, с. 174.
24. Леонов Н.И. Александр Федорович Миддендорф. М., 1967, с. 100. Väljaande Академия наук СССР. Персональный состав. Кн. I. 1724 - 1917. М., 1974 koostajad on seda laadi fakti märkimise seadnud endale eesmärgiks, A. v. Middendorffi puhul aga unustanud.
25. NSVL TAA LO, f. 2, nim. 17, nr. 39, l. 10 - 12.
26. Samas, nr. 41, l. 2 - 5.
27. Samas, nr. 43, l. 12 - 19.
28. Samas, l. 1 - 9.
29. Пальм У.В. Связи кафедры химии Тартуского университета с Петербургской академией наук в XIX столетии. - В кн.: Петербургская академия наук и Эстония. Таллин, 1978, с. 91.
30. Eksitus raamatus "Академия наук. Персональный состав" kus on loetud O. Struve akadeemiast lahkumise ajaks 1879. aasta.
31. 1836. aastal kinnitatud akadeemia põhikiri, mis määras liikmete arvu ja akadeemia struktuuri, püsis vähe-
maid muudatusi arvestamata 1927. aastani (История Академии наук СССР. Т. 2. М.-Л., 1964, с. 22).
32. Кузьмин М.К. Академик Ф.В. Овсянников. М., 1963, с. 20.
33. История Академии наук СССР. Т. 2. 1803-1917. М.-Л., 1964, с. 334.
34. Колгинский И.Г., Корсун А.А., Родригес М.Г. Астрономы. Киев, 1977, с. 195; Königsbergi ülikoolis õppimist toetavad: Allgemeine deutsche Biographie. Bd. 25. Leipzig, 1887, S. 485; Русский биографический словарь. Т. Павел-Петр. СПб., 1902, с. 627.
35. NSVL TAA LO, f. 1, nim. 2-1828, § 491, l. 1 - 2.
36. Вавилов С.И. Физический кабинет, физическая лаборатория, физический институт Академии наук СССР за 220 лет. - Собрание сочинений, т. 3. М., 1956, с. 496.

37. Бекетов Н.Н. История химической лаборатории при академии наук. - В кн.: Ломоносовский сборник. Материалы для истории развития химии в России. М., 1901. (7-ая паг., с. 3-4).
38. История Академии наук СССР. Т. 2. 1803-1917. М.-Л., 1964, с. 22.
39. NSVL TAA LO, f. 129, nim. 1, s. 712, l. 61-63.
40. История Академии наук СССР. Т. 2. 1803-1917. М.-Л., 1964, с. 144.
41. Allgemeine deutsche Biographie. Bd. 21. Leipzig, 1885, S. 471.
42. K.E. v. Baeri ümbervallimist NSVL TA liikmete viimati-avaldatud nimekiri ei maini. Vt. selle kohta: Ланге К.А. Институт физиологии им. И.П. Павлова. Очерк истории организации и развития. Л., 1975, с. 9.

ÕPETAJATE ETTEVALMISTAMISEST TARTU ÜLIKOO LIS
19. SAJANDIL JA 20. SAJANDI ALGUSAASTAIL

A. Konks, H. Muoni

Üsna kiiresti pärast ülikooli taasavamist (12. detsembril 1802) asuti vastavate määruste ja instruksioonide alusel korraldama siinset hariduselu. Kooliasjadega hakkas tegelema 1. aprillil 1803 valitud 6 - 7-liikmeline koolikomisjon eesotsas ülikooli rektoriga. Ülikooli 12. septembri 1803. a. põhikirja §-de 103 - 110 alusel tuli ülikooli juurde asutada õpetajate instituut koolidele õpetajate ettevalmistamiseks. See avati 5. detsembril 1803, õppetööd alustati 1804. a.

Õpetajate ettevalmistamine olenes oluliselt instituudi õppepersonalist ja õppeprogrammist. Ülikooli statuudi § 104 järgi pidid loodava instituudi direktoriteks olema 1) kõnekunsti ja klassikalise filoloogia professor, kelleks sai K. Morgenstern; 2) filosoofiaprofessor, see oli G. B. Jäsche, ja 3) üldajaloo professor, kelleks oli G. Fr. Pöschmann. § 106 järgi olid instituudis kohustatud tasuta metodoloogilisi loenguid pidama kõik ülikooli õppejõud, kelle aineid koolis õpetati. Tegelikult nii kaugele ei jõutud. Instituudi asutamise initsiaator ja õppeplaani koostaja oli K. Morgenstern, suur humanist ja esteet, küll mitte revolutsionäär, kuid pärisorjust ja rahva vaesust pidas ta alandavaks ning vastuvõetamatuks /1/. Instituudi organiseerimistööst võtsid osa ka kaks teist direktorit ja vähemal või suuremal määral teised koolikomisjoni liikmed (G. Fr. Parrot, D. G. Balk). Parrot pidas kõlbelise kasvatus eesmärgiks lapse kirgede suunamist vaimu harimise kaudu. Tema arvates ei saa kirgedeta eksisteerida, nendeta pole iseloomu energiat /2/.

Ajaloo ja selle metoodika professor Pöschmann pidas kasvatamisel eeskuju mõju paremaks kui õpetatud demonstratsioon /3/. Professor Balk kirjutas 1803. a., et talumeeste ja köstrite poegadele peab olema juurdepääs ülikooli /4/. Tema arvates ei tule õpilasi üle koormata, õpetus olgu selge ja sisult mitte liiga raske. Viimase, nagu meetodigi üle pidi õpetaja ise otsustama /5/.

Loodud üldine õpetajate instituut värbas kasvandikke enamasti filosoofiateaduskonnast. Stipendiaate võeti vastu kümme ja stipendiumi suuruseks oli alates 1805. aastast 300rbl.

aastas (esialgu oli see väiksem). Õppekursus oli kaheaastane, esimesel aastal teoreetiline osa, loengud, teisel olid ette nähtud ka praktilised harjutused koolides. Instituudi lõpetanud kohustati töötama kuus aastat avalikes koolides, niipea kui nõutakse /6/. Näib, et algperioodil õpetasid seminariste peale kolme direktori professorid A. Chr. Gaspari, G. A. Glinka, G. F. Parrot, J. W. Pfaff, F. E. Rambach ja pärast Glinka lahkumist ka vene keele lektor J. F. Thörner. Kuid mitte üga aastat ei saanud seminaristid vajalikku õpetust ettenähtud ainetes.

Instituuti astuda soovijail pidi olema vähemalt pooleaastane üliõpilasestaaž. Tema teadmisi ja kõlblikkust proovisid kolm direktorit.

Seminariste polnud kaugeltki alati 10. Näiteks oli neid 1804. a. kuus, 1805. a. I semestril kaheksa, 1807. a. kevadel seitse, 1808. a. kevadel kümme /7/. Järgnevatel aastatel (kuni 1820. - ni) kõikus stipendiaatide arv kolme ja kümne vahel /8/. Paljudele instituudi kasvandikele ei meeldinud kohustus töötada pärast selle asutuse lõpetamist kuus aastat avalikes koolides ja sageli lahkuti kas varem või siirduti pärast lõpetamist omaalgatuslikult koduõpetajaks või muule alale. Selle tõkestamiseks otsustati vastavate stipendiaatidelt saadud stipendium tagasi nõuda /9/. Kuid ka see samm ei teinud mainitud nähtusele lõppu.

Sotsiaalselt kuulusid seminaristid mitmesse kihti. Nende isad olid ametilt pastoriid, rendikohapidajad, juristid, gümnaasiumi- ja kreiskooliõpetajad, kaupmehed, muusikud jm. Mõned pidasid end vaeseks (pauper).

Millised olid loengud, mida tulevased õpetajad pidid kuulama? 1805. a. luges Morgenstern ladina stiili, teooriat, sinna juurde kuulusid seminaristide kirjalikud harjutused. Jäsche tegi filosoofias didaktilisi harjutusi; Glinka venekeele harjutusi; Pöschmann võttis läbi ajalootabelid; Pfaff laskis teha praktilisi harjutusi matemaatikas; Rambach käsitles õpetamise metoodikat ning teoreetilist ja praktilist saksa keelt ning stiili /10/. Seminari direktorite endi loengute lähtematerjal oli peaaegu kõik saksa päritolu. Püüti kasutada ikka kõige kaasaegsemat.

Ülikooli õppejõudude kohustuste hulka kuulus ka koolidele õpperaamatute koostamine. G. Fr. Parrotilt ilmus "Anfangsgründe der Mathematik und Naturlehre für die Kreisschulen der Ostseeprovinzen des Russischen Reiches"; G. Ewersilt "Fibel oder erste Leseübungen".

Seminaristidele kuni 1806. aastani vähemalt üldreeglina semestrieksameid poldud korraldatud. Tol aastal otsustati seda teha /11/.

Lihtsam kui instituuti sissesaamine oli selle lõpetamine. Polnud täpselt määratletud ei gümnaasiumi- ega kreiskooliõpetajate eksaminõudeid. Siin ja seal protokollides vilksab mõne seminaristi nimi, kelle oskusi vene keeles prooviti. Otsustas loengutest ja harjutustest osavõtt.

Meile pakuvad huvi ka 19. sajandi esimesel poolel laiemalt levinud pedagoogilised vaated ja arusaamad haridusest. Bestimaal ilmus 19. saj. 30. aastail esimest korda filosoofilis-ilukirjanduslik ajakiri "Padyra" (1831 - 1833 Tallinnas, 1864 - 1867 Peterburis). Seal on ühes kohas öeldud, et kasvatamise eesmärk on panna inimene mõtlema. Aga et mõelda, on vaja teada. Seega on teadmine peamine abivahend eesmärgi saavutamiseks. Kogu kasvatus pidi lähtuma kristlikest põhimõtetest.

Mis sai instituudis käinuist? Aastail 1804 - 1820 oli instituudi tööst osa võtnud vähemal või suuremal määral 70 üliõpilast /12/, nendest üle 40 sidus end õpetajakutsega (enamik kreiskoolis, ülejäänud gümnaasiumis ja koduõpetajatena), teised siirdusid pastoriteks ja muudele elukutsetele ning maksid saadud stipendiumi nõudmisel tagasi /13/. Sel ajavahemikul olid lõpetanud Fr. G. Struve, E. W. Preuß, J. H. Rosenplänter, Matemaatikale olid soovinud neil aastail pühenduda ainult üksikud (Fr. G. Struve, E. W. Preuß, Chr. Westberg, P. Sokolovsky).

Kooliõpetaja kutse polevat olnud tol ajal populaarne. Üks tolleaegseid koolimehi arvas põhjuseks, miks sõna "koolmeister" polnud juba aastasadu hea mainega, algklasside õpetaja ameti väsitavust ja vaesust /14/.

4. juunil 1820. a. sai ülikool uue põhikirja. See oli mõnes suhtes samm tagasi. Seks ajaks oli Euroopas reaktsioon võitnud, mille mõju ulatus ka haridusellu. Kuid uus seadus peegeldas ka uusi vajadusi ühiskonnas. Gümnaasium tehti endise nelja, meil kolme klassi asemel viieklassiliseks. Seadus ütles, et õpetajakutse on au- ja kadetsemisväärne. Õpetaja pidi olema rõõmsameelne, pehme, tõsine, kannatlik, osavõtlik.

1820. a. 4. juuni seaduse alusel tuli ülikooli juurde asutada pedagoogilis-filoloogiline seminar õpetajate ette-

valmistamiseks Tartu õpperingkonna koolide jaoks, nagu seda oli teinud üldine õpetajate instituutki. Selle asutuse programmi ettevalmistamisel teravnes vastuolu kahe leeri vahel ülikooli professorkonnas. Progressiivsed, eesotsas Parrotiga, soovisid seminaris ka matemaatikaõpetajate ettevalmist. 1830. a. septembris tegi Parrot ülikooli konsiiliumile ettepaneku võtta neljale professorile (kaks klassikalise filoloogia, filosoofia ning vene keele ja kirjanduse) lisaks viies matemaatika jaoks, kuid tema ja ta mõttekaaslaste soov läks ainult osaliselt täide.

Seminarilõpetamise puhul (mitte enne kaheaastase kursuse ja pooleaastase praktika sooritamist) sai seminarist tunnistuse, mis märgiti ka ülikooli atestaadile (§ 23). Seminaristide stipendium oli 400 rbl. aastas (§ 7).

Seminaristide õppetöösse kuulusid loengud, dispuudid ladina keeles ja kirjalikud tööd. Matemaatikale spetsialiseerunud seminaristid (neid oli väga vähe) kuulasid Parroti vastavaid loenguid.

Mõnevõrra varasematest aastatest leidub allikates mitmelt alalt arvatavasti kodusteks töödeks ettenähtud ülesandeid, nagu peatükke 16. saj. Prantsuse, Saksa, Hispaania, Austria ja Ungari ajaloost; on veel Horatiuse tödest tõlgitud mõtte, et õnn ei seisne luksuses elus ja varanduses, vaid mõõdukuses ja hingerahus. Revolutsioonidest öeldakse, et need on tähtsad riigikorra muutused, kus monarhiad muudetakse vabariikideks või vabariigid monarhiateks ja kus aristokraatlik kord asendatakse demokraatlikuga /15/.

Humanitaarlane ettevalmistus oli seminaris hea, arutlus- ja kirjalike tööde teemade valik suur ja õpetus suunatud vaimsuse arendamisele inimeses. Kuidas see vastu võeti, on teine küsimus.

1820. aastate teisest poolest tekkis probleeme seminaris organisatsiooni alal ja jätkusid vaidlused ka programmi üle. Professor Parrot pani ette muuta isegi statuuti, mis takistas uuenduste läbiviimist, kuna seal nõuti ka matemaatikutelt vanade keelte õppimist ja õpetamist. Isegi tõsi, et filoloogid pole võimelised õpetama matemaatikat kõrgemates klassides, pole aidanud vanadest traditsioonidest loobuda, ütles Parrot /16/. Järgnes kirjavahetus kuraatoriga, mis kestis aastaid. 20. jaanuaril 1838 kirjutas kuraator ülikooli konsiiliumile, et 1821. kuni 1838. aastani olevat

seminarist tulnud vaevalt mõni tubli õpetaja ja vähesed on siirdunud ka teenistusalale. Ta pidas selle asutuse kasutegurit 17 aasta jooksul väheseks. Asja vaagimise tulemusena mitmes instantsis koostati ülikoolis seminarile aastate jooksul kaks uut programmi, mis vanast suurt ei erinenud ja mida ei kinnitatud /17/. Kuid seminaris õppijaid oli. Näiteks 1840. a. oli kuus seminaristi, 1845. a. üheksa, 1850. a. kuus /18/. Kokku oli käinud seminaris aastail 1821 - 1855 117 üliõpilast /19/. 26. juulil 1855 palub õppekonna valitsus uusi seminariste enam mitte vastu võtta /20/.

Seminari likvideerimise peapõhjuseks oli tema mahajäämus ajast. Aastakümnete jooksul oli hariduse iseloom muutunud, elu nõudis täppisteadustele suurema rõhu panemist. Seminaris suhtes hoiti aga vanast kangekaelselt kinni.

1858. aastal kerkis üles küsimus pedagoogiliste kursuste korraldamisest ülikoolide juures, millesse pidi vastu võetama juba ülikooli lõpetanud noori inimesi /21/. Vastav seadus kinnitati Tartu jaoks 11. jaan. 1861. a. otsusega (teistele ülikoolidele - S.-Peterburg, Moskva, Kiiev, Har'kov, Kaasan - 20. märtsi 1860. a. otsusega) /22/. A. von Gerneti /23/ seisukohtade järgi pidid Tartu pedagoogilised kursused olema eraldi ülikoolist, kuid tegelikkuses jäid nad täiesti ülikooli alluvusse. Kursuslastele ettenähtud stipendiumi maksmiseks saadi osa raha 1855. a. tegevuse lõpetanud pedagoogilis-filoloogilise seminaris vabanenud summadest, samuti teiste ülikoolide juures tegutsenud pedagoogiliste instituutide üliõpilaste ülalpidamise summadest jne. Seaduse § 1 väitis, et Tartu ülikooli juurde asutati pedagoogilised kursused selleks, et pedagoogilisest tegevusest huvitatud inimesed saaksid vastava eriala. Kursuslaste arvu ei piiratud, stipendiumi said kümme edukamat, kes iga aasta stipendiumi eest pidid Tartu õpperingkonna koolis töötama kolm aastat. Õppeaeg oli kaks aastat, edukamad võisid kursused lõpetada ka lühema ajaga, ministri eriloal võidi kursustel olla ka üle kahe aasta. Kursustel nähti ette kaheksa eri osakonda, sisseastumisel näidati soovitud eriala, mis aga ei takistanud täiendada end lisaks ka mõnes teises osakonnas. Sõltumata osakonnast oli kõigile kursuslastele kohustuslik õppida pedagoogikat ja didaktikat. Õppetöö jagunes järgmiselt.

A. Teoreetilisteks õppusteks:

1. Iseseisev töö valitud eriala ainetes (nii teaduslikus kui pedagoogilises mõttes) erialaprofessorite juhendamisel, kusjuures võimaldati vaba juurdepääs ülikooli ja gümnaasiumide juures olevatesse raamatukogudesse, kabinetitesse, laboratooriumidesse.

2. Pedagoogika ja didaktika loengute kuulamine ülikooli juures.

B. Praktilised õppused, mille põhieesmärk oli peale ainetundide külastamise tunniandmise kogemuste omandamine.

E. Petuhhov on väitnud, et nimetatud kursusi Tartus üldse ei avatud /24/, A. Jassinski arutelud pedagoogilise hariduse andmise kohta Tartu ülikoolis 19. sajandil ei lükkas E. Petuhhovi seisukohta ümber /25/. Ent ENSV RAKA-s olevatest arhiivimaterjalidest ilmneb, et kursused siiski toimusid, olemas on kassaraamatud /26/ ning kursuse asjus on peetud kirjavahetust /27/ ja isegi 1861. a. ülikooli aastaaruandes kutsuti üles astuma pedagoogilistele kursustele (kaks korda aastas toimus registreerimine: aprillis ja augustis) /28/. Kursuslased olid praktilikal ka väljaspool Tartut olevates koolides /29/: näiteks Reichhold ja Spilling Moskvast, Fleischer Tallinnast; Schade, Birkenfeld ja Walter Tuulast; Martinson Weimarist ning Jenas - neile saadeti pidevalt stipendium järele, samuti sõiduraha Tartusse tagasitulekuks. Pedagoogilistel kursustel on olnud ka Läti kultuuri- ja haridustegelane Antis Kronwald /30/. A. Kronwald kirjutas kursustel ettenähtud teadusliku töö koduloo alal /31/. Tema uurimusele kirjutas eessõna prof. H. L. Strümpell, kes leidis töö olevat vajaliku trükkis avaldamiseks. Prof. Strümpell märkis, et igas semestris pidid kursused esitama teadusliku töö /32/. A. Kronwald oli hiljem Tartu saksa keelse õpetajate seminari ajalooõpetajaks kuni 1873. aastani ning oli üldse tuntud edumeelse õpetajana /33/.

Kursused tõstasid 1867. aastani /34/. A. Jassinski arvates oli kursustel mõndagi negatiivset: paljude juhendajate töttu jäi kursuslastel puudu ühtsest suunamisest, tagusev õpetaja veeretask osa koormusest kursuslasele, ise vabanes, aga kursuslase kasu sellest oli väike. Kuid palju oli ka positiivset: töö jaotamine teoreetilisteks ja praktilisteks õppusteks; püüd sisse viia järjepidevus praktilistes-

se õppustesse; võimalus külastada tunde eri õppeasutustes; haarata kaasa kogemustega gümnaasiumiõpetajaid jne. /35/.

Pärast pedagoogiliste kursuste sulgemist ei võtnud haridusministeerium õpetajate ettevalmistamiseks peaaegu 40 aastat ette midagi olulist. Tegeldi vaid mõningate projektide pikaajalise läbivaatamisega või eri komisjonide kokkukutsumisega, seal aga kadus lootus mingi asjaliku lahenduse saamiseks, et õpetajate ettevalmistamist parandada.

Ülikooli lõpetanu pidi sooritama kutseeksami, kuid edukamatelt lõpetajatelt ei nõutud palju aastaid isegi kutseeksami sooritamist /36/, nn. modifitseeritud katsetel pidid nad tundma vaid õpetatava aine elementaarmetoodikat. Kutseeksamid viidi läbi ülikoolis kas rektori või dekaani juuresolekul kahe eksamineerija poolt.

20. sajandi algul tehti katseid pedagoogiliste teadmiste andmiseks esialgu pedagoogika ringi loomisega 1904. a., et see aga kaua eksisteerida ei suutnud, siis avaldas prof. N. Grunski oma pedagoogikaloengud trükkis /37/. Prof. K. Saint-Hilaire'i poolt asutatud pedagoogiline seminar /38/ teenis samu huve: aidata tulevasi õpetajaid oma elukutsega tutvumisel. Saint-Hilaire'i seminar tegutses 1908. - 1912. aastani, siis kaotas see oma mõtte, kuna 1911. aastal olid avatud keskkooliõpetajate ettevalmistamise üheaastased pedagoogilised kursused.

Kursuste korraldamise eeltöö oli tehtud Tartu ülikoolis: prof. A. Jassinski analüüsis õpetajate ettevalmistamist 19. sajandil ning pakkus 1909. a. välja eelnevale toetudes uue pedagoogiliste kursuste projekti /39/. Paljusid A. Jassinski seisukohti võibki leida 3. juunil 1911. a. tsaari poolt kinnitatud keskkooliõpetajate ettevalmistamise üheaastaste kursuste seadusest /40/. Päril seaduspärane oli ka see, et esimeseks üheaastaste pedagoogiliste kursuste juhatajaks sai prof. A. Jassinski, kellele tehti ülesandeks välja töötada kursuste tööplaan ning programmid ja lahendada ka kaadriküsimus - kutsuda tööle sobivaid lektoreid ja juhendajaid üld- ja eriainete õpetamiseks /41/.

Kahjuks ei saanud prof. A. Jassinski olla kaua üheaastaste pedagoogiliste kursuste juhatajaks, 19. nov. 1911. a. teatas ta oma üleminekust uude töökohta /42/, milleks sai Moskva P.G. Šelaputini nimeline Pedagoogiline Instituut /43/. Teda asendas vene keele korraline prof. E. V. Petuhhov,

1912. a. kevadsemestril oli kursuste juhatajaks matemaatika-professor V. G. Aleksejev /44/. Tartus toimus üheaastastel pedagoogilistel kursustel õppetöö eriseaduse alusel, mis oli kinnitatud 22. sept. 1911. a. /45/.

Üldse tõstas Tartu pedagoogilistel kursustel neli osakonda (näit. Moskvas kuus osakonda 90 kuulajaga, Harkovis kuus osakonda 49 kuulajaga /46/; Odessas viis osakonda, lõpetanuid on märgitud vaid 13 inimest /47/).

Õpetajate ettevalmistamisel jagunes õpetus tööks üldainete ja eriainetega /48/. Üldainete hulka loeti pedagoogika koos psühholoogia ja loogika põhiseisukohtadega, pedagoogiliste õpetuste lühiajalugu, samuti koolihügieen. Pedagoogikat luges kaks tundi nädalas prof. W. K. Grunski, kes kasutas 1908. - 1909. a. välja antud loenguid /49/, mida ta töö käigus täiendas ning uutele nõuetele vastavalt ümber tõstas. Kõrvuti pedagoogika teooriaga toimusid praktilised tööd, mille käigus koostati pedagoogikaalaseid referaate, mida kanti ette ning mis põhjustasid tihti suuri vaidlusi.

Pedagoogika ajaloo loenguid pidas professor J. Ohse (J. Osis), samuti kaks tundi nädalas.

Kui võrrelda pedagoogika ja pedagoogika ajaloo kursusi, mida loeti Tartu ning Odessa kursustel /50/, siis ilmneb, et Odessa pedagoogiliste kursuste lõpetanu sai nimetatud ainetes väga põhjaliku ettevalmistuse, ent Tartu kursustelaste ettevalmistus tundub olevat progressiivsem /51/.

Töö eriainetega seisnes vastava aine meetodika omandamises ja õppekirjandusega tutvumises ning praktilistes harjutustes. Õpikute iseseisev läbitöötamine ja referaatide esitamine nende kohta sai rohkesti kasutatavaks töövormiks, mis õpetas kuulajaid kasutamiseks lubatud õpikute hulgast valikut tegema ja seda põhjendama. Õpikute läbitöötamisel võeti vaatluse alla tavaliselt kahe erineva autori õpikud ning esitati võrdlev analüüs, milles püüti välja tuua ühe või teise õpiku eelised ja puudused ning lõpuks anti hinnang õpikute sobivusele õppetööks /52/.

Praktiliste harjutuste all mõeldi: 1) professorite ja õpetajate näidistundide külastamist reaalkoolis ja naisgümnaasiumis ning nende suulist analüüsimist; 2) tunnikonspektide koostamist; 3) semestri lõpus proovitundide andmist /53/.

Üheaastastel pedagoogilistel kursustel õpetasid eriainetete meetodikat põhiliselt ülikooli professorid, millega aga

haridusministeerium ei tahtnud leppida /54/; peeti soovita- vaks, et tulevikus loeksid metoodikat kogemustega keskkooli- õpetajad. Oma vastuses eelnevale kirjale /55/ julges üheaas- taste pedagoogiliste kursuste juhataja E. V. Petuhhov siiski lektoritena soovitada ülikooli professoreid, kes palju aas- taid olid koolides töötanud või töötasid edasi ning pidevalt huvitusid keskkooli hariduse probleemidest.

Üheaastastele pedagoogilistele kursustele võeti vastu nii kõrgkooli lõpetanuid kui ka üliõpilasi, kellel oli 1 - 2 eksamit sooritamata ja kes olid võimalised ülikooli lõpeta- mise tunnistuse esitama kursustel oleku poolaasta lõpuks. Sel- list võimalust kasutati küllaltki tihti, sest õppetöö kur- sustel pikendas sõjaväekohustuse täitmisele minekut ning an- dis üliõpilastele üheaegselt tööga kursustel võimaluse üli- kooli lõputöö kirjutamiseks teadusliku kraadi taotlemisel.

Pedagoogilised kursused (algselt kolmeks aastaks asuta- tud) töötasid veel ka 1914/1915. õppeaastal, siis said sõja- sündmused neile saatuslikuks.

Laiemale õpetajate ringkonnale olid mõeldud lühiajali- sed kursused, mida õnnestus läbi viia 16. det. 1913. a. - 4. jaan. 1914. a. /56/. Senini olid suviti planeeritud lühiaja- lised kursused jäänud avamata lektorite puudumise tõttu, sest ülikooli õppejõud olid suvel peale puhkuse seotud väga eri- nevate ülesannetega /57/. Kursustest võttis osa 128 kuulajat kogu Riia õpperingkonnast, neist 17 naisõpetajat. Enregist- reerimisel fikseerisid kuulajad loengud, mida nad kuulata tahtsid, ning selle alusel koostati tööplaan. Üldse oli ette nähtud 30 tundi üldloenguid: pedagoogika (N. K. Grunski), pedagoogika ajalugu (J. Ohse), hügieen; ning 70 tundi eriala- loenguid: vene keel, kirjanduse ajalugu, matemaatika, füüsi- ka, zooloogia, botaanika ja geograafia /58/.

Lühiajaliste kursuste eesmärgiks peeti ülikooli profes- sorite juhtimisel "удовлетворить назревшую потребность в уг- лублении научных познаний педагогического персонала по исто- рии педагогики, психологии и по предметам гимназического кур- са, а также ознакомить слушателей с новейшими приобретениями науки и с новыми явлениями в области учебной и ученой лите- ратуры" /59/.

Filosoofia ja pedagoogika kateeder^x

Nagu eelnevast ilmnes, tegelesid õpetajate ettevalmistamisega filosoofia ja pedagoogika kateedri professorid. Ajaloosid on tunnistanud, et ülikooli filosoofe mõjutas saksa filosoofia, ent mitte sellisel määral, et filosoofia oleks eriliselt esile kerkinud /60/. Küllap sellega seletubki asjaolu, et Tartu ülikoolis ükski üliõpilane 19. sajandi esimesel poolel ei valinud filosoofiat oma kutsumuseks (seitse inimest avaldasid küll soovi, ent teadusliku töö kaitsmise- ni ei jõudnud /61/).

Esimeseks filosoofiaprofessoriks oli Gottlieb Benjamin J ä s c h e (1762 - 1842) /62/, kes töötas ülikoolis 1802-

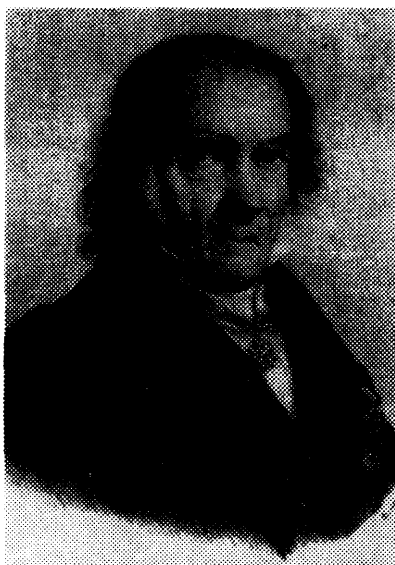

Foto 1. Gottlieb Benjamin Jäsche (1762 - 1842).

---

^x 1820. a. seaduse alusel loodi kirjanduse ajaloo, klassikalise filoloogია ja pedagoogika professor, esimeseks professoriks sai J. V. Francke (1792 - 1830), kes vaid 1822.a. esimesel semestril luges pedagoogikat ja didaktikat Niemeyeri käsiraamatu järgi. 1865. a-st loodi filosoofia ja pedagoogika professor.

1839. aastani. Olles inimesena väga austatud, viis Jäsche üliõpilastele Kanti, Jacobi, Friesi ideid, laiendas oma ent-
süklopeediliste loengutega kuulajate silmaringi, täiendades
nende teadmisi valitud erialal ning andes erinevate teadus-
te süstemaatilise seose. Õpetajate instituudis oli G.B. Jä-
sche ülesandeks õpetada pedagoogilisi aineid, anda semina-
ristidele metoodilist ja praktilist õpetust "didaktilistes
harjutustes", ette valmistada tulevase õpetajaid tööks koo-
lis. 1828. - 1832. aastani oli Jäsche kirjavehetuses J.F. Her-
bartiga (1776 - 1841), TRÜ raamatukogus on kuus trükis aval-
datud Herbarti kirja Jäschele, vastuseid kahjuks pole /63/.
Viimases kirjas esitles Herbart enda asemele Ludwig Heinrich
S t r ü m p e l l i (1812 - 1899), kes hiljem tänu Jäsche-
le sai koduõpetajaks Kuramaale. 1844. aastast algas Strüm-
pelli õppejõutöö Tartu ülikoolis (eradotsendina luges fi-
losoofiat alates 1834. aastast Moriz Conrad P o s s e l t
(1805 - 1875), ta töötas ülikoolis 1845. aastani, lugeses
muu hulgas psühholoogiat, loogikat, filosoofia ajalugu).
L. H. Strümpell^x hakkas ülikoolis kohe pidama loenguid ka
pedagoogikast, olles esimeseks süstemaatilise pedagoogika-
kursuse lugejaks. L. H. Strümpell oli Herbarti lemmikõpila-
ne, kes kogu oma tegevusaja jooksul õpetas Herbarti peda-
googikat, töötas ja arendas oma õpetaja teooriat loovalt
edasi. Peale pedagoogika luges Strümpell veel pedagoogika
ajalugu, õppemeetodeid, andis võrdleva ülevaate erinevatest
koolitüüpidest jms. Strümpell töötas õppejõuna ka pedago-
ogilis-filosoofilises seminaris ja pedagoogilistel kursustel.

Arhiivandmetel loeti ajaloo-keeleteaduskonnas peda-
googikat põhianena näit. 1853. aasta õppeplaanide kohaselt
vaid filosoofiaosakonnas 8. semestril nelja nädalatunniga
/64/, klassikalise filoloogia osakonnas samal ajal (8. se-
mestril) kõrvalainena /65/. Teistes ajaloo-keeleteaduskonna
osakondades pedagoogikat ei loetud.

Palju energiat kulutas L. H. Strümpell õpperingkonna
kooliprobleemide lahendamisele, olles entusiastiks uute eri
tüüpi koolide avamisel ja vanade gümnaasiumide ning rahva-
koolide reorganiseerimisel. Kogemuste omandamise eesmär-

---

^x L. H. Strümpell oli kuni 1864. a-ni filosoofiaprofes-
sor, alates 1865. a-st filosoofia ja pedagoogika professor.

gil käis Strümpell korduvalt väliskomandeeringutel, et tutvuda sealsete koolioludega ning kutsuda silmapaistvaid pedagooge õpetajateks Balti kubermangudesse. Õpetajate konverentsidel töötas Strümpell koos õpetajatega välja uusi õppeplaanid, pidas lahtisi loenguid, korraldas õhtuid vestluseks lastevanematega.

Oma pikaajalise pedagoogilise tegevuse jooksul jättis Strümpell sügava mälestuse paljudesse õpilastesse. Strümpelli eesrindlikud ideed virgutasi muuhulgas G. Blumbergi kehaliku kodulooõpiku koostamisele ja väljaandmisele /66/.

Pärast L. H. Strümpelli pensionile saatmist valiti filosoofia ja pedagoogika professoriks Gustav Teichmüller (1832 - 1888) /67/. Olles Tartu ülikoolis 17 aastat

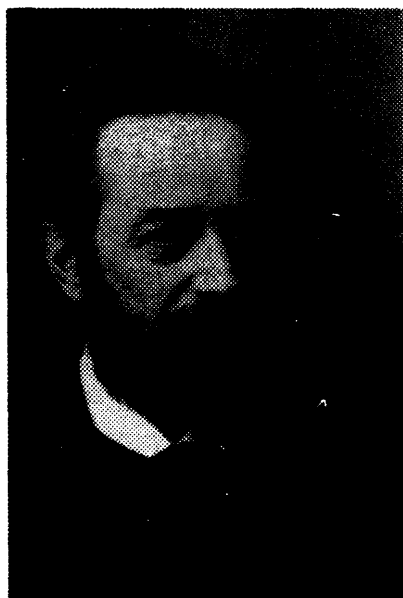

Foto 2. Gustav Teichmüller (1832 - 1888).

professoriks, luges ta ka pedagoogika teooriat (kaks tundi nädalas) ning pedagoogika ajalugu (1 - 2 tundi) ja juhendas praktilisi töid pedagoogikas /68/. Teichmülleri põhitegevus seisnes "mina" filosoofiliste probleemide uurimises ning ta avaldas aktiivselt oma seisukohti filosoofias /69/.

1889. aastast määrati G. Teichmülleri asendajaks 1888. a. filosoofiamagistri kraadi saanud /70/ lätlane Jakob O h s e

(Jekabs Osis) (1860 - 1920), kes oli Tartus usuteaduskonna lõpetanud. Kui õppetöö läks ülikoolis üle vene keelele, hakkas ka J. Ohse pidama loenguid vene keeles. 1893 - 1906. aastani oli Ohse dekaaniks, 1898 - 1899 ka rektori kohuse-täitja. Pedagoogikat ja pedagoogika ajalugu luges ta 1891.a. I semestril neli tundi nädalas ning hiljem 1911 - 1915 ühe-aastastel pedagoogilistel kursustel pedagoogika ajalugu. Ohse pööras eriti suurt tähelepanu antiikaja pedagoogikale, uuema aja pedagoogidest austas ta eriti J. Fr. Herbartit, pühendades talle palju loenguaega, Herbartile järgnenud ajastu pedagooge ta ei puudutanud.

J. Ohse tegeles ülikoolis põhiliselt filosoofia õpetamisega, kuid oma õpetajat G. Teichmüllerit ei õnnestunud tal millegagi ületada.

Pedagoogiliste probleemidega tegeleenud õppejõude

Vene keele ja kirjanduse professor Nikolai Kuzmits G r u n s k i (1872 - 1951) /71/ asus Tartu ülikooli tööle 1903. aastal, 1912. a. sai ta korraliseks professoriks /72/. N. K. Grunski hakkas Tartu ülikoolis tööle ajal, mil vajadus pedagoogiliste oskuste ja teadmiste järele oli suur. Sellele viitab asjaolu, et 1904. a. asutati ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilaste initsiatiivil pedagoogikaring /73/. Ringi juhatajaks palusid üliõpilased N. Grunskit, kes tervitas sellist toredat algatust ning formuleeris ringi ülesanded. Ringi tegevus aga lakkas, kuna ei olnud referaatide koostajaid.

Alates 1908. a. I semestrist hakkas N. Grunski pidama pedagoogika loenguid (üks tund nädalas) ja läbi viima praktilisi töid pedagoogikas (üks tund nädalas) loengukavade põhjal 1911. aastani /74/. Grunski pedagoogikaloengud avaldati 1908. - 1909. a. ülikooli toimetistes, täiendkordustrükk ilmus 1914. a., arvestatud oli kriitika seisukohti ja täiendatud oli pedagoogikaalase kirjanduse loeteluga /75/.

N. K. Grunski loengud olid heal teaduslikul tasemel, täiesti vabad religioonist, mis tolle ajastu pedagoogikas sageli esines. Ta lähtus põhiliselt positivismi pedagoogilisest kontseptsioonist (H. Spencer), kuid kasutas ohtrasti ka eksperimentaalse pedagoogika (A. F. Lazurski (1874 - 1917), P. F. Lesgaft (1837 - 1909) jt.) andmeid, suhtudes sellesse

liikumisse positiivselt. Kritiseeris kaasaegset vabakasvatuse suunda. Oma loengutes omistas N. Grunski palju tähelepanu pedagoogilisele psühholoogiale, ent vähe didaktikale. 1915. a. jõudis N. Grunski ka didaktika küsimusteni /76/.

Loengutega kaasnesid praktilised tööd, mille käigus koostati ja kanti ette referaate.

N. K. Grunski tegeles õppetööga ka üheaastastel pedagoogilistel kursustel ning lühiajaliselt õpetajate ettevalmistuse kursustel.

1915. a. septembris viidi N. K. Grunski üle Kiievi ülikooli professoriks /77/.

Zooloogiaprofessor Konstantin S a i n t - H i l a i r e (1866 - 1941) /78/ oli Tartu ülikoolis 1903. - 1918. aastani väga mitmekülgne õppejõud: korraldas ekspeditsioone, oli üliõpilaste füüsika-matemaatikaringi, samuti draamaringi esimees jne. Aktiivset tegevust jätkas ta 1918. aastast kuni surmani ka Voroneži ülikoolis /79/.

K. Saint-Hilaire kuulas tihti õpetajakandidaatide proovitunde ning veendus ülikoolilõpetanute võimetuses tunde anda: ei osatud valida õpilastele teadmiste edasiandmise meetodeid ja viise; nendele tundidele vaadati kui formaalsusele. Soovides aidata noori inimesi ja täita olemasolev tühi-mik mõningalgi määral, otsustas Saint-Hilaire korraldada lo-dusteaduskonna üliõpilastele pedagoogikaseminari /80/. Seminar tegutses 1908 - 1912. a. ning selle töö käigus koostati ja kanti ette referaate, anti proovitunde kaasüliõpilaste ees, omandati esimesed õpetajakutse saladused.

Kokkuvõttes võib öelda, et 19. sajandil ja 20. sajandi alguses ei olnud pedagoogika õpetamine Tartu ülikoolis reeglipärane: a) õpetati siis, kui selleks oli olemas sobiv õppejõud, b) tegeldi pedagoogika teooriaga siis, kui enam teist võimalust ei olnud.

Süsteemaatilisemate pedagoogika kursuste lugejateks olid L. H. Strümpell (1844 - 1871) ja N. K. Grunski (1908 - 1915); K. Saint-Hilaire (1908 - 1915) tegutses rohkem praktilise pedagoogika valdkonnas.

Ka õpetajate ettevalmistamine oli härmiselt ebaühtlane ja muutus sageli, sõltudes väga paljudest asjaoludest.

Hoolimata sellisest olukorrast töötas Tartu ülikoolis mitmeid nimekaid pedagoogikateadlasi, siit võrsus õpetajaid,

kes oma oskusi andsid edasi mitte ainult Balti kubermangude koolides, vaid ka mujal Venemaal.

Foto 3. Konstantin Saint-Hilaire (1866 - 1941).

V i i d a t u d   a l l i k a d   j a
k i r j a n d u s

1. Süß, W. Karl Morgenstern (1770 - 1852). Ein kulturhistorischer Versuch. - Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli toimetused. B. Humaniora XVI₂. Dorpat, 1928, S. 109.
2. Bienemann, Fr. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval, 1902, S. 48, 49.
3. Pöschmann, D. G. Fr. Einige Gedanken zur Vergleichung der älteren und neueren Erziehung. Dorpat, 1808, S. 53.
4. RAKA, f. 402, nim. 4, sü. 76, l. 17.
5. TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakond (TRKO), f. 15, DXVIII Schulkommission.
6. TRÜ TRKO, f. 15, sü. 1, l. 19 ja RAKA, f. 402, nim. 4, sü. 70, l. 28.

7. TRÜ TRKO, f. 15, sü. 1, l. 67, 71.
8. Samas, lk. 81, 89, 94, 106, 121, 125, 127, 129, 135, 145, 167.
9. TRÜ TRKO, f. 15, sü. 5, lk. 48.
10. TRÜ TRKO, f. 15, sü. 1, lk. 26, 37.
11. TRÜ TRKO, f. 15, sü. 5, l. 78.
12. Петухов Е.В. Дерптский университет в первый период его существования (1802-1820), с. 329. - Журнал министерства народного просвещения, часть СССХХХVIII, 1901, № 12, отд. 2.
13. TRÜ TRKO, f. 15, sü. 1 terve; sama, f. 15, sü. 4, l. 26; RAKA, f. 402, nim. 4, sü. 70, l. 27; sü. 72, l. 97.
14. Albanus, A. Livländische Schulblätter. Riga, 1814, S. 78.
15. TRÜ TRKO, f. 15, sü. 31, l. 54 - 70, 150.
16. RAKA, f. 402, nim. 4, sü. 49, l. 105, 106, 131.
17. RAKA, f. 402, nim. 4, sü. 49, l. 182, 183, 193, 205, 209 - 227.
18. RAKA, f. 402, nim. 4, sü. 655, l. 13; sü. 704, l. 14; sü. 737, l. 25.
19. Петухов Е.В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802-1902). Т. I: первый и второй период (1802-1865). Юрьев, 1902, с. 482.
20. RAKA, f. 402, nim. 4, sü. 49, l. 236.
21. Временное положение о Педагогических курсах, с приложением временного штата и объяснительной записки. Юрьев, 1909. (На правах рукописи. А. Ясинский.).
22. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе. Том XXXVI. Отделение первое. 1861. СПб., 1863, с. 21.
23. Gernet, A. Die im Jahre 1802 eröffnete Universität Dorpat und die Wandlungen in ihrer Verfassung. Reval, 1902, S. 79.
24. Петухов Е.В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет, с. 484-485.
25. Временное положение о Педагогических курсах, с приложением временного штата и объяснительной записки. Юрьев, 1909. (На правах рукописи. А. Ясинский.).
26. RAKA, f. 402, nim. 6, sü. 381, 382, 383, 384.
27. RAKA, f. 402, nim. 5, sü. 571.
28. RAKA, f. 402, nim. 4, sü. 831, l. 22.
29. RAKA, f. 402, nim. 5, sü. 571.
30. Eesti nõukogude entsüklopeedia, IV kd., 1972, lk. 202; Murk, A. Tartu Õpetajate Seminar 1828 - 1947. Tartu, 1978. Käsikiri RAKA-s, 189 l.

31. Kronwald, O. Der Unterricht in der Heimathskunde. Dorpat, 1867, 48 S.
32. Samas, lk. 3.
33. Nurk, A. Op. cit., lk. 23.
34. Временное положение о Педагогических курсах, с приложением временного штата и объяснительной записки. Юрьев, 1909. (На правах рукописи. А. Ясинский.), с. 27.
35. Samas.
36. Reglement über die Prüfungen der Candidaten zu den Stellen von Oberlehrern und wissenschaftlichen Lehrern an den Gymnasien der Dorpater Lehrbezirks. Dorpat, 1885, S. 6.
37. Грунский Н.К. Лекции по педагогике. Уч. зап. И.Ю. ун-та, Юрьев, 1908-1909.
38. Сент-Илер К. Отчет о занятиях на Педагогических Семинариях, устраиваемых для студентов физико-математического факультета. Уч. зап. И.Ю. ун-та. 1911, nr. 10, офф. отд., с. 1-14.
39. Временное положение о Педагогических курсах, с приложением временного штата и объяснительной записки. Юрьев, 1909. (На правах рукописи. А. Ясинский.).
40. RAKA, f. 2086, nim. 1, sü. 2, l. 1.
41. Samas, l. 7.
42. Samas, l. 47.
43. RAKA, f. 402, nim. 5, sü. 1833, l. 20.
44. RAKA, f. 2086, nim. 1, sü. 2, l. 68; RAKA, f. 2086, nim. 1, sü. 4, l. 71.
45. RAKA, f. 2086, nim. 1, sü. 4, l. 80-84.
46. RAKA, f. 384, nim. 1, sü. 1905, l. 60.
47. Отчет об одногодичных курсах при Управлении Одесского учебного округа для подготовки учителей и учительниц средних учебных заведений за 1915-1916 учебный год. Одесса, 1916.
48. Sirk, V. Üheaastased keskkooliõpetajate ettevalmistuskursused Tartu ülikooli juures. - Nõukogude Kool, 1972, nr. 1, lk. 71 - 74.
49. Грунский Н.К. Op. cit.
50. Отчет об одногодичных курсах, с. 14-24.
51. RAKA, f. 2086, nim. 1, sü. 9.
52. RAKA, f. 384, nim. 1, sü. 1957, 1958, RAKA, f. 1086, nim. 1, sü. 9.

53. RAKA, f. 384, nim. 1, sü. 1957, l. 48.
54. RAKA, f. 384, nim. 1, sü. 1905, l. 634.
55. Samas, l. 662.
56. Samas, l. 543,
57. RAKA, f. 402, nim. 7, sü. 845, l. 38, 39, 45.
58. Samas, l. 19-21.
59. Samas, l. 19.
60. Die Universität Dorpat (1802 - 1918). Skizzen zu ihrer Geschichte von Lehrern und ehemaligen Schülern zusammengestellt unter der Redaktion von Hugo Semel. Dorpat, 1918, S. 103.
61. Strümpell, L. Rückblick auf die Wirksamkeit der Universität Dorpat. Zur Erinnerung an die Jahre von 1802 - 1865. Dorpat, 1866, S. 85.
62. Левицкий Г.В. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского университета 1802-1902 за сто лет его существования. Том I. Юрьев, 1902, 664 с.
Том II. Юрьев, 1903, 654 с.
63. Schulz, H. Briefe des Philosophen Herbart an Gottlieb Benjamin Jaesche in Dorpat. - Baltische Monatschrift. Bd. 52. Riga, 1901, S. 281, 296.
64. RAKA, f. 402, nim. 9. sü. 567, l. 43.
65. Samas, l. 43 p.
66. Nurk, A. Gustav Blumberg pedagoogina. - Nõukogude pedagoogika ja kool XII. Tln., 1975, lk. 143 - 152.
67. Левицкий Г. В. Op. cit., с. 412 - 413.
68. Anzeige der Vorlesungen, welche auf der Kaiserlichen Akademie zu Dorpat vom 1. Mai 1802 bis zum 1820 gehalten wurden, Dorpat, gedruckt bei Michael Gerhard Grenzius, Universitäts-Buchdrucker.
69. Die Universität Dorpat (1802 - 1918), S. 104 - 105.
70. Левицкий Г.В. Op. cit., с. 414 - 415.
71. Личный состав Императорского Юрьевского университета. Юрьев, 1914.
72. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 537.
73. Грунский Н.К. Op. cit., с. 3.
74. Обзорение лекции в Императорском Юрьевском университете. 1903-1918. Юрьев.
75. Грунский Н.К. Лекции по педагогике. 2-е издание. Юрьев, 1914.

76. Грунский Н.К. Из области новейших течений в русской педагогической литературе. Сборник учено-литературного общества при Императорском Юрьевском университете. Том XXI, с. 984, Юрьев, 1915.
77. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 537, l. 708.
78. Muoni, H. Õpetajate ettevalmistamise probleemid Tartu ülikoolis 19. sajandil ning 20. sajandi alguses (kuni 1917). - Nõukogude Kool, 1978, nr. 9, lk. 780 - 787; RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1548.
79. Muoni, H. Tartu ülikooli zooloogiaprofessori Konstantin Karli p. Saint-Hilaire'i elu ja tegevus (põhiliselt Tartu perioodil 1903 - 1918). - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi VIII. Tartu, 1979, lk. 49 - 65.
80. Сент-Илер К. Отчет о занятиях на Педагогических семинариях.

НАУЧНЫЕ СВЯЗИ ТАРТУСКОГО И КАЗАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТОВ В XIX ВЕКЕ

С.Г. Исаков

Общеизвестно значение научных связей в развитии науки. Всякая подлинная наука всегда интернациональна. Она является не просто суммой научной продукции отдельных стран или научных центров, а продуктом сложного взаимодействия, взаимопроникновения идей, методов исследования, достижений различных школ. Научные контакты Тартуского и Казанского университетов и представляют особый интерес как одно из проявлений плодотворного синтеза разных научных школ и направлений, тем более, что эти высшие учебные заведения - наряду с Петербургской академией наук и Московским университетом - были в XIX веке крупнейшими научными центрами России. К сожалению, эти контакты еще не изучены. Имеется лишь исследование В.В. Калнина и В.Ю. Альбицкого о связях Тартуского и Казанского университетов в области медицины /1/.

При этом надо учесть, что Тартуский университет занимал совершенно особое место в русской науке прошлого столетия. Как известно, он был до начала 1890-х гг. немецким по языку преподавания и по составу профессуры, которую большей частью составляли ученые, приглашенные из Германии или получившие там свое научное воспитание. В силу этого Тартуский университет, как ни один другой университет России, был теснейшим образом связан с миром германской и, шире, западноевропейской науки. Отсюда и его основополагающая функция в XIX столетии: быть посредником, связующим звеном между русской и западноевропейской, прежде всего немецкой, наукой. Причем эта функция была двоякой: с одной стороны, служить проводником научных достижений Запада в Россию, а с другой, знакомить Западную Европу с успехами русской науки /2/.

Любопытно, что в сознании людей прошлого столетия Тартуский и Казанский университеты сближала в числе прочего их, если так можно сказать, функциональная однотипность и функциональная взаимосвязь. Эту широко распространенную в ту пору точку зрения выразил профессор Тартуского университета

Э.Г. Брекер в 1850 г.: "Казанский и Дерптский университеты занимают совершенно особое место....: Дерпт осуществляет научный обмен между Западом и Россией, Казань - между Россией и Востоком" /3/.

В процессе обмена научными ценностями в XIX в. важнейшую роль играли личные контакты ученых. Они существенны и в наше время, но особое значение имели в первые две трети прошлого столетия, когда еще недостаточно были развиты или вовсе отсутствовали такие могучие средства передачи информации, как научная периодика, съезды, конференции, бесперебойная почтовая и телеграфная связь.

В истории связей Тартуского и Казанского университетов личные контакты ученых этих двух крупнейших научных центров страны также играют доминирующую роль. При этом особенно важны и плодотворны контакты длительные, многолетние, которые становились возможными, когда одни и те же профессора последовательно работали в обоих университетах или когда выпускник одного университета позже преподавал в другом. В первую очередь именно на такой основе вырастает взаимодействие, взаимовлияние научных школ, сформировавшихся в Тарту и Казани, как это особенно хорошо видно на примере химиков и физиологов. Поэтому обратимся прежде всего к такого рода связям /4/.

Среди профессоров и преподавателей Казанского университета в XIX в. насчитывался тридцать один воспитанник Тартуского университета, плюс к этому относительно двух преподавателей также сохранились сведения, что они учились в Тарту (профессор ботаники Э.А. Эверсман, удостоенный степени доктора медицины в Тарту в 1816 г., и профессор минералогии и геогнозии П.И. Вагнер). В числе воспитанников Дерптского университета, работавших в Казани, такие крупные ученые, как химик К. Клаус, физиологи Ф.В. Овсянников и А.Ф. Самойлов, гистолог К.А. Арнштейн, ботаники А. Бунге и В. Ротерт, один из основателей отечественной славистики В.И. Григорович, востоковед, видный деятель армянской культуры С. Назарян и многие другие - перечисление всех их заняло бы слишком много места.

Кроме того семнадцать профессоров и преподавателей Казанского университета усовершенствовались в науках или защищали диссертации в Тартуском университете. Многие из них только там по-настоящему приобщились к науке и их поэтому

тоже можно считать воспитанниками тартуских научных центров. Здесь прежде всего мы имеем в виду шестерых воспитанников Профессорского института, созданного в 1828 г. при Тартуском университете специально с целью подготовки профессоров для русских университетов из числа лучших выпускников российских высших учебных заведений. Кстати, именно в деятельности Профессорского института наиболее полно проявилась та посредническая функция Тартуского университета в научных общениях России и Запада, о которой уже говорилось выше. Из Профессорского института вышли такие казанские ученые, как историк Н.А. Иванов, ботаник П.Я. Корнух-Троцкий, математик П.И. Котельников, экономист И.Я. Горлов и медик Н.А. Скандовский.

Примечательно, что в Тарту могли продолжить свою научную деятельность и лица политически неблагонадежные, которым в Казани был закрыт путь к ученой карьере. Так, в 1861 г. за участие в студенческих волнениях и как оказывающий "вредное влияние на студенчество" из Казани был выслан докторант А.В. Петров, в будущем профессор-медик, известный врач-гигиенист, развивший активнейшую деятельность на посту председателя Казанского общества врачей. Он отправился в Тарту, где стал изучать физиологическую химию под руководством профессора К. Шмидта и написал свою докторскую диссертацию "К учению об уремии" (1862) /5/.

В свою очередь в Тартуском университете работало восемь воспитанников Казанского университета. Такая несоразмерность легко объяснима, если вспомнить немецкий характер дерптского очага науки в XIX в., очень затруднявший преподавательскую деятельность в нем русских профессоров. Характерно, что из восьми казанцев в стенах Тартуского университета четверо относятся уже к периоду русификации последнего в 1890-е гг. (В.К. Мальмберг, П.П. Граве, Н.А. Буш, А.Н. Соловьев).

21 профессор или приват-доцент работал как в Казанском, так и в Тартуском университетах; кроме того зафиксирован один не до конца проясненный случай такого же рода (Карл Теофилус Фойгт, будто бы числившийся профессором юриспруденции Тартуского университета еще до его формального открытия) и плюс к этому казанский профессор Ф.А. Брауэль позже работал в Тартуском ветеринарном институте. Среди профессоров, преподававших и в Тарту и в Казани, мы также встречаем ряд крупных ученых, таких, как математик И.М.Х. Бартельс, все-

мирно знаменитый языковед Я. Бодуэн де Куртене и др.

Один из виднейших представителей общего и историко-сравнительного славянского языковедения, родоначальник Казанской, а позже Петербургской лингвистической школ, проложивший путь современной лингвистике, Ян Бодуэн де Куртене может служить своеобразным символом интернационализма в науке. Француз по происхождению, поляк по национальности, он учился в Варшаве, Праге, Иене, Берлине, Лейпциге и Петербурге, работал на татарской земле в Казани и на эстонской - в Тарту, создал свою школу, кроме Казани, и в Петербурге. Он в равной мере принадлежит и русской, и польской науке, но в первую очередь является воплощением науки европейской и мировой. Искренний и глубокий интернационалист, Я. Бодуэн де Куртене в Казани выступал за расширение преподавания татарского языка, в Тарту - за права эстонского языка и т.д., и за это его преследовали в Петербурге - русские шовинисты и царские власти, в Кракове - польские националисты и австрийские власти.

В те цифровые данные, которые приведены выше не входят шесть воспитанников или бывших преподавателей Тартуского университета, которые были избраны или назначены профессорами Казанского университета, но не приступили там к работе.

Заметим еще, что приведенные выше цифровые данные о группах лиц в какой-то мере перекрывают, дублируют друг друга. Так, многие выпускники Тартуского университета позже были профессорами и в Казанском, и в своем родном университете (А. Бунге, К. Клаус и др.).

Известны даже случаи, когда одно и то же лицо должно быть отнесено к трем намеченным выше группам. Так, небезызвестный профессор-славист А.И. Александров окончил Казанский университет, был отправлен для усовершенствования в науках в Тарту, где он и написал магистерскую, а позже и докторскую диссертацию (между прочим, по литовской филологии; А.И. Александров интересовался и эстонским языком). Вслед за тем он стал приват-доцентом по кафедре сравнительного языковедения в Тартуском университете и лишь позже профессором в Казани. И это не единственный случай такого рода.

Для нас важно, что именно таким образом укреплялись личные контакты тартуских и казанских ученых, и это в высшей степени положительно отражалось на их научной и преподавательской деятельности. Постараемся проиллюстрировать это положение несколькими примерами.

Хорошо известно, какую роль сыграл в формировании

Н.И. Лобачевского как ученого профессор И.М.Х. Бартельс. Лобачевский занимался под руководством Бартельса не только в студенческие годы, но и после окончания университета. Именно по рекомендации Бартельса он был оставлен при университете, где Лобачевский в первые годы был помощником своего учителя. И после отъезда Бартельса в 1820 г. из Казани в Тарту Лобачевский не терял с ним связей. Они переписывались (Бартельс переписывался также с другим своим учеником по Казани - профессором астрономии И.М. Симоновым /6/), обменивались трудами. В предисловии к своей книге "Алгебра или вычисление конечных" (Казань, 1834) Лобачевский упоминает курс математического анализа Бартельса, незадолго перед тем вышедший из печати в Тарту. В конце 1836 г. Лобачевский отправился в научную командировку в Москву и Петербург и оттуда, по-видимому, съездил в Тарту на похороны своего учителя /7/. Еще ранее Лобачевский подарил Бартельсу три своих труда: "Воображаемая геометрия" (1835), "Способ уверяться в исчезании бесконечных строк и приближаться к значению функций от весьма больших чисел" (1835) и "Применение воображаемой геометрии к некоторым интегралам" (1836). Эти книги с автографами Лобачевского - посвящениями Бартельсу - хранятся ныне в Научной библиотеке Тартуского университета, куда они были переданы после смерти Бартельса его вдовой вместе с книжным собранием мужа. В библиотеке имеются и другие пожизненные труды Н.И. Лобачевского и работы И.М. Симонова /8/.

Еще одна маленькая, но характерная деталь. В 1852 г. отмечалось 50-летие Тартуского университета. 12 декабря в Казани собрались проживавшие там воспитанники университета, чтобы отметить юбилей своей alma mater. Их оказалось около тридцати. На торжественном обеде речи произнесли профессора Н. Иванов и Л. Камбек, рассказавшие о значении и истории Тартуского университета, о его связях с Казанью; выступили также профессора И.Г. Линдгрен, П.И. Котельников, Ф.А. Струве, бывший преподаватель Казанского университета, в это время медицинский инспектор в Казани В. Тийле и др. Почетным гостем праздника был Н.И. Лобачевский - единственный профессор из "не тартуанцев" на встрече /9/.

Упомянувшийся уже выше профессор И.М. Симонов также поддерживал постоянные контакты с тартускими коллегами - профессорами астрономии Ф.В. Струве и И.Г. Мэдлером. Как известно, он руководил строительством и оборудованием Казанской обсерватории. В 1834 г. Симонов был командирован в Тар-

ту для осмотра дерптской обсерватории Струве (в особенности ее подвижной башни), которая послужила образцом для казанцев. Позже Струве оказал помощь в приобретении большого рефрактора для Казанской обсерватории. Связи тартуских и казанских астрономов с этого времени стали традиционными.

Хорошо известно, что всемирную славу приобрела уже в XIX в. казанская школа химиков /10/. Основы ее были заложены Н.Н. Зининым и К. Клаусом. Казанская школа химиков развивалась в тесной связи со школой тартуских (дерптских) химиков, хотя они относятся к разным направлениям и даже разделам химии. Поначалу эти связи поддерживал в первую очередь К. Клаус, который в 1852 г. перешел из Казанского университета в Тартуский. Хотя К. Клаус и был воспитанником Тартуского университета, но своей научной родиной он всегда считал Казань, где были сделаны его основные открытия. Характерно, что свой обобщающий труд по химии платиновых элементов, вышедший в Тарту в 1854 г., он посвятил 50-летнему юбилею Казанского университета. К. Клаус был учителем А.М. Бутлерова, который начал заниматься в его лаборатории, еще будучи студентом. По окончании курса Бутлеров, в ту пору единственный помощник К. Клауса, по его представлению был оставлен при университете для подготовки к профессорскому званию. И в кандидатской работе, и в докторской диссертации Бутлерова чувствуется влияние учителя. Бутлеров поддерживал связи с Клаусом и после его перехода в Тарту, они переписывались /11/. Учеником К. Клауса и Н.Н. Зинина по Казани был и академик Н.Н. Бекетов /12/.

По-видимому, благодаря К. Клаусу Бутлеров наладил контакты и с другим знаменитым тартуским химиком - профессором Карлом Шмидтом. Между прочим, после смерти Клауса К. Шмидт переслал в Казань Бутлерову неоконченную рукопись его монографии о платиновых металлах /13/. К. Шмидт очень высоко оценивал труд Бутлерова "Введение к полному изучению органической химии". Именно по его рекомендации книга Бутлерова была переведена на немецкий язык, причем К. Шмидт лично редактировал и правил перевод и сделал очень многое для того, чтобы этот труд стал известен западноевропейским ученым. Во время поездки по западноевропейским научным центрам в 1864 г. К. Шмидт встречался с А. Гофманом, Ш.А. Вюрцем, Э. Эрленмейером, Г. Лимприхтом и привез от них приветы Бутлерову /14/. К. Шмидт поддерживал тесные и многолетние связи с другими учеными-химиками казанской школы - В.В. Марковниковым и

Н.Н. Зининым /15/.

Карл Шмидт был очень разносторонним ученым, который с равным успехом выступал в нескольких областях науки. В частности, вместе с Фридрихом Биддером он был основателем замечательной тартуской школы экспериментальной физиологии, а также биохимии /16/. Из этой школы вышел один из крупнейших русских физиологов и гистологов XIX в. Ф.В. Овсянников, в 1858-1862 гг. профессор Казанского университета. Позднейшая его научная деятельность протекала в Петербурге; в его лаборатории начинали свой путь ученого И.П. Павлов, Н.О. Ковалевский и др. Здесь очень хорошо прослеживается крайне любопытная нить преемственности между тартуской школой физиологии во главе с Ф. Биддером и К. Шмидтом - Казанско-петербургской школой Ф.В. Овсянникова и Н.О. Ковалевского - и учением И.П. Павлова. Впрочем, от этой линии ответвляется еще целый ряд направлений в науке, фактически заложивших основы современной неврологии, невропатологии и психиатрии, отсюда идет путь к исследованиям В.М. Бехтерева и т.д. /17/. Из тартуской физиологической школы вышел и К.А. Арнштейн, позже основатель казанской школы неврогистологов.

Тартуский университет в середине XIX в. явился первым университетом в России, где преподавание физиологии и физиологической химии было поставлено на уровень современной науки. И в этом смысле Тартуский университет был примером, образцом для других, в частности для Казанского. На этот счет сохранилось свидетельство Н.О. Ковалевского /18/.

Первым университетом России, где было организовано систематическое преподавание и изучение финно-угорских языков, явился Казанский. Именно там по инициативе Я. Бодуэна де Куртене при активном содействии академика В.В. Радлова в 1885 г. была основана первая в России кафедра финских наречий /19/. Кадры для этой кафедры, в основном, готовил Тартуский университет. Первым преподавателем угро-финских языков в Казани стал лектор эстонского языка в Тартуском университете, видный эстонский поэт и общественный деятель Михкель Веске. Его непродолжительная, но в высшей степени плодотворная деятельность в Казани - М. Веске прибыл в Казань только в августе 1887 г. и умер уже в 1890 г. - одна из самых ярких страниц в истории научных связей между Тарту и Казанью. Отсюда М. Веске совершил две научные экспедиции к ма-рийцам и мордовцам с целью изучения их языка и здесь он написал свое основополагающее исследование "Славяно-финские

культурные отношения по данным языка". С 1894 г. до смерти в 1905 г. преподавателем финских наречий в звании экстраординарного профессора в Казани был воспитанник Тартуского университета Николай Андерсон, который занимался изучением связей угро-финских и индоевропейских языков.

Всем этим далеко не исчерпываются научные связи Тартуского и Казанского университета.

Важной формой научных связей был систематический обмен изданиями между библиотеками двух университетов, а также между Тартуским университетом и научными обществами при Казанском университете. В научной библиотеке ТГУ имеются "Ученые записки Казанского университета" за все годы, начиная с момента выхода их в свет в 1834 г. Имеется также один годовой комплект "Казанского вестника" и большое число трудов казанских профессоров.

Труды казанских ученых публиковались в тартуских научных изданиях и, наоборот, работы тартуских профессоров - в казанских (правда, редко).

Особо надо указать на публикации работ профессора-востоковеда Ф. Эрмманна в журнале тартуских профессоров "Dorpat-ter Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Russlands" /"Дерптские ежегодники литературы, статистики и искусства, преимущественно России"/. Этот журнал, выходивший в 1833-1836 гг., ставил своей целью ознакомить зарубежных читателей с наукой и культурой России. Уже в первом томе журнала мы встречаем основательный обзор Ф. Эрмманна "Научная жизнь в Казани с начала 1831 года до конца 1832 года", где подробно реферировались казанские научные издания. Вслед за тем Ф. Эрмманн опубликовал на страницах "Дерптских ежегодников" статьи "Об общественных и частных библиотеках Казани" (1834, т. II), "Об общественных и частных библиотеках /России/, содержащих собрания азиатских рукописей" (1834, т. III) и др. Вероятно, ему же принадлежат регулярно печатавшиеся в рубрике "Literarisch-statistische Miscellen" сведения о жизни Казанского университета. Ф. Эрмманн и позже печатался в прибалтийских изданиях. В "Дерптских ежегодниках" появились и рецензии на труды казанских профессоров.

Известно, что в свою очередь казанские профессора интересовались положением в Прибалтике. Так, профессор-юрист Д.И. Мейер на своих лекциях касался тяжелого положения эстонских и латышских крестьян, их угнетения остзейскими ба-

ронами /20/. Профессор римского права Г.Ф. Дормидонтов читал курс гражданского права прибалтийских губерний и в 1900 г. был председателем испытательной юридической комиссии в Тарту /21/.

Тартуские профессора участвовали в научных съездах, которые проходили в Казани - в IV съезде естествоиспытателей и врачей в 1873 г. и в IV археологическом съезде в 1877 г. (в нем, в частности, принимал участие профессор русской истории А. Брикнер).

В праздновании 100-летия Тартуского университета в 1902 г. участвовал профессор М.А. Капустин, который зачитал приветствие Казанского университета /22/. Тогда же почетным членом Юрьевского университета был избран известный фармаколог, профессор Казанского университета И.М. Догель.

Из-за недостатка места мы не имеем возможности остановиться на всех многочисленных проявлениях опосредствованных связей двух вузов, но, думается, что и приведенные факты показывают, насколько интенсивными и плодотворными были научные связи Тартуского и Казанского университетов в XIX веке, как много они дали нашей науке.

Л и т е р а т у р а и п р и м е ч а н и я

1. Калнин В.В., Альбицкий В.Ю. Из истории связей Тартуского и Казанского университетов в области медицины в XIX и в начале XX столетий. - *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi* IX. Tartu, 1979, с. 3-16.
2. Этой проблеме посвящена ныне большая исследовательская литература, см.: Желнин Г.А. Роль Тартуской обсерватории в развитии научных контактов между астрономами России и Запада в XIX веке. - В сб.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Т. I (VII). Рига, 1968, с. 5-12; Пальм У.В. О связях тартуских химиков с русскими и зарубежными научными центрами в XIX столетии. - Там же, с. 25-33; Калнин В.В., Лойт А.О. О Тартуском университете как связующем звене между научными центрами России и Западной Европы (XIX - начало XX в.). - Там же, с. 35-40; Страдынь Я.П. Прибалтика и научные контакты между Россией и Западом в XVIII-XX веках. - В сб.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Т. II (VIII). Рига, 1970, с. 115-129; Страдынь Я. Прибалтика и межвропейские научные контакты в XVI-XX вв.

- В сб.: Вопросы истории науки и техники Прибалтики (Тезисы докладов XVII Прибалтийской конференции по истории науки и техники). Вильнюс, 1979, с. 15-20; и др.
3. Bröcker. Zur Würdigung der Kaiserlichen Universität Dorpat. - "Das Inland", 24. VII 1850, № 30, S. 465.
  4. Приводимые ниже данные основываются главным образом на материалах следующих справочных изданий: Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Казанского университета (1804-1904). Под ред. проф. Н.П. Загоскина. Чч. I-II. Казань, 1904; Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Крьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902). Под ред. Г.В. Левицкого. Тт. I-II. Крьев, 1902-1903; с проверкой по ряду источников, в их числе: Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Bearbeitet von A. Hasselblatt und Dr. G. Otto. Dorpat, 1889; Преподаватели, учившиеся и служившие в имп. Казанском университете (1804-1904). Материалы для истории университета. Собр. А.И. Михайловский. Ч. I, вып. I-3. Казань, 1901-1908; Deutschbaltisches biographisches Lexikon. 1710-1960. Köln-Wien, 1970. Проверка позволила значительно дополнить данные биографических словарей Казанского и Тартуского университетов.
  5. См. об этом: Магазаник Г.Л. Выдающийся деятель общественной медицины Александр Васильевич Петров (1837-1885). - "Советское здравоохранение", 1960, № 2, с. 58-64.
  6. См.: Материалы для биографии Н.И. Лобачевского. Собрал и редактировал Л.Б. Модзалевский. М.-Л., 1948, с. 196, 221-222.
  7. См. Lumiste, Ü. Kilde Tartu ülikooli XIX sajandi matemaatikute kokkupuuteist Lobatševskiga ja tema loominguga. - Eesti Loodus, 1959, nr. 3, lk. 162-165 (в статье есть ошибки).
  8. См. Vigel, K. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802 - 1839. - TRÜ toimetised, 1962, vihik 115, lk. 68-71.
  9. "Das Inland", 12. I 1853, № 2, S. 26-32; 23. II 1853, № 8, S. 164-165.
  10. См. о ней: Арбузов А.Е. Казанская школа химиков. Казань, 1971.

11. Ушакова Н.Н. Карл Карлович Клаус. 1796-1864. М., 1972, с. 64-70.
12. См. Елисеев Э.Н. Тартуский университет и история химии в России XIX века. - В сб.: Роль Тартуского университета в развитии отечественной науки и в подготовке научно-педагогических кадров. Тарту, 1977, с. 92.
13. Научное наследство. Т. 4. Письма русских химиков к А.М. Бутлерову. М., 1961, с. 401.
14. См. об этом: Мусабеков Ю.С. Из истории научных связей тартуских химиков. В сб.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Т. II (УШ), с. 149-158.
15. См. об этом: Palm, U. Keemia arenguiooni Tartu Ülikoolis 1802 - 1918. - Tartu Riikliku Ülikooli keemiaosakond. 1947 - 1972. Tartu, 1972, lk. 21.
16. См. об этом: Пальм У.В. Значение научного наследия Карла Шмидта для развития химии. - В сб.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Т. II (УШ), с. 169-178.
17. См.: Казанов А.Н. Почетный академик Ф. Биддер и дерптская физиологическая школа. - В сб.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Т. У. Рига, 1976, с. 76-80. См. также: Григорьян Н.А. Казанская физиологическая школа. М., 1978; Лебедев К.В., Волкова И.Н., Зефирова Л.Н. Из истории Казанской физиологической школы. Казань, 1978.
18. Ковалевский Н. Берви. - В кн.: Венгеров С.А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. Т. III. СПб., 1892, с. 22.
19. См.: Корбут М.К. Казанский государственный университет имени В.И. Ульянова-Ленина за 125 лет. 1804/05 - 1929/30. Т. I. /Казань/, 1930, с. 136-138; Derman, J. Soome-ugri keeleteaduse ajaloost XIX sajandi tsaari-Venemaal. - Keel ja Kirjandus 1958, nr. 6, lk. 361-367, nr. 7, lk. 430-434.
20. См. об этом: Назарьев В.Н. Жизнь и люди былого времени (Воспоминания, наброски, переписка). - "Исторический вестник", 1890, декабрь, с. 717.
21. См.: Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Казанского университета. Т. II, с. 22-23.
22. Императорскому Бюровскому Университету 1802-1911-1902 от Императорского Казанского Университета. - Отдел рукописей Научной библиотеки ТГУ, № 62 Аа.

РОЛЬ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРЫ ЛИТВЫ В XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ.

А. Тила

Оценивая роль Тартуского университета в культурной жизни Литвы в XIX - начале XX вв., мы имели в виду, во-первых, какое место ему принадлежит в формировании квалифицированной литовской интеллигенции, во-вторых, какую культурную работу проделало литовское студенчество во время пребывания в этом университете и, в-третьих, какую работу воспитанники университета проделали, работая в разных областях жизни или просто проживая в Литве.

В 1803-1816 гг., т.е. за 16 лет в Тартуском университете обучалось около полутора тысячи студентов из Литвы /1/. Они там появились еще задолго до закрытия Вильнюсского университета. Сначала их поступление в Тартуский университет носило случайный характер - по создавшимся обстоятельствам. Среди этих студентов преобладали дети крупных землевладельцев немецкого происхождения, такие как: Ган, фон Гольстен, фон Медем, фон Шварцгофф, Куммерман. Во время войны 1812 г. в Тартуский университет было переведено несколько стипендиатов Вильнюсского университета. Несколько студентов переселились в Тарту во время реакционной кампании царских властей по преследованию демократических тайных обществ студентов Вильнюсского университета. Организованное поступление литовской молодежи в Тартуский университет началось после утверждения царем 14 апреля 1834 г. постановления Государственного совета об учреждении в университете 3 постоянных стипендий по 200 руб. в год каждая для подготовки учителей и духовных лиц Литовскому (потом Вильнюсскому) евангелическо-реформатскому синоду /2/. В 1838 г. две из этих стипендий были переведены в Петербургский университет. По постановлению комитета министров от 9 ноября 1873 г. из оставшихся 4 стипендий были сделаны 3 по 266,6 руб. каждая /3/.

Стипендии облегчили условия для поступления в Тартуский университет лицам, родители которых имели ограниченные материальные возможности обучения детей в университете. Это касалось мещан и мелких дворян. Всего за 30 лет (1824-1854 гг.) в университете обучалось 35 стипендиатов, из них 20 были ро-

дом из Литвы. Из стипендиатов выбрали светские специальности, остальные учились на теологическом факультете /4/. Окончившие философский (потом физико-математический и историко-филологический) факультет стипендиаты назначались учителями гимназий. Некоторые из стипендиатов пытались поступить на медицинский факультет, но ни одному это не удалось /5/.

Таким образом, начиная с 20-х годов XIX в. Тартуский университет занимает определенное место в подготовке педагогических кадров. Роль университета для Литвы и Белоруссии уже с середины прошлого века была довольно ощутима. Такая оценка впервые официально была дана во время празднования 50-летия со дня открытия императорского университета. 12 декабря 1852 г. среди гостей-депутатов, прибывших на праздник, были и четыре представителя из Литвы: Казимерас Мочульскис, Станисловас Липинскис, Мартинас Речинскис и С. Мюлендорф /6/. Они признали важность и роль Тартуского университета в подготовке учителей и вообще в общественной жизни.

Начиная с 1824 г. уже не было ни одного года, чтобы в университет не поступало по несколько студентов из Литвы. Так, в 1824 г. поступило 8; 1834 г. - 11; 1844 г. - 9; 1854 г. - 9; 1864 г. - 3; 1874 г. - 5; 1884 г. - 21 и т.д. Особенно число поступающих возросло в 1881-1890 гг. В 1889, 1890, 1907, 1908 и 1916 гг. число поступающих превышало 40 человек.

Из всех поступивших 35% изучали медицину и фармацию. По некоторым периодам свыше половины поступивших избрали именно упомянутые специальности (1871-1880 гг. - 61%, 1881-1890 гг. - 80%, 1891-1900 гг. - 70%, 1914-1918 гг. - 64%). Во время войн и эпидемических заболеваний на медицинский факультет переходили студенты других факультетов. И это не случайно, так как Тартуский университет тогда был известен как "кузница врачей". Кроме того, здесь был сравнительно "мягкий" внутренний порядок, сюда переходило сравнительно много студентов из других университетов. Многие из студентов-медиков стали впоследствии широко известными врачами и учеными: среди них следует назвать Питраса Авижониса, Владаса Кузму, Владаса Лашаса. Когда в 1922 г. был создан Литовский университет, на медицинском факультете его работало около 10 преподавателей, бывших воспитанников Тартуского университета /7/.

Многие из поступающих в университет учились на юридическом факультете (20%). Иногда имматрикулировавшиеся студенты этого факультета составляли около одной трети и более посту-

пающих (1802-1810 гг. и 1831-1840 гг. по 30%, 1911-1913 гг. - 38%, 1901-1910 гг. - 41%). Выпускники этого факультета поступали на государственную службу или работали адвокатами.

На третьем месте по числу имматрикулировавшихся стоял философский (позже физико-математический и историко-филологический) факультет. Поступающие чаще всего изучали камеральные науки, экономику, философию, филологию, лингвистику, химию, агрономию, математику. Интерес к этим дисциплинам был наиболее значительным в первой половине XIX в., когда число поступивших на этот факультет иногда равнялось чуть ли не половине всех имматрикулировавшихся (1811-1820 гг. - 40%, 1831-1840 гг. - 35%, 1841-1850 гг. - 49%, 1851-1860 гг. - 33%, 1861-1870 гг. - 30%, а потом они составляли от 5 до 17%). Студенты теологического факультета только за одно десятилетие (1821-1830), т.е. когда был послан первый контингент стипендиатов, составили 27% поступивших, а потом - по известным нам причинам - их число уменьшилось и в 1901-1910 гг. они составляли лишь 0,7%. Примерно такую же заинтересованность вызвали дисциплины историко-филологического факультета. В период с 1851 по 1918 г. по отдельным десятилетиям количество студентов этого факультета колебалось от 0,6 до 10%.

Из всех специальностей, приобретенных в Тартуском университете, далеко не все обеспечивали возможность работы в Литве. После подавления восстания 1863-1864 гг. царское правительство не разрешало литовцам в Литве занимать места учителей, служащих местной администрации и железных дорог. Таким образом, во второй половине XIX в. и начале XX в. (до революции 1905 г.) в Литве могли работать и обеспечивать себе средства на жизнь лишь те из абсолювентов университета, которые получали специальности врачей, юристов, и духовные лица. Врачи и адвокаты имели право заниматься частной практикой. В исключительном положении находились абсолювенты - дети крупных помещиков, которые, невзирая на полученные специальности, могли заняться ведением хозяйства, если только его наследовали. Кроме того, многие из студентов - детей помещиков - изучали дисциплины, связанные с ведением хозяйства, и полученные знания применяли при капиталистическом усовершенствовании крупного хозяйства.

Из студентов из Литвы, окончивших Тартуский университет, далеко не все определялись работать или даже жить в Литве. Это касается и тех абсолювентов, которые могли заниматься

частной практикой, но не всегда имели возможность найти себе работу. По данным, собранным Г. Отто и А. Гассельблатом, из 448 имматрикулировавшихся в течение 1802-1880 гг. студентов из Литвы, в Литве работало или только проживало 198 (о месте работы 53 бывших студентов данные отсутствуют) / 8 /. Значительная часть абсолювентов возвращалась работать в период с 1821 по 1855 г., т.е. пока царскими властями не были приняты ограничительные меры. После этого число определявшихся работать в Литве стало уменьшаться.

Из работавших тогда в Литве бывших воспитанников университета 16% составляли врачи, 10% аптекари, 4,5% учителя, 6,6% духовные лица, 41% вели хозяйство в имениях, 13,6% просто жили в Литве. Некоторые из помещиков до 60-х годов XIX в. еще служили в уездных и губернских дворянских и государственных учреждениях.

Следует отметить, что в тот же период в Литве работали 334 абсолювента университета, прибывшие из других краев: 77 врачей, 38 аптекарей, 46 учителей, 41 служащий в административных и судебных учреждениях, 58 духовных лиц, 12 юристов, 37 помещиков.

Культурная работа абсолювентов среди народных масс зависела от их классового и национального происхождения. Данными о национальном составе студентов из Литвы и об абсолювентах Тартуского университета, работавших в Литве, мы не располагаем. Долгое время среди студентов преобладали дворяне. Только небольшая часть их, особенно мелкие и родом из Жемайтии, интересовалась развитием литовской национальной культуры, носителем которой в основном было крестьянство. Поэтому очень важное значение имел рост студенчества крестьянского происхождения. Но это стало заметно лишь с 70-х годов XIX в.

Среди студентов университета, учившихся в I половине и середине XIX в., некоторые дворяне работали в области культурной жизни. М. Довайнис-Сильвестрайтис в своих воспоминаниях пишет: "Мне известно, что и студенты Дерптского университета дворяне-литовцы, родом из Тельшяйского уезда, после 1831 г. писали стихи в жемайтском наречии, сам их видел..." /9/. Среди студентов середины XIX в. был Эдвардас Даукша, литовский поэт. Сохранившееся до сих пор его творчество относится как раз к тому времени, когда он учился в Тартуском университете. Заметный след в литовской культуре оставил воспитанник университета Каролис Нерлихас, который около 1860 г. написал "Граматику литовского языка" /10/.

Деятельность студентов Тартуского, а также и других университетов Российской империи, в области литовской культуры была прервана восстанием 1863-1864 гг., когда многие из демократически настроенных студентов вступили в ряды повстанцев, а потом эмигрировали, подверглись высылке или погибли. Возобновили эту деятельность студенты крестьянского происхождения. Организованная культурная деятельность в Тартуском университете началась после того, как в середине последнего десятилетия XIX в. была создана тайная организация литовских студентов. В 1907 г. организация, назвавшая себя "Обществом студентов литовцев в Дерпте", стала легальной и уже открыто могла проявить свою деятельность среди литовского населения. По официальным данным, число членов общества - студентов университета - в 1909-1915 гг. колебалось от 19 до 36 /11/. В действительности членов было значительно больше /12/. Тайная организация распространяла нелегальную литовскую литературу, отпечатала на гектографе грамматику литовского языка, написанную известным языковедом К. Яунюсом. Около 100 экземпляров этого издания было распространено в Литве. Во время революции 1905-1907 гг. некоторые члены общества приняли активное участие в революционных событиях, в демократизации волостных правлений и начальных школ. После революции общество организовывало спектакли, по его инициативе в 1908 г. в Вильнюсе была созвана первая конференция литовских студентов. М. Бенасик, исследовавший состав и деятельность студенчества Тартуского университета в начале XX в, отмечает, что в отличие от существовавших там других студенческих обществ и помпастических дворянских корпораций, Общество студентов литовцев не имело широких претензий на влияние на жизнь всего студенчества, так как основные силы оно направляло на самообразование и просветительную работу среди населения края /13/. Члены его поддерживали тесные связи с обществами других народов, принимали активную деятельность в их работе.

Тартуский университет имеет заслуги в научном исследовании литовского языка. Этому способствовала учрежденная в 1883 г. кафедра сравнительной лингвистики, которой руководил исследователь литовского фольклора Я. Бодуэн де Куртене. Он начал читать курс лекций литовского языка, подготовил сборник литовских народных песен на немецком языке, написал работу о мелодиях литовских народных песен. Со студентами он читал сочинения К. Донелайтиса. Его ученик А. Александров

защитил в Тартуском университете магистерскую и докторскую диссертации, посвященные исследованию литовского языка. Здесь же он, а потом И. Лаутенбах читал лекции по литовскому языку. Свои исследования литовскому языку посвятил преподаватель Тартуского университета О. Видеман, который родился в литовском местечке Юрбаркас /14/. Вклад в изучение литовского языка внес воспитанник университета П. Авижонис. В университете проводились исследования по истории и истории права Великого княжества Литовского.

Многогранная роль Тартуского университета в культурной жизни Литвы в XIX - начале XX вв. не ограничивается только периодом посещения его литовской молодежью. Работы ученых, профессоров, бывших воспитанников университета, продлили его влияние еще на несколько десятилетий.

Литература и примечания

1. Tyła, A. Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802-1918 m. - Lietuvos TSR Mokslu akademijos darbai. A serija, t. 3 (44). 1973, p. 116-122.
2. Полное собрание законов Российской империи, т. 38. СПб., 1830, 934-935.
3. Постановление комитета министров. - ЦГИА СССР, ф. 773, оп. 149, д. I, л. 16.
4. Список воспитанников Виленского евангелическо-реформатского синода, обучавшихся в Дерптском университете. - ЦГИА Литовской ССР, ф. 567, оп. 3, д. 202, л. 16-17; Album Studiosorum. - ЦГИА Эстонской ССР, ф. 402, оп. 7, д. 6, 7.
5. Письмо попечителя Дерптского учебного округа К. Ливена от 5.IX.1825 г., № 478 министру народного просвещения. - ЦГИА СССР, ф. 773, оп. 56, д. 328, л. 2-4.
6. Das zweite Jubelfest der Kaiserlichen Universität Dorpat ... Dorpat, 1853, S. VI-XV.
7. Kondratas, Z. Lituanistika Tartu universitete. Praeities puslapiai. - "Mokslas ir gyvenimas", Nr. 1, 1969, p. 11.
8. Album academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1889.
9. "Vienybe Lietuvninku", Nr. 3, 1893.
10. Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuviu kalba, t. 1. Vilnius, 1969, p. 519.

- II. Списки членов "Общества студентов литовцев в Дерпте." -
ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 7, д. 608, л. 5-29.
12. Lasas, V. Pro domo sua. - "Mokslas ir gyvenimas", Nr. 1,
1969, p. 7.
13. Бенадик М. Студенчество в цифрах по данным переписи 1907
года в Юрьеве. СПб., 1909, с. 57.
14. Sabaliauskas, A. Lietuviu kalbos tyrinejimo istorija. Vil-
nius, 1979, p. 88-89, 132-138.

JOHANN PHILIPP GUSTAV EWERS PUBLITSISTI JA
AJALOOLASENA

A. Traat

Möödunud sajandi esimestel aastakümnetel töötas Tartu ülikoolis ajaloo ja õigusteaduse professorina ning kauaaegse rektorina J. Ph. G. Ewers, kellele kuulub kaalukas osa hariduse ja teaduse arendamisel. Käesoleval aastal möödus tema sünnist 200 aastat.

Johann Philipp Gustav Ewers sündis 4. juulil 1781. a. Saksamaal Westfaalis taluniku pojana. 1796. a. käis ta Holzminneni kloostrikoolis, kus tema esmasteks huvialadeks olid kreeka, ladina ja hispaania keel. 1799. a. õppis Ewers Göttingenis teoloogiat, kuid peagi rauges huvi selle vastu. Sealse ülikooli tuntud ajalooprofessori A. Heereni meisterlike loengute äratusel hakkas teda köitma ajalooteadus, millele ta ka pühendus.

1803. a. saabus Ewers Liivimaale Võru maakonna Väimela mõisa maanõunik O. M. v. Richteri laste juurde kodukooliõpetajaks.

Neil aastail sündis Baltimaade talurahva mõisnikevastane võitlus siinseid rüütelkondi ja tsaarivalitsust andma esimesed talurahvaseadused Liivi- ja Eestimaal (1804. a.) 22-aastane noormees jälgis huviga trükisõnas talurahvaküsimuses käivat poleemikat, millesse varsti temagi sekkus. Nimelt avaldas saksa teatrikirjanik A. v. Kotzebue (koos Garlieb Merkeliga Berliinis väljaantavas ajakirjas) kirjutise /1/, milles 21 punktis näidati Eestimaa talurahvaseaduse olulisi puudusi. Üllatuseks tühistas Kotzebue mõned kuud hiljem avaldatud seletuskirjas oma eelmises artiklis antud kriitika /2/. See sündis Eestimaa rüütelkonna peamehe G. H. v. Rosenthali mõjutusel. Ewers avaldas sel puhul iroonilise arupärimise /3/ Kotzebue taandumise kohta. Pärast viimase põiklevat vastust /4/ kirjutas Ewers mõisnikke rabava brošüüri talupoegade raskest olukorrast Liivi- ja Eestimaal /5/, milles muu hulgas paljastatakse Kotzebue ärahirmutamise v. Rosenthali poolt. Ühtlasi tõestatakse täpsete arvutustega, et Eestimaa talurahvaseadus andis talurahvale tunduvalt vähem õigusi ja nendegi teostamine oli seaduslikult vähem tagatud kui Liivimaal. Võrdluse 43 punktist mainigem vaid mõned olulisemad:

ei olnud keelatud talupoegi maata müüa, vallakohtu märksa suurem sõltuvus mõisnikust, kodukari ülemmäär 30 kepihoopi (Liivimaal 15), sama suurusega maatükilt kõrgemad koormised (kusjuures rehepeksu arvestamine Eestimaa polnud täpsemalt kindlaks määratud), põllutööl kohustuslikud töötükid suuremad, kinnisvara omandamise (maa ostmise) õiguse puudumine jne. Eestimaa talurahvaseaduse kõlbmatuse üksikasjalikumaks tõestamiseks avaldas Ewers Peterburis ligi 150-leheküljelise teose "Provisorische Verfassung des Bauern-Standes in Estland". Raamatus on toodud Eestimaa 1802. ja 1804. a. talurahvaregulatiivide saksakeelsed tekstid ja mõned lisajuhen did nende juurde koos omapoolsete kriitiliste kommentaaridega /6/. Raamatu eesmärgiks oli taotleda riigivalitsuse kaudu Eestimaa 1804. a. regulatiivi (talurahvaseaduse) muutmist, et anda talupoegadele Eestimaa vähemalt needki õigused, mille osalised olid Liivimaa talupojad.

Ewersi teosed toimetati Peterburis valitsusringkondadesse ja need omandasid muude tegurite kõrval olulise tähtsuse Eestimaa talurahva õigusliku olukorra edaspidise reguleerimise käigus. Novembris 1808 kirjutas "keegi tuntud mees" Peterburist autorile, et ta on toimetanud raamatud "sinna, üksnes kus nemad võivad vilja kanda, ja loodetavasti näete mõne kuu jooksul selle tagajärgi" /7/. Sama 1808. a. lõpul esitaski siseminister A. B. Kurakin keisrile Eestimaa ja Liivimaa talurahvaseaduste võrdlemise tulemustest erilised "Märkused", mis olid koostatud peamiselt Ewersi materjalide põhjal /8/. Keisrile kanti ette, et Eestimaa 1804. a. seadus ei või tema praegusel kujul püsima jääda, "Märkuste" ning 1809. a. asutatud vastava komitee juhendite arutamiseks tuleb kokku kutsuda erakorraline maapäev, kes peab 1. juuliks 1810 esitama uue seaduseelnõu. See oli mõisnikele suureks poliitiliseks lüüasaamiseks. 1810. a. maapäeval katsusid nad siiski väikeste parandustega päästa 1804. a. seadust, kuid tulemusteta. Kose-Uuemõisa, Karinu jt. mõisate teosulaste ülestõusust (1805. a.) hirmutatud tsaarivalitsus jäi järeleandmatuks, nõudes uue seaduse väljatöötamist Liivimaa 1804. a. seaduse eeskujul. "Teatud määral hädakaitse aktina" /8, lk. 145/ ja sotsiaalmajanduslikel kaalutlustel olidki mõisnikud sunnitud juba järgmise aasta (1811) maapäeval vastu võtma põhimõttelise otsuse Eestimaa talurahva vabastamise kohta.

Kõrvuti väljaastumistega talurahva huvides uuris Ewers Tartu ülikooli raamatukogust saadud teoste põhjal usinalt

Venemaa vanemat ajalugu, mille tulemuseks oli tema esimene teaduslik teos Vene riigi tekkimisest /9/. Selles väitles Ewers allikmaterjalidele tuginedes Peterburi Teaduste Akadeemia teenistuses olnud saksa akadeemikute vastu, kes pidasid normanne (vene allikais: varjaage) Vene riigi rajajateks. Tähelepanuväärne on 27-aastase noormehe enesekindlus, millega ta juba raamatu eessõnas ründas tolleaegset suurimat autoriteeti ajaloo alal A. L. Schlözerit (1735 - 1809). Selgesti formuleerib ta Schlözeri ja enese vaadete põhilise erinevuse: "Tema (s. o. Schlözer - A. T.) usub, nagu Baye r ja Thunmann, et maailma suurima riigi rajajad on tulnud Läänemerelt, ja mina usun - Mustalt merelt." Oma sõnade mõju püüab Ewers järgnevas veidi leevendada, rõh- kides ühisest tõetsimisest, kuid lisab, et kumb selle lei- dis, selle üle otsustavad teised /9, lk. VII/.

Kui vähe Schlözer sallis kriitikat, seda näitab tema nn. Nestori kroonika ("Jutustus möödunud aegadest") välja- ande viienda köite eessõna lisa. Pealkirja all "Kasaaride väljamõtteleja, haruldast sorti eneseusaldaja" serveerib Schlö- zer Ewersi vaadete asjaliku ümberlükkamise asemel kaksküm- mend lehekülge kõrki mõnitamist, väänates isegi Ewersi saa- detud kirju.

Pärast pikka võitlust oma tunnetega, nagu Ewers ise üt- leb, avaldas ta aasta hiljem (1810) enesekaitseks brošüüri Schlözeri süüdistuste vastu /7/. Selles tunnistab autor, et ta on eksinud Schlözeri suuremeelsuses, usaldades talle kir- ja teel oma nooruslikult julgeid tõekavatsusi Vene ajaloo alal. Asjalikult, ainult kohati teravalt, tõrjub Ewers ta- gasi Schlözeri vassingud. Ent siiski ei näi Ewers taibanud olevat Schlözeri rünnaku tõelisi ajendeid. Vaevalt oleks vii- mane nii ägedalt reageerinud tundmatu nooruki teosele puht- isikliku solvumise tõttu. Põhjus seisnes selles, et oma teo- ses Vene riigi tekkimisest astus Ewers esimesena pärast M. V. Lomonossovit ja V. K. Tredjakovskit energiliselt vas- tu G. S. Bayeri 1735. a. loodud ja G. F. Mülleri ning J. E. Thunmanni poolt toetatud teooriale Vene riigi rajami- sest normannide poolt, mille oli kriitikata üle võtnud ka Schlözer.

Poliitiliselt eesmärgilt on Vene riigi tekkimise nor- mannistlik teooria analoogiline baltisaksa kurikuulsa "kul- tuuritoomise teooriaga". Mõlemad lähtuvad eeldusest, et ve-

nelased, või vastavalt eestlased ja lätlased, on olnud mahajäänud, metsikud, kultuurita rahvad, kes pole suutnud ennast ise valitseda, vaid korra loomiseks on kas kutsutult või kutsumata pidanud kasutama germaanlaste "riikeloovat" abi. Schlözeri kujutuse kohaselt ongi eestlased ja venelased olnud ühesugusel metsikuse astmel vastandina Euroopa riikidele: "...siin oli veel kõik metsik, nii maa kui ka selle elanikud" /10/. Vastupidi Schlözerile väitis Ewers, et Vene ajalugu ei alga Rjuriku tulekuga (862. a.), õigupoolest juba varem oli venelastel oma riik Ilmeni järve ümbruses ja et eesti ja vene rahvas olid "ühesuguse saatuse kaudu teineteisega seotud" /9, lk. 185/.

Ewersi töö pälvis Venemaal N. M. Karamzini, Ph. Krugi jt. tähelepanu ning tunnustuse. 1809. aastal valiti ta Peterburi Teaduste Akadeemia korrespondentliikmeks ja Tartu ülikooli Venemaa ajaloo, geograafia ning statistika professoriks.

Nüüd asub Ewers Väimelast Tartusse. Siitpeale kuni lõpuni seostub tema elu ülikooli ja kohaliku kultuurieluga. Ewers on 1811/1812 ja 1815/1816 filoloogiateaduskonna dekaan, 1813 - 1814 Tartu õpperingkonna koolikomisjoni esimees. 1816. a. valiti Ewers kohakaasluse korras ka üldise geograafia, statistika ja ajaloo professoriks ning ülikooli prorektoriks. 1826. a. läks Ewers filosoofiateaduskonnast üle õigusteaduskonda positiivse riigi- ja rahvusvahelise õiguse ning poliitika professoriks. 1818. aastast kuni oma surmani 8. (20.) novembril 1830. a. valiti ta 13 aastat järjest rektoriks.

Rektoriametis tegutses ta osava haldurina, tõstes õppejõudude hoolsa valiku, koosseisude uuendamise ning uute õppekohtade loomisega tugevasti õppetöö taset ja ülikooli autoriteeti. Õppebaasi väljaarendamiseks (raamatukogu, tähetorn, botaanikaääd, kliinikud jne.) oskas Ewers nõutada vajalikku krediiti. Ainuüksi 1824. a. tähetorni ülesseatud Fraunhoferi refraktor, mis oli tollal võimsaimaks pikksilmaks maailmas, maksis 35 455 rubla ja 14 1/2 kopikat. Ligikaudu 40-liikmelisele õppejõudude koosseisule teadusliku uurimistöö arendamiseks oli igal aastal määratud korralise komandeerimiskuluna 4000 rubla. Lisaks sellele muretseti krediiti erakorralisteks komanderinguteks Moskvasse, Altaisse, Uuralisse, Ararati ekspeditsiooniks jne. Kooliolude parandamiseks ülikooli õpperingkonnas hankis Ewers 600 000 rubla. Ewersi eestvõttel asutati ülikooli juurde ka mitu eriprofiiliga õp-

pekeskust. Neist olid tähtsamad Meditsiiniline Instituut (1819) ja kodumaa ülikoolide jaoks õppejõudude ettevalmistamiseks Professorite Instituut (1828).

Põlvnedes ise talurahva keskest, suhtus Ewers heatahtlikult edasipüüdlikesse noortesse ka pärisorjuses vaevleva eesti talurahva hulgast, võimaldades neile pääsu ülikooli. Pidades isiklikult üliõpilaste üldnimestikku (matriklit), märkis ta sellesse oma käega pärastised eesti demokraatliku rahvusliku kultuuri rajajad F. R. Faehlmanni (1818), K. J. Petersoni (1819) ja F. R. Kreutzwaldi (1825).

Akadeemik K. E. v. Baer märgib täiesti põhjendatult, et Ewersil on unustamatud teened Tartu ülikooli arenguloos.

Pedagoogilise ja administratiivse põhitegevuse kõrval jätkas Ewers teaduslikku uurimistööd. Üks tema tõekspidamisi oli: kes tahab õpetada, peab ka ise pidevalt arenema ja teadust edasi viima. Ewersi hilisemad teosed peale mõne erandi käsitlevad Vene ajalugu, kusjuures erilist tähelepanu keskendatakse vanavene õigusega seotud probleemidele. 1814. a. alates avaldab ta keskmiselt iga kahe aasta tagant ühe raamatu. Neist on "Geschichte der Russen" (1816) oma aja kohta väljapaistev ja ülikoolides levinud käsiraamat. Ewersi peateos "Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung" (1826), ilmus 1835. a. ka vene keeles I. Platonovi tõlkes. Seda vene vanimatele ajalooõrikutele ("Jutustus mõõdunud aegadest" ja "Russkaja Pravda") tuginevat teost hindasid kaasaegsed väga kõrgelt. Ewersi uurimustest lähtudes koostas hilisem Vene õiguse professor Tartus Alexander v. Reutz (1799 - 1862) oma loengute konspektina raamatu Vene riigi ja õiguse arengu põhijoontest /11/. Selles antakse esmakordselt vene seadusandluse ajaloo ("välise" õigusajaloo) kõrval ulatuslikult õigusinstituutide arengulugu ("sisemine" õigusajalugu). Vene suurimaid kodanlikke ajaloolasi S. M. Solovjov tunnistas, et just Ewersi uurimused tekitasid temas pöörde: "Ewers andis tõuke mõttele, sundis mõtlema vene ajaloo üle". Ewersi peateose põhiväärtuseks loeme, et siin anti allikakriitikale tuginev uurimus vanavene ühiskondlik-poliitilisest korrast ja selle arenemisest. Vanavene konkreetse tegelikkuse andmetel väideti, et riiklikule ühiskonnakorraldusele eelnes ajaloo sugukondlik. Viimane seisukoht, mida nimetatakse sugukonnateooriaks ja ka sugukondliku elukorra teooriaks (теория родового быта), mis kõlab tänapäeval ajaloo üldise aabitsatõena, avaldas omal

ajal ajalooteadusele väga viljastavat mõju. Seda edasi arendades seadis S. M. Solovjov sugukondliku elukorra teooria oma 29-kõitelise "Venemaa ajaloo" lähtealuseks. Õigusteadlane K. D. Kavelin jt. propageerisid seda oma hoogsates loengutes ning teostes. Ewersi peateoses leidub teisigi märkimisväärsed ning õigeid mõtteid (ürgse perekonna kollektiivomandist, muistse "linna" kui kindlustatud maa-ala mõistest jne.). Pidades silmas kõnealuse teose pöördelist tähtsust vanavene ühiskondlik-poliitilise korra selgitamisel, andis sama perioodi põhjalikult uurinud NSVL TA akadeemik B. D. Grekov (1882 - 1953) väga tunnustava hinnangu Ewersile. Kapitaaelses monograafias /12/ kirjutab B. D. Grekov: "Kui jätta kõrvale XVIII sajandi ja XIX sajandi alguse ajaloolaste juhuslikud mõtted / ... /, siis tuleb meil osutada Venemaa ajalookäsituse aluseks oleva teadusekujulise teooria loojale - antinormannist Ewersile tema sugukondliku elukorra teooriaga." Edasi kirjutab B. D. Grekov: "Ewers on täiesti õigesti märkinud, et sugukondliku korra asemele tuleb riik. Ent vastuvõetamatu on tema väide, et riik on sugukondade lihtne ühendus. Ewersit huvitab eelkõige küsimus sugukondlike suhete üleminekust riiklikeks. Selles suhtes võib teda täie õigusega pidada Venemaa esimeseks ajaloolaseks, kes lähenes oma käsitlusobjektile sotsioloogiliselt." Tunnustavalt on samuti hinnanud Ewersit teeneline teadlane, õigusajaloolane prof. S. V. Juškov /13/. Lõpuks märkigem veel riiklikku autasu Ewersi peateosele. Selle ilmumise järel sai ta tsaarilt kingiks 2000-rublase briljantõõrmuse /14/.

Mainitud saavutuste kõrval peab märkima, et Tartu perioodil toimus Ewersi poliitilistes vaadetes tunduv muutus. Asunud Tartusse ja abiellunud 1812. a. paruness Dorothea Maydelliga, eemaldus Ewers talurahva mõisnikevastase võitluse keerisest, seega kadus ühendus tema liberalismi toitva allikaga. Ka kokkupõrge Schlözeriga tegi Ewersi hiljem kahtlematult ettevaatlikumaks suhtlemisel mõjukate isikutega. Rektori allus ta otseselt riigi keskvalitsuse esindajale kuraator vürst K. v. Lievenile, kelle rangelt religioosne meelsus soodustas mõnevõrra Ewersi teoloogilise kallaku esiletulekut. Kui 1825. a. dekabristide ülestõusu teravik oli suunatud tsaari "püha" võimu kukutamisele, siis näis niisugune samm Ewersile liialdusena. Publiitsistlik tegevus tõendab siiski, et ei ole alust Ewersi poliitilisi vaateid iseloomustada üheselt reaksioonilistena, nagu seda on väidetud nõukogude ajalooentsüklopeedias /15/.

Erilist tähelepanu väärib Ewersi võitlus normannismiga, mis läbib kõiki ta teoseid. Vene ja nõukogude teadlased on paljastanud normannismi kui ebateadusliku ja vene rahvast alavääristava legendi. Kuid rida kapitalismimaade teadlasi serveerivad seda legendi värskendatud sildi all "neonormannism" tänapäevalgi, nagu T. Arné Rootsis, H. Grégoire Belgias, A. A. Vassiljev ja G. Vernadsky Ameerika Ühendriikides, N. Chadwick Inglismaal jt. Sel põhjusel ei ole võitlus normannistide vastu kaotanud oma tähtsust.

Ewersit võime hinnata kui oma aja julget algatajat ajaloolaste hulgast, kes andis M. V. Lomonossovi normannismiteooria-vastase võitluslipu üle järgnevate põlvkondade ajalooteadlastele (Venelin, Nadeždin, Gedeonov, Illovaiski, Budilovitš, Hvolson, Bagalei jt.).

Toodud ülevaatest ilmneb ühtlasi, kui võrd desorienteeriv on Z. G. Karpenko poolt Ewersi tegevusele antud hinnang /16/. Selles süüdistatakse Ewersit alusetult kuuluvuses saksa natsionalistlikku historiograafiasse, koguni normannismis(!) jms.

Besti ajaloo seisukohalt omab püsiväärtuse Ewersilt 1821. a. ilmunud Eestimaa rüütli- ja maaõiguse ning Saare-Lääne lääniõiguse (sisaldab ka sealse talurahvaõiguse) ja mõnede muude ajaloodokumentide allikapublikatsioon /17/.

Kokkuvõttes tuleb rõhutada Ewersi silmapaistvaid teeneid Vene riigi ja õiguse ajaloo uurimisel, Tartu ülikooli arenguloos ning tema energilist pealetungi publitsistina eesti talurahva huvide kaitsel.

V i i d a t u d a l l i k a d j a k i r j a n d u s

1. Kotzebue, A. v. Einige Bedenklichkeiten über die neue Bauerverfassung in Ehstland. Berlin, 1805, 29 S. - Avaldatud ka ajakirjas "Der Freimüthige", 1805, Nr. 141 - 146.
2. "Der Freimüthige", 1806, Nr. 67.
3. [Ewers, G.] Einige Fragen an Jeden, der sie beantworten kann, insonderheit an den H[errn] Kollegienrath v. Kotzebue. - Intelligenzblatt der Jenaischen allgemeinen Literatur-Zeitung, 1806, Nr. 46 (olemas ka separaadina), Sp. 377-382.

4. "Pama für Deutsch-Rußland", 1806, IV Bändchen, S. 51-54.
5. [Ewers, G.] Vom Zustande der Bauern in Livland und Ehstland. Dorpat, 1806. Selle keelustamisest ja ärakorjamisest vt. lähemalt Ю.М. Лотман. Андрей Сергеевич Кайсаров и литературно-общественная борьба его времени. - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та, 1958, вып. 63. Tapry, c. 131-134.
6. [Ewers, G.] Provisorische Verfassung des Bauern-Standes in Ehstland. - Rußland unter Alexander dem Ersten. Bd. VII. St. Petersburg und Leipzig, 1805, S. 287 - 364 (separaat ilmus Peterburis 1806).
7. Ewers, G. Unangenehme Erinnerung an A. L. Schlözer. Dorpat, 1810, S. 5.
8. Lähemalt vt. A. v. Gernet. Geschichte und System des bauerlichen Agrarrechts in Estland. Reval, 1901, S. 127-128.
9. Ewers, J. Ph. G. Vom Ursprunge des russischen Staats. Ein Versuch, die Geschichte desselben aus den Quellen zu erforschen. Riga und Leipzig, 1808.
10. Nestor. V Bd. Göttingen, 1809, S. 54 - 56.
11. Reutz, A. M. F. v. Versuch über die geschichtliche Ausbildung der russischen Staats- und Rechts-Verfassung. Mitau, 1829 (venekeelne tõlge: Moskva, 1836).
12. Греков Б.Д. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века. Кн. I, изд. 2-ое, испр. и доп. М., 1952, с. 59.
13. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. М., 1949, с. 70.
14. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1977 (Ewersi isiklik toimik), l. 150 - 151.
15. Советская историческая энциклопедия. Т. 16. М., 1976 vg. 397.
16. "Вопросы истории", 1948, № 6, с. 128.
17. Des Herzogthums Ehsten Ritter- und Land-Rechte. Sechs Bücher. Erster Druck. Mit erläuternden Urkunden und ergänzenden Beilagen herausgegeben durch J. Ph. G. Ewers. Dorpat, 1821.

TARTU ÜLIKOOLI FILOSOOFIA JA PEDAGOOGIKA
PROFESSOR LUDWIG HEINRICH STRÜMPELL

H. Muoni

Tsaariaegses Tartu ülikoolis hakati üliõpilastele lugema süstemaatilist pedagoogikakursust alles 19. saj. keskpaiku, mil Tartusse tuli filosoofia õppejõuks Ludwig Heinrich Strümpell.

Ludwig Heinrich Strümpell sündis 23. juunil 1812. a. Braunschweigi lähedal /1, 2, 3/. Keskkhariduse omandas ta Braunschweigi gümnaasiumis, pärast selle lõpetamist õppis Collegium Carolinum'is, mis kujutas endast väiksemas mastabis ülikooli. Isiklik tutvumine J. F. Herbartiga (1776 - 1841) viis Strümpelli Königsbergi ülikooli, kus ta muuhulgas võttis osa Herbarti juhendatavast pedagoogilisest seminarist. 1833. a. esines Strümpell Bonnisi filosoofia loenguga pro venia legendi /4/. Kahe aasta jooksul külastas ta nii Bonnisi kui ka Leipzigi professorite loenguid ning valmistas õppejõu karjääriks. Sidet Herbartiga pidas Strümpell kirjavahetuse teel, kuid seda mitte kaua. Põhjuseks sai Strümpelli katse tuua Herbarti psühholoogiasse mõningad uued lähtekohad, mis Strümpelli arvates oleksid võimaldanud täiustada ja arendada Herbarti psühholoogilist teooriat. Kuid Strümpelli novaatorlikud püüdlused ei mahtunud Herbarti matemaatiliste meetodite raamidesse, millest viimane oli harratunud. Herbart süüdistas oma lemmikõpilast, et see oli oma õpetaja psühholoogia unustanud, läinud vale teed, ning lõpetas Strümpelliga suhted.

Lahkhelid Herbartiga olid Strümpelli jaoks ebameeldivate tagajärgedega, kuna juba tol ajal valitsesid Saksamaa ülikoolides Herbarti pooldajad ja toetati ainult Herbartit. Strümpelli akadeemiline karjäär Saksamaal oli lõppenud. Strümpell püüdis küll oma suhteid Herbartiga selgitada, kuid viimane ei tahtnud teda mõista.

Nagu kunagi Herbart, nii otsustas ka Strümpell kontrollida teda piinavaid filosoofilisi kahtlustusi praktilises kasvatustöös. Juba 1832. aastal oli Herbart oma kirjavahetuses (mis kestis 1828. - 1832. aastani) prof. G. B. Jäschega (1762 - 1842) viimasele teatanud, et ta soovitab enda asemele noore võimeka härra Strümpelli /5/. Nüüd sai

Strümpell Jäsche abiga^x koduõpetaja koha Kuramaal, algselt krahv Medemi perekonnas (1835. a.), siis von der Roopi perekonnas (kuni 1843. aastani). Strümpelli põhieesmärgiks sai lapse hinge arengu jälgimine kasvatuses ja õpetuses protsessis. Materjali kogunes palju ja sellest ajast peale alustas Strümpell ka oma aktiivset kirjanduslikku tegevust.

1843. a. sügisel sai Strümpell Tartu õpperingkonna kuraatorilt Craffströmilt kutse tulla sooritama vajalikud formaalsused Tartu ülikooli eradotsendi kutse saamiseks. 1843. a. detsembris oli Strümpelli venia legendi teemal "De summi boni notione qualem proposuit Schleiermacherus" ning 1844. a. jaanuarist alustas ta loengutega "Sissejuhatus filosoofiasse, psühholoogiasse ja pedagoogikasse". Strümpelli loengud olid hiilgavad ning 1. dets. 1844. a. taotles ta filosoofia kateedris vakantset kohta.^{xx} Strümpelli valimine erakorraliseks professoriks ei läinud libedalt, ilmselt avaldas negatiivset mõju õpperingkonna kuraatori eestkoste. 5. dets. 1844. a. nõukogu lükkas valimise edasi 1845. aastasse, et anda nõukogu liikmetele võimalus tutvuda Strümpelli töödega. Kuid 7. dets. 1844. a. teatas õpperingkonna kuraator rahvahariduse ministri S. S. Uvarovi seisukoha, kes hindas kõrgelt Strümpelli pedagoogilist ja teaduslikku tegevust ning soovis kutsuda kohe kokku nõukogu, et valida Strümpell erakorraliseks professoriks. 11. detsembril kogunenud nõukogu sai siiski loa Strümpelli saatuse otsustamiseks 1845. aastal. Hääletamine toimus 1. veebruaril 1845. a. ja andis 13 poolt-, 13 vastuhäält, kordamine tulemust ei muutnud. 23. aprillil 1845. a. määrati Strümpell keisri korraldusel erakorraliseks professoriks, korraliseks professoriks sai ta 22. apr. 1849. a., ajaloo-keeleteaduskonna dekaaniks oli Strümpell 1859. - 1863. aastani. Teenistuslehe põhjal võib välja tuua autasud ja tiitlid /9/:

- õuenõunik	-	23. apr. 1848;
- kollegiuminõunik	-	23. apr. 1855;
- Stanislavi II järgu orden	-	23. dets. 1860;

---

^x Strümpelli poja mälestuste kohaselt toimus see Herbarti kaasabil /6/, pedagoogika entsüklopeedia järgi Jäsche abil /7/.

^{xx} 1844. a. Riias välja antud sõidupiletil on Strümpelli kirjeldus, mille kohaselt Strümpell oli pikka kasvu, siniste silmade, pruunide juuste, keskmise suuga ning muude eriliste tundemärkideta mees /8/.

- briljantsõrmus teose "Die Geschichte der praktischen Philosophie der Griechen von Aristoteles" eest - 11. jaan. 1861;
- autasustatud eeskujuliku teenistuse eest 300 rublaga - 27. nov. 1864;
- tegelik riiginõunik - 19. nov. 1865.

Strümpell luges ülikoolis professoriks olles mitmeid erinevaid kursusi:

- loogika ja sissejuhatus filosoofiasse Herbarti järgi;
- pedagoogika Herbarti ja Vaitzi järgi;
- eetika ja õiguse filosoofia oma õpiku järgi;
- psühholoogia Drobischi ja Polkmanni järgi;
- religiooni filosoofia Drobischi järgi;
- metafüüsika Herbarti ja Hartensteini järgi;
- filosoofia ajalugu Reinholdi järgi;
- pedagoogika ajalugu Raumeri järgi;
- poliitökonoomia eetilised alused;
- praktilised tööd pedagoogilis-filoloogilises seminaris didaktikas ja pedagoogikas /10/, /11/.

Pedagoogikas hakkas Strümpell pidama korrapäraseid loenguid alates 1844. aastast 4 nädalatunniga, 1851. a. lisandusid loengud pedagoogika ajaloost 1 nädalatunniga /12/, enne Strümpelli oli Tartu ülikoolis pedagoogikat loetud vaid kaks korda /13/, loenguaruannete põhjal tegid seda 1804.a. Jäsche ja 1807. a. prof. F. Rambach /14/.

Arhiivianndmetel loeti pedagoogikat näiteks 1853. a. filosoofia osakonnas põhiainena VIII semestril 4 nädalatundi, klassikalise filoloogia osakonnas kõrvalainena samuti VIII semestril 4 nädalatundi /15/.

Paralleelselt loengutegevusega kirjutas Strümpell palju artikleid ja monograafiaid nii filosoofia kui ka pedagoogika valdkonnast /16 - 34/ (need on olemas TRÜ raamatukogus). Mitmed teosed olid pühendustega: rahvaharidusministrile S. S. Uvarovile /20/, M. W. Drobischile ja G. Hartensteinile, L. Mercklinile /23/, Tartu ülikoolile, kus algas Strümpelli filosoofiline tegevus /22/ jt. Oma kirjandusliku tegevuse alg-aastail ilmunud mõningaid teoseid /19, 22/ täiendas autor uute andmete ja seisukohtadega ning avaldas hiljem uuesti. /32/.

Milles seisnes Strümpelli pedagoogiliste töökspidamiste omapära?

Strümpell püüdis vaadelda kasvatuse eesmäärke ja otstarbeid põhjuslikus seoses lapse vaimse elu arenguga. Pedagoogika kui teaduse psühhogeneetiline käsitlus tõstis pedagoogika iseseisvaks distsipliiniks, mille ülesandeks oli uurida lastes toimuvate arenguprotsesside seaduspärasusi nii nende normaalsel kulgemisel kui ka patoloogiliste häirete korral ja sellega anda kindel alus pedagoogilisele praktikale.

Mida täielikumalt ja tugevamalt kajastub intellektuaalse, moraalse ja religioosse kasvatuse ideaal kasvatajas endas, seda ettevaatlikum peab ta olema, et ta ei ülehindaks teooria poolt antud kunstlikke ja üleüldisi kasvatusvahendeid.

Strümpell tuli järeldusele, et pedagoogikateadust ja praktikat on vaja parandada ja edasi arendada ning seda tuleb teha psühholoogilise meetodi abil.

Strümpell heitis pedagoogikale kuni Herbartini ja Beneke'ni ette, et pedagoogika käsitlus oli liiga üldine, tegeles liiga palju üldiste mõtete ja arutlustega; pedagoogika oli liiga kauge oma tegelikust objektist, lapsest jättes arengu üksikute astmetega tegelevatest pedagoogilistest meetoditest.

Strümpell oma teostes püüdis avada sügavamad ja kindlamad teed lapse vaimse arengu pedagoogilisele uurimisele.

Strümpell leidis, et pedagoogika teooria oli välja töötatud liigselt kasvataja ja õpetaja seisukohtadelt lähtudes. Pedagoogika oli liiga abstraktne, iseendaga tegelev doktriin ja asendas tegelikkuse soovide ja lootustega. Pedagoogika ajab kasvataja mõtted ja emotsionaalsed seisundid segamini lapse sisemuses toimuvate seisundite ja protsessidega, mis kasvataja poolt sageli täiesti puutumata jäävad ja oma teed arenevad. Jääb puutumata see külg, mida kasvandik õppe- ja kasvatustöö protsessis tegema peab, mis temas toimub ja toimuda võib ja mis mitte.

Arusaamine nimetatud puudustest viis Strümpelli teadusliku pedagoogika edasiarendamisel kahe tähtsa pedagoogilise probleemi juurde: 1) hariduse eesmärkide saavutatavuse psühholoogiline põhjendamine; 2) õppeainete ja kasvatusvahendite psühholoogilised haridusväärtused.

Strümpell ei taotlenud lõpliku seisukoha väljaütlemist, paljudel juhtudel viitab Strümpell edasise uurimise võima-

likele teedele ning annab näpunäiteid, kuidas uurimist laste vaatluse najal läbi viia.

Strümpelli arvates ei piisa sellest, et tehakse kindlaks fakt, milles lapse kujundatavus väljendub, vaid tuleb uurida, milles haridusprotsessid ise seisnevad ja eriti, kas saab avastada kindlaid seaduspärasusi, mille kohaselt lapse vaimsuse arendamine toimub ning milliste arenguastmete järgi see areng toimub. On väljaspool igasugust kahtlust, et küsimuse selline asetuse on pedagoogikateadusele tähtis.

Seni, kuni pedagoogika ei suuda veel täpsete meetodite alusel vastata, kuidas lapses arenguprotsessid toimuvad, teeb pedagoogika tühje sõnu ja tühja tööd.

Strümpell kutsus psühhiaatreid, füsioloogilise psühholoogia, põlvnemise ja arenguõpetusega tegelejaid diskussioonile, kuivõrd lapse kujundatavuse tingimuste uurimine nõuab ka nende teaduste seisukohtade rakendamist.

Lapse vaimne areng liigub kahe vastuolu - loodusliku alge ja kõrgema normeeriva põhjuslikkuse - vahel. Sellest asjaolust selgub, miks nii vaimses valdkonnas kui ka orgaanilise elu sfääris tuleb vältimatult ette vigu, anomaalsusi ja haiglasi seisundeid. Seda silmas pidades on Strümpelli järgi teoreetilise pedagoogika üks ülesandeid empiirilisel kindlaks teha ka laste vigade füsioloogilist ja psüühilist põhjust, häire olemust ning viisi ja kõrvalekallet tavalisest kujundatavusest /35/.

Oluliseks loetakse Strümpelli tegevust praktilise pedagoogika valdkonnas, kus ta tegeles koolikorralduse probleemidega Balti kubermangudes. Uus õpperingkonna kuraator krahv Keyserling hindas kõrgelt Strümpelli piiratud andumust noorsoo õpetamisele ja kasvatamisele. Strümpell aitas korraldada pedagoogilis-filoloogilise seminari tööd /36/, olles 1849. aastast kuni seminari sulgemiseni üheks direktoriks, pidades seal pedagoogika loenguid ja viies läbi seminare. Kui 1861 - 1867 tegutses õpetajate ettevalmistamise kursus, siis oli seal õppejõuks ka Strümpell /37, 38/.^x Palju energiat kulutas Strümpell uute eri tüüpi koolide avami-

---

^x Pedagoogiliste kursuste kasvandikud pidid igal semestril esitama teadusliku töö. Pikemat aega oli kursustel olnud Otto Kronwald (1837 - 1875), kes lõpuks 1867. a. esitas oma töö elementaarkoolides õpetatava koduloo (Heimatskunde) kohta. Tulemus vääris avaldamist ning sai prof. Strümpelli positiivse eessõna /46/.

sele ja vanade gümnaasiumide ning rahvakoolide reorganiseerimisele. Kogemuste omandamise eesmärgil käis Strümpell korraldvalt Saksamaal, Šveitsis ja Prantsusmaal (näit. 1864. a. rahvahariduse ministeeriumi komanderinguga /39/, et tutvuda sealsete koolioludega ning kutsuda silmapaistvaid pedagooge õpetajateks Balti kubermangudesse. Õpetajate konverentsidel töötas Strümpell koos õpetajatega välja uusi õppeplaanide /40/ (poiste elementaarkooli õppeplaanide koostamisest osavõttu on väitnud ka Gustav Blumberg (1834 - 1892) /41/, arutas õpetajatega kõrvõimalikke pedagoogilise praktika küsimusi. Õppeplaanides olid peale selgitavate märkuste ja õppevahendite esitatud elementaarkoolides distsipliini ja õpetusega seotud reeglid, arvult 22.

Strümpell pidas ka lahtisi loenguid, korraldas õhtuid lastevanematega vestluseks (andmed Strümpelli tegevuse kohta Tartu Õpetajate Seminaris vastavas kirjanduses puuduvad, kuid seda on väitnud V. G. Aleksejev /42/ ja ka arhiivianalüüsist on see ilmnenu /43/.

Strümpell esines muuhulgas ka ajaloolasena, andes küllalt ulatusliku ülevaate Tartu ülikooli tegevuse kohta ajavahemikul 1802 kuni 1865 /44/. Huvipakkuv on temapoolne K. E. v. Baeri seisukohtade avaldamine koolist ja haridusest. Strümpell oli kasutanud Baeri enda materjale, mis olid ilmunud 50. aasta juubeli puhul /45/.

Strümpelli viljakas pedagoogiline tegevus Tartu ülikoolis lõppes, kui ta pärast 25-aastast tööd saadeti pensionile. Hoolimata ajaloo-keeleteaduskonna ettepanekust valida teda veel 5 aastaks endisele kohale, jäid hääletamistulemused Strümpelli kahjuks (22 poolt, 15 vastu, tarvis oli 2/3 poolthääli. Ilmselt ei olnud 25 aasta jooksul ikka veel unustatud, et Strümpell sai tööle ülikooli vastu nõukogu otsust). Saanud teenelise professori aunimetuse (1865. a. seaduse ptk. 52 alusel /47/) ja pensioni (1429 rbl. 60 kop. aastas; professorina oli tema palk 2400 rbl.) ning õiguse kanda erusolles mundrikuube, tegeles Strümpell ka 1871. a. kevadsemestril eritasu eest õppetööga, kuni tema asemele valiti professor G. Teichmüller (1832 - 1883) /48, 49/.

Strümpell abiellus 1842. a. Göttingenist pärineva pastori Bielensteini - samuti Herbarti austaja - tütre Sophiaga; neil oli neli last: poeg Ernst Adolf (sünd. 16. juunil 1853), kellest 1875. a. sai meditsiinidoktor Leipzgis, 1886 - 1903 oli ta samas professoriks /50/ (TRÜ raamatuko-

gus on mitmeid tema meditsiinalaseid trükiseid ja mälestusteraamat, pedagooge puudutav ettekanne "Nervosität und Erziehung", mis ilmus Leipzgis /51/); tütre Emilie (sünd. 6. III 1846) ja Berta (sünd. 1. VI 1848). Emilie abiellus Tartus trükikoja omaniku E. Mattieseniga ja jäi Tartu elama. 1861. a. 6. veebr. sündis veel neljas laps, tütar Elisabeth, kes aga varsti suri kopsupõletikku /52, 53/.

1871. a. kevadel asus Strümpelli Leipzgisse ja alustas seal oma akadeemilise tegevuse teist etappi eradotsendina. Kuid juba 15. juulil omistati talle korralise auprofessori nimetus ja 30. detsembril määrati ta kuningliku eksamikomisjoni liikmeks, kes valis kandidaate kõrgetele õpetajakohtadele.

Leipzigi ülikoolis pidas Strümpelli loenguid filosoofia ja pedagoogika eri valdkondadest, näit. üldises ja psühholoogilises pedagoogikas, pedagoogilises patoloogias jm. Strümpelli loengutes kajastusid tema enda uurimused ja paljude aastate praktilised kogemused. Hea kõneoskus ning huimaansed vaated meelitasid auditooriumi rohkearvuliselt kuulajaid. Strümpelli kuulsus levis väljapoole ülikooli ning teda hakati paluma esinema erinevatesse kohtadesse, ka mitmetesse õpetajate ühingutesse.

Strümpelli tegevus Leipzigi ülikoolis aitas suurel määral kaasa õpetajate ridade täiendamisele. 1872. a. kevadmestril organiseeris Strümpelli ülikooli juures praktilised tööd pedagoogikas ning viis neid läbi 34 semestri jooksul. Nendel praktilistel õppustel arutati kõikvõimalikke pedagoogilisi probleeme, nii teoreetilise kui ka praktilise iseloomuga. Praktilisi töid aitasid mitmekesisistada paljud pedagoogid-praktikandid, kes töid teaduse ja filosoofia kohtu ette kõige elulisemaid koolielu küsimusi.

Teooria ja praktika pidid käima käsikäes ning nende erinevus pidi vähenema teaduslikul teel. Strümpelli hindas kõrgelt teadusliku mõtlemise vabadust. Iga seisukohta tuli vabalt avaldada, kui sellest oleks pedagoogikale vähegi kasu. Kõik see stimuleeris praktilistest õppustest osavõtjaid isetegevusele. (Praktilistel õppustel üleskerkinud probleemid on kokku võetud teoses "Pädagogische Abhandlungen von Mitgliedern des von Professor Strümpelli geleiteten wissenschaftlich-pädagogischen Praktikums" /54/.)

Kunagised lahkkelid Herbartiga häirisid Strümpelli eu lõpuni, ta jäi igavesti oma õpetaja geniaalsuse austajaks.

Pärast Strümpelli tagasipöördumist Saksamaale, pärast 25-aastast viljakat tegevust Tartu Ülikooli professorina, mil ta avaldas palju uurimusi Herbartist, ei olnud paljud herbartlased unustanud Strümpelli lahkkelisid Herbartiga. Kui 1876. a. avati Oldenburgis Herbarti mälestussammas, tehti Strümpellile ülesandeks pidada avamiskõne. Selle vastu oli isegi Strümpelli lähim kolleeg, Leipzigi Ülikooli pedagoogikaprofessor Ziller, kes tuletas meelde Herbarti vaenukkust Strümpelli suhtes.

Foto 1. Ludwig Heinrich Strümpell (1812 - 1899).

Kõne Strümpell siiski pidas ning selles avaldusid tema siiras tänu ja sügav austus geniaalse õpetaja vastu.

26. aprillil 1894. a. täitis Strümpellil 25 aastat akadeemilist tegevust Leipzigi Ülikoolis. 82-aastane juubilar sai palju õnnitlustelegramme nii Saksamaalt kui ka väljastpoolt seda. Veel viis aastat jätkas Strümpell oma teaduslik-pedagoogilist tegevust Leipzigi Ülikoolis. Strümpell suri 18. mail 1899. aastal.

Oma pikaajalise pedagoogilise tegevuse jooksul jättis Strümpell sügava mälestuse paljudesse õpilastesse. Näit. kuulus Strümpelli pedagoogikaloenguid G. Blumberg. Strümpelli "eesrindlikud ideed virgutasid teda kohaliku kodulooõpiku koostamisele ja väljaandmisele" /55/.

Veel 19. sajandi alguses tekitas probleeme Strümpelli pedagoogilise süsteemi vahekord Herbarti uurimustega. Nii ilmus 1904. a. O. Flügeli artikkel, milles autor võrdles Herbarti ja Strümpelli psühholoogiakäsitust /56/. Põhjajaliku ülevaate Herbartist ning Strümpellist avaldas 1907. a. Tartu ülikooli matemaatikaprofessor V. G. Aleksejev /57/.

Leipzigis koondusid Strümpelli järglased ja õpilased teaduslikku ühingusse "Vereinigung zur Pflege exakter Pädagogik im Leipziger Lehrerverein" /58/. Selle ühingu baasil asutati 1906. a. eksperimentaalpsühholoogia ja pedagoogika instituut, mille ülesandeks oli soodustada andmete kogumist nii normaalsete võimete kui ka alaarenenud laste kohta.

1907. a. tundis Strümpelliga seotud materjalide vastu Tartu ülikoolis huvi Rudolf Unger Leipzigist, kes planeeris ülevaate andmist Strümpelli elust ja tegevusest /64/. Materjal Strümpelli tegevuse kohta oli juba enne seda kirja kokku kogutud ja Riia õpperingkonna kuraatori kantseleisisse saadetud, kuid sinna need ei jõudnud teadmata põhjusel /59/.

"Rõõmustav tõus meie koolielus alates 1857. aastast on mitmeti seotud Strümpelli, järelikult ka Herbarti mõjuga", kirjutab H. Schulz /60/.

Kui 1914. aastal prof. N. K. Grunski andis pedagoogilise kirjanduse nimistu, siis ei puudunud selles ka kaks Strümpelli väljaannet (poeg Adolfilt "Нервность и воспитание" ja Ludwig Strümpellilt "Разновидность детских натур") /61/. Võimatu on aga välja tuua Strümpelli kogu mõju pedagoogika arendamisele Tartu ülikoolis. L. H. Strümpelli pedagoogilisest pärandist on ülevaate andnud ka dr. Alfred Spitzner, kes tõi välja nii L. H. Strümpelli enda kui ka tema kohta kirjutatud teosed ja väljaanded /62/. Huvipakkuv on aga ka poeg Adolf Strümpelli mälestusteraamat, milles autor valgustas nii vanemate elu ja tegevust kui ka iseenda lapse- ja koolipõlveaastaid, mis põhiliselt mõõdusid Tartus /63/.

V i i d a t u d a l l i k a d j a k i r j a n d u s

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета, за сто лет его существования (1802–1902). Том II. Под ред. Г.В. Левицкого. Юрьев, 1903, с. 409–412.

2. Eesti nõukogude entsüklopeedia, VII kd., 1975, lk. 290.
3. Алексеев В.Г. Герbart, Штрюмпель и их педагогические системы. Юрьев, 1907.
4. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1950.
5. Schulz, H. Briefe des Philosophen Herbart an Gottlieb Benjamin Jaesche in Dorpat. - Baltische Monatschrift. Bd. 52. Riga, 1901, S. 281 - 296.
6. Strümpell, A. Aus dem Leben eines deutschen Kliniklers. Leipzig, 1925.
7. Rein, W. Encyklopädisches Handbuch der Pädagogik. 9. Bd. Langensalza, 1909. S. 13 - 24.
8. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1950, l. 36.
9. Samas, l. 114 - 117.
10. Левицкий Г. В. Op. cit., с. 409 - 412.
11. Verzeichnis der Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. Dorpat, 1843 - 1875.
12. Samas.
13. Strümpell, L. Rückblick auf die Wirksamkeit der Universität Dorpat. - Zur Erinnerung an die Jahre von 1802 - 1865. Dorpat, 1866, S. 83.
14. Verzeichnis der Vorlesungen.
15. RAKA, f. 402, nim. 9, sü. 568, l. 43.
16. Strümpell, L. Erläuterungen zu Herbarts Philosophie, mit Rücksicht auf die Berichte, Einwürfe und Missverständnisse ihrer Gegner. Göttingen, 1834.
17. Strümpell, L. Die Hauptpunkte der Herbartschen Metaphysik, kritisch beleuchtet. Braunschweig, 1840.
18. Strümpell, L. Die Pädagogik der Philosophen Kant, Fichte, Herbart. Braunschweig, 1843.
19. Strümpell, L. Die Verschiedenheit der Kindernaturen. Dorpat und Pleskow, 1844.
20. Strümpell, L. Die Vorschule der Ethik. Mitau und Leipzig, 1844.
21. Strümpell, L. Entwurf der Logik. Mitau, 1846.
22. Strümpell, L. Die Universität und das Universitätsstudium. Mitau und Leipzig, 1848.
23. Strümpell, L. Die Geschichte der theoretischen Philosophie der Griechen. I. Teil. Leipzig, 1854; II. Teil. Leipzig, 1861.
24. Strümpell, L. Der Vortrag der Logik und sein didaktischer Werth für die Universitätsstudien. Berlin, 1858.
25. Strümpell, L. Erziehungsfragen. Leipzig, 1869.

26. Strümpell, L. Der Causalitätsbegriff und sein metaphysischer Gebrauch in der Naturwissenschaft. Leipzig, 1871.
27. Strümpell, L. Psychologische Pädagogik. Leipzig, 1880.
28. Strümpell, L. Grundriß der Psychologie oder der Lehre von der Entwicklung des Seelenlebens im Menschen. Leipzig, 1884.
29. Strümpell, L. Die Einleitung in die Philosophie vom Standpunkte der Geschichte der Philosophie. Leipzig, 1886.
30. Strümpell, L. Gedanken über Religion und religiöse Probleme. Leipzig, 1888.
31. Strümpell, L. Der Aberglaube was er ist, woraus er entspringt und wie er sich überwinden läßt. Leipzig, 1890.
32. Strümpell, L. Pädagogische Abhandlungen. Leipzig, 1894.
33. Strümpell, L. Die Pädagogische Pathologie oder die Lehre von den Fehlern der Kinder. Leipzig. I Verlag 1890; II Verlag 1892; III Verlag 1899.
34. Strümpell, L. Vermischte Abhandlungen aus der theoretischen und praktischen Philosophie. Leipzig, 1897.
35. Rein, W. Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik. S.19 - 22.
36. Verzeichnis der Vorlesungen.
37. RAKA, f. 402, nim. 4, sü. 831.
38. RAKA, f. 402, nim. 6, sü. 383.
39. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1950.
40. Strümpell, L. Lehrpläne für Knaben-Elementarschulen im Dorpater Lehrbezirk mit den nöthigen Erläuterungen und Ergänzungen, entworfen unter Mitberathung erfahrener Schulmänner. Dorpat, 1869.
41. Nurk, A. Gustav Blumberg pedagoogina. - Nõukogude pedagoogika ja kool XII. Tln., 1975, lk. 143 - 152.
42. Алексеев В.Г. Гербоарт, Штрюмпель и их педагогические системы. Юрьев, 1907, с. 67.
43. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1950, l. 145.
44. Strümpell, L. Rückblick auf die Wirksamkeit der Universalität Dorpat. - Zur Erinnerung an die Jahre von 1802 - 1865. Dorpat, 1866.
45. Strümpell, L. K. E. v. Baer Ansichten über Schule und Schulbildung. i. a. ja K. S. 305 - 319.
46. Kronwald, O. Der Unterricht in der Heimathskunde. Dorpat, 1867.
47. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1950, l. 109.

48. Semel, H. Die Universität Dorpat (1802 - 1918). Dorpat, 1918,
49. Gernet, A. Die im Jahre 1802 eröffnete Universität Dorpat und die Wandlungen in ihrer Verfassung. Reval, 1902.
50. Album Dorpato-Livonorum. Dorpat, 1908, S. 270 - 271.
51. Strümpell, A. Aus dem Leben eines deutschen Klinikers, op. cit. S.294.
52. Samas, lk. 13, 14.
53. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1950.
54. Алексеев В.Г. Указ. соч.
55. Nurk, A. Op. cit., lk. 145.
56. Flügel, O. Herbart und Strümpell. Langensalza, 1904.
57. Алексеев В.Г. Указ. соч.
58. Samas, lk. 6.
59. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1950, l. 146.
60. Schulz, H. Op. cit., S. 281.
61. Грунский Н.К. Лекции по педагогике. 2-е издание с приложением "Указателя литературы по педагогике". - Сборник учено-литературного общества при Императорском Юрьевском университете. Том XXI, с. 9-84. Юрьев, 1915.
62. Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik herausgegeben von W. Rein. Langensalza, 1909, S. 13 - 24.
63. Strümpell, A. Aus dem Leben eines deutschen Klinikers. Leipzig, 1925.
64. Schmidt, Rolandi kirjas artikli autorile 28. 4. 1981. a-st ilmneb, et Rudolf Unger kaitses 1912.a. dissertatsiooni teemal "Die kinderpsychologischen Bestrebungen Ludwig Strümpells. Dargestellt auf dem Grunde seiner philosophischen Anschauungen von der Welt und dem menschlichen Geiste." 1893. a. sündinud R. Ungeril edasisest käekäigust puuduvad Leipzigi andmed. Pedagoogika õppetool Leipzigi ülikoolis loodi 1862.a.

ВОСПИТАННИКИ ДЕРПТСКОГО УНИВЕРСИТЕТА С.И. НАЗАРЯН
И К.П. ПАТКАНОВ В ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

А.М. Куликова

В XIX веке Дерпт, несмотря на его территориальную отдаленность от Армении, входил в число городов, оказавшихся причастным к истории культурного развития армянского народа. Дерптский университет, наряду с Петербургским университетом и Лазаревским институтом восточных языков в Москве, был учебным центром, в котором готовились кадры армянской интеллигенции. Среди воспитанников армянского происхождения, обучавшихся в Дерпте, особо следует выделить имена С.И. Назаряна и К.П. Патканова - известных впоследствии ученых-востоковедов и преподавателей восточных языков.

Степан (Степанос) Исаевич Назарян (Назарьян, Назарянц, Назарьянц, Назариянц, Назаров) (1814-1879) первоначальное образование и, в первую очередь, превосходное знание армянского языка получил в Армянском училище, или семинарии, в Тифлисе (1824) /1/. Это училище было основано и доведено до уровня развитого учебного заведения усилиями архиепископов Иоаннеса и Нерсеса, поэтому в литературе оно иногда именуется "Нерсесовским".

Мысль о продолжении образования в Дерптском университете подал С.И. Назаряну профессор и будущий ректор этого университета Якоб Фридрих Паррот (1791-1841), который в 1829-1830 гг. путешествовал по Кавказу и тогда уже отметил блестящие способности армянского юноши /2/.

В 1832 г. С.И. Назарян переехал в Дерпт и в течение трех лет самостоятельно готовился к поступлению в университет. 1835-1840 гг. - время учебы С.И. Назаряна в Дерптском университете. Вначале он был зачислен на камеральный факультет, затем некоторое время числился на медицинском, а с 1837 г. стал студентом философского факультета, который и закончил в 1840 г. /3/. С конца 1836 г. и до выпуска из университета по ходатайству попечителя Дерптского учебного округа он получал "ежегодное содержание" в сумме 500 р., что и позволило ему завершить университетское образование. На философском

факультете С.И. Назарян в совершенстве овладел русским и немецкими языками, изучал классические и западноевропейские языки, а также получил знания по истории и литературе России, Греции, Германии и других стран. В студенческие годы, несмотря на стесненное материальное положение, он собрал личную библиотеку в 400 томов.

В декабре 1840 г. С.И. Назарян закончил курс обучения, успешно сдал кандидатские экзамены и в январе 1841 г. уехал в Петербург, имея рекомендательное письмо профессора русской словесности Дерптского университета Михаила Петровича Розберга (1804-1874) на имя министра народного просвещения С.С. Уварова. Министр прислушался к этому компетентному отзыву, выделил С.И. Назаряну денежное пособие и способствовал его дальнейшей ученой карьере /4/.

Отличное знание нескольких языков, в том числе и восточных, в сочетании с широким филологическим и историческим образованием, полученным в годы обучения в Дерпте, были причиной того, что выпускник Дерптского университета С.И. Назарян по предложению академиков Христиана Даниловича Френа (1782-1851) и Марии Ивановича Броссе (1802-1880) на средства Казанского университета /5/ был оставлен "для усовершенствования" в Профессорском институте. Сам Профессорский институт, аналогичный современной аспирантуре, находился при Дерптском университете, но его "восточное отделение" помещалось при разряде восточной словесности Петербургского университета. В Петербурге С.И. Назарян пробыл год. Цель его пребывания здесь в официальном распоряжении министра народного просвещения от 25 апреля 1841 г. формулировалась следующим образом: "...пользоваться способами здешнего Азиатского музеума и других книгохранилищ, для представления сочинения и доказательства дальнейшего учебного образования" /6/.

10 июня 1842 г. окончательно решился вопрос о включении С.И. Назаряна в штат Казанского университета. В сентябре 1842 года в должности адъюнкт-профессора он начал здесь чтение лекций (по шесть часов в неделю) по армянскому языку и литературе /7/. На занятиях он читал грамматику армянского языка ("по руководству сочинения о. Австикиана" с использованием трудов древнеармянских историков Лазаря Парбского, Моисея Хоренского и других, а также Библии на армянском языке), географию, новую и древнюю историю Армении и историю армянской литературы. Слушатели упражнялись в переводах с русского на армянский и в сочинениях на армянском языке /8/. Одновремен-

но он в течение двух лет, начиная с 26 октября 1842 г., преподавал этот язык и во втором классе I Казанской гимназии. В 1844 г. уроки армянского языка в гимназии были прерваны и возобновились только в 1848 г. /9/.

В казанский период (1842-1849) С.И. Назарян, помимо преподавания, успешно занимался разработкой истории армянской (гайканской) литературы, написал в этой области работу, которая 31 марта 1847 г. была утверждена в качестве его магистерской диссертации /10/.

В это же время С.И. Назаряна глубоко интересовала история персидской литературы. В Казани он подготовил и 6 марта 1849 г. защитил докторскую диссертацию, посвященную классикам персидской поэзии /11/. Главным оппонентом на защите выступал ординарный профессор Александр Касимович Казем-Бек (1802-1870). Предварительно диссертант сдал экзамены по языку, литературе и истории трех стран: Персии, Турции и Армении. 5 мая 1849 г. С.И. Назарян был утвержден "доктором армяно-персидско-турецкой словесности" /12/.

По уставу, "высочайше" утвержденному 10 мая 1848 г. /13/, Лазаревский институт восточных языков в Москве получил права лицеев, и в связи с этим была расширена программа преподавания. В частности, впервые в истории Института была учреждена арабо-персидская кафедра. В газете "Московские ведомости" было опубликовано объявление о замещении названной кафедры. С.И. Назарян откликнулся на это предложение, и 9 октября 1849 г. вышел "высочайший указ" о переводе его из Казанского университета в Институт, на должность профессора арабской и персидской словесностей /14/. Помимо этого он периодически читал турецкий язык, с 1 января 1850 г. - латынь, а с 1866 г. - еще армянский язык /15/.

Много времени С.И. Назарян уделял организационной работе: составлял планы, программы, учебные пособия для курсов кавказских языков, рецензировал работы, утверждал списки, по которым приобреталась новая литература, принимал армянский шрифт для институтской типографии. В 1858-1864 гг. вместе с известным общественно-политическим деятелем и просветителем Микаэлом Лазаревичем Налбандяном (1829-1866) он издавал в Москве армянский журнал "Северное сияние".

В 1863 г. был издан специальный указ о необходимости наличия докторской степени у всех университетских профессоров. Интересно отметить, что С.И. Назарян оказался в это время единственным в России доктором восточных языков (остальные

профессора-востоковеды занимали должности в виде исключения по особым распоряжениям).

10 июня 1867 г. исполнилось 25 лет службы С.И. Назаряна "по учебной части", но он не захотел выйти на пенсию и оставался на прежней должности до 1869 г. /16/. 18 ноября 1869 г. он уволился из Института, переехал в Тифлис, где занял место инспектора Нерсесовского училища /17/.

По новому положению, "высочайше" утвержденному 16 июня 1871 г., при Лазаревском институте восточных языков открыли "специальные классы", которые по объему преподаваемых предметов и правам выпускников приравнивали к восточным отделениям университетов /18/. После этой реорганизации С.И. Назарян был возвращен в Институт и с 1871 г. и до своей смерти в 1879 г. занимал прежнюю кафедру - арабского и персидского языков /19/.

В московский период научные интересы С.И. Назаряна по-прежнему развивались по двум направлениям: иранистика и история армянского языка и литературы. В историю науки он вошел как один из первых переводчиков, издателей и исследователей творчества персидских поэтов Фирдоуси и Саади /20/ и как первый преподаватель армянского языка в университетах России.

Керопэ (Херувим, Херубим) Петрович Патканов (Патканянц, Патканян) (4 мая 1833 г.-2 апреля 1889 г.) родился в Нахичевани-на-Дону в семье армянского священника Кубанской и Ставропольской областей. В архиве сохранилось сопроводительное письмо попечителя Харьковского учебного округа от 13 августа 1843 г. к работе, составленной учителем армянского языка Кавказской областной гимназии священником Паткановым и присланной в Петербург. Это сочинение - "Практические упражнения в переводах с русского языка на армянский" было направлено академику М.И. Броссе, который в январе 1844 г. рекомендовал его к печати, высказав ряд конкретных замечаний /21/. Вероятно, автором учебного пособия следует считать отца К.П. Патканова, от которого он и получил первоначальные знания языков и других предметов. Проучившись год в Кавказской областной гимназии в Ставрополе, К.П. Патканов, благодаря хлопотам отца, был включен в число "закавказских стипендиатов", ежегодно уезжавших в Москву и Петербург. В Москве он был зачислен в гимназию при Лазаревском институте восточных языков, где изучал армянский, русский, классические и западноевропейские языки.

После окончания гимназии в 1851 г. К.П. Патканов, успешно сдав вступительные экзамены (математику, историю, географию, латынь, греческий, русский и немецкий языки), в качестве стипендиата армянской церкви в Петербурге поступил на камеральный факультет Дерптского университета /22/. В Дерпте К.П. Патканов пробыл с января 1851 г. по 9 сентября 1852 г. За это время он прослушал курсы русского языка, литературы и истории России, всеобщей географии, логики, политической экономии, физики, технологии и "лесной науки" /23/. Хорошо зная армянский и западноевропейские языки, он в студенческие годы увлекался изучением литературы, особенно немецкой, переводил на армянский Гете, Шиллера, Веранже. Не окончив полного университетского курса, К.П. Патканов был уволен из университета "по домашним обстоятельствам". В литературе есть сведения, что причиной этого было прекращение выплаты ему стипендии армянской церковью в Петербурге /24/.

После недолгого пребывания в Петербурге К.П. Патканов уехал в Ставрополь, за несколько месяцев прошел там программу гимназии и получил аттестат, необходимый для поступления в один из русских университетов. В Ставрополе он продолжал заниматься историей русской литературы /25/.

Летом 1853 г., собрав требуемые документы (в частности, получив свидетельство № 1200 от 3 июля 1853 г. "об успехах, оказанных им в продолжении его учения" в Дерптском университете) /26/ и получив стипендию от Кавказского комитета, К.П. Патканов стал студентом Историко-филологического факультета Учительского института в Петербурге. Здесь он продолжал изучение русской литературы, французского, немецкого, английского языков, начал учиться итальянскому языку. Окончив Институт и получив звание старшего учителя, он летом 1857 г. уехал в Тифлис и в течение года служил там в канцелярии попечителя и в Закавказском девичьем институте.

Летом 1858 г. К.П. Патканов вернулся в Петербург, добился освобождения от учительской службы на Кавказе, обязательной для всех "закавказских стипендиатов", и посвятил себя научной работе.

В январе 1861 г. вышел в отставку преподаватель армянского языка на факультете восточных языков Петербургского университета Никита Лазаревич Вероев (1794-1872) /27/. На его место было две кандидатуры: Г.А. Эзов и К.П. Патканов. Вторая кандидатура была поддержана академиком М.И. Броссе. 6 сентября 1861 г. К.П. Патканов зачислили в штат приват-до-

центом - на правах "исправляющего должность адъюнкта армянского языка", и 25 октября 1861 г. он приступил к чтению лекций /28/. Одновременно, также с 25 октября 1861 г., его "определили" преподавателем армянского языка для "закавказских уроженцев", обучающихся в различных учебных заведениях Петербурга /29/.

С его приходом на факультете восточных языков наладилось преподавание древнеармянского языка. С осени 1870 г. "для выяснения лексического состава и грамматических форм арийских языков" древнеармянский язык ввели также в программу санскрито-персидского разряда /30/. Для своих лекций К.П. Патканов подготовил и издал значительное количество текстов из произведений древнеармянских историков; некоторые из них продолжали служить учебными пособиями и после его смерти /31/. Переводя со слушателями эти тексты, он сопровождал их грамматическим комментарием. Он также читал историю Армении и ее литературы.

В последующее десятилетие (1862-1872) К.П. Патканов необычайно быстро продвигался по служебной лестнице: 1) 18 мая 1863 г. он защитил магистерскую диссертацию на тему "Опыт истории династии Сасанидов по сведениям, сообщаемым армянскими писателями" (опубликована в Петербурге в 1863 г.), 2) 1 сентября 1863 г. - был утвержден штатным доцентом, 3) 11 мая 1864 г. он защитил докторскую диссертацию "Исследование о составе армянского языка" (опубликована в Петербурге в 1864 г.), 4) 21 декабря 1870 г. - был избран экстраординарным профессором, 5) 31 января 1872 г. - был избран ordinарным профессором.

К 31 декабря 1883 г. К.П. Патканов отслужил на факультете восточных языков 25 лет и по решению университетского совета был оставлен в штате еще на пять лет. 29 декабря 1885 г. его удостоили звания члена-корреспондента Академии наук, 6 сентября 1886 г. - звания заслуженного профессора. В 1888 г. он был отчислен из штата, но продолжал чтение лекций до своей смерти в 1889 г. /32/.

Кроме лекций по армянскому языку, истории и литературе Армении, К.П. Патканов в 1878-1889 гг. вел для студентов-арабистов специальный курс по истории Персии.

Научно-организационная деятельность К.П. Патканова также весьма значительна. В 1861-1874 гг. он был членом Кавказского комитета, с 1872 г. - цензором армянских изданий, в 1867-1882 гг. - секретарем, а в 1882-1885 гг. - управляющим

Восточным отделением Русского археологического общества, с 1882 г. - редактором литературно-критического журнала "Мисеоп" (Лувен). К.П. Патканов участвовал в нескольких Международных съездах ориенталистов: в 1873 г. в Париже сделал доклад об истории изучения армянского языка и об эпиграфических надписях Ванской области /33/; в 1876 г. в Петербурге работал в Организационном комитете съезда; в 1886 г. был делегатом на съезде в Вене.

В научной деятельности К.П. Патканова можно выделить два основных направления: 1) история армянского языка и 2) изучение и перевод древних армянских источников. Изучая и преподавая армянский язык, К.П. Патканов первым привлек внимание к армянским диалектам, знание которых, по его мнению, было необходимо для правильного понимания языка современного. По совету академика М.И. Броссе и в сотрудничестве с ним К.П. Патканов перевел на русский язык и подготовил к изданию серию трудов армянских историков /34/. Армянские источники он изучал не только в хранилищах России, но и в библиотеках Италии, Франции, Германии, Австрии.

Его серьезные научные исследования по языку, литературе и истории Армении /35/, его талант преподавателя позволили первому историку Петербургского университета В.В. Григорьеву назвать К.П. Патканова "одним из замечательнейших современных арменистов" /36/.

Научно-преподавательская и общественно-просветительская деятельность С.И. Назаряна и К.П. Патканова стала яркой страницей культурной истории армянского народа, достойными представителями которого они оставались всю свою жизнь. Вместе с тем, являясь проводниками разносторонних связей между такими центрами, как Дерпт, Казань, Москва, Петербург, они по праву считаются деятелями науки, культуры и просвещения России в целом.

Литература и примечания

1. Некролог Назаряна С.И. - "Голос", № 130, 1879, с. 3; Арешян С.Г. Армянская печать и царская цензура в России, Ереван, 1957, с. 125; Базиянц А.П. Лазаревский институт в истории отечественного востоковедения. М., 1973, с. 58.
2. Некролог Назаряна С.И., с. 3.

3. Центральный гос. исторический архив в Ленинграде - далее ЦГИА - ф. 733, оп. 56, ед. хр. 640, л. 1-2; A. Hasselblatt, G. Otto. Album Academicum der Keiserlichen Universität Dorpat, Dorpat, 1889, S. 252, N 3483; Арешян С.Г. Указ. соч., с. 127.
4. ЦГИА, ф. 733, оп. 56, ед. хр. 640, л. 14-15, 23-24, 30-31.
5. Назарян С.И. предназначался на армянскую кафедру Казанского университета, учрежденную в 1839 г., но несколько лет остававшуюся вакантной. - Ковалевский О.М. Обзорение хода и успехов преподавания в имп. Казанском университете до настоящего времени. Казань, 1842, с. 19.
6. Ленинградское отделение Архива Академии наук СССР - далее ЛО ААН - ф. 778, оп. I, ед. хр. 41, л. 346-346 об.
7. ЦГИА, ф. 733, оп. 56, ед. хр. 640, л. 33; там же, оп. 157, ед. хр. 167, л. 2-8.
8. Веселовский Н.И. Сведения о преподавании восточных языков в России. - "Труды III Международного съезда ориенталистов в С.-Петербурге 1876", СПб, 1879-1880, т. I, с. 240.
9. ЦГИА, ф. 733, оп. 43, ед. хр. 46, л. 4-4 об.; Владимиров В. Историческая записка о I Казанской гимназии. Казань, 1867, с. 63.
10. ЦГИА, ф. 733, оп. 157, ед. хр. 167, л. 2-8; см. его работы: Беглый взгляд на историю гайканской литературы до конца XVIII столетия. Казань, 1844; Обзорение истории гайканской письменности в новейшие времена, Казань, 1846.
11. Рукопись диссертации под названием "Рудаки, Дакики и Фердауси. Рассуждение на степень доктора восточной словесности магистра Степана Назарянца" хранится в ЦГИА (ф. 733, оп. 45, ед. хр. 94, тетрадь 76 лл.). Сравни Назарян С.И. Абул-Касем Фердауси Тусский, творец книги царей, известной под названием Шах-Намэ, кн. I, Казань, 1849, кн. 2, М., 1851.
12. ЦГИА, ф. 733, оп. 45, ед. хр. 94, л. 1-7, 86-86 об.; там же, оп. 157, ед. хр. 167, л. 2-8; Назарян А.П. Указ. соч., с. 59.
13. ЦГИА, ф. 733, оп. I, ед. хр. 74, л. 5-33.
14. ЦГИА, ф. 733, оп. 157, ед. хр. 167, л. 2-8; там же, ед. хр. 193, л. 2-8.
15. ЦГИА, ф. 733, оп. 157, ед. хр. 167, л. 2-8; там же, ед. хр. 193, л. 2-8.

16. ЦГИА, ф. 733, оп. 157, ед. хр. 167, л. 9-9 об.
17. ЦГИА, ф. 733, оп. 157, ед. хр. 193, л. 12.
18. ЦГИА, ф. 880, оп. 5, ед. хр. 284, л. 146.
19. Вазиянц А.П. Указ. соч., с. 70, 75, 94, 98 и др.
20. См., например, работу Назаряна С.И. "Розовый кустарник шейха Муслехеддин Саади Ширазского, славный под названием Гулистана" (пер. с перс., М., 1857).
21. ЦГИА, ф. 733, оп. 50, ед. хр. 239, л. 1, 3, 5, 6.
22. Веселовский Н.И. Керопе Петрович Патканов (1833-1889) ЗВРАО, т. 5, вып. 1, СПб., 1890, с. 251; A. Hasselblatt, G. Otto. Указ. соч., с. 418, № 5695; Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. С.-Петербургского университета, т. 2, СПб., 1898, с. 90; Центральный гос. исторический архив ЭССР - далее ЦГИА ЭССР - ф. 402, оп. 4, ед. хр. 18442, л. 3. Из новых работ см. Э.А. Акопян. Керопе Патканян (жизнь и творчество). Ереван, 1975.
23. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед. хр. 18442, л. 6-6 об.
24. Веселовский Н.И. Указ. соч., с. 252; ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед. хр. 18442, л. 4.
25. См., например, статью Патканов К.П. О сатире и сатирах Кантемира. - "Ставропольские губернские ведомости", 1853 № 2.
26. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед. хр. 18442, л. 6-6 об.
27. Список профессоров и приват-доцентов Факультета восточных языков ...Петроградского университета с 1819 г., Пгр., (1916), с. 2-3.
28. Ленинградский гос. исторический архив - далее ЛГИА - ф. 14, оп. 1, ед. хр. 6110, л. 1-2; Биографический словарь профессоров и преподавателей С.-Петербургского университета..., т. 2, с. 91. В литературе есть неверное высказывание о том, что "в 1857 г. Патканян был принят без экзаменов в число студентов (!) Петербургского университета, на первый курс арабо-персидско-турско-татарского разряда Восточного факультета" - см. Арешян С.Г. Указ. соч., с. 264. Эта неточность объясняется, по-видимому, тем, что в это же время (1861) в числе студентов Петербургского университета находился некий Рафаил Патканян - см. ЦГИА, ф. 733, оп. 27, ед. хр. 263, л. 1-15. К.П. Патканов в 1855-1857 гг. по решению попечителя посещал лекции армяно-грузинско-татарского разряда, но студентом университета он не был.

29. ЦГИА, ф. 733, оп. 82, ед. хр. 334, л. 3-3 об.
30. ЦГИА, ф. 14, оп. I, ед. хр. 6935, л. I-I об.; Веселовский Н.И. Керопе Петрович Патканов ..., с. 15.
31. Например, переведенная К.П. Паткановым "Армянская география УП века, приписываемая Моисею Хоренскому" (СПб., 1877) рекомендовалась студентам его преемником по кафедре Николаем Яковлевичем Марром (1864-1934) - см. ЛО ААН, ф. 800, оп. 4, ед.хр. I7, л. I-2.
32. ЦГИА, ф. 733, оп. 150, ед. хр. 316, л. 67-67 об.
33. См. работу Патканова К.П. "О клинообразных надписях Ванской системы, открытых в пределах России" (СПб., 1883); *De quelques inscriptions de Van recemment decouvertes.* - "Le Museon", t. 1, 1882, p. 541-547.
34. Орбели Р.Р. Кавказоведение. - В сб.: Азиатский музей - Ленинградское отделение Института востоковедения АН СССР, М., 1972, с. 479.
35. Хронологический список трудов К.П. Патканова см.: ЗВОРАО, т. 5, вып. I, СПб., 1890, с. 259-263.
36. Григорьев В.В. Имп. С.-Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет его существования. СПб., 1870, с. 268.

HOONE EESTI RAHVUSLIKU EHTUSKUNSTI
ALGPÄEVILT

M. Eimre

Sajandivahetusel jõudis Eestisse Soome rahvusromantiline arhitektuurisuunitlus, mis avaldas mõju ka meie arhitektide nooremale põlvkonnale. Arutlusmaterjali ja uusi ideid oli tulevastel kunstnikel tol ajal rohkesti. Kunsti- ja kirjanduselus (A. Laikmaa üleskutse /1/, G. Suitsu artikkel /2/, hiljem "Noor-Eesti" tekkimine) rõhutati vajadust oma rahvakunstile toetuva, rahvusliku ilmega kunsti järele. See oli esmane teadlik lahtiütlemine baltisaksa ja vene kunsti järeleajamisest. Enam ei tahetud leppida valitseval positsoonil asuva kunsti matkimisega, vaid sooviti end juba märksa iseteadlikumalt maksta panna. Hakkas välja kujunema rahvusliku koolkonna mõiste.

Arhitektuuris valitses põhiliselt baltisaksa arhitektikond, kes sai mõjutusi meile Riia kaudu Kesk-Euroopast levinud villakunsti art nouveau laadist. See on konstruktiivsem ja austria setsessionismile lähedasem, esteetilisem art nouveau. Nagu mujalgi Euroopas, levisid ka Eestis villa tüüpi mugava ja vaba plaanilahenduse ning vastavalt sellele asümmeetriliste masside jaotusega üheperekonnaelamud, mille juugendlikud fassaadid olid liigendatud rusteeritud pindade ja vaba graafilise ornamendi vaheldustega.

Teine art nouveau laad, soome rahvusromantiline arhitektuur, jättis eesti arhitektuuri lihtsa suursuguse vormi, loodusliku materjali ja ehitise seostatuse ümbritseva loodusega.

Eesti oma arhitektuur puudus veel täiesti ja hoone Garini (Viljandi) 1 oli esmaseks ning terveks aastakümneks ainsaks jäänud püüdeks panna alus eesti rahvuslikule ehituskunstile. Ja kes siis veel oleks pidanud seda omalaadset katset toetama, kui mitte Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS) kui omaaegsete kirjandus- ja ühiskonnategelaste ning eestlastest üliõpilaste organisatsioon?

EÜS moodustati 1870. a. (ametlikult 1881. a.) ja seltsi ridadesse on kuulunud või seltsiga seotud olnud paljud eesti ärkamisaja tegelased, nagu J. Kunder (rahvusliku liikumise aja näitekirjanik, kriitik ja kooliraamatute autor), J. Berg-

mann (luuletaja), M. J. Eisen (folklorist), K. A. Hermann (ajakirjanik, keeleteadlane, luuletaja ja helilooja), V. Reiman (ajaloolane ja kirjandusloolane), J. Tõnisson (ühiskonnategelane, ajakirjanik), O. Wirkhaus (helilooja), K. Menning (teatritegelane) jpt.

1870. a. pandi alus tulevase seltsi koosolekuõhtutele, kus arutati eesti kultuuriprobleeme, eesti rahva võimalikku osa kultuuri- ja hariduselus ning koostati ettekandeid. Tulevase EÜS-i tuumik võttis agaralt osa Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandrikooli peakomitee tegevusest.

1873. a. otsustas ring võtta nimetuseks "Vironia" ja lasta end registreerida üliõpilaskorporatsioonina. Uue korporatsiooni rajamine leidis tugevat vastupanu nii saksa korporatsioonide kui ülikooli juhtkonna hulgas ja nii venis asutamine 1881. aastani /3/. Eesti Üliõpilaste Selts (Verein Studierenden Esten) kinnitati 1883. a.

Esialgul seltsil oma korterit ei olnud, vahetati üüritu- be mitmel pool Tartu linnas. EÜS on paiknenud Kroonuuaia 16, Kõüni 6, Rüütli 16, Kivi 39, Herne 1, Aleksandri 22, Peterburi 70. Lõpuks seati end sisse Jaama 28, kuhu muretseti ka uus mööbel, kuid hoone ostis 1899. a. jalgrattasõitjate selts "Taara" ja EÜS pidi välja kolima. Vähemat aega peatuti majas Riia 16 teisel korrusel. Hoone anti sõjaväele ja seltsil tuli 6 tunni jooksul ruumidest lahkuja /4/. Nüüd püüti linna mõnda maja osta, kuid ei leitud ühtegi sobivat ning sellest plaanist tuli loobuda. Lõpuks osteti plats Maarjamõisa ja Kastani tänavate nurgal Viljandi tänava algul, kus asus lage väli. Raha krundi omandamiseks ja ehituskulude katteks laekus vilistlaste annetuste ning laenu teel. Esi- algne maatüki ostu-müügileping Tähtvere mõisa omaniku E. v. Wulffiga kirjutati alla 16. 10. 1900 /5/, kuid hiljem nõustus E. v. Wulff müüma maatüki Kastani tänavast raudteeni ainult tervikuna, kusjuures ostjad võisid krundi hiljem omavahel osadeks jagada. Maatükk jaotatigi kolmeks osaks: lõunapoolseim krunt H. Koppeli nimele EÜS-i jaoks, keskmine Eesti Põllumeeste Seltsile näituseplatsi tarbeks, kolmas Jüri ja Jaan Tõnissonile eraomanduseks /6/. Omandati hoonetest vaba 875 ruutsülla 35 ruutjala suurune maatükk /7/.

EÜS-i hoone ehituseks valiti komisjon, koosseisus H. Koppel, K. A. Hermann, J. Tõnisson, A. Paldrock, A. Schultzenberg, A. Thomson, O. Wirkhaus, K. Menning, J. Luiga, K. Parts, A. Rammul.

1900. a. oktoobris valmistas ehituskomisjoni hoone skitsid. Maja pidi tulema 12 sülda pikk, 7 1/2 sülda lai, saali osas ühekorruseline, teiste ruumide osas kahekorruseline. Esialgne eelarve anti teha ehitusmeister J. Lokkile. Novembris tuli komisjon uuesti kokku. Eelarve leiti olevat liiga suur ning otsustati paluda see koostada ka teistel ehitusmeistritel. Esialgne skits kavatseti saata G. Hellatile, seltsiga seotud eestlasest arhitektile Tveri (Kalinin), et viimane saaks koostada ehitise lõpliku projekti /8/. Detsembris 1900 teatas K. Menning komisjonile, et ta on G. Hellatilt 2 plaani saanud. Esimesel oli hoone 18 sülda pikk, 12 sülda lai, sissekäik nurga pealt. Plaan ei kõlvanud ehitise suuruse tõttu. Teisel oli hoone 13 sülda pikk, 8 sülda lai, paraaduks keskpäigas, saal teiste ruumide keskel. Ka seda projekti ei kiidetud heaks. G. Hellatile otsustati saata Menningu skits seltsi soovidega. Esimesel korrusel sooviti näha raamatukogu, lugemistuba, muuseumi, kööki, söögituba, kahte saali, teisel korrusel kahte elutuba treppidega hoovilt.

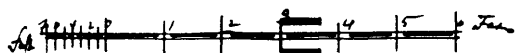
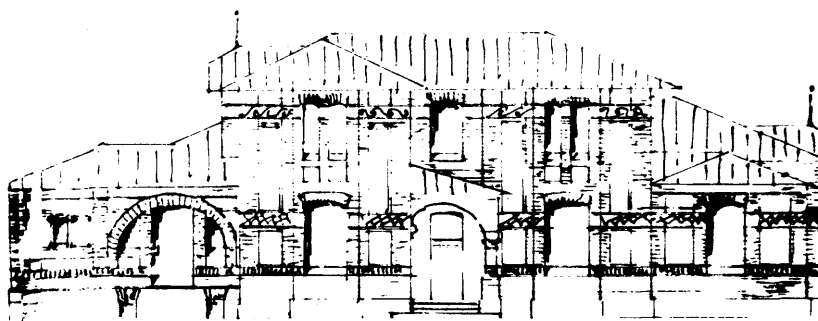

Foto 1. EUS-i maja projekt. Viljandi tänava poolse fassaadi joonis. G. Hellat, 1901. a.

Samal koosolekul teatati, et ka vilistlased W. Rosenthal ja R. Seen on saanud omapoolsed plaanid ning eelarved. Ehitajateks pakuti meistrid J. Teas, J. Beermann, O. Schröder, ja C. Bescht /9/.

Jaanuaris 1901 esines vahepeal Tartu saabunud G. Heilat ehituskomisjoni ees, kandes ette uue projekti. Seekord kiideti 12 1/2 sülla pikkuse, 7 sülla laiuse maja plaan heaks /10/. Projekt kinnitati linnavalitsuses /11/. H. Koppelil lubati ehitada Viljandi tänavale osaliselt ühe-, osaliselt kahekorruseline kivist elumaja, kusjuures teine korrus paiknes hoone keskosa kohal. Majas oli 1 kivitrepp, kavandati kivitatus /12/.

Ehituskomisjon otsustas töö teoks tegemise anda meistri J. Teasele. Hoone pidi saama katuse alla 1. 09. 1901, lõplikult valmima 1. 07. 1902 /13/. 1901. a. kevadel algas ehitustöö. Avamispidustused toimusid 29. 08. 1902. a. /14/. Telliti spetsiaalne rahvusliku joonega mööbel. Maja ümbrus kavatseti korrastada B. Alliku valmistatud plaani alusel. Otsustati kohe puud ja põõsad istutada, rohuseemned külvida, teed rajada /15/.

Ehitis on liigendatud erinevateks osadeks, kusjuures iga osa muutub eraldi massiks oma katuse ja ehitustasandiga. Hoone kahekorruseline keskmik astub kahe eenduva osaga maja massist esile. Ühekorruselised, madalad ja eraldi katustatud külgehitised lisavad hoonele horisontaalse liigenduse. Keskosas paikneb massiivne etik. Rahutult jaotatud fassaadi ilmetavad ajastule omased kaaraknad, oskuslikult paigutatud valgete dekoratiivsete krohvipindade ja punase tellise vaheldumine. Ehitise rahvuslikkust püütakse rõhutada eesti vöökirjamustriga fassaadil. Üuefassaad on rahulikum, horisontaalsem, ainsa korruse kõrgeid kitsaid aknaid ilmetavad valged geomeetrilised krohvipinnad. Rahutuma aktsendi annab fassaadile ovaalse sissepääsuavaga etik. Ehitise kogumass liitub sujuvalt ühtseks tervikuks, moodustades omapärase art nouveau'st võetud põhiplaani ja huvitava fassaadilahendusega rahvusliku hõnguga hoone.

Põhikorruse peasissekäigu kaudu pääses ehitise kahekorruselise osa all asuvasse vestibüüli, kust viis trepp teisele korrusele. Vestibüülist vasakule jäid kahekorruselisse ossa üks tuba, ühekorruselisse ossa majanduskoridor ning söögituba, vestibüülist paremale kaks seltsi vajadusteks kasutatavat ruumi, otse edasi ühe poole jäi suur saal, mis oli

kaarava kaudu ühendatud külalistoaaga. Seltsi teatrietenduste puhul sai viimast lavana kasutada. Külalistoaast pääses otse hoovi. Saalist paremale, hoone Uus-Kastani tänava poolsesse külge jäi raamatukogu, mida ümbritses puust galerii. Ehitise teisel korrusel paiknes veel kolm tuba.

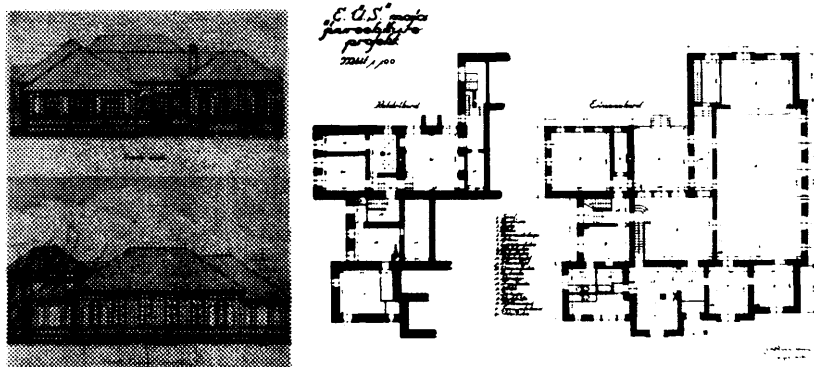

Foto 2. EÜS-i maja juurdeehituse projekt.
A. Kirsipu, 1928. a.

Hoone valmimisel oli kaasaegsetel raske mõista, kas maja on hirmutis, euroopa uuema arhitektuuri produkt või eesti oma stiili rajav teos /16/. Publik polnud veel küllalt valmis uue oma ehituskunsti vastuvõtmiseks, järgijaid polnud ja polnud eesti arhitekti. G. Hellat jäi ainsaks katsetajaks, kuni alles järgmisel kümnendil püüdsid K. Burman ja A. Perna luua rahvuslikku arhitektuuri, lähtudes talurahvaehitistest.

1911. a. kinkis senine krundi nominaalne valdaja H. Koppel maatüki koos majaga EÜS-i vilistlastele /17/. Juba sel ajal oli maja seltsile kitsaks jäänud ning hoone teist korrust kavatseti laiendada. Projekt telliti aadelkonna arhitektilt R. v. Pohlmannilt. Plaani kohaselt pidi teine korrus hõlmama kogu maja, välja arvatud saalipealne osa, juurde kavandati uus trepikoda hoone Kastani tänava poolsesse külge. Projekti ellu ei viidud. 1913. a. moodustati ehituskomisjon ja telliti uus projekt V. Pihlakult, kes planeeris kahe toa ning trepikoja juurdeehitamise vastu Kastani tänavat ja teise korruse täisehitamise. Algas I maailmasõda, maja võeti mõneks ajaks sõjaväe tarbeks: siin asus hospital.

Pärast sõda asuti uuesti välja töötama maja laiendamist

se plaane. Kaalumisel oli ka uue krundi ostmine, kuid sobivat ei leitud. Esialgu pöörduti G. Hellati poole, kes oli loonud ka hoone algse projekti. 1926. a. valmis G. Hellatil esimene lahendusvariant. Projekteeriti ulatuslikum juurdeehitis hoone aiapoolsesse külge, kusjuures saal muutus ruudukujuliseks, söögituba pikaks kitsaks ruumiks, mis lõppes verandaga. Õuepoolne fassaad muutus ilmetuks akende reaks /18/.

1929. a. esitas G. Hellat veel ühe omapoolse variandi /19/, mis oli tagasihoidlikum ja nägi ette väiksema juurdeehituse aia poole. G. Hellat planeeris uue raamatukogu, lugemistoa, kaetud ja lahtise kiviparketiga sillutatud terrassi. Saali suurus oleks jäänud muutmata.

1928. a. esitas omapoolse hoone muutmise projekti K. Burman (sen.). Burmani kavandi järgi oleks hoone täiesti kaotanud esialgse ilme. Planeeriti rõdud, tornid, kaaravad, eklektilised pilastrimotiivid.

1920. aastate lõpus hakkas Eestis levima nn. esinduslik stiil - uusklassitsism, kus põhiliselt säilis funktsionalismile iseloomulik plaanilahenduse otstarbekus, fassaadikujunduses aga elustus uuesti esinduslikkuse huvides paraaditsev butafooria. K. Burmani lahendus lähtub just nendest tendentsidest. Projekti ellu ei viidud ja hoone omapära lõplikult kaduma ei läinud.

Arhitekt E. Kuusiku kavand /20/ nägi ette eraldi saalihoone ehitamist krundi lääneküljele, kusjuures teda oleks vana osaga ühendanud koridor. Saalist ja lavast koosnev eraldi ehitis oleks jäänud mõttetu ja igav.

1928. a. märtsis esitas J. Ostrat seltsile juurdeehitise projekti. Ostrat planeeris juurdeehituse hoone aiapoolsesse külge. Suur saal pidi ehitatama vastu Kastani tänavat, majakeskele pidi jääma nn. valguse õu - kõigist neljast küljest, akendega piiratud ehitis. Kastani tänava poolne fassaad pikenes juurdeehituse võrra, järgis hoone üldist puna-valgete pindade vaheldust ning akende kuju. Aiapoolne fassaad ilmestati rõduga /21/.

Samal aastal valmis seltsi vilistlase A. Kirsipu projekt /22/. A. Kirsipu nägi ette juurdeehitise hoone aiapoolses osas. Vastu Kastani tänavat jäi suur saal koos poodiumiga, lääneküljele rajati raamatukogu koos selle kõrval paikneva arhiiviga. Saalikoridori ning arhiivi vahele jäi lahtine kiviparketiga sillutatud terrass ning trepikoda. Ümberehitamisele tuli hoone sisetrepp. Teisele korrusele pääses

nüüd endise saali kohal asuvast kojast, kust viis üles paneelide ning sambamotiividega ilustatud trepp. Muutmata jäid ruumid hoone lõunaküljel, sellest tingitult säilis ka huvitava liigendusega peafassaad. Ulatuslikumalt ehitati välja keldrikorrus. Kastani tänava poolne fassaad pikenes juurdeehitise võrra, kus järgiti hoone varasemat stiililist ülesehitust, puna-valgete pindade vaheldust. Aiapoolne fassaad kaotas oma esialgse ilme. Kahe tiiva vahele jäi avatud terrass, mille rinnatis kaunistati peafassaadilt laenatud rahvusliku ornamendiga. Terrassi tagaküljele jäi kaaraken, mis jäljendas Viljandi tänava poolset väiksemat kaarakent.

A. Kirsipu projekt võeti vastu ja kinnitati vilistlas-kogu koosolekul. Ehitustööde teostamise võttis enda peale seltsi vilistlane J. Ostrat, kellega sõlmiti 1929. a. vastavasisuline leping. Ehitis pidi valmima 1.05.1930. a. /23/. Mõned allikad /24/ nimetavad J. Ostratit ka projekti autoriks, kuid projektide võrdlemisel on juurdeehitise projek-teerijaks vaieldamatult A. Kirsipu.

Ümberehitust alustati 1929. a. esimesel semestril. Esialgu tegid seltsi omad liikmed mulla- ja kaevamistöid. EÜS-i 60. aastapäeva kavatseti pühitseda juba ümberehitatud majas. Detailides siiski ehitus venis, kuid 1930. a. aprillis võis selts pidustused uues majas maha pidada.

Praegu kuulub hoone TRÜ-le, sõjajärgselt kasutati saali võimlana. Siis asus siin arvutuskeskus, raamatukogu osas aga kunstiajaloo kabinet. 1974. a. anti hoone pärast remonti kehakultuuriteaduskonnale.

Hoonel on suur väärtus kui esimesel katsel luua eesti rahvuslikku arhitektuuri, kui esimese eestlasest arhitekti omanäolisel teosel ning ta väärriks suuremat tähelepanu ja hoolt kui seni.

Maja kuulub vabariikliku tähtsusega arhitektuurimälestiste nimekirja (nr. 191).

V i i d a t u d   a l l i k a d   j a k i r j a n d u s

1. Laipman, H. Üleskutse. - Teataja, 15. 11. 1903, nr. 256.
2. Vahur, K. (G. Suits), "Kujutavast kunstist" Eestis ja Ka-
levipoja piltidest. - Linda, 11. 12. 1903, nr. 52, lk.
918 - 919.

3. Kõpp, J. Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu. Tartu, 1925, lk. 50.
4. Kõpp, J. Op. cit., lk. 134, 231.
5. RAKA, f. 1780, nim. 1, sü. 47, l. 1p.
6. Samas, l. 12.
7. RAKA, f. 2381, nim. 2, sü. 3848, l. 2.
8. RAKA, f. 1780, nim. 1, sü. 47, l. 3 - 3p.
9. Samas, l. 4 - 7.
10. Samas, l. 10.
11. RAKA, f. 2623, nim. 1, sü. 348, l. 127.
12. RAKA, f. 2623, nim. 1, sü. 141, l. 35.
13. RAKA, f. 1780, nim. 1, sü. 48, l. 1.
14. Kõpp, J. Op. cit., lk. 231.
15. RAKA, f. 1780, nim. 1, sü. 47, l. 15p.
16. Kõpp, J. Op. cit., lk. 233.
17. RAKA, f. 2381, nim. 2, sü. 3848, l. 38.
18. RAKA, f. 1780, nim. 1, sü. 51, l. 18, 27.
19. Samas, l. 29, 33, 34.
20. RAKA, f. 1780, nim. 1, sü. 56, l. 1.
21. RAKA, f. 1780, nim. 1, sü. 54, l. 1.
22. RAKA, f. 1780, nim. 1, sü. 57, l. 1.
23. RAKA, f. 1780, nim. 1, sü. 54, l. 8.
24. Oma tuba - oma luba - Üliõpilasleht, 1930, nr. 5.

RAADI MÕIS TARTU ÜLIKOOLI JA EESTI RAHVA MUUSEUMI TEKNISTUSES

O. Suuder

Raadi mõis on olnud sajandite vältel seotud Tartu linnaga. Baltisaksa ajaloolase L. v. Stryki andmetel on mõis juba piiskopi ajal kuulunud Tartu linna raele. Sellest ka saksakeelne nimetus Rathshof. Pärast mitut omanikuvahetust läks Raadi mõis 1751. a. Liphartite perekonna valdusesse /1/, kelle kätte jäi kuni riigistamiseni Eesti Vabariigi alguspäevil.

18. sajandi kodu-uuriija A. W. Hupel mainib, et Peterburi maantee ääres asusid puust, kuid kenasti ehitatud Raadi mõisa hooned /2/.

1840. a. Peterburi arhitekti Botta projekti järgi ehitatud ning hiljem korduvalt ümberehitatud härrastemaja /3/ jättis küll eklektilise üldmulje, kuid selle ehituskunstiline väärtus oli vaieldamatu. Anfilaadselt paigutatud ruumid ning ühekorruselise hooneosa luksuslik interjööör sobisid hästi kunstigaleriiks. Kahekorruseline tiib oli lihtsa siseviimistlusega, mõeldud külalistubadeks. Esinduslikum oli tiigipoolne fassaad, mis suurepäraselt harmoneerus pargiga. Algne pargikujundus pärines 19. sajandi 40. aastatest ning selle autoriks peetakse Potsdami pargidirektorit Linnéd /4/. Mõisahooned ja pargi saamisloos on veel palju ebaselget ning see väärrib omaette käsitlust.

Liphartite poolt Raadi härrastemajja koondatud kunsti- kogu oli tuntud ka väljaspool Baltikumi. Tartu ülikoolil olid Raadi mõisa ja Liphartitega tihedad sidemed /5/.

Mõisa peahoonest põhjas ja idas asusid majandushooned (tallid, tõllakuur, karjalaudad, võimas viinavabrik jms.), moonakamajad, õuna- ja juurviljaaed kasvuhoonetega.

Aastatel 1921 - 1944 oli Raadi mõis Tartu ülikooli Eesti Rahva Muuseumi (ERM) valduses. Milliseid muutusi tegi mõisaansambel läbi tol perioodil?

1919. a. Tartu ülikooli juures moodustatud põllumajandusteaduskond /6/ vajab praktilisteks töödeks ja katsete läbiviimiseks baasi. 1920. a. jaanuaris esitas põllumajandusteaduskond oma arvamuse Raadi mõisa kasutamise kohta, milles öeldakse, et sinna peaks tulema zootehnika katsejaam ja ülikooli näitlik katseaed ühes pargiga, ning kui olud seda lubavad, ka masinate katsejaam /7/. Edaspidise asjaajamise käigus rõhutatakse mõisa tasuta ja terve kompleksina ülikoolile üleandmise vajadust /8/. Valitsuselt saadi selleks nõusolek ning 20. - 24. maini 1921 toimus Raadi mõisa üleandmine põllumajandusministeeriumilt Tartu ülikooli valitsusele /9/. Fikseeriti piirid, loetleti ja kirjeldati hooned. Kirjutati üles hobused, veised, eluta inventar, ettevõtete inventar (piimatralitus, tislari- ja puusepatöököda, viinavabrik, veski, sepiööda, masinisti töötuba, saeveski), maja inventar, saadused ja tagavarad. Maa ja hooned pidi ülikool saama tasuta, elus ja eluta inventar hinnati 3 111 670 märke. Mõisa inventar hinnati juba ülevõtmisel omanikelt riigile väga kõrgelt ning üleandmisel ülikoolile lisati sellele hinnale veel 200% /10/. 1922. a. märtsikuus vastu võetud valitsuse otsuse järgi pidid riigiasutused varandusi ilma

ostu-müügita omavahel edasi andma /11/. Pole teada, kas ülikool oma juba makstud 500 000 marka tagasi sai, kuid 28. märtsil 1923. a. fikseeriti valitsuse otsus, mille järgi Raadi mõis 518,4 hektari suuruses anti Tartu ülikoolile "jäädavalt tarvitada, et seda kasutataks põllumajanduslike katsejaamade tarbeks" /12/. Samas kohustati aga ülikooli andma mõisa häärrastemajas Eesti Rahva Muuseumile vajalikud ruumid.

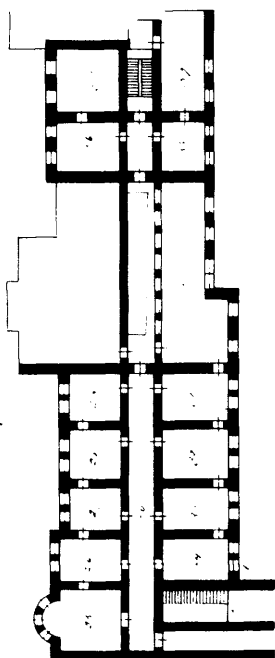

Foto 1. Raadi mõisa häärrastemaja 1908. a.

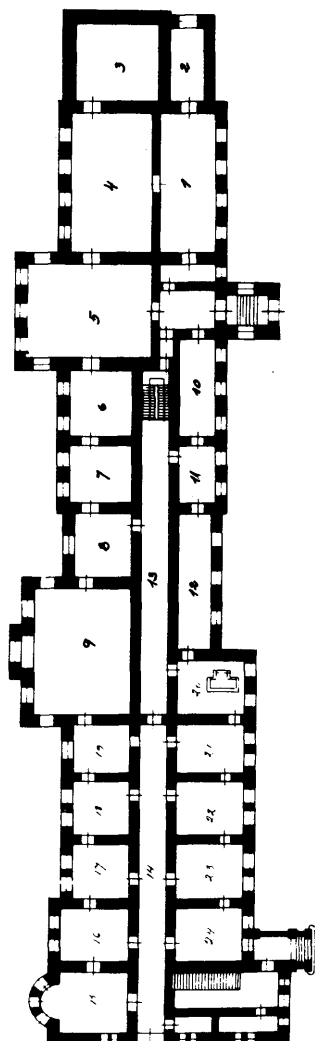
ERM-i juhatus oli juba 1919. a. pöördunud Tartu ülikooli poole palvega loovutada muuseumi kogude hoidmiseks üliõpilaste ühiselumaja, kuna Gildi tänavas asuv hoone ei rahuldanud muuseumi nõudmisi /13/. Ekspositsioonivõimaluste puudumine, ruumide tuleohtlikkus jne. sundisid ERM-i juhatust aktiivselt otsima kogudele uut asukohta. Näiteks pöörduti 1921. a. veebruaris valitsuse poole palvega loovutada muuseumile postijaama hoone ning krunt Võru ja Riia maantee nurgal, kuid ühtlasi juhiti tähelepanu spetsiaalse maja ehitamise vajadusele /14/. Kuna see palve rahuldamist ei leid-

BESTI RAHVA MUUSEUM RAADIMÕISAS

1 NORD

1 NORD

Foto 2. Raadi härrastemaja - Besti Rahva Muuseumi skemaatiline põhiplaan.
Ruumid: 1 - valge saal (sõõrituba), 2 - terraskamber, 3 - vanade maalide saal,
4 - punane saal, 5 - kollane saal, 6 - sinine saal, 7 - rokokooaal, 8 - riide-
ruum, 9 - kuppelsaal, 10 - kabinet, 11 - riideruum, 12 - magamistuba, 13 - ko-
ridor, 20 - vannituba (muuseumi ajal direktori kabinet).

nud, siis pöördus ERM 1921. a. märtsis uuesti ülikooli ja riigi valitsuse poole, lootes samaks otstarbeks saada Raadi mõisa härrastemaja /15/. Ülikooli põllumajandusteaduskond kui potentsiaalne mõisa valdaja arutas seda ettepanekut oma koosolekul ning leidis, et mõisahooned kuulub täielikult katsejaamade otstarbeks ning pole võimalik ERM-ile mingeid ruume lubada /16/. Äraütlemist motiveeriti sellega, et härrastemaja on ainuke korralikum ehitus, kuhu katsejaamade laboratooriumid, kontori- ja eluruumid võivad ära mahtuda. Põllumajandusteaduskond pidas silmas ka põllumajandusmuuseumi loomist Raadi härrastemajas. Nagu teame, jõuti selle moodustamiseni alles aastakümneid hiljem.

Kolmandaks pretendeerijaks Raadi härrastemajale oli Tartu ülikooli kunstimuuseum. Juba 1919. a. augustikuus tegi Lõuna-Eesti Kunstikaitse Toimikond, kuhu kuulusid K. Mägi, J. Genss, R. Paris ja A. Tassa, ettepaneku, et Raadi mõisahooned koos pargiga jääks kunstimuuseumi asupaigaks /17/. 1920. a. arvati, et mõisahooned on sobiv just kunstigalerii jaoks ning "sinna paigutatav muuseum ei tohi aga mingil tingimusel Eesti Rahva Muuseum olla, mis vastavat hoonet nõuab, vaid ainult ajaloolise kunsti muuseum, mis stiilselt ruumidega kokku käib!" /18/. Niisugune soov oli muidugi põhjendatud, kuna Liphartite kunstikogu üks osa kingiti 1920. a. ülikoolile /19/ ning selle eksponeerimine Raadi mõisahoones oleks olnud igati loogiline. Kuna aga ülikool oli materiaalse kitskuse tõttu sunnitud Lipharti annetusest ERM-i kasuks loobuma, siis muutus ülikooli kunstimuuseumile teisejärguliseks soov Raadi härrastemaja omandada.

ERM ei loobunud mõisahooned kasutamise mõttest. Muuseumi juhatuse tegevust ruumide hankimisel kroonis edu - 1921. a. 31. mail andis Põllutöoministeerium ülikoolile teada, et Raadi loss jääb ajutiselt ülikooli kasutada tingimusel, et ühekorruseline osa hoonest antakse ERM-i käsutusse ning ülejäänud läheb muuseumile siis, kui põllumajandusteaduskond endale katsejaamade jaoks uued ruumid on leidnud /20/. Asjaajamise käiku valgustas ka ajakirjandus. Olukorrast üksikasjalise ülevaate andis "Postimees", kus jäi kõlama mõte, et Raadi mõisamaja peab igal juhul tervikuna muuseumile saama, kuid lõppsihiks jääb ikkagi uue hoone ehitamine /21/. Sama aasta oktoobris toimus ülikooli ja ERM-i esindajate ühine nõupidamine, mille käigus jõuti järeldusele, et Raadi härrastemaja jääb muuseumile alaliseks asupaigaks ning kogu

hoone antakse muuseumi kasutusse 1923. a. jooksul /22/. Samas tõsteti üles ERM-i riigistamise küsimus, kuna ilma riikliku abita peeti võimatuks mõisahooned korrashoidu. Ülikool oli huvitatud remondikulude tasumisest muuseumi poolt. 1921. a. kevadel leiti, et sõjaväe käes kasutada olnud härrastemaja osa oli väga halvas seisukorras. Akendel puudusid klaasid, osa laest oli mädanenud ja sisse langenud, ustel puudusid lukud ning ruumid olid võimatult mustad. Ruumid katsejaamade tarbeks remonditi /23/. Jõuti kokkuleppele pargi hooldamises. Katsejaamad ja mõisamajapidamine pidi ERM-i valdusest tõkkega eraldatama /24/.

Muuseum kolis Raadile, algas ruumide kohandamine fondide tarbeks ning ekspositsiooni ettevalmistamine. 13. mail 1923. a. avati Raadi mõisa härrastemajas pidulikult Eesti Rahva Muuseum /25/. Muuseumi kunsti- ja kultuurilooline osakond oli eksponeeritud seitsmes ruumis, rahvakultuuriosakonnas käsutuses oli neli ruumi. Ajakirjanduses avaldati arvamust, et Raadi härrastemaja on muuseumile ajutine asupaik ning päevakorrast ei tohi kaduda ajakohase muuseumihoone ehitamise küsimus /26/. Kuna aga muuseumile uut hoonet ehitama ei hakatud, püüdis ERM enda käsutusse saada võimalikult rohkem Raadi mõisahoonest. Iga ruumi pärast peeti ülikooli valitsusega pikka kirjavahetust /27/. Asja komplitseeris põllumajandusteaduskonna katsejaamade seisukord. Peahoone kahekorruselise osa polnud võimalik vabastada 1923. a. ega ka 1924. aastal, sest endise talli-tõllakuuri ümberehitus katsejaamade ja korterite tarbeks ei kulgenud takistusteta /28/. ERM-i juhtkonna tegevus oli siiski edukas: 1925. a. juunikuus tehti viimaseid ponnistusi, kiirustades põllumajandusteaduskonda peahoonest väljakolimisel, et saaks alustada remonti /29/.

Tõeline vägikaikavedu Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna ja ERM-i vahel toimus valitsejama ja pärast, mis asus härrastemaja idapoolses otsas. Juba 1921. a. oktoobris oli selle andmine muuseumile ülikooli poolt põhimõtteliselt heaks kiidetud /30/. Muuseum vajas valitsejama ja töötajate korteriteks. Põllumajandusteaduskonna dekaani kt. A. Nõmmik kirjutas 1925. a. selles küsimuses oma eriarvamuse juurde: "Olles kindlas arvamuses, et sarnane üksteisele võõraste asutuste segamini kuhjumine asutustele, iseäranis aga katsejaamadele ainult nuhtluseks ja raskuseks saab olema, loodan, et Vabariigi Valitsus Eesti Põllumajanduslisele katsetööle asjata

raskusi ei hakka tegema ja täheldatud väikest elumaja katsejaamadelt mitte ära ei võta." /31/. Põllumajandusteaduskonna seisukohalt oli niisugune arvamus nii konkreetses kui ka perspektiivses mõttes igati põhjendatud. 1926. a. aprillis otsustas ülikooli valitsus siiski ERM-i kasuks ning valitsejamaa sai muuseumile kui "Raadi mõisa lossi juurde kuuluv osa" /32/.

Ümberehitused härrastemajas olid minimaalsed, ehitati paar kerget vaheseina, suurendati mõnda ukseava /33/. 1927. a. lõpuks jõuti remondi- ja ekspositsioonitöödega valmis. Detsembrikuus avati muuseum uuesti /34/.

1926. a. jaanuaris jõudis lõpule talli-tõllakuuri ümberehitus katsejaamade peahooneks. Esimesel korrusel leidsid endale koha laboratooriumid, teisel korrusel asusid töötajate korterid /35/. Selle projekti oli haridusministeerium algul tagasi lükanud, kuna eluruumide osas esines puudujääke /36/. Nii selle kui ka teiste Raadi mõisa põllumajandusteaduskonna tarbeks ehitatud hoonete projekteerijaks oli ülikooli arhitekt P. Mielberg.

1920. aastatel ehitatud suurematest põllumajandushoonetest võib veel nimetada noorkarjalauta, mis valmis 1929. aastal /37/.

Ettekujutuse, milline nägi Raadi mõis välja 1930. aastatel, saame mõisa valitseja A. Ränkeli poolt 1934. a. koostatud "Raadi mõisa organiseerimise kavast" /38/. Kõige rohkem muret valmistasid eluruumid, alustades kõige viletsamatest töölistkorteritest ja lõpetades katsejaamade juhatajate omadega. Kõigepealt oli vaja ehitada kaks uut tööliste elumaja. Laudad ei vastanud kaasaja nõuetele. Neis puudusid poegimisruumid, pulliasemed jne. Samuti ei rahuldanud hobusetalli seisukord, see oli liiga kitsas ning seda polnud võimalik sisustada "eeskujulikult ning praktiliselt". Puudusid sigala ja kanala.

Asjaajamine seoses kanala ehitamisega algas 1934. a. aprillis /39/. Esialgset projekti peeti liialt suurejooneliseks. Pärast pikka kirjavahetust põllumajandusteaduskonna, ülikooli valitsuse, haridusministeeriumi, arhitekti ja ehitustettevõtja vahel jõuti 1936. a. augustis niikaugele, et sõlmiti leping väikeloomade katsejaama ehitamise asjus. Hoone valmis 1937. a. /40/. 1930. aastatel ehitati veel mitmeid majandushooneid.

Kodanlikul perioodil ja hiljem töötasid Raadi mõisas järgmised katsejaamad: agrikultuurkeemia (1921 - 1944), taimebioloogia (1921 - 1944), aianduse ja mesinduse (1924 - 1944), rakenduszooloogia (1921 - 1944), taimehaiguste (1922 - 1944), loomakasvatuse (1921 - 1944), väikeloomade- ja linnukasvatuse (1937 - 1944) /41/.

Katsejaamade perioodil säilitas Raadi mõis oma endise üldilme. Vanu hooneid kohandati kas suurema või vähema ümberehitamisega uueks otstarbeks. Uusehitused olid tagasihoidlikud ega pürginud mõisaansamblis domineerima.

Juba 1922. a. esitatud katsejaamade organiseerimise kavvas tehti ettepanek asutada Raadi mõisa parki dendroloogiaaed /42/. Selleks otstarbeks anti vana park (pargiosa, mis asub tiigist linna pool) ning tiigikäärne kaldariba /43/. Uus dendropark rajati vanast pargist linna poole. dendroloogiaaed, "kus katsetööd käimas, pidi publikumile ja koolilõpilastele vaatamiseks ja õppimiseks olema" /44/. Raadi park sai linnarahva hulgas armastatud puhkekohaks, suviti oli avatud jookide- ja maiustustekiosk, töötas pildistaja. Park muutus isegi sedavõrd populaarseks, et ülikooli üks pargivaht ei suutnud takistada puude ja põõsaste rikkumist ning linna poolt pandi ametisse ka teine vaht /45/. 1934. a. sõlmiti Tartu ülikooli ja linnavalitsuse vahel leping, mille kohaselt linn pidi korras hoidma avalikult kasutatavaid ülikooli parke Raadil ja Toomemäel /46/.

Peale Tartu ülikooli ja ERM-i leidis Raadi mõisa maal endale asupaiga sõjaväelennuväli. Juba 1921. a. protesteeris ülikool Maakorralduse Peavalitsuse sellekohase otsuse vastu /47/. 1931. a. renditi kaitseministeeriumile lennuväe otstarbeks veel 6,7 hektarit põllumaad /48/. 1927. a. eraldati jalaväe õppeplatsiks 39 hektarit karja- ja põllumaad /49/.

1944. a. veebruaris võtsid Saksa okupatsiooniväed osa Raadi härrastemajast enda käsutusse. Seoses sellega muutus ka ERM sõjaliseks objektiks ning esimesed kahjustused pommirünnakute läbi sai mõisahoone märtsikuus 1944. a. Kevadel ja suvel enamik muuseumi varasid evakueeriti. Hävitava purustuse osaliseks said härrastemaja ja enamik katsejaamade hooneid 1944. a. augustilahingute käigus.

Vaatamata kodanliku vabariigi kitsastele majanduslikele oludele ning Raadi mõisa killustamisele mitme asutuse va-

hel suudeti see rakendada teaduse ja kultuuri teenistusse. Raadi härrastemaja ja park olid tartlastele armastatud puhkekohtaks, nagu Kadriorg tallinlastele.

V i d a t u d   a l l i k a d   j a
k i r j a n d u s

1. Stryk, L. v. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Der ehstnische District. Dorpat, 1877, S. 38.
2. Hupel, A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. I. Riga, 1774, S. 260.
3. Pirang, H. Das Baltische Herrenhaus. III Theil. Riga, 1930, S. 11; teistel andmetel peetakse Raadi mõisahoonet ehk tajakst prantslast Tangué'd, Botat aga kuppelsaali sisekujundajakst: F. v. La Trobe. Raadi mõisa - Balti Illustreeritud Ajakiri. 2. aastakäik. Riia, 1918, nr. 3. (Väljalõige Riiklikus Etnograafiamuuseumis).
4. Grass, A. Schloß Rathof und die Galerie von Liphart. Heimatsstimmen. Ein baltisches Jahrbuch. Reval, 1906, S. 61.
5. Grass, A. Schloß Ratshof...; Трабаръ В. Четвертъ века в Тартуском (Дерптском-Юрьевском) университете. ТРÜ toimetus, vihik nr. 35. Tln., 1954, lk. 56.
6. Kuum, J. Tartu ülikooli põllumajandusteaduse arengu baasina. - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi VIII. Trt., 1979, lk. 41.
7. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 316, l. 10.
8. Samas, l. 16.
9. Samas, l. 112.
10. Samas, l. 111. (Näiteks viinavabriku inventari hinnati üle 350 000 marga, kuigi selle tõõkorda seadmine riigilt peaaegu niisama suure summa juurde nõudis.)
11. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 316, l. 434.
12. Samas, l. 301.
13. Samas, sü. 246, l. 2.
14. ENSV Riikliku Etnograafiamuuseumi (EM) arhiiv, sü. 100.
15. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 246, l. 4; EM arhiiv, sü. 100.
16. Samas, l. 5.
17. Nimetatud toimikond kujutas endast J. Koorti eestvedamisel Eesti Tõõrahva Kommuuni päevil 1919. a. jaanuaris loodud Kommuuna Kunsti- ja Kirjanduse Kogude Kaitseosa-

- konna uuendatud koosseisuga komisjoni. Vt. Nurk, T.
Eesti Tööraha Kommuuni algatus. - Sirp ja Vasar,
1967, nr. 43, 27. okt.
18. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 330, l. 4.
  19. Utter, Ö. R. v. Lipharti annetatud kunstiesemete üleandmine Tartu ülikoolile. - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi VII. Tartu, 1979, lk. 126 - 133.
  20. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 246, l. 7.
  21. Eesti Rahva Muuseumi üleüldine ja tegevliikmete kogukoosolek. - Postimees, 1921, nr. 125, 8. juuni.
  22. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 246, l. 17.
  23. Samas, sü. 316, l. 85.
  24. Samas, sü. 246, l. 17.
  25. Eesti Rahva Muuseumi kunsti- ja kultuurilooline osakond. - Odamees, 1923, nr. 7, lk. 221 - 222.
  26. Eesti Rahva Muuseumi kunsti- ja kultuurilooline osakond. - Odamees, 1923, nr. 7, lk. 221 - 222.
  27. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 246.
  28. "Päevaleht" (lehesõnum), 1924, nr. 10, 12. jaan., lk. 2.
  29. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 246, l. 57.
  30. Samas, l. 17.
  31. Samas, l. 45.
  32. Samas, l. 71.
  33. Samas, l. 57.
  34. "Päevaleht" (lühisõnum), nr. 346, 1927, 16. dets., lk. 7.
  35. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 406, l. 494.
  36. Samas, l. 14.
  37. Samas, sü. 67, l. 110.
  38. Samas, sü. 473, l. 19.
  39. Samas, sü. 148, l. 1.
  40. Samas, l. 224.
  41. Kuus, J. Tartu ülikool põllumajandusteaduse arengu baasina. - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi VIII. Tartu, 1979, lk. 41 - 44.
  42. RAKA, f. 2100, nim. 6, sü. 316, l. 198.
  43. Samas, sü. 363, l. 2.
  44. Samas, sü. 316, l. 198.
  45. Samas, sü. 363, l. 4 - 6.
  46. Samas, l. 105 - 106.
  47. Samas, sü. 316, l. 77.
  48. Samas, sü. 258, l. 77.
  49. Samas, sü. 24, l. 272.

Õ. Utter

Esimese eesti rahvusest skulptori August Weizenbergi (1837 - 1921) looming on leidnud küllaltki põhjaliku käsitlemise mitmete kunstiteadlaste poolt. Suure põhjalikkusega on koostatud ka kunstniku teoste kronoloogiline nimistu. Seda meeldivam on tõdeda, et A. Weizenbergi teoste nimistut võib täiendada kahe Tartu Riiklikule Ülikoolile kuuluva teosega.

Elusuurune rooma keisrinna Annia Faustina Noorema marmorbüst on täpne koopia Roomas Kapitooliumi muuseumis asuvas antiiksest teosest. Kunstnik on tõesse suhtunud täie tõsidusega ja kopeerinud teose hea antiigitunnetusega. Büst on peeneteralisest valgest itaalia marmorist. Weizenbergi portreeloomingu iseloomulikeks joonteks on vormiüldistus, ilutaotlus, väärikas tõsidus. Kõike seda leidis meister antiik-kunstis. Ilmselt viis antiigi harras imetus ja soov materjali paremini tunnetada meelisteoste kopeerimisele. Võimalik, et kunstnikul oli konkreetne tellija, kellele ta töö teostas. Mõeldunud sajandil valitses suur huvi antiigi vastu kogu kultuurmaailmas. Antiikskulptuuridest valmistati koopiad küllaltki arvukalt. Töötati originaali järgi valmistatud vormidega ja materjalina kasutati kipsi. Kuid leidis ka küllalt arvukalt tellijaid, kes soovisid omada esinduslikku, ainsas eksemplaris marmorkoopiat. Antud teose puhul vajab kunstniku ja tellija küsimus edasist täpsustamist.

Teos kuulub TRÜ Klassikalise Muinasteaduse Muuseumile.

Teine väga huvitav A. Weizenbergi teos on C. Grewingki portreebüst. Teostatud samuti valgest peeneteralisest itaalia marmorist. Selles teoses väljenduvad ilmekalt Weizenbergi portreeloomingu iseloomulikud jooned ja parimad traditsioonid.

Büst toetub profileeritud soklile ja on frontaalses asendis. Portree on edasi antud meeldiva vormiüldistusega. Väärikas peahoia ja tõsine ilme rõhutavad teadlase tõsi-dust, intelligenti ja sügavat sisemaailma. Oskuslikult on klassitsismile iseloomulike joonte toonitamine viidud kooskõlla eluliste ja ajastule iseloomulike detailidega. Kaas-aegne riietus ja soengumood on edasi antud delikaatselt, ter-vikusse sulatatult. Üldine ilutaotlus on rakendatud port-

reteeritava karakteri avamise teenistusse ja viidud kooskõlla plastilise väljendusrikkusega. Kogu portree on loodud hea natuuri tundmisega.

C. Grewingki portree sai teoks Roomas. A. Weizenbergi loomingus olid Rooma aastad kõige viljakamad ja kõige õnnelikumad. Selle perioodi tööde hulgas olid tähtsal kohal portreed. Kõne all olev C. Grewingki portreebüst on signeeritud ja dateeritud. Signatuur on vasaku õla küljel: A. Weizenberg - Roma 1889.

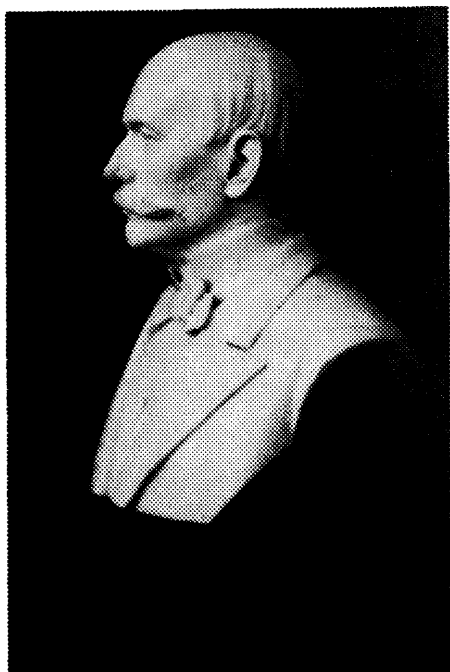

Foto 1. C. Grewingki portreebüst.
Tekst vasaku õla küljel:
A. Weizenberg Roma 1889.

Rooma perioodil viibis Weizenberg korduvalt Eestis lühiajalistel külaskäikudel. Aastail 1874 - 1882 oli tal eriti tihe side Tartuga. See nähtub kirjavahetusest Fr.R. Kreutzwaldiga, M. Weskega, J. Hurdaga, M. Lipuga ja H. Koppeliga.

Tartus, vanas ülikoolihoones raekoja kõrval toimus ka eesti esimene kunstinäitus 22. - 31. augustini 1887. a. A. Weizenberg esitas ülevaate oma loomingust. Kirjavahetuse kaudu ja lühiajalistel külaskäikudel oli kunstnik leindnud kontakti ka ülikooli edumeelsete professoritega. Teiste hulgas oli ta nähtavasti V. Krügeri kaudu tundma õppinud ka C. Grewingkit, sest viimane oli suur kunstiaustaja.

Tartu ülikoolis oli Constantin Grewingk mineraloogiaprofessor. Suuri teeneid oli tal ka arheoloogias: tegeles kivijaia küsimustega ja uuris esimesena Kunda asulakohta. Arheoloogina huvitas teda eesti rahva minevik. Grewingk suri Tartus 1887. a.

Kaudsete materjalide põhjal võib oletada, et nii õpetatud Eesti Selts kui ka Tartu ülikool olid pöördunud Weizenbergi poole seoses Grewingki portreega. Õpetlase surma tõttu muutus küsimus aktuaalseks ja nii sündiski teos visuaalse mälu ja varasemate materjalide põhjal pärast Grewingki surma. Kunstnik tegi selle Roomast ärasõidu eelviimasel aastal.

Senini ei ole õnnestunud täpsustada büsti omanikule ülevandmise aega. Tõenäoselt toimus see 1890. a. Büst on kuulunud kogu aja geoloogiamuuseumi varade hulka.

ANDMEID AJALOO ÕPPEJÕUDUDE ÕPPE- JA TEADUSTÖÖ KOHTA TARTU ÜLIKOOLIS 1919 - 1940

J. Konks

1. Üldist. Ajaloostuudium 1919. a. avatud Tartu ülikoolis nihkus võrreldes eelneva ajaga mitmeti uutele alustele. Üldajalugu jäi endiselt üheks põhiliseks stuudiumi aineks ja ka teadusliku uurimise alaks. Kuid selle kõrvale tuli uue distsipliinina Eesti ja Põhjamaade (hiljem Eesti ja naabermaade) ajalugu, mille kandvaks osaks kujunes Eesti ajalugu. Ajalooüliõpilane, kes tahtis lõpetada magistrikraadiga, pidi valima kõrgeima astme ulatuses kas üldajaloo või Eesti ja Põhjamaade ajaloo, kuid ta võis valida ka mõlemad. Tavalisel lõpetajal võisid need olla ka nn. keskastme ulatuses. Kuna filosoofiateaduskonnas pidi stuudium toimuma 4 aine pii-

res, siis kahele ajaloole tuli valida kaks lisaainet, lähtudes teaduskonna õppekavades ja õppekorralduses antud juhiste test. Valiti mõni keel, filosoofia, etnograafia, arheoloogia, kunstiajalugu, pedagoogika või midagi muud, nii kuidas kellelgi huvid või kaalutlused olid. Kuna filosoofiateaduskonnas kursuste süsteemi ei olnud, siis tuli ka ajalooüliõpilastel oma töö organiseerimise üle ise aru pidada.

Ajaloo-alases õppetöös oli muidugi oma tähtis koht loengutel. Välja arvatud mõningad erandid (Põhjamaade ajalugu), üldkursusi ei loetud. Loengud haarasid ajalooost lühema või pikema perioodi või ka nn. valitud küsimusi ühe või teise maa ajalooost. See võimaldas õppejõule süvendatud käsitluse ja ka oma uurimuse tulemuste esitamise. Kuidas üliõpilane loengutel käis ja mida ta kuulas, see oli tema enda asi. Kuid 1924. a. filosoofiateaduskonna õppekavad ja eksamikorraldus nägid siiski ette nii üld- kui ka Eesti ja Põhjamaade ajalooos teatud semestrite arvu loengute kuulamist. 1935. a. õppekavades ja eksamikorralduses seda nõuet enam polnud. Üldiselt aga võttis ajalooüliõpilane tema aineid puudutavatest loengutest üsna agaralt osa. Tähtis koht ajalooostuudiumis kuulus iseseisvale tööle proseminarides ja seminarides, mille osatähtsus võrreldes varasema ajaga kindlasti kasvas. Ajaloo proseminar oli tavaliselt referatiivse iseloomuga ja esialgsete kogemuste andja eelmainitud iseseisva töö alal. Ajaloo seminarides rõhutati aga iseseisvat teaduslikku otsimist, käsitlusel olevate materjalide analüüsi ja ka kirjanduse iseseisvat leidmist. Vägaagi oluliseks osaks olid seminaritööde arutlused ühes õppejõu seisukohavõttudega. Mis puutub eksamitesse, siis ennekõike oli ajalooüliõpilaselgi vaja õiendada nn. eeleksamid, mis iga aine juures olid ette nähtud. Nende hulka kuulus ka ladina ja üks võõrkeel. Kes tahtis lõpetada magistrikraadiga, pidi omal käel võõrkeeli juurde õppima, nii nagu vastavad materjalid seda nõudsid. Eksamiteks valmistuti ette põhiliselt filosoofiateaduskonna õppekavades ja eksamikorralduses ettenähtud kirjanduse alusel, mis üldajaloos haaras peamiselt Lääne-Euroopa nimekate kodanlike autorite; Põhjamaade ajalooos, Rootsi, Soome ning Eesti ajalooos kohalike autorite töid /1/. Ajaloo eksam toimus ilma piletiteta, ilma ettevalmistusajata ja kestis nii kaua, kui õppejõud seda vajalikuks pidas. Suulisele eksamile ajalooos eelnes kirjalik, mille rahuldav sooritamine tagas suulisele pääsemise.

2. Õppekohad. 1925. a. riigikogu poolt vastu võetud ülikooli seadus nägi ette üldajaloos ühe professuuri ja kaks dotsentuuri, üks neist vana-ajas. Eesti ja Põhjamaade ajaloo pidid olema üks professor ja üks dotsentuur. Õppeülesande täitjate ja eradotsentide arv ei olnud kindlaks määratud /2/. 1938. a. kehtima hakanud uue ülikooli seaduse alusel oli üldajaloos kaks professuuri (üks uus- ja teine keskajas), Eesti ja naabermaade ajaloo samuti kaks professuuri /3/. Lisaks neile olid õppeülesande täitjad ja dotsendid. Õppekohtade täitmisega oli raskusi, kuna tsaariaegsed ajaloo õppejõud olid ülikooli evakueerimisega Venemaale läinud. Pealegi tuli juurde uus aine Eesti ja Põhjamaade ajaloo näol. Õnneks leidis kohalikke inimesi, kes olid ajaloo stuudiumis ja uurimistöös üsna kaugele jõudnud ja neid võidi kasutada, kuid kvalifitseeritud lisa tuli siingi väljastpoolt.

3. Õppejõud ja nende õppetöö

A. Kesk- ja uusaeg

Hans O l d e k o p . Ta õppis Tartus ja mõningates Saksa ülikoolides, omandas Viini ülikoolis 1909. a. doktori-kraadi ajaloo ja oli aastail 1919 - 1924 (kuni surmani) siin-ses ülikoolis professori kt. /4/. Oma loengutes käsitles ta lühemaid või pikemaid perioode alates keskajast kuni I maailmasõja lõpuni. Peale selle on ta käsitletud ka ajaloo metodoloogiat, genealoogiat, paleograafia algeid, uusaja historiograafiat jm. Euroopa suurigi revolutsioone ta ei käsitlenud, kõnelemata vähematest /5/.

Arno Rafael C e d e r b e r g . Kuna Oldekopi surmaga oli tekkinud vakants üldajaloo professoris, siis täitis A. R. Cederberg Eesti ja Põhjamaade ajaloo korralise professorina (andmed tema kohta vt. hiljem) üldajaloo professori kohuseid aastail 1924 - 1928, s. o. kuni Tartust lahkumiseni. Prof. Cederbergi loengud haarasid osalt kesk-, osalt uusaega, nagu valitud küsimusi Hohenstaufenite ajajärgust, Louis XIV ajast, Friedrich Suure ajajärgust Euroopas jne. 18. sajandist edasi, tänapäevale lähemale prof. Cederberg aga ei läinud.

Peter T r e i b e r g (1935. a-st Tarvel) oli õppinud ajalugu põhiliselt Petrogradi ülikoolis, kuid lõpueksamid tegi ta 1920. a. Tartus ja siin omandas ta ka 1921. a.

kandidaadikraadi. 1921. a. alates töötas ta Tartu ülikoolis õppeülesande korras, 1925. a-st dotsendi kt-na, 1930. a-st professori kt-na (millega lõppes ka üldajaloo alal professuuri vakants, mis tekkis Cederbergi lahkumisega), 1936. a. peale aga korralise professorina /6/. Tarvel kujunes üldajaloos kõige põhilisema tähtsusega ja vägagi erudeeritud õppejõuks. Tema loengud haarasid pikemaid või lühemaid perioode alates humanismist Itaalias ja Saksamaal kuni I maailmasõjani. Briti põhjalikult on ta käsitletud Prantsuse 18. sajandi kodanlikku revolutsiooni, 19. sajandi viimaseid aastakümneid, 20. sajandi algust ja I maailmasõja eellugu. Ohuline koht tema loengutes oli sotsiaal-majanduslikel probleemidel.

1930. aastatel tugevnes üldajaloo positsioon uute õppejõudude - Juhan Vasara, Evald Blumfeldti ja osalt Otto Liivi - juurdetulemisega. Kõik nad olid lõpetanud Tartu ülikooli magistrikraadiga ajaloo /7/. J. Vasar, omandanud doktorikraadi 1931. a. Tartus, alustas sama aasta sügisel tööd ülikoolis dotsendina. 1938. a. märtsist oli ta juba korraline professor majandusajaloo alal. Vasara loengud haarasid keskaega kuni 16. sajandini, seejuures Inglise, Prantsuse ajalugu, küsimusi Hansa ajaloo, keskaegsest kultuurist jne. Peatselt siirdus ta aga majandusteaduskonda.

E. Blumfeldt alustas tööd õppeülesande korras 1938. a. 1940. a. algusest alates töötas ta adjunkt-professorina. Temagi loengud olid keskaja varasemast osast, nagu Inglise parlamendi kujunemine ja areng, Merovingide ja Karolingide põhikorra evolutsioon jne. O. Liiv, kes oli 1931. a. Riigi Keskarhiivi juhataja kt. ja 1933. a-st juhataja, alustas õppetööd ülikoolis ajaloo alal õppeülesande korras 1934. a. 1935. a. omandas ta siin ajaloodoktorikraadi, 1936. a-st oli ta eradotsent ja 1938. a-st dotsent Eesti ja naabermaade ajaloo. Kuid 1938. a. II semestrist alates töötas ta ka õppeülesande korras üldajaloo alal. Temagi loengud haarasid küsimusi keskajast, nagu Eesti ja Lääne-Euroopa suhtlemine jne. Nii oli siis just keskaja positsioon uute inimeste juurdetulekuga tugevnenud.

B. Vanaaeg

Vana-ajaloo õpetajateks olid kaks klassikalist filoloogil. Pärtel B a u m a n (1929. a-st Haliste), lõpetanud Petrogradi ülikooli 1916. a., alustas õppetööd Tartu ülikoo-

lis 1919. a. 1921. a-st on ta cand. phil. kreeka filoloogias, 1926. a-st professori kt. , 1937. a-st erakorraline professor /8/. Ajalooüliõpilastele luges ta aeg-ajalt Kreeka ajalugu, ülevaateid Kreeka ajaloo allikaist, kreeka paleograafiat jne.

Joh. B e r g m a n n , rootslane, dr. phil., oli ladinafiloloogia professoriks aastail 1919 - 1923 /9/. Üldajaloo seisukohast olid tähtsad loengud, mida ta pidas (saksa keeles) Rooma ajaloost mitmesugustel teemadel, nagu Rooma ajalugu vabariigi ajal, antiikmaailma kultuuri langus, antiikkunstist jne.

Al. P r i d i n , dr. phil., õppis Tartu ja Berliini ülikoolis, oli 1892 - 1897 Tartu ülikoolis eradotsent ja 1897 - 1904 dotsent, 1904 - 1915 Varssavi ülikooli professor, 1915 - 1920 professor Rostovis Doni ääres, alustas 1921.a. uuesti õppetööd Tartu ülikoolis, prof. emeritus'ena, õppeülesande korras. 1926. a-st kuni pensionile minekuni (a. 1931) oli ta vanaaja ajaloo dotsendiks, hiljem kuni surmani (a. 1936) täitis õppeülesandeid /10/.

Pridin luges enamasti saksa keeles, mõnikord ka vene keeles, kuid eksamitel võidi talle vastata ka eesti keeles. Tema loengud haarasid Vanu Idamaid, Makedoonia kuningas Philippos II ja Aleksander Suure ajajärku, Rooma ajalugu, antiikkultuuri ja -majandust, eraldi veel vanaaja kunstiajalugu jm.

C. Eesti- ja Põhjamaade ajalugu

Arno Rafael C e d e r b e r g oli kutsutud Tartusse Soomest. Ta oli lõpetanud Helsingi ülikooli, omandanud 1910.a. magistri- ja 1914. a. doktorikraadi ajaloos ning täiendanud end mitmel pool välismaal. Aastail 1913 - 1919 oli ta dotsent Helsingi ülikoolis ja aastail 1919 - 1928 Eesti ja Põhjamaade ajaloo korraline professor Tartu ülikoolis ning aastail 1924 - 1928 ka üldajaloo professori kt. Õppetöö kõrval võttis ta juhtivalt osa suure ajaloo-alase töö organiseerimisest /11/. Cederbergi loengud haarasid esijoones Soome ja Rootsi ajalugu, siis ka Taani ning mõnel määral Vene ajalugu. Oluline koht ta loengute sarjas oli Eesti ajalool, haarates peamiselt vanemaid ajajärkusi ega ületanud 18. sajandi lõppu. Sageli olid ta loengud seotud nn. repetitsioonidega, s. t. üliõpilaste küsitlustega juba loetud lühema

või pikema ajaloo-osa kohta. Mõnda aega pidas ta, nagu varem märgitud, loenguid ka üldajaloost.

Hans K r u u s lõpetas Tartu ülikooli 1923. a. mag. phil. kraadiga, oli järgnevalt ülikooli juures stipendiaadiks, õppetööd alustas ta õppeülesande korras 1927. a., kaitses doktoridissertatsiooni 1931. a., 1932. a. esimesest poolaastast töötas erakorralise ja 1934. a. II semestrist alates korralise professorina /12/. Sellega lõppes ka vakants professuuris, mis oli tekkinud Besti ja Põhjamaade ajaloo prof. Cederbergi lahkumisega. Prof. Kruusi loengud haarasid peamiselt Besti ajalugu alates 13. sajandist 19. sajandini (incl.). Kruus on käsitlenud üsna mitmesuguseid probleeme, erilist tähelepanu on ta pööranud aga Besti rahvuslikule ärkamisajale. Ta on käsitlenud ka Soome ajalugu 19. sajandil, Vene ajalugu 18. ja 19. sajandil jne. Besti ajaloo kujunes prof. H. Kruus kõige põhilisema tähtsusega õppejõuks.

Hendrik S e p p lõpetas Tartu ülikooli 1913. a. kandidaadikraadiga, 1919. a-st töötas ta ülikooli juures õppeülesande korras. 1931. a. omandas ta doktorikraadi ajaloo. Samast aastast jätkus ta töö dotsendina Besti- ja Põhjamaade ajaloo alal. 1938. a-st alates oli ta Besti Teaduste Akadeemia akadeemik ja adjunktprofessor ülikoolis /13/. H. Sepp luges peamiselt Besti ajalugu 15. ja 18. sajandini, selle piirides üsna mitmesuguseid perioode. Kuid ta loengutesse kuulusid ka Soome, Rootsi ja Taani ajaloo üldkursused. Tema loengud Besti ajaloost olid oluliselt määratud kaubandusteadlastele.

August S i l d n i k lõpetas Tartu ülikooli 1912. a. 1914. a. omandas ta kandidaadikraadi ajaloo. A. Sildnik töötas ülikoolis 1919. aastast eradotsendina ja 1938. a. I semestrist alates dotsendina /14/. Tema loengud haarasid Besti ajalugu 18. ja 19. sajandil. Peale talurahva ajaloo küsimuste on ta käsitlenud eesti kultuuri ajalugu ja Tartu ülikooli ajalugu 19. sajandil. 1932. a-st hakkas ta üha enam lugema Besti arhiividest.

Lühikest aega (1930. a. II semestrist kuni 1931. a. II semestrini incl.) töötas ka J. Vasar õppeülesande korras Besti ja Põhjamaade ajaloo alal. Selle aja jooksul pidas ta loenguid osalt Besti, osalt aga Skandinaaviamaade ja Soome ajaloost.

Otto L i i v alustas t88d Tartu 8likoolis 1934. a. Eesti ja P8hjamaade ajaloo8 8ppe8lesande korras, 1935. a. omandas ta, nagu varem m8rgitud, doktorikraadi ajaloo8. 1936. a. II semestrist alates t88tas ta eradotsendina Eesti ja naabermaade ajaloo alal (samast aastast peale oli tal teatavasti 8lesandeid ka 8ldajaloo8). Dots. O. Liiv luges aeg-ajalt arhiivindust, millele lisanes teemasid Eesti aja- loost, nagu kultuuriloolisi k8simusi Eesti ajaloo8t 17. ja 18. saj., Rootsi aja l8pp Eestis jne.

Loengud nii 8ld- kui ka Eesti ja P8hjamaade (naaber- maade) ajaloo8 tuginesid p8hiliselt kodanlikule metodoloo- giale. Tarvel ja Kruus olid m8justatud k8ll ajaloolisest ma- terialismist, kuid tegelikult valitses nende8i ajalook8sit- luses eklektika.

8ppej8ud, peale Sildniku, korraldasid siin ka prosemina- ri- ja seminariharjutusi, igauks loomulikult oma aine vald- konnast ja oma teatud metoodiliste erinevustega.

4. Teaduslik t88. Tartu 8likoolis leidsid uurimist muidugi ka 8ldajaloo k8simused, kuid esirinda nihkus siiski Eesti ajalugu. Alalist t8helepanu p88rati ka Skandinaavia- maadele ja nende ajaloolistele sidemetele Eestiga. Omajagu langes t8helepanu ka seostele Venemaaga. Tuginemine arhiiv- materjalidele j8i siinse ajaloo uurimise 8heks iseloomu- likuks jooneks. M8rkimisv88rt on samuti baltisaksa huve kaitsva historiograafia kriitika alla v8tmine ja 8mberhin- damine, l8htudes kodanlik-rahvuslikelt positsioonidelt. Pea- tudes 8ksikutel 8ppej8ududel, v8ib 8elda j8rgmist /15/: H. Oldekopi peat88ks j8i ta doktoridissertatsioon "Die An- f8nge der Katholischen Kirche bei den Ostseefinnen". 8sna in- tensiivse teadusliku t88 l8ikas aga l8bi varane surm. Tar- vel on avaldanud rohkesti k8sitlusi 8ldajaloo8t, eriti on ta uurinud Prantsuse 18. sajandi kodanlikku revolutsiooni ja imperialismi ajastut. Kuid ta uurimist88 ja k8sitlused on haaranud ka k8simusi Eesti ajaloo8t. Prof. Cederbergi uuri- misraskuspunkt on olnud Soome ajalool, kust p8rineb ka ta doktoriv8itekiril, kuid ta avaldas mitmeid artikleid ka Ees- ti ajaloo alalt. V8gagi silmapaistva panuse Eesti ajaloo uurimisse andis prof. H. Kruus. Ta peat88ks oli doktoridis- sertatsioon "Talurahva k88rimine L8una-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail". On ilmunud mitmed muudki tema teosed, na- gu "Vene-Liivi s8da" (1558 - 1561). "Eesti Aleksandri kool"

jne. Kruus võttis juhtivalt osa Eesti Kirjastuse Seltsi poolt väljaantava "Eesti ajaloo" koostamisest, maakondi käsitlevate koguteoste väljaandmisest ja on avaldanud arvukalt artikleid Eesti ajaloost.

Prof. Sepa uurimisalaks oli peaaegu eranditult Eesti ajalugu, eriti on ta silmas pidanud majandusajaloolisi ja sõjaajaloolisi küsimusi. Peateoseks on doktoriväitekirj "Narva lahing a. 1700". Ta on osa võtnud "Eesti rahva ajaloo" ja "Eesti majandusajaloo" I köite koostamisest, kirjutanud maakondi käsitlevatele koguteostele ajaloolisi osi ning avaldanud arvukalt mitmesuguseid artikleid. Prof. Vasara, dotsent Liivi ja adjunktprof. Blumfeldti teaduslik uurimistöölanges samuti Eesti ajalooale. Vasara peatööks jäi doktoriväitekirj "Die grosse livländische Güterreduktion", Liivil aga "Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts" (doktoridissertatsioon). Vasar oli põhilise tähtsusega kaasautoriks väljaannetele "Eesti rahva ajalugu" ja "Eesti majandusajalugu I". Neile liisandusid veel mitmed muud publikatsioonid. Liiv võttis osa koguteose "Eesti ajalugu" koostamisest ning avaldas veel mitmeid uurimusi, nagu "Vene asustusest Alutagusel", "Suur näljaaeg Eestis 1695 - 1697" jne. Blumfeldt uuris Saaremaa agaraolusid keskajal ja võttis osa "Eesti majandusajaloo I" ja "Eesti ajaloo" koostamisest. Koos N. Loonega koostati "Eesti ajaloo bibliograafia" neljas köites, temalt ilmus ka mitmeid artikleid.

Ajaloo uurimise organiseerimise ja selle tulemuste teatavaks tegemise üheks keskuseks ülikoolis oli Akadeemiline Ajaloo Selts, mis asutati 11. märtsil 1920. a. ajaloo õppejõudude algatusel /16/. Peale õppejõudude kuulusid siialoomulikult ka üliõpilased. Seltsi esimeheks oli 1920 - 1928 prof. Cederberg, sealtpäele Tarvel. Ettekanded teaduslike küsimuste kohta esitati nii õppejõudude kui ka üliõpilaste ja mõningate teistegi isikute poolt. Seltsi väljaandel ilmus 1922. a-st "Ajalooline Ajakiri" 4 korda aastas. Selle peatoimetajaks oli a-il 1922 - 1931 Tarvel, a-il 1932 - 1936 Kruus ja a-il 1937 - 1940 Liiv. Seltsi väljaandel ilmusid mõnedki publikatsioonid, nagu "Eesti biograafiline leksikon I - IV" 1920 - 1929 jm. Seltsi ülesandel alustati ka "Ajalooskussõnastiku" koostamist, mis jäi aga lõpule viimata. Seltsi juhtimisel toimus ka juba varem nimetatud "Eesti ajaloo bibliograafia" koostamine. Märkimisväärseks ürituseks

Akadeemilise Ajaloo Seltsi ja Eesti Kirjanduse Seltsi ühisettevõtteks oli üliõpilastest stipendiaatide väljasaatmine igal aastal 1922. a-st alates ajaloolase rahvatraditsiooni kogumiseks, arhiividega tutvumiseks ja linnusmüütiliste registreerimiseks. Käsikirjalised materjalid erinevatest kihelkondadest asuvad Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis Tartus. Ajalooüliõpilased-stipendiaadid andsid oma osa maakondlikes koguteostes esinevate kihelkondade ajalugude kirjutamisel.

Igal aastal tehti teatavaks ka auhinnatööde teemad üliõpilastele. Kirjutajaid oli küll vähevõitu, kuid midagi siiski tuli. Märkimisväärne on üsna kogukas arv dissertatsioone, mis valmisid kodanliku ülikooli perioodil ajaloo alal. Enamikult olid need magistritööd, kuid oli ka doktoriväitekirju. Siin kaitsesid oma doktoridissertatsiooni H. Kruus, H. Sepp, J. Vasar ja O. Liiv.

V i i d a t u d a l l i k a d j a k i r j a n d u s

1. Tartu Ülikooli filosoofia teaduskonna õppekavad ja eksamite korraldus. Tartu, 1924, 1935; lõigud: üldajalugu, Eesti ja naabermaade ajalugu.
2. Tartu Ülikool 1919 - 1929. Tartu, 1929, lk. 185; Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli seadus 1925, lk. 29.
3. "Riigi Teataja", 1937, nr. 78, 1.X, lk. 1479.
4. RAKA, f. 2100, nim. 2, sü. 759.
5. Andmed õppejõudude loengute ja muude tööde kohta vt. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kava a. 1919-1927 ja Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava a. 1928 - 1940.
6. RAKA, f. 2100, nim. 2, sü. 251.
7. Samas, sü. 1312, 549, 166.
8. Samas, sü. 171.
9. Samas, sü. 62.
10. Samas, sü. 869.
11. Samas, sü. 83.
12. Samas, sü. 115.
13. Samas, sü. 1076.
14. Samas, sü. 1090.

15. Põhialandmed õppejõudude teadusliku töö kohta leiduvad nende juba ülalmainitud toimikutes.
16. Seltsi tegevusest vt. aruanded "Ajaloolises Ajakirjas" a-il 1922 - 1940.

PEETER PÕLD ESIMISE PEDAGOOGIKAPROFESSORINA
TARTU ÜLIKOO LIS

A. Elango

Tsaariaegses Tartu ülikoolis pedagoogikat spetsiaalainena ei õpetatud ega olnud seal ka vastavat professuuri. Kui filosoofiaprofessoriks juhtus olema pedagoogikalembene isik, nagu L. Strümpell, siis luges ta mõnel semestril ka pedagoogikat, kuid süstemaatilist pedagoogilist haridust ülikool ei andnud ega valmistanud ette ka õpetajaid. Seda tehti aegajalt ülikooli juurde asutatud abiasutustes, nagu Üldine Õpetajate Instituut (1803 - 1821), pedagoogilis-filoloogiline seminar (1821 - 1856) jms. Viimase seesuguse asutusena funktsioneerisid ülikooli juures (1911 - 1915) üheaastased õpetajate kursused, kus pedagoogikat õpetas vene keele ja kirjanduse professor N. K. Grunski. Ta tegi seda tolle aja kohta võrdlemisi hästi, kuuludes ise eksperimentaalse pedagoogika pooldajate hulka.

Sel ajal, kui Peeter Põld ülikoolis teoloogiat õppis (1898 - 1906), oli siin filosoofiaprofessoriks J. Ohse (õigemini Osis, rahvuselt lätlane, õppejõud Tartus 1888 - 1918), kelle pedagoogilised huvid olid suhteliselt piiratud. Seega pole tõenäoline, et P. Põld ülikooliõpingute käigus oleks saanud mingeid süstemaatilisi pedagoogilisi teadmisi. Nagu nähtub tema ühiskondlikust tegevusest ja rohketest populaarsetest artiklitest, peamiselt ajalehtedes "Postimees" ja "Elu", tundis ta rahvahariduse küsimuste vastu elavat huvi. Tõenäoliselt oli selle üheks põhjuseks vanematekodust saadud tugev pedagoogiline laeng.

Kui 1906. aastal asutati Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts ja hakati tegema eeltõid eesti õppekeelega keskkooli avamiseks Tartus, oli P. Põld selle ürituse innukamate aktivistide hulgas. Oma autobiograafias kirjutab ta: "Juba üli-

koolis ajaloolis-kriitilise teoloogia pooldajaks saades jõudsin otsusele, et ma mitte tegelikult õpetajaks (s. o. kirikuõpetajaks - A. E.) ei hakka, vaid sõitis olevale koolipõllule üle lähen. Ja kui aprillis 1906 eestikeelsete erakoolide asutamine võimalikuks sai, siis olin ... üks Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi asutajatest ja esimese Eesti Keskkooli, Eesti Tütarlaste gümnaasiumi ellukutsujatest" /V.

Töötades sel ajal kutselise ajakirjanikuna "Postimehe" toimetuses, süvenes P. Põld üha enam kasvatusprobleemidesse ja varsti hakatakse temas nägema uue keskkooli potentsiaalset direktorit. Oma pedagoogilise hariduse süvendamiseks sõitis ta 1908. aastal Lääne-Euroopasse. Saksamaal ja Šveitsis tutvus ta tolle aja silmapaistvate pedagoogiliste voolude ja nende esindajatega. Eriti sügavat muljet avaldasid temale Zürichis pedagoogikaprofessorina töötanud Fr. W. Foersteri (1869 - 1966) isiksus ja vaated. Välismaalt naasnuna valitaksegi P. Põld äsja avatud eestikeelse keskkooli õpetajaks ja varsti ka direktoriks.

Nii algas P. Põllu pedagoogiline karjäär. Olgu mainitud, et jaanuaris 1917 asutas ta esimese eestikeelse pedagoogilise ajakirja "Kasvatus ja Haridus", millest 1917 - 1918 ilmus 7 numbrit.

1917. - 1918. aasta rahutud sündmused viisid P. Põllu mitmesugustele juhtivatele ametikohtadele kodanlikes haldusorganites, kuni ta detsembris 1918 Ajutise Valitsuse otsusega nimetati Tartu ülikooli kuraatoriks ja 14. sept. 1920. aastal ühtlasi ka pedagoogikaprofessoriks. Nagu mainitud, ei pärandanud tsaariaegne Tartu ülikool oma järglastele ühtki spetsiaalse pedagoogilise ettevalmistusega isikut, mispärast ei äratanud mingit imestust, et pedagoogikaprofessori kohale määrati isik, kellel ei olnud vastavat teaduslikku ettevalmistust ega teaduslikku kraadi. P. Põllu eelnev pedagoogiline tegevus ja kirjutised olid tõendiks, et valik oli põhjendatud.

P. Põllu nimetamine pedagoogikaprofessoriks on selle poolest ajaloolise tähtsusega, et tema näol asus Tartu ülikooli ajaloos esmakordselt tööle sellekohasel eri õppetoolil pedagoogikaprofessor. See sündmus on seda märkimisväärsem, et veel hiljemgi õpetasid paljudes Lääne-Euroopa ülikoolides pedagoogikat filosoofia või psühholoogia õppejõud.

Pedagoogikaprofessori kohale asudes tuli P. Põllul kõigepealt lahendada kaks põhjapanevat küsimust: kuidas kor-

raldada pedagoogika kui õppeaine õpetamine ülikoolis ja kuidas hakata ette valmistama keskkooliõpetajaid.

Kahtlusteta tunnistas P. Põld nagu ülikooli juhtkondki pedagoogika omaette õppeaineiks, mida võis filosoofiateaduskonnas õppida alam-, kesk- ja ülemastme ulatuses, samuti omandada sel alal magistri- ja doktorikraadi.

Alamastme (nn. approbatur'i) ulatuses tuli pedagoogikat õppivatel üliõpilastel sooritada eksamid psühholoogias, pedagoogilises psühholoogias, loogikas, eetikas, pedagoogika ajaloo, eesti kooli ajaloo, üldises kasvatusõpetuses, didaktikas ja koolitervishoius ning ühe semestri jooksul osa võtta proseminarist (ühe tööga). Niisugune soliidne miinimum tuli omandada kõikidel, kes soovisid saada keskkooliõpetaja kutse mis tahes erialal /2/. Siin väljendub P. Põllu sügav veendumus, et iga õpetajaks saada tahtja peab omandama põhjalikud teadmised pedagoogikas. Need, kes soovisid spetsialiseeruda pedagoogikas ülemastme (nn. laudatur'i) ulatuses, pidid samades ainetes omandama hoopis põhjalikumad teadmised.

Keskkooliõpetajate kutseline ettevalmistamine otsustati ülikooli teaduslikest õpingutest lahutada. Selleks loodi ülikooli juurde suhteliselt iseseisev didaktilis-metoodiline seminar. Sinna võisid omal soovil astuda isikud, kes olid ülikooli lõpetanud mõnel niisugusel erialal, mida õpetati keskkoolis, näit. eesti keel ja kirjandus, ajalugu, inglise või saksa keel, ladina keel, vene keel, majandusteadus, kehaline kasvatus, matemaatika, füüsika, keemia, geograafia, loodusteadus, usuteadus. Didaktilis-metoodilises seminaris tuli ühe õppeaasta jooksul õppida eriaine õpetamise metoodikat, kuulata ja anda proovitunde, tutvuda õppe- ja kasvatus töö korraldusega koolides ning õppekirjandusega omal alal. Õpetajate kutselise ettevalmistuse eraldamine teaduslikest õpingutest vältis nende kahe suuna vahel ebatervepinge tekkimise.

P. Põllu poolt koostatud pedagoogika kui eriaine programm ülikoolis kajastab koostaja enda pedagoogilisi vaateid. Pearõhk pandi saksa pedagoogikale; anglosaksi maade koolikorraldus ja pedagoogilised teooriad leidsid vähe tähelepanu. Marksistlikku pedagoogikat ignoreeriti täielikult. Tähtsal kohal oli pedagoogika ajalugu. Ülem(laudatur)astmel mõuti algallikate (Rousseau, Pestalozzi, Herbarti tähtsamate teoste) ja soliidsete monograafiate tundmist. Eesti koo-

li ajalugu moodustas iseseisva eksamiaine. Tugevasti rõhutati pedagoogilist psühholoogiat /2/.

Kõiki pedagoogika süsteemi kuuluvaid aineid (peale psühholoogia, loogika ja koolitervishoiu) tuli õpetada P. Põllul üksi. Ainult proseminari ühe rühma juhendamisel kasutati 1925 - 1926. õppeaastast alates tunnitasu alusel J. Torki abi. Kõige suurema innuga luges P. Põld Eesti kooli ajalugu, mis oli ka tema peamiseks uurimisaineks. Sellel teemal eelistas ta juhendada ka kesk- ja ülemastme seminaritöid. Kuid ka teistes ainetes, isegi temale suhteliselt kauges pedagoogilises psühholoogias oskas ta kuulajaid võluda hea ladusa esitamisviisi ja aine sügava tundmisega.

Toome ülevaate P. Põllu loengute temaatikast 1920 - 1930.

Sissejuhatus pedagoogikasse ja üldine kasvatusõpetus	1920 II ^M , 1923 I, 1925 I, 1927 II, 1929 II
Püüsiline ja intellektuaalne kasvatus	1921 I
Kõlbeline, esteetiline ja usuline kasvatus	1921 II
Pedagoogika ajalugu	1921 II, 1923 I, 1927 II, 1930 I
Pedagoogiline psühholoogia	1922 I, 1924 I, 1926 I, 1928 I
Koolikorralduse põhihooni	1922 I, 1925 II, 1929 II
Üldine didaktika	1922 II, 1924 II, 1926 II, 1929 I
Eesti kooli ajalugu	1922 II, 1925 I, 1927 I, 1929 II
Keskkooliõpetaja isik ja ettevalmistus	1924 II
Iseloomu kasvatamise põhiküsimused	1926 I
Venestuse aeg Eesti kooli ajaloos	1926 II
Töökooli olu ja tähtsamad vormid	1930 I /3/

Seminare ja proseminare juhendas P. Põld järgmistel teemadel.

Proseminarid:

Rousseau "Emile"	1922 II
Didaktika küsimused	1923 I
Kõlbelise kasvatuse küsimused	1923 II
Pedagoogika areng 17. - 18. sajandil	1924 I
Individualiteedi uurimine pedagoogika seisukohalt	1924 II

---

* Aastaarvule järgnev rooma number tähistab semestrit.

Pestalozzi "Wie Gertrud ihre Kinder lehrt"	1925 I
Fr. Foersteri "Schule und Charakter"	1925 II
Tähtsamaid pedagoogika teoreetikuid Pestalozzist kuni 19. sajandi teise pooleni	1926 I
Võimete arenemine ja haritavus	1926 II
Töökooli ajalooline areng ja olu	1927 I
Uusimad püüded koolikorralduse alal	1927 II
Tähtsamaid 19. sajandi pedagooge	1928 I

Seminarid:

J. H. Pestalozzi	1921 I, 1923 II
G. Kerschensteineri "Grundfragen der Schulorganisation"	1921 II
Eesti kooli ajalugu	1922 I, 1924 II
Kõlbeline kasvatus	1922 II, 1929 I
Töökooli teooria	1923 I, 1925 II
Koolikorralduse küsimusi	1924 I, 1928 I
Teadusliku pedagoogika põhiküsimusi	1925 I, 1930 I
J. Fr. Herbarti pedagoogika	1926 II
J. H. Pestalozzi tähtsus (100. sünniaastapäeva puhul)	1927 I
Arenemine ja kasvatus	1927 I
Harjutamise otstarve ja sisu	1927 II
Õpetaja isik ja tema ettevalmistus	1927 II
Üksikute kooliõppeainete haridusväärtus	1928 I
J. J. Rousseau pedagoogikast	1928 II
Kasvatus ja maailmavaade	1928 II
Kasvatus ja ühiskond	1929 I
Didaktika psühholoogilised alused	1929 II
Kasvatuse piiridest	1929 II
Üksikute kasvatusabinõude olu ja väärtus	1930 I /3/

Oma loengutes ja seminaride juhendamisel tugines P. Põld peamiselt saksakeelsetele allikatele, eelistades J. H. Pestalozzi ideid ja mõõdukalt töökooli suunda pooldavaid autoreid (H. Gaudig, G. Kerschensteiner, P. Natorp). Teatavasti oli ta ise sügavate usulis-moraalsete veendumustega isiksus, kuid loengutes käsitles ta ka teisi ideesuundi (näit. töökooli teooriat, P. Natorpi ja P. Barthi sotsiaalpedagoogikat) suhteliselt objektiivselt. Marksistlikku pedagoogikat ta kas ignoreeris või tegi selle kohta kriitilisi märkusi.

Samasugune suhteline objektiivsus iseloomustas teda ka inimestevahelistes suhetes. Olgu mainitud, et Sotsiaalfilosoofilise Üliõpilaste Seltsi aktivistide kohtuprotsessil

1924. aastal esines P. Põld k a i t s e tunnistajana ja andis mõnede kohtualuste kohta, kes olid tema õpilasteks, üsna positiivse iseloomustuse. Kui 1927. aastal pedagoogika alal teadusliku stipendiumi määramise puhul üks reaktsoonilisi professoreid tõstis küsimuse, kas P. Põllu poolt esitatud kandidaat oma vasakpoolse maailmavaate tõttu sobib sellele kohale, vastas P. Põld, et teda ei huvita niipalju asjaomase isiku maailmavaade, kuivõrd tema teaduslik tublidus.

Üldiselt jäi P. Põld maailmavaatelistelt siiski konservatiivse kodanluse positsioonidele, kuuludes J. Tõnnisoni poolt juhitud Eesti rahvaerakonda ja võttes selle ridades osa ka poliitilisest võitlusest (kuulus Asutavasse Kogusse ja Riigikogu I ning III koosseisu). Kriitika oli temale iseloomulik võitlus usulise maailmavaate eest. Ta arvas, et aja kasvatus olewat ümmikus, kuna see andvat tahtejuhtivaid, mõtlemisvõimet, eluvõõraid inimesi. Olevat vaja pöörata suuremat tähelepanu usulisele kasvatusemale, mille lõppeesmärgiks on jumala tahte alluv ühiskond. "Religioon on vajalik inimeseks saamiseks: ta annab julgust, kindlust, teadvust, et maksab elada." /4/.

P. Põllu pedagoogilised vaated olid äärmiselt keerukad, vastuolulised ja sageli muutunud. Nende analüüsimiseks on vaja eriuurimust.

P. Põld ei avaldanud pedagoogikast ühtki suuremat teost. Ta oli jooksva õppetööga ja ühiskondliku tegevusega liiga üle koormatud. Pärast tema surma avaldas H. Kruus P. Põllu käsikirjade põhjal küllaltki põhjaliku teose "Eesti kooli ajalugu", Tartu, 1933, 164 lk. ja J. Tork teise teose - "Üldine kasvatusõpetus", Tartu, 1932, 155 lk.

P. Põld pani suurt rõhku oma õpilastes uurimisvaimu ja uurimisoskuse kujundamisele. Tema ülemastme seminarides valminud töödest arendati edasi neli magistratööd:

Hans Roos. Rahvuslik kasvatus koolis. 1927.

Aleksander Elango. Õpilaste omavalitsus pedagoogilises teoorias ja praktikas. 1927.

Edgar Oissar. Ristiusk ja iseloomukasvatus. 1928.

Aleksander Kurvits. Autoriteet ja vabakasvatus. 1930.

Enamikus nendest töödest oli niihästi teema valikul kui ka käsitusviisis tunda juhendaja tugevat maailmavaatelist mõju ja selle aja kasvatusteaduses üldiselt valitsevat vaimu.

V i i d a t u d   a l l i k a d   j a
k i r j a n d u s

1. RAKA, f. 2100, nim. 2, sü. 902.
2. Tartu Ülikooli filosoofia teaduskonna õppekavad ja eksamite korraldus. Trt., 1924.
3. Roopalu, A. Pedagoogiliste ainete õpetamine Tartu Ülikoolis 1919 - 1940. Diplomitöö. Trt., 1979.
4. Põld, P. Üldine kasvatusõpetus. Trt., 1932, lk. 33.

A. H. TAMMSAARE ÕPINGUTEST TARTU ÜLIKOOI
ÕIGUSTEADUSKONNAS

P. Järvelaid

"Hoi a aga teda hoolega," rääkis Hundipalu Tiit Marile, "tarkuseks pole rammu tarvis, aga tarkusest on meil rohkem puudu kui rammust. Kui temast kord õpetatud mees saab, siis pistab ta meid kõiki ühes meie suure rammuga kotti. Ja Vargamäe peaks ometi jõudma ühtegi poega koolitada, kas või Tartu suurtööli saata." /1/.

Nii sisendati Vargamäe Andresele ja Marile mõte anda rohkem haridust oma pojale Indrekule. Võib arvata, et taoliselt juhtus ka Peeter ja Ann Hanseniga. Sellele mõttele suunab Jaan Kaeli teade: "Juba oma varasemas lapsepõlves on A. H. Tammsaare osutanud suurt huvi loodusteaduste vastu. Kui temalt noorusaastail küsitud, mida ta ülikooli pääsemisel õppima hakkaks, vastanud noor Hansen iseteadvalt: "Loodusteadust tahaksin õppida. Mis inimene see on, kes loodust ei tunne" /2/.

Esimesed kokkupuuted ülikooliga pärinesid Tammsaarel juba Treffneri gümnaasiumis õppimise ajast. Ülikooli professoritest õpetasid seal V. Tšiz ja K. Pokrovski. Psühhiaatriaprofessor Tšizi loenguid kuulas Tammsaare ka üliõpilasena /3/.

Konkreetsamad teated õppima asumisest Tartu ülikooli pärinevad 1906. aastast. Vastuses EÜS-i "Ühendus" ettepanekule astuda seltsi liikmeks teatas ta, et 1907. aasta sügisel kavatseb astuda ülikooli ja seltsiga ühinemise küsimused otsustab juba kohapeal /4/.

1907. a. 30. juulil lahkus Tammsaare Tallinnast ja asus Tartusse, et viia ellu oma unistus. 25. augustil esitas ta ülikooli rektorile avalduse, milles palus end vastu võtta õigusteaduskonna vabakuulajaks, kuna kohe täieõiguslikuks üliõpilaseks saamist takistasid vanad keeled. Tammsaare oli gümnaasiumi lõpueksameid sooritanud ilma ladina keele eksamita, sest ka nii oli see võimalik. Põhjuseks oli see, et 1903. aastal polnud Tammsaarel võimalust õpingute jätkamiseks.

Miks langes valik nimelt õigusteaduskonnale? Oli ju sel ajal ülikoolis vastavalt 1884. aasta ülikoolide põhikirjale 5 teaduskonda: ajaloo-keeles-, füüsika-matemaatika-, õigus-, arsti- ja usuteaduskond.

Arvestades noorpõlve huvi loodusteaduse vastu, oleks valik pidanud langema füüsika-matemaatika- või arstiteaduskonnale, tema kirjanduslikku tegevust - ajaloo-keeleteaduskonnale. Miks ei langenud valik siis nendele? Põhjusi võime leida mitmeid, neist tähtsamad oleksid järgmised.

Huvidele avaldas oma mõju juba Treffneri gümnaasiumi humanitaarne kallak /5/. Õppimine arsti- ja füüsika-matemaatikateaduskonnas oli samuti kallim, sest tuli tasuda õppemaksu ka praktiliste tööde eest. Tammsaare majanduslik olukord ülikooli astudes ei olnud eriti kiita. Õppima asudes oli ta saanud Marie Tammelt laenuks 100 rbl. ja lubaduse abisaamiseks ka edaspidi /6/. Arvata võib, et sel ajal oli juba kokkulepe Jaan Pehapiga /7/, kelle juures ta elas ja kes andis talle ülikooliaja üüri võlgu ning osutas muudki abi. Eriti suur oli J. Pehapi abi Tammsaare haigusaastatel ja järgnevatel Tallinna aastatel pärast haigust. Jaan Pehap kui vanem seltsimees võis olla nõuandjaks ka teaduskonna valikul, sest ta õepoeg Jaak Reichmann oli jurist. 1908. aastal sai Tammsaare toetust nn. Bergmanni kapitalist /8/. Tammsaare oli õppima asudes juba 29-aastane ja teades, et õpingud ülikoolis võivad ainult suurendada tema võlakoorimat, pidi arvestama, et võlad tuleb kunagi ka tasuda. Kirjandusliku tegevusega seda tasa teenida polnud eriti reaalne. Pärast ülikooli lõpetamist oli tarvis ametit, mis "toidaks". Sel ajal levinud arvamuse alusel võis sellise saada usu- või õigusteaduskonna diplomit omades. Tammsaare vaateid arvestades ei tulnud esimene kõne allagi, järele jäi õigusteaduskond. Seda tõestab samuti Bernhard Linde oma mälestustes: "Tol ajal oli A. Hansen nimelt ka sellega arvestanud, et kord tulevikus tegeliku advokaadina leiab teenib (minu sõrendus

- P. J.), kuna ju tol ajal keegi ei saanud enesele ettegi kujutada, et võimalik oleks kirjandusega end ära elatada. Aga ühtlasi pidas A. Hansen tarvilikuks end täiendada ka kirjandusloolistes ja filosoofilistes ainetes" /9/. Paljus oli Tammsaare huvideorbiiti muutnud 1905. aasta revolutsioon. Huvide teravik oli kaldunud isiksuse ja ühiskonna, samuti majandusküsimustele ja sellel polnud sugugi väiksem tähtsus teaduskonna valikul. Seda kinnitab ka kohaliku balti kubermangude eraõiguse eksami sooritamine. See aine ei kuulunud kohustuslike õppeainete hulka ja ülikooli oleks saanud lõpetada ilma seda eksamit sooritamata. Ka kui tulevasele kirjanikule poleks eksami sooritamisel olnud mingit mõtet. Aga kui advokaadile oli see hädavajalik.

Esimene semester ülikoolis kulus põhiliselt ladina keele õppimisele ja eksami sooritamise järel 1. veebruaril 1908. a. immatrikuleeriti Tammsaare täieõiguslikuks üliõpilaseks. Tal le anti matrikel nr. 22 337. 5. veebruaril 1908. a. otsustas teaduskonna nõukogu tema poolt esimesel semestril vaba-kuulajana kuulatud loengud arvestada /10/.

Kirjas oma armastatule Lucie Martnale ta kirjutas: "Tartu sõites oli aga mul esiotsa palju sekeldusi, tahtsin ju üliõpilaseks astuda. 1908. aasta alguses immatrikuleeriti. Poolteist nädalat kulus ära. Nüüd on kõik korras. Loen materialismuse ajalugu, saan varsti teise läbi" /11/.

Olgugi, et Tammsaarel oli ülikooli lõpetamise järel vaba ametit, mis "toidaks", ei olnud tema õpingud õigusteaduskonnas mitte niivõrd ameti õppimine, vaid suur ja pidev töö enese kallal. Ta ise kirjutas sel ajal: "Ja nõnda vabalt saan kolm - neli aastat elama: Talvel ülikoolis, suvel maal, metsas. Enese heaks olen tänini väga vähe teinud, s. o. ma pole midagi õppinud ega lugenud, mille järele jäänunen. Aga ma jäänunen nii palju järele! Kas ma seda jätan ialgi kustutada suudan?" /12/. Kirjas 21. detsembrist 1907 räägib ta ikka ja jälle õpingutest: "Nüüd võin ma tööle hakata ja n i m e l t s e d a t e g e m a , m i s m i n d h u v i t a b (minu sõrendus - P. J.) ja mille järele jäänunen. Eksamid saavad muidugi igal poolaastal paar kuud oma heaks nõudma, kuid ka nende seas on asju, mis mind väga huvitab, näituseks politika-ökonomia..." /13/. Huvi majandusküsimuste vastu ja oskus neid põhjalikult analüüsida näitab 1906. a. "Sõnumetes" avaldatud "Meie linnade kuluarvetest" /14/.

Tammsaare õppimise ajal kehtisid teaduskonnas 25. veebruaril 1907. a. haridusministri poolt kinnitatud ajutised eeskirjad, mis nägid ette 17 kohustuslikku õppeainet, mille omandamiseks pidi kuluma vähemalt 8 poolaastat. Nendeks õppeaineteks olid: õiguse entsüklopeedia, Venemaa õiguse ajalugu, rooma õiguse ajalugu, poliitiline ökonomia, riigiõigus, rooma õiguse dogma, õigusfilosoofia ajalugu, statistika, tsiviilõigus, tsiviilprotsess, kriminaalõigus, finantsõigus, politseiõigus, kirikuõigus, kriminaalprotsess, rahvusvaheline õigus, kaubandusõigus /15/. Õigusteaduskond oli sel ajal ainuke, kus rakendati 23. augusti 1884. a. ülikoolide põhikirja, mille alusel tuli sooritada lõpueksamid. Selleks moodustati eraldi komisjonid. Lõpueksami aineteks olid: tsiviilõigus, tsiviilprotsess, kriminaalprotsess, rahvusvaheline õigus ja kaubandusõigus.

Huvide jaotumine erinevate ainete vahel ja õppimise "stiil" avaldub ka eksamite sooritamises. Tammsaarel oli väga intensiivseks tööperioodiks juriidilistes distsipliinides 1908. a. lõpp ja 1909. a. algus. Kolme kuu jooksul sooritas ta kaheksa eksamit. Üldse sooritas ta 13 eksamit ja ühe lõpueksami, milleks oli tsiviilõigus. Meieni on säilinud Tammsaare kolme eksami sooritamise üksikasjalikud kirjeldused. Väga põhjalikult valmistus Tammsaare poliitilise ökonomia eksamiks, mille otsustas sooritada koos statistika eksamiga professor A. N. Miklaševskile.

Peale loengute ja kavas ettenähtud raamatute lugese ta nende ainete kohta rohkesti veel muud kirjandust, palju laialdasemalt, kui seda üliõpilastelt tavaliselt nõuti. Eksamil pärast paari küsimuse esitamist tahtis professor teda kohe läbi kukutada ja käskis tulla teine kord. Tammsaare õiendas vastu: "Küsi mind veel, sest ma olen tõesti õppinud." Professor andis järele, kuid hakkas nüüd sõna otseses mõttes "pinnima". Üle tunniajalise küsimise järel oli siiski selge, et Tammsaare teadis hästi ja sai mõlema aine eest kõrgeima hinde /16/.

Teine põhjalik eksami sooritamise kirjeldus on Tammsaaret vähe huvitanud õppeainest kirikuõigusest. Kirjeldus pärineb samuti A. Looringult: "Omapärane õppejõud oli kirikuõiguse lugeja M. E. Krasnožen, peale kõige muu oli ta veel suur viinasõber. Aine oli igav ja seda ei viitsitud kuulata. Oli Tammsaarelegi teada, kuidas seda eksamit õiendada. Enne eksamile minekut istuti mõned korrad loengul otse tema nina

all, sest ta pani loengutele suurt rõhku. Kui arvati, et ta veel ei olnud märganud, siis mindi peale loengut temalt küsima, et hea professor mina sellest ja sellest ei saanud aru. Ning kui ta juba tundis, et olid olnud kuulaja, siis oli eksami äiendamise minuti tõi, ainet polnud siis vaja õppida ega teada /17/. Tammsaare sooritas kirikuõiguse eksami 1909. a. jaanuaris, saades hindeks "rahuldava".

Ka esimese lõpuksami sooritamiseast õigusteaduskonnas, mis jäigi kahjuks viimaseks, on meil A. Palvadre mälestused: "Traagiliselt on mulle meelde jäänud ühe eksamipäeva hommik. Varakult, tundi poolteist enne eksami algust, astus minu tuppa Riia tänaval Tammsaare. Väga rõhutud meeleolus teatab, et tema eksamile ei lähe. Põhjus: olevat selgunud, et ta on haigestunud tiisikusse, temal ei olevat enam tahet ega jõudu õõtamiseks, ei saavat enam koondada mõtteid jne. Tulevikuväljavaasted väga kurvad. Olles kogu aeg kõrgelt hinnanud Tammsaare isikut ja lootnud tema tähtsust tulevikus aina tõusvat, olin ka mina sellest üllatavast teatest täiesti rabatud. Pika vestluse tagajärjeks oli siiski, et me mõlemad läksime sel päeval eksamile ja Tammsaare äiendas veel sel päeval eksami tsiviilõiguses professor Passeki juures." /18/.

Õigusteaduskonnas õpetatavatest ainetest tundis Tammsaare erilist huvi poliitilise õkonoomia, rooma õiguse ajaloo ja õigusfilosoofia ajaloo vastu /19/, mida õpetasid A. N. Miklaševski, J. V. Passek, A. S. Jastšenko.

Aleksander Nikolajevitš Miklaševski oli sündinud 8.(20.) dets. 1864. a. Lõpetanud Tšernigovi gümnaasiumi kuldmedaliga, astus ta Moskva ülikooli õigusteaduskonda, mille lõpetas 1888. a. kandidaadikraadiga. Üliõpilasena Kirjutatud konkursitõõ eest autasustati teda kuldmedaliga. Ülikooli lõpetamise järel jäeti ta kaheks aastaks poliitilise õkonoomia kateedri juurde valmistuma professorikutse saamiseks. 1895. a. kaitses ta väitekirja ja talle omistati majandusteaduse magistri kraad. Samast aastast oli Miklaševski Moskva ülikooli eradotsendiks. Peatselt viidi ta üle tõõle rahandusministeeriumi erikomisjoni, mis valmistas ette 1897. a. rahandusreformi Venemaal. 1896. aastast kuni surmani oli ta seotud Tartu ülikooliga, olles poliitilise õkonoomia ja statistika korraliseks professoriks. Oma sissejuhatava loengu Tartu ülikoolis pidas ta teemal "Realismist ja idealismist poliitilises õkonoomias". Miklaševski tegevust Tartus ise-

loomustab suur aktiivsus. Ta muretsseb uut erialast kirjandust, trüüb õppematerjale. Seda saame järeldada palvekirjade järgi, mis olid esitatud rektorile. Miklaševski nime võime leida ka Suure Entsüklopeedia (1903) autorite hulgast. 1904. a. organiseeris ta õigusteaduskonna juurde majandusstatistika seminari, mille jaoks muretseti hulgaliselt statistika kogumikke ja seadusandlikke materjale. 1906. aastal oli A. H. Miklaševski õigusteaduskonna dekaan, kuid vabastati juba samal aastal sellest ametist omal soovil. 1910. a. veebruaris valiti ta ülikooli prorektoriks, tähtajaga kolm aastat, kuid seda aega ei saanud ta lõpuni olla, sest 24. aug. (vkj.) 1911. a. ta suri. Ka A. H. Miklaševski vend Ivan Nikolajevitš Miklaševski oli poliitilise ökonomia professor, kuid Harkovi ülikoolis /20/.

Teiseks Tammsaaret väga huvitanud aineks õigusteaduskonnas oli õigusfilosoofia ajalugu, mida luges Aleksander Semjonovitš Jastšenko. A. A. Jastšenko oli noor õppejõud, olles vaevalt aasta vanem Tammsaarest. Ta oli pärit Stavropolist, kus 1895. a. lõpetas gümnaasiumi ja astus Moskva ülikooli matemaatikateaduskonda. 1896. a. läks ta üle õigusteaduskonda, mille lõpetamise järel 1900. a. jäeti rahvusvahelise õiguse kateedri juurde. Oma tööde eest 1903. a. "Õpetus suveräänsusest" ja 1904. a. "Rahvusvahelise organisatsiooni idee areng" autasustati teda Volodja Pavlovi preemiaga. 1905. aastast viibis ta kaheaastasel väliskomandeeringul, mille jooksul valmis töö "Rahvusvahelised föderatsioonid", mis esitati magistriskraadi taotlemiseks. 1907/1908. õppeaastal luges Moskva ülikoolis föderalismi kursust ja 1908. a. rahvusvahelise õiguse erikursust, olles Moskva ülikooli eradotsent. 1907. a. sügisel luges Moskva rahvaülikoolis poliitiliste õpetuste ajaloo kursust. 30. jaanuarist (12. veebr.) 1908. aastast oli ta Tartu ülikooli õiguse entsüklopeedia ja õigusfilosoofia ajaloo eradotsendiks /21/.

Peaaegu kõige tihedamad sidemed selle aja õigusteaduskonna õppejõududest olid A. H. Tammsaarel Jevgeni Vjatšeslavovitš Passekiga. J. V. Passek oli ülikooli rektoriks 1905. a. revolutsiooni perioodil. Reaktsiooniperioodil avaldas valitsus, püüdes kärpida 27. augusti määrusega antud õigusi, survet mitte ainult üliõpilaskonnale. Tsaaristlik haridusministeerium valmistas ette kohtuprotsessi ka J. V. Passeki vastu. Teda süüdistati sisuliselt selles, et ta oli lubanud ellu rakendada 1905. a. 27. augusti määrust. Kurnatuna pi-

kaajalisest uurimisest ei pidanud ta tervis vastu ja 1. (14.) oktoobril 1912. a. J. V. Passek suri.

1907. a., olles veel ülikooli rektor, õpetas J. V. Passek rooma õiguse ajalugu. Tammsaare kuulas tema loenguid 1907. a. teisel poolaastal ja 1908. a. esimesel poolaastal. Rektor Passekit on iseloomustanud A. Looring: "Õppejõududest oli eriti sümpaatne ja üliõpilaste poolt armastatud mees vanahärra rektor Passek. Tema huumorimeelt õppis Tammsaare tundma juba esimesel kohtumisel, kui ta läks rektori poole nõu küsima mingi tunnistuse asjus, mis polnud kõigiti korras. Rektor ütles: "Teie hakkate õigusteadust õppima, see on hea, eks te siis õpi, kuidas tuleb seadusest mõõda hiilida." Passek oskas oma loenguid rooma õigusest teha huvitavaks. Ühtlasi olid tal pikkade aastate jooksul rooma õigused pähe kulunud ja ta võis loenguil neid vääramatult peast tsiteerida /22/. Rooma õiguse ajaloo eksami sooritas Tammsaare 19. mail 1908, see oli õigusteaduskonnas sooritatud eksamite hulgas teine, esimene oli õiguse entsüklopeedia eksam V. E. Grabarile 1908. a. jaanuaris. Teise eksamina sooritas ta J. V. Passekile tsiviilõiguse lõpueksami 20. aprillil 1911. a.

Milliseid loenguid millises järjekorras A. H. Tammsaare õigusteaduskonnas kuulas, sellele annab vastuse tema loenguraamat /23/. Esimesed sissekanded pärinevad 1907. aasta II semestrist, kus ta oli registreerunud neljale loengule: rooma õiguse ajalugu, mida luges rektor J. V. Passek, poliitilise ökonoomia ajalugu kuulas ta A. N. Miklaševski juures, riigiõiguse loenguid L. A. Challandes'i juures, õiguse entsüklopeediat õpetas sellel ajal õigusteaduskonna dekaan V. E. Grabar. Loengukoormus oli sellel semestril 20 tundi nädalas ja õppemaksu tuli selle eest tasuda 20 rubla. 1908. aasta I semestril jätkas ta loengute kuulamist poliitilisest ökonoomiast, rooma õiguse ajaloost ja riigiõigusest. Lisaks nendele oli ta registreerunud veel kirikuõiguse loengutele, mida õpetas M. E. Krasnožen. Ülikoolis õppimise III semestril (1908. a. II semestril) oli ta registreerunud kuuele loengule. Peale eespoolnimetatud kirikuõiguse, milles loengud jätkusid ka sellel semestril, oli ta registreerunud statistika loengutele (A. N. Miklaševski), rooma õigusedogma (A. S. Krivtsov), politseiõiguse (N. N. Beljavski), Vene õiguse ajaloo (F. V. Taranovski) ja finantsõiguse loengutele (O. I. Ostrogradski). Sellest semestrist alates oli ta

vabastatud ka õppemaksust (ainult veel korra 1909. a. II semestril tuli tal tasuda õppemaksu). 1909. a. I semestril jätkas ta loengute kuulamist statistikast (A. N. Miklaševski), rooma õiguse dogmast (A. S. Krivtsov), politseiõigusest (N. N. Beljavski), Venemaa õiguse ajaloo (F. V. Taranovski), finantsõigusest (O. I. Ostrogradski) ja uue ainenõiguse filosoofia ajaloo (A. S. Jaštšenko), mis kuulus teda enam huvitanud õppeainete hulka õigusteaduskonnas. 1909. a. II semestril oli ta registreerunud neljale loengule: kriminaalõigus (P. P. Pustoroslev), tsiviilõigus (V. I. Sinaiski), kaubandusõigus (A. S. Nevzorov). 1910. aasta I semestril jätkas Tammsaare loengute kuulamist eelmisel semestril alustatud ainetes. Kriminaalõiguses loeti sellel semestril kursuse eriosa. 1910. a. II semestril oli Tammsaare registreerunud neljale loengule: kriminaalprotsessi (P. P. Pustoroslev, D. A. Tšervonetski), tsiviilprotsessi (A. S. Krivtsov), rahvusvahelise õiguse (V. E. Grabar) ja inglise keele lektorikursustele (Owen). 1911. a. I semestril, tema ülikoolis õppimise viimasel, kuulas ta veel kriminaalprotsessi (P. P. Pustoroslev), tsiviilprotsessi (A. S. Nevzorov) ja rahvusvahelise õiguse (V. E. Grabar) loenguid, mille kuulamist ta oli alustanud juba eelmisel semestril.

Lõpuksamiteks valmistudes Tammsaare haigestus. Haigus tõsidusest täie selguse saamiseks pöördus ta arstide Holmmani, Krameri ja Leziuse poole. Arstide otsus oli, et tuleb jätta õpingud ja asuda hoolsalt ravima. Olukord oli isegi sedavõrd tõsine, et tuli otsustada, kas elu või lõpuksamid. Tammsaare otsustas esimese kasuks. 25. aprillil 1911. a. esitas ta eksamikomisjoni esimehele avalduse, teatades, et haiguse tõttu pole võimaline eksameid sooritama /24/. Aga lõpuni oli jäänud vaid poolteist kuud pingutamist. Ravimine osutus väga raskeks, sest selgus, et tal on peale tiisikuse veel maokaela paise. Hilisem operatsioon ning hoolas ravi taastasid ta tervise. Selleks ajaks oli Tammsaare pühendunud täielikult kirjandusele, elanud sisse kutselise kirjniku ellu, mis tohtu lisatööga siiski võimaldas normaalse majandusliku olukorra. Õpingute juurde õigusteaduskonnas ei pöördunud ta enam kunagi tagasi.

Milliseid mõjutusi sai Tammsaare õpingutest õigusteaduskonnas? Et Tammsaaret tavalise üliõpilase mõõdu alla suruda ei saa, siis õppeprogrammide uurimine meid veel palju targemaks ei tee. Kindel on aga see, et õigusteaduskond so-

755

289
462

W307
6. apr 1911.

Всего Тревожающих нас
Таммсааре Председателю Финдический Контактный
Комитет при Императорском Финансовом Училище =
вероятно

просудившего курс пере-
испол науки Таммсааре
Таммсааре Таммсааре (Таммсааре)
исполнение ответственности
от Таммсааре по Мельничной
ул. в д. № 45,

22.00.00.00

Читая там, прошу Ваше Превосходительство
допустить меня, к исполнению при Финдическом
Контактном Комитете Императорского
Финансового Университета в весеннюю сессию
1911 года.

Писать прилагаю: 1) свидетельство о зачете востан-
овленного, 2) свидетельство об окончании курса, 3) звание
фотографический портрет и 4) квитанцию Казна-
рства о взносе 20 рублей

Сопровож. 19.11.1911
2 Таммсааре

Таммсааре Таммсааре

Инструкция о приеме в 1912 г. за № 245
и инструкция за № 245 по поводу обращения в банк
по поводу, в 1912 г. по поводу, по поводу
1912. 25.11.1911

Foto 1. A. H. Tammsaare avaldus lõpueksamite komisjoni esimehele 5. aprillist 1911. a. haiguse tõttu lõpueksamttest vabastamiseks.

bis rohkem kokku tema huveringiga ja piiras kõige vähem tema vabadust.

Kas see, et Tammsaare suurromaan pealkirjaks sai "Tõde ja õigus", on seotud tema õpingutega? Sidumine otseselt õigusteaduslike õpingutega oleks liialdus, kuigi selliste probleemidega teaduskonnas tegeldi. 1895. a. oli üliõpilaste võistlustöö üheks teemaks "Õigus ja õiglus". Otsest mõju Tammsaare ühele publitsistlikule kirjutisele võime leida rahvusvahelise õiguse professori V. E. Grabari tööst. V. E. Grabari sissejuhatav loeng "Sõda ja rahvusvaheline õigus" /25/ on olnud inspiratsiooni allikaks 1915. aastal kirjutatud artiklile "Sõjast, õigusest ja teadusest" /26/. Sellele viitab nende tekstide võrdlemine. Tammsaare on andnud iroonilise alatooniga edasiarenduse, näidates end dialektiku ja paradokside meistrina.

V i i d a t u d   a l l i k a d   j a
k i r j a n d u s .   M ä r k u s e d

1. Tammsaare, A. H. "Tõde ja õigus" I, Tln., 1947, lk. 219.
2. Mihkla, K. Biosotsioloogiline vaatekoht A. H. Tammsaare loomingus. - Looming, 1938, nr. 1, lk. 69.
Jaan Kaeli (1864 - 1951) - Tammsaare noorpõlvesõber, Albu valla Lõhmu talu perepoeg, hiljem fotograaf Hageris. Tema pildistatud on ainus foto kirjaniku emast. Oli kirjavahetuses A. H. Tammsaarega.
3. Puuduvad küll andmed, milliseid avalikke loenguid pidas V. Tšiz Tammsaare Tartus õppimise ajal, kuid nii mõnedki varem peetutest võisid talle huvi pakkuda: 1892 - "Kriminaalantropoloogiast", 1898 - "Turgenev kui psühholoog", 1899 - "Dostojevski kui kriminoloog", 1900 - "Nietsche kui moralist" jt.
4. Palvadre, A. Mälestuskilde A. H. Tammsaarest. - Mälestusi A. H. Tammsaarest. Tln., 1978, lk. 14.
5. Siimisker, L., Palm, A. A. H. Tammsaare, Tln., 1978, lk. 51.
6. Marie Tamm - A. H. Tammsaare õpetaja Väike-Maarja kihelkonnakoolist, Jakob Tamme õde. Pärast abiellumist ta küll loobus oma kavatsusest Tammsaaret õpingute ajal rahaliselt toetada.
7. Jaan Pehap - (1867 - 1931) - Tartu-Valga kinnistusjaoskonna sekretär, kellega Tammsaare oli koos töötanud

- Tallinnas ajakirjaniku-aastatel. Põhjalikke andmeid Jaan Pehapi ja A. H. Tammsaare suhetest võib leida Jaan Reineti käsikirjalises töös "Uusi andmeid A. H. Tammsaare loomingulisest tööst ja elust."
8. "Bergmanni abiraha" - vabatahtlikest annetustest kogutud, millele pani aluse 1904. a. Tartu majaomanik, Nikolai I aegne lihtsõdur Taavet Bergmann (annetas esimesed 500 rbl.) eesmärgiga toetada õppivat noorsugu ja edendada eesti kirjandust.
  9. Bernhard Linde - oli A. H. Tammsaare lähedasemaid sõpru 1920 - 1930. aastatel.
Linde, B. Käsikirjaline töö "A. H. Tammsaare oma elutões ja õiguses". - ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, f. 209, M 2 : 1, lk. 7.
  10. RAKA, f. 402, nim. 9, sü. 16, lk. 173 - 174.
  11. Puhvel, H. A. H. Tammsaare kirjad Lucie Martnale. - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 10, lk. 617.
  12. Puhvel, H. Samas, nr. 9, lk. 563.
  13. Puhvel, H. Samas, nr. 10, lk. 617.
  14. Tammsaare, A. H. Meie linnade kuluarvetest. - Sõnumed, 1906, 10. juuli.
  15. Временные правила прохождения курса и производства испытаний на юридическом факультете Императорского Юрьевского университета. (27.02.1907) - Правила и программы испытаний на юридическом факультете Императорского Юрьевского университета, Юрьев, 1911, с. I.
  16. Looiring, A. A. H. Tammsaare üliõpilasaastad. - Looming, 1938, nr. 1, lk. 51.
  17. Looiring, A. Artikli "A. H. Tammsaare üliõpilasaastad" mustand. ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, f. 209, M 2:1, lk. 7.
  18. Palvadre, A. Mälestusi A. H. Tammsaarest. - Mälestusi A. H. Tammsaarest, Tln., 1978, lk. 115.
  19. Mihkla, k. A. H. Tammsaare elutee ja looming, Trt. 1938, lk. 70.
  20. RAKA, f. 402, nim. 3, sü. 1122.
  21. Samas, sü. 2062.
  22. Looiring, A. A. H. Tammsaare üliõpilasaastad. - Looming, 1938, nr. 1, lk. 51.
  23. RAKA, f. 402, nim. 1, sü. 5794.

24. Loit, M. Lisand A. H. Tammisaare haridusloole. - Keel ja Kirjandus, 1978, nr. 6, lk. 366 - 367.
25. Грабарь В.Э. Война и международное право. - Ученые записки Императорского Юрьевского университета, 1893, № 4.
26. Tammisaare, A. H. Sõjast, õigusest ja teadusest. - Tallinna Kaja, 1915, nr. 26, lk. 406 - 413.

EKSTERNATUUR TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI JUURES
AASTAIL 1945 - 1952

V. Haamer

Õppetöö alguseks ülikoolis 1944. a. novembris oli selge, et paljud vastutaval tööl olevad endised üliõpilased ei saa taas õpinguid jätkata.

Eesti NSV hariduse rahvakomissar oma direktiivides 25. novembrist 1944 nõudis, et kõrgkoolides "suurt rõhku peab panema õppedistsipliinile" ning ainult kaaluvatel erandjuhtudel võib lubada üksikutel üliõpilastel töötada individuaalse tööplaani alusel. Sel juhul on mõeldav ärajäämine mõningatest loengutest või muudest kursuse õppeplaanis ettenähtud töödest. Töökohtadel olijate huvides soovitati võimaluste piires "organiseerida korrespondentõpetust või õhtused sektorid".

Need ja samuti teised direktiivides leiduvad seisukohad tuli läbi arutada ülikooli nõukogu koosolekul ning planeerida esitatud nõuete "konkreetsed teostamise viise ja süstemaatiliselt edaspidist kontrolli" /1/.

Ülikool sai eespool nimetatud direktiivid 27. novembril 1944. 7. detsembril 1944 saadeti neist ära kirjad prorektoritele ja dekaanidele ning nende arutelu ülikooli nõukogus toimus 22. detsembril 1944. Nõukogu tegi konkreetsete ettepanekute tegemise õppevormide osas ülesandeks komisjonile (H. Haberman, A. Kipper, H. Kadari, P. Tarvel, H. Riikoja), kes jätkas probleemi arutamist 24. detsembril 1944 ja kujundas ülikooli seisukoha kaugõppe ja eksternatuuri suhtes. See saadeti 26. detsembril 1944 Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadile.

Eksternatuuris õppimise võimalust taotles ülikool isikuile, "kes oma ühiskondliku rakendatuse tõttu teisel moel kõrgemat haridust omandada ei saa". Eksternatuuri paluti lubada "filosoofia, ajaloo, filoloogia, juura ja matemaatika aladel". Sealjuures suhtuti eksternatuurisse ettevaatlikult, kuna "noore ühiskondliku korralduse uudsuse tõttu üliõpilastest liiga suur osa võiks üle minna eksternatuuri, mis aga üldise kõrgema hariduse taseme tugevasti alla viiks" /2/.

16. veebruaril 1945 teatas Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat, et ülikooli ettepanekud on vastuvõetavaks tunnistatud ja võib asuda nende teostamisele /3/.

Õppetöö korraldamise aluseks eksternatuuris sai Üleliidulise Kõrgemate Koolide Komitee käskkirjaga 5. maist 1941 nr. 261 kinnitatud eksternatuuri põhimäärus /4/.

Selle järgi oli eksternatuuri eesmärgiks võimaluse andmine isikuile, kes olid iseseisvalt omandanud ülikooli kogu kursuse või üksikud distsipliinid, õiendada eksameid vastaval erialal kas üksikute ainete või kogu kõrgkooli õppekava ulatuses. Eksternina võisid eksameid sooritada kõik täieliku keskkharidusega NSV Liidu kodanikud, sõltumata vanusest.

Eksternatuuri astumine tuli vormistada vastava avalduse ja kõigi kõrgkooli vastuvõtmiseks ettenähtud dokumentide alusel rektori käskkirjaga 6 päeva jooksul avalduse esitamise päevast. Ekstern sai õpinguraamatu, mille esilehel märge "ekstern".

Eksternide eksamineerijaiks võisid olla ainult professorid või dotsendid. Mitterahuldava hinde saamise korral ei olnud korduv eksamineerimine lubatud enne kuu aja möödumist. Õppetöö korraldamist eksternidele ette ei nähtud, loengutest ja muust õppetööst osavõttu õigust neil ei olnud. Kõik arvestused ja eksamid valitud eriala õppeplaani ulatuses tuli õiendada 6 aasta jooksul. Iga kursuse eksami ja arvestuse sooritamise, samuti nende korduva sooritamise eest tuli tasuda 10 rubla (tolle aja vääringus).

Kui kõik valitud eriala õppeplaanis ettenähtud arvestused ja eksamid olid õiendatud, lubati ekstern riigieksamitele. Riigieksamitele lubamisel võis arvestada ainult neid arvestusi ja eksameid, mille sooritamisest ei olnud möödas üle 6 aasta. Riigieksamid pidid toimuma ja diplom vastava kvalifikatsiooniga tuli välja anda üldistel alustel. Iga riigieksami eest oli vaja tasuda 25 rubla.

Vastuvõttu eksternatuuri Tartu Riikliku Ülikooli juures alustati 1945. a. märtsis. Vastutavatele töötajatele oli eksternatuur igati sobiv õppevorm varem alustatud ja sõja tõttu katkenud õpingute lõpuleviimiseks. Oli ka neid, kes eksternina alustasid ülikoolis õppimist. Kuni eksternatuuri likvideerimiseni 1951. a. võeti Tartu Riiklikus Ülikoolis sellesse õppevormi vastu 594 töötajat. Neist lõpetas ülikooli eksternina (kuni 1954. aastani) 75 töötajat ehk 12,6 % vastuvõetuid. 138 eksterni viidi üle kaugõppesse, ülejäänud eksmatrikuleeriti, kuna nende õpingud olid kulgenud sedavõrd tagasihoidlikult, et neid ei saanud kaugõppesse üle viia (vt. tabel 1).

Kõige arvukamaks kujunes eksternatuur õigusteaduskonna juures. Sinna võeti vastu 292 töötajat, s. o. 49,1 % kõigist eksternatuuri vastuvõetulist. Lõpetajaid oli 45 ehk 60 % kõigist eksternatuuri kaudu ülikooli lõpetanutest (vt. tabel 5).

Rohkesti eksternatuuris õppijaid oli ka ajaloo-keeleteaduskonna juures - 229 eksterni ehk 38,6 % eksternide üldarvust ülikoolis. Neist lõpetas ülikooli eksternina vaid 18 ehk 24 % kõigist eksternatuuri kaudu ülikooli lõpetanutest (vt. tabel 2).

Erialade järgi jagunesid lõpetanud järgmiselt: ajalugu - 7, vene filoloogia - 7, eesti filoloogia - 1, klassikaline filoloogia - 2, inglise filoloogia - 1.

Beltoodud andmetest nähtub, et eksternatuur õigusteaduskonna juures oli tunduvalt resultatiivsem kui ajaloo-keeleteaduskonna juures.

Kõige resultatiivsem oli eksternatuur arstiteaduskonna farmaatsiaosakonna juures. 32-st eksternist lõpetas ülikooli farmaatsia erialal 11 ehk 34,4 % (vt. tabel 3). Kui arvestada aga asjaolu, et tegemist oli Saksa okupatsiooni ajal ülikooli lõpetanutega, kellel tuli ainult mõni eksam täiendavalt sooritada, siis lõpetanute arv oleks võinud olla suurem.

Eksternatuur matemaatika-loodusteaduskonna matemaatikaosakonna juures temale pandud lootusi aga ei täitnud. Vastuvõetud 38 töötajast ei lõpetanud ülikooli eksternina mitte ükski, kaugõppesse viia oli võimalik vaid 8 eksterni (vt. tabel 4). Eksternatuuri avamine matemaatikaosakonna juures ei olnud põhjendatud, kuna matemaatika õppimine ainult osalise õppekirjanduse olemasolu korral ja ilma õppejõu suunamiseta saab vaevalt edukas olla.

Peale eespool märgitute õppisid erandi korras eksternidena veel 5 töötajat. Neist 2 õppisid 1950. - 1952. aastani geograafiat, kuid ülikooli lõpetamiseni kumbki neist ei jõudnud. Üks töötaja õppis 1948. - 1952. aastani keemiat. Eksternatuuri lõpetamise järel jätkas ta õpinguid kaugõppe teel. Aastail 1950 - 1951 õppis veel üks ekstern põllumajandust ja üks ekstern metsandust. Neist esimene viidi 1951. a. üle vastloodud Eesti Põllumajanduse Akadeemiasse, teine aga lõpetas ülikooli 1950. a.

NSV Liidu kõrghariduse ministri käskkirjaga nr. 957 11. juunist 1951. a. vastuvõtt eksternatuuri lõpetati. Selles

käskkirjas leiti, et eksternatuuri säilitamine laialdase kaugõppevõrgu olemasolu korral ei ole otstarbekohane. Samuti märgitakse, et eksternatuuris lõpetajate arv ei ole niimetamisväärt, eksternide hulgas on palju isikuid, kes ei tööta õpitaval erialal ning kontrolli arvestuste ja eksamite sooritamise üle enamikus kõrgkoolides on ebarahuldav. Avaldatakse arvamust, et kaugõppeasutuste võrk loob vajalikud tingimused kõrghariduse omandamiseks tootmistööd katkestamata /5/.

Edukalt õppivad eksternid võisid kõrgkooli lõpetada kuni 1. juulini 1953. Neid, kes õppeplaani järgi pidid lõpetama pärast 1. juulit 1953, kuid õppisid edukalt, võidi viia üle kaugõppesse. Õppeplaani mittetäitnud eksternid tuli aga eksmatrikuleerida.

Tartu Riiklikus Ülikoolis toimiti vastavalt eespool toodud käskkirjale. 4 eksterni said võimaluse lõpetada ülikool ka veel 1954. a.

Aastate lõikes oli eksternatuuri algaastail selle lõpetajaid mõistagi vähe (vt. tabel 6). Kõige enam oli lõpetajaid 1951. a. See on ka mõistetav, sest paljudel täitis õppeplaani järgi lõpetamiseks ettenähtud aeg. 1952. ja 1953. aastal oleks pidanud eksternatuuri lõpetajate arv veelgi suurenema, kuid seda ei toimunud. Küllalt väike eksternatuuri korras lõpetajate arv (12,6 % eksternatuuri vastuvõetuid) on seletatav kõigepealt õppekirjanduse puudumise või selle raskesti kättesaadavusega. Paljudele oli lisaraskuseks ka vene keele vähene tundmine, mis takistas venekeelse õppekirjanduse kasutamist.

Õppimise tegi koormavaks ka eksternide küllalt suur tööpinge põhitööl. Vastutavate töötajatena tuli neil töökohal üsna sageli osa võtta koosolekuist, mis kestsid südaööni või koguni varaste hommikutundideni.

Kuid eksternide hulgas oli palju ka neid, kellel ei olnud küllaldaselt oskusi ega jätkunud tahtejõudu täiesti iseseisvalt ülikoolis õppida. See, et põhimäärus jättis eksternid ilma loengute kuulamise ja teistest õppetöö vormidest osavõtmise õigusest, oli lisaraskuseks. Eksternide arvu küllalt kiire kasvu tõttu käis nende metoodiline juhendamine ja kontrolli edasijõudmise üle ka ülikoolile üle jõu.

Ja siiski said eksternatuuri kaudu kõrghariduse need töötajad, kes seda väga tahtsid, kusjuures eksternatuuri teel ülikooli lõpetanute õppeaeg ettenähtud 6 aasta asemel oli te-

gelikult 3 aastat! Tõsi, paljudele kujunes eksternatuur vaid õpingute lõpuleviimiseks kõrgkoolis. Kuid oli ka neid, kes omandasid kõrghariduse eksternina ettenähtust lühema õppeajaga ja sealjuures lõpetasid ülikooli veel kiitusega. Edukalt lõpetasid eksternina õigusteaduskonna J. Adojaan (hiljem töötas 12 aastat kaugõppeprorektorina ülikoolis, praegu kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri dotsent, õigusteaduste kandidaat), I. Sildmäe (töötas parteitööl, 10 aastat oli ülikoolis õppeprorektor, praegu professor, majandusdoktor, tehisintellekti probleemgrupi teaduslik juhendaja), J. Ananjeva (kauaaegne õppejõud ja kateedrijuhataja ülikoolis), K. Paas ja V. Raudsalu (kauaaegsed vabariigi prokurörid) jpt. Ajaloo-keeleteaduskonna lõpetas edukalt eksternina I. Volkov (praegu professor, ajaloodoktor, ülikooli teadusliku kommunismi kateedri juhataja, kaua aega töötanud ühiskonnateaduste õppejõuna ülikoolis.

Eksternatuur ülikooli juures aastail 1945 - 1952 oli üks teedest kõrghariduse omandamiseks, mille avas töötajatele nõukogude võim.

T a b e l 1

Eksternatuur Tartu Riikliku Ülikooli
juures aastail 1945 - 1952 /6/

	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	Kokku
Võeti vastu	35	61	66	91	133	163	45	594
Neist:								
lõpetas ülikooli eksternina (kuni 1954. a-ni)	9	12	11	13	10	17	3	75
viidi üle kaugõppesse (1952. a.)	2	6	16	22	30	42	20	138
eksmatrikuleeriti	24	43	39	56	93	104	22	381
sh. eksternatuuri likvideerimise tõttu (1952. a.)	17	26	27	49	69	69	14	271

T a b e l 2

Eksternatuur TRÜ ajaloo-keeleteaduskonna juures
aastail 1945 - 1952 /7/

	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	Kokku
Võeti vastu	5	21	29	37	48	68	21	229
Neist:								
lõpetas ülikooli eksternina (kuni 1953. a-ni)	-	3	4	4	2	3	2	18
viidi üle kaugõppes- se (1952. a.)	1	3	10	12	19	26	13	84
eksmatrikuleeriti	4	15	15	21	27	39	6	127
sh. eksternatuuri likvideerimise tõttu (1952. a.)	3	6	13	17	24	37	5	105

T a b e l 3

Eksternatuur TRÜ arstiteaduskonna farmaatsia-
osakonna juures aastail 1949 - 1952 /8/

	1949	1950	1951	Kokku
Võeti vastu	1	31	-	32
Neist:				
lõpetas ülikooli eksternina (kuni 1954. a-ni)	1	10	-	11
viidi üle kaugõppesse (1952. a.)	-	-	-	-
eksmatrikuleeriti	-	21	-	21
sh. eksternatuuri likvideeri- mise tõttu (1952. a.)	-	-	-	-

T a b e l 4

Eksternatuur TRÜ matemaatika-loodusteaduskonna matemaatika-
osakonna juures aastail 1945 - 1952 /9/

	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	Kokku
Võeti vastu	2	3	4	2	8	15	4	38
Neist:								
lõpetas ülikooli eksternina	-	-	-	-	-	-	-	-
viidi üle kaugõp- pesse (1952. a.)	-	1	-	-	3	4	-	8
eksmatrikuleeriti	2	2	4	2	5	11	4	30
sh. eksternatuuri likvideerimise tõttu (1952.a.)	2	2	1	2	4	9	2	22

T a b e l 5

Eksternatuur TRÜ õigusteaduskonna juures
aastail 1945 - 1952 /10/

	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	Kokku
Võeti vastu	28	37	33	52	76	48	18	292
Neist:								
lõpetas ülikooli eksternina (kuni 1953. a-ni)	9	9	7	9	6	4	1	45
viidi üle kaug- õppesse (1952. aastal)	1	2	6	10	8	12	7	46
eksmatrikulee- riti	18	26	20	33	61	32	10	200
sh. eksternatuuri likvideerimi- se tõttu (1952. aastal)	12	18	13	30	41	23	7	144

T a b e l 6

Tartu Riikliku Ülikooli lõpetasid eksternatuuri korras
aastail 1945 - 1954

Aastad	Ajaloo- keele- teaduskond	Arstitea- duskond (farmaatsia)	Metsandus- teaduskond	Õigus- teaduskond	Kokku
1945	-	-	-	2	2
1946	-	-	-	2	2
1947	-	-	-	3	3
1948	1	-	-	-	1
1949	1	-	-	2	3
1950	3	2	1	6	12
1951	7	5	-	12	24
1952	4	-	-	7	11
1953	2	-	-	11	13
1954	-	4	-	-	4
Kokku	18	11	1	45	75

V i i d a t u d a l l i k a d j a
k i r j a n d u s

1. TRÜA, nim. 2, sü. 6, l. 8.
2. ENSV ORKA, f. R - 14, nim. 3, sü. 20, l. 1.
3. Sama, l. 28.
4. "Высшая школа". Основные постановления, приказы и инструкции. 2-е издание. М., 1948, с. 76-78.
5. "Высшая школа". Основные постановления, приказы и инструкции. М., 1957, с. 131.
6. TRÜA, nim. 1-k, sü. 2, l. 74 - 147; sü. 7, l. 1 - 90; sü. 335, l. 1 - 35; sü. 16, l. 1 - 100; sü. 393, l. 1 - 30; sü. 394, l. 1 - 9; sü. 430, l. 1 - 28.
7. Sama.
8. Sama.
9. Sama.
10. Sama.

TARTU ÜLIÕPILASKONNA ELU-OLUST FAŠISTLIKU OKUPATSIOONI AASTATEL

H. Palamets

Tartu ülikooli ja siinse üliõpilaskonna pikas ajaloos ei leidu teist perioodi, mil üliõpilaste elu-olustikulised tingimused oleksid olnud nii rasked, kui nad seda olid Saksa fašistliku okupatsiooni ajal 1941. aasta suvest 1944. aasta suveni. Järgnevatel nappidel lehekülgedel heidame põgusa pilgu sellele, kuidas elas okupatsiooniaegne üliõpilane.

Sõjaeelsetes Tartus ei olnud üliõpilastoa leidmine probleem, kui ainult üüriraha jätkus. Hoopis keerukam oli ulu-aluse leidmine okupeeritud Tartus, kus 1941. a. juulikuul lahingute käigus oli täielikult hävinud 1007, osaliselt 398 elumaja ehk 20 % kogu linna elamispinnast /1/. 1942. a. südatalvel, mil vaid kolm sõjaliselt tähtsat teaduskonda õppetööd alustasid, ei olnud toa leidmine veel ületamatu raskus, eriti neile üliõpilastele, kel oli linnas sõjaelsest ajast tutvusi ja sidemeid. Sama aasta sügisel, kui kõik teaduskonnad tööle asusid, olid paljud uustulnukad aga peaaegu väljapääsmatus olukorras.

Mingil määral püüdis korterimurede murdmisele kaasa aidata okupatsioonivõimude korraldusel tegutsev "Üliõpilaskonna" nime kandev organisatsioon. "Üliõpilaskonna" taotlused saada saksa sõjaväelt tagasi endisi korporatsioonimaju, et sinna paigutada elama osa üliõpilasi, jäid aga tulemusteta. 1942. a. kevadsemestril oli 17 naisüliõpilast majutatud improviseeritud internaati Rüütli (praegu Nõukogude) t. 11 /2/. Meesüliõpilaste tarvis leiti mingi elamisvõimalus ajutises üliõpilasmajas Tähe t. 13. Siia III korruse tubadesse oli samuti ette nähtud 17 kohta, kuid elamistingimused olid sedavõrd nigelad, et 1943. a. kevadel kasutas seda eluaset vaid 4 noormeest /3/.

1943. aastal hakati meesüliõpilasi majutama Vabriku t. 3 asuvasse nn. Maimi majja. See elanikest pooltühi lagunenud maja vajab aga tublisti remonti. Üliõpilased tegid oma jõududega korda keskkütte ja vaatamata õige puudulikule sisustusele leidis 1943/44. õppeaastal seal peavarju kuni 65 üliõpilast. Seega elas okupatsiooniaegsetes "internaatides" maksimaalselt 99 üliõpilast.

Tol ajal arstiteadust studeerinud Nils Sachris meenu-
tab nn. Maimi maja: "See oli neljakorruseline, ammoniaagi
järele lehkavate kuivklosettidega, kuid samal ajal keskküt-
tega ilmatu suur majalobudik. Juba kodanliku korra ajal oli
selle viimase korruse üksiktubasid üüritud hulgaliselt üli-
õpilastele, nii et seal kujunes välja mingi üliõpilaste ko-
loonia... "Internaat" oleks nagu liialt kõlav sõna selle ela-
mise tarvis. Anti meile napp põrandapind, raudvoodi, laud,
tool ja mingi kapp. Kõik muu pidi endal kaasas olema." /4/.
Üüri nõuti niisuguse elamise eest 15 riigimarka kuus.

Rõhuv enamus üliõpilasi otsis elamisvõimalusi endiselt
linna pealt. "Soodsat konjunkturi" ei jätnud kasutamata ah-
nitsevad perenaised, kes pahatihti kruvisid üüri ületamatult
kõrgeks. Sageli oli küll nii, et formaalselt nõuti sõjaeel-
set üüri, mis tuli aga tasuda "eestiaegete" turuhindade ah-
sel natuuras - küttepuude, või, liha ja muu taolise kraa-
miga. Selleks, et tuba otsivat tudengit üldse jutule võe-
taks, tuli tal teinekord valetada ennast maalapseks ja han-
kida nõutavat toidukraami spekulatiivsete hindadega "mus-
talt turult" /5/.

Kergem ei olnud lugu ka riietuse ja jalatsitega, mil-
lede saamiseks ametlikus korras ostulubade alusel oli õige
vähe lootusi. Siin aitasid hädast välja kolikambrisse hei-
detud rõivad, mis ümbertehtud kujul läksid uuesti käiku.
Puuduvat tallanahka pidid asendama puutallad või siis tal-
dade alla naelutatud puuliistud. Õppetööks ruumide planeerimisel
tuli silmas pidada üliõpilaste jalavarjude kiiret
kulumist, mispärast tunniplaani koostajatelt nõuti, et loen-
gud ja praktikumid toimuksid võimalikult lähestikku asetse-
vates hoonetes. 1943. a. kevadsemestril jagati "üliõpilas-
konna" kaudu üliõpilastele 380 paari tänavajalanõusid ja 200
paari pastlaid (metsatööde tarvis), 600 paari sokke ja 1000
paari sukki (kõik ostulubade alusel), mida kursuse nimekir-
ja ja osturaamatud esitanud kursusevanemad said kätte "üli-
õpilaskonna" kantseleist /6/. Peale selle oli veel võimalus
viia lagunevaid jalavarje "üliõpilaskonna" enda kingsepa
juurde parandada. Linnarahvale selgitati üliõpilaste varus-
tamist ülikooli kaudu järgmiselt: "Jalatsite kontingendi ja-
gamisel on põhimõtteks, et iga omavalitsuse ringkond varus-
tab oma elanikke. Üliõpilased viibivad peaaegu kogu aasta
oma kodukohtadest eemal: talvel ülikooli juures õppetöö ja
suvel metsa- või põllutöödel, seepärast omavalitsuse asutu-

sed ei suhtu neisse kui oma inimestesse ja jätavad nende varustamise viimasesse järjekorda. Nii osutub hädavajalikuks üliõpilaste varustamine üliõpilaskonna kaudu." /7/.

Kõige vahetumalt andis okupatsiooniaegsetele üliõpilastele tunda toidumure. Bestlastele määratud nappidest normidest ei saanud täiskasvanud inimene kuidagi ära elada. 1942. a. jaanuaris sai tartlane nädalas 2 kg leiba, 350 g lihasaadusi ja 100 g rasva või võid /8/. 1942. a. oktoobris teatati salajases ettekandes, et Eesti tsiviilelanikkonnale määratud ratsioonid annavad nädalas 6550 kalorit Saksaamaa elanike 10 298 kalori vastu. Kuna 1942. a. sügisel ei jagatud üldse võid, langes nädalaratsioon 5223 kalorini, mis tegi ööpäeva kohta vaid 746 kalorit /9/. Üha sagedamini ei saanud elanikud nädalate ja kuude kaupa sedagi näljapajukit täies ulatuses kätte. Nii jäeti tartlased peaaegu kogu 1942/43. aasta talveks lihast ilma /10/.

Sellises olukorras osutus mõeldavaks toiduainete hankimine kõrvalt: kas siis "mustalt turult" või maal elavate sugulastelt ja tuttavatelt. Üliõpilaste toiduretked maale olid tavaline nähtus, kuid sõidukitsenduste tõttu õige tülikad ja alati seotud riskiga, et teedel varitsevad okupantide patrullid konfiskeerivad "seadusevastaselt" hangitud toidukraami ilma pikema jututa.

Teine võimalus toidunormide suurendamiseks oli pöördumine tuttava arsti poole, kes kirjutas siis "raskelt haigele" välja lisanormid. Okupatsioonivõimud said aga sellele võttele peagi jälile ja hoiatasid, et seesuguste tegude kordumisel võetakse lisatoidu saamise võimalus üldse ära, seda nii simulantidelt kui tõesti haigetelt /11/.

Niisuguses olukorras muutus üliõpilassöökla osa üliõpilaste toitlustamisel tunduvalt määravamaks, kui see oli olnud sõjaeelsetel aastatel. Kuna üliõpilasmaja oli okupantide valduses, tuli üliõpilassööklal alustada tegevust ajutiseks üliõpilasmajaks antud Tähe t. 13 asunud endise "Sõdurite kodu" alumisel korrusel. Söökla alustas toitlustamist 8. märtsil 1942 /12/. Esialgu käis seal 250 - 300 inimest päevas, pärast kõigi teaduskondade tööle hakkamist tõusis aga päevane sööjate arv üle 500.

Üliõpilassöökla varustamine toiduainetega oli enam kui vilets. Üksnes avamise päevaks võimaldati sööklale korraks sealiha. Jahust jätkus vaid kastmete tegemiseks, mune ja siniki ei näinud üliõpilased üldse. Oli täiesti ilmne, et üli-

õpilassööklal varustati kohalike ametiasutuste poolt viimases järjekorras ning tunduvalt halvemini kui lokaale ja erasööklaid. Samal ajal, kui teistest Tartu sööklatest sai ikka mingeid kalatoite, eraldati üliõpilassööklale kala õige harva ja väikestes kogustes /13/.

Rahuldamist ei leidnud ka palve, et ülikool müüks oma mõisatest üliõpilassööklale kartuleid, kapsaid, sibulaid ja teisi aiasaadusi. Ülikooli majandusdirektor soovitas üliõpilaste söögisaalile leida teisi võimalusi talvevarude hankimiseks, sest Raadil ja Maarjamõisas toodetu minevat kliinikute vajaduste rahuldamiseks /14/.

Esialgu oli sööklal väga kitsik ka keedunõude ja küttega, mida 1942. a. kevadel laenati nii ümbruskonna kojamestelt kui söökla personalilt. Läbi häda läks siiski korra söökla käigus hoida.

Pärast seda, kui 1943. a. alguses saadi peahoone ja üliõpilasmaja ülikoolile tagasi, avati 23. märtsil 1943 üliõpilassöökla oma vanades ruumides üliõpilasmajas /15/.

Siin toititi 15-liikmeline personal päevas kuni 500 külastajat. Lõunat pakuti kella 12-st 16-ni. Põhitoiduks olid pudrud. Hilisemal kellaajal anti võileibu ersatskohvi või teega. Jäi lõunast mõnda rooga üle, anti seda ka õhtusöögi ajal. Üks toit pidi iga päev olema talongivaba (s. t. ilma liha- või kalaraasuta), ülejäänute eest nõuti toidukaarte.

Iseteenindamist ei tuntud - toitude toomine ja nõude koristamine oli ikka ettekandjate käes. Tänu sööklale üleantud endiste korporatsioonide serviisidele muutus olukord lauanõude osas tunduvalt lähedamaks /16/.

Talvise eksamisessiooni ja õppetöö vaheaja aegumisel üliõpilassöökla suletud ja alustas jälle tegevust 10. jaanuaril 1944. Sedapuhku aga mitte kauaks. Seoses õppetöö hääbumisega sundmobilisatsioonide tagajärjel suleti söökla 3. aprillil 1944. Nii kadus veel Tartus viibinud üliõpilaste viimane kooskäimise koht. Tegevuse lõpetamise puhul tegi üliõpilassöökla oma viimastele kundedele tõelise üllatuse, müües sedapuhku toite ilma tšেকে vastu nõudmata /17/. Nüüdsest jäi väheste veel Tartus olevate üliõpilaste peamiseks toitjaks raekoja kõrval asunud Tartu suurim söögisaal "Koit", mida päevas külastas tublisti üle 1000 inimese.

Nii õppetööl kui kodus kiusas üliõpilasi talvisel ajal külm. Kütust oli vähe või see puudus hoopiski. 1942. aasta kevadtalvel hakkas ülikool õppejõudude, teenistujate ja töö-

meeste jõududega küttepuid üles töötama Kastre-Peravallas, ülikooli metskonnas. Suvel tõmmati töökohustuse raames kütetavarumisele kaasa ka üliõpilasi. 20. juulil 1942 sõitis Tartust lotjadel Kastre-Peravaldale üle 100 noore /18/. Kütust töötasid üles ka õppepraktikat sooritavad metsaosakonna üliõpilased.

Kuna linnavalitsus ei varustanud üliõpilasi mingi küttega, siis lubati soovijail jääda pärast 2-nädalast vahetust metsa endale kütust varuma. Raskusi oli toitlustamisega: kohapealt sai vaid lõssi ja kohupiima, muu söögikraam tuli linnast järele tuua.

Teine osa õppejõude ja üliõpilasi saadeti Ilmatsalu rappa turvast varuma. Siin tuli töötada koos fasismivangidega: vangid ühes, õppejõud, teenistujad ja üliõpilased teises vahetuses /19/. Elati barakkides. Üks vahetus alustas tööd hommikul kell 4 ja lõpetas keskpäeval, teine vahetus töötas õhtupimeduse saabumiseni.

Metsas ja rabas töötati ka järgmistel suvedel, ainult selle vahega, et 1944. a. sõjasuvel suunati üliõpilased Ulila rappa. Siin pidid 400 naisüliõpilast (mehed olid kas mobiliseeritud või varjasid ennast) neljas vahetuses à 4 nädalat töötama turbapätside kuivatamisel. Töö oli raske ja tütarlapsed kurtsid, et nad ei tule kuidagi toime 120 000 - 160 000 pätsi kuivatamisega - niisuguse normi täitmise järel pääses rabast tulema ja võis saada endalegi pool tonni pressturvast /20/. Milline oli tolleaegsete rabaüliõpilaste meeleolu, selle üle saame otsustada "optimistliku" sisuga omaloomingulise laulu alusel, mida olevat laulnud tütarlaste trio lõõtspilli saatel:

"Ma olen kui kuli ja neeger,
mul otsa vist varsti saab ramm.
Ma ei tea, mida tähendab peegel,
mul meelest on ununud kamm.

...
Las tilkuda sõrmedelt veri,
las narmendab seljal mu nahk.
Ma edasi töötan kui ori
ja huulil mul turbane vaht.

Ja kui enne norme ma suren,
siis ärge te viige mind siit,
vaid tehke te krõbedast turbast
mu hauale vildakas viit." /21/.

Kaks vahetust töötas Ulila rabas oma aja täis, kolmanda päästis aga lõunast tuleva Nõukogude armee hoogne pealetung, mis tõi vabaduse nii Tartu linnale kui siinsele üli-

koolile. Lõppes ka okupatsiooniperiood - kõige süngem ja kitsikum aeg meie üliõpilaskonna ajaloos.

V i i d a t u d   a l l i k a d   j a
k i r j a n d u s

1. Kalvo, A. Tartu Suure Isamaasõja tules. - Kodulinn Tartu. Tln., 1980, lk. 89.
2. Üliõpilaskonna koostis, ülesanded ja ilme. - Postimees, 1943, 15. okt.
3. RAKA, f. 2100, nim. 15, sü. 131, l. 10.
4. Sachris, N. Üliõpilaselust sõja aastail. ENSV TA Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond, reg. 1980/31, l. 2.
5. E. Jansenilt saadud andmed.
6. Postimees, 1943, 4. veebr.; 15. okt.
7. Postimees, 1943, 12. det.
8. Postimees, 1942, 21. jaan.
9. Pruun katk. Tln., 1969, lk. 43.
10. Eesti rahvas Suures Isamaasõjas. I. Tln., 1971, lk. 369.
11. Eesti Arst, 1943, nr. 5, lk. 226.
12. Üliõpilaskonnale oma söögisaal. - Postimees, 1942, 7. märts.
13. RAKA, f. 2100, nim. 15, sü. 131, l. 10.
14. Samas, l. 3 ja 4.
15. Üliõpilaskonna koostis, ülesanded ja ilme. - Postimees, 1943, 15. okt.
16. N. Sachriselt saadud andmed.
17. Postimees, 1944, 4. apr.
18. Postimees, 1942, 20. juuli.
19. J. Tammeorult saadud andmed.
20. "Kulid" ja "Neegrid" Ulila turbarabas. Postimees, 1944, 14. aug.
21. Samas.

F. KLEMENTI VAATEID KÕRGHARIDUSE KOHTA

B. Kelk

1951. aastal, s. o. ajal, mil Tartu ülikool oli alles üle saamas sõjas tekitatud kahjust, määrati siia rektoriks Leningradi ülikooli füüsikaosakonna dotsent Feodor Klement. F. Klement asus ülikooli juhtima ajal, mil seda ähvardas oht muutuda vähetähtsaks provintsiülikooliks; siiski suutis ta üpris lühikese ajaga viia Tartu ülikooli Nõukogude Liidu parimate ülikoolide tasemele /1/.

Seoses F. Klementi tulekuga ülikooli avarus ka teaduslike tööde temaatika. Füüsikutest moodustati luminentsentsi-alane uurimisgrupp, millest hiljem kujunes tahke keha füüsika koolkond Bestis /2, 3/.

Käesolevas kirjutises käsitletakse F. Klementi vaateid kõrghariduse kohta tema arhiivis säilitatud ja trükkis avaldamata materjalide ning mitmete sõnavõttude visandite alusel. Toodud mõtetest on paljud juba avaldatud, kuid on ka kirjutisi, mis olid esialgu mõeldud mingile ajakirjale või ajalehele saatmiseks, kuid paraku ilmse ajapuuduse tõttu jäid lõplikult viimistlemata.

Kogu oma rektoriks oleku üheksateistkümnne aasta jooksul järgis F. Klement kõrghariduse edendamisel Bestis põhimõtet, et küsimust ülikooli arengust ja tema erialade profiilist ei tohi vaadelda lahus kogu Eesti kõrgkooli arengust. Eriti on seda mõtet rõhutatud F. Klementi ettekandes Nõukogude Liidu Kõrgema Hariduse Ministeeriumi kolleegiumile 16. jaan. 1953. a. /4/.

Nähes kõrgharidusega spetsialistis kõrge kvalifikatsiooniga kultuurset inimest, leiab F. Klement, et õppimise laiendamine õhtustes või kaugõppeosakondades viib nõukogude teaduse taseme järsule langusele /5/. Kõrgkooli lähendamiseks igapäevase elu nõuetele, noorte spetsialistide praktilise ettevalmistuse parandamiseks on F. Klementi arvates vaja suurendada statsionaarse õppevormi osatähtsust. Tuleb muuta üliõpilaste tööpraktikat nii, et nad töötaksid enam-vähem kindlatel kohtadel, lähtudes muidugi nende spetsiaalsusest.

Õppeedukuse suhtes taotles rektor nõudlikkuse suurendamist. F. Klement pidas ülikoolile jõukohaseks vastavate küsimuste sisemist lahendamist ja nõudis rangelt igasuguste

organite (ministeeriumid, direktiivorganid jne.) mittevahelisekkumist, sest tema arvates on ülikooli direktsioonil koos parteiorganisatsiooni ja ametiühinguga küllaldaselt võimalusi, et neid küsimusi lahendada küllaltki objektiivselt ja arukalt /5/.

Oluliseks peab F. Klement senisest suurema tähelepanu pööramist üliõpilaskandidaatide ühiskondlikule küpsusele. Selleks soovitas ta nõuda sisseastujailt töötamist enne kõrgkooli tulekut. Kuid F. Klement märgib, et on teatud erialad, nagu muusika, keeled, matemaatika jne., kus õpilane peab pidevalt edasi minema, sest katkestus töö näol tooks sellisel juhul ainult kahju. Töökasvatuseks selles olukorras peavad koolid ise leidma mingi võimaluse.

Rõhutades teaduslike asutuste hiiglasliku võrgu ulatust ja Nõukogude teaduse edu kogu maailmas, leiab F. Klement, et kõrgkooli ja teadusasutuste vahelistes suhetes on küllaldaselt puudusi, mis vajavad põhjalikku revideerimist. 1960. a. kirjutatud käsikirjalistes materjalides /6/ ja samal ajal avaldatud artiklis /7/ rõhutab F. Klement, et ükski kõrgem õppeasutus ei saa olla ainult õppeotstarbeline, vaid peab olema ka teaduslik asutus. Tema arvates võib kõrgema hariduse andmine vastavalt tänapäeva teaduse ja tehnikata tasemele toimuda ainult selliste õppejõudude poolt, kes ise teenivad teadust; kõrgkool peab kasvatama spetsialiste, kes ka ise on hiljem võimalised teadust edasi arendama ja kasutama /7/. Mõte, et kõrgkool peab olema samaaegselt ka aktiivse teadusliku tegevuse keskpunktiks, läbib kõiki F. Klementi artikleid ja ettekandeid kõrghariduse kohta ning oli kogu tema rektoriks oleku ajal ka praktilise tegevuse juhtnõõriks.

Väikestes liiduvabariikides pidas F. Klement eriti sobivaks kõrgkoolide ja teadusasutuste edasiseks arenguks omavaheliste maksimaalsete sidemete loomist. Selline lähenemine annaks mitmeid eeliseid õppejõududele, kes saaksid oma teadustööd teha vastava teadusasutuse kaasaegse tehnilise varustuse juures ning nende õppekoormus võiks väheneda teaduslike töötajate arvel, kes võtaksid endale osa õppekoormusest. F. Klement oli seisukohal, et see aitaks tunduvalt laiendada ka kitsa eriala teadlaste silmaringi ja viiks nad kokkupuutesse üliõpilasnoorusega, kelle hulgast tuleb teadlaste järelkasv. Üliõpilastel aga omakorda oleks võimalus õppida ja kasvada intensiivse teadusliku töö õhkkonnas.

F. Klement pakkus isegi välja ühtse juhtiva süsteemi idee, kusjuures teadust organiseerivat osa etendaks Teaduste Akadeemia, õppeosakonna osa aga Kõrgema ja Keskerihariduse Komitee /7/. Need ettepanekud kandis F. Klement ette ka 1960. a. NSVL Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeeriumi Kolloegiumil, kus Tartu ülikooli rektori ettepanek täielikult ka heaks kiideti /6/. Ülikooli muutmist aktiivset loometööd suunavaks kooliks, kus elav loov mõte on selleks võtmeks, mis avab ukse teaduse varasalvede juurde, käsitles F. Klement ka 1961. a. 4. - 7. juulini Moskvast toimunud üleliidulisel kõrgkoolide töötajate nõupidamisel /8, 9/.

Õppeprotsessis peab F. Klement oluliseks õppejõu aktiivset loomingulist külge. Ta rõhutab: "Ühtviisi vastuvõtmatu ja kasutu on nii surnud teadmistega täistuubitud inimene, kes ei oska oma teadmisi loovalt rakendada ega teadust edasi arendada, kui ka dogmaatik, kes peab ammuomandatud teadmisi absoluutseteks ja igavesteks tõdedeks, mõistmata nende ajaloolist muutumist ja edasiarenemist" /10/.

Tähtsat osa selle sihi saavutamisel evib F. Klementi arvates mitte niivõrd teaduslik töö väljaspool õppeprotsessi kui võrd õppeprotsessi enda läbiviimise erilaad, mis tema arvates eraldabki tõelise teadlase pedagoogilise tegevuse lihtsast, ainult "õpikust pärit materjalide ümberjutustaja omast" /10/. Eriti kriipsutab F. Klement seda seisukohta alla pedagoogiliste instituutide juures, sest nagu ta ütleb: "Siin on eriline tähtsus teadusliku, pingeliste otsingute õhkkonna olemasolul, igapäevasel loomingulisel aktiivsusel, selleks et tulevased õpetajad juba üldhariduskoolides võiksid olla teadlikult mõtleva põlvkonna kasvatajaks, oleksid suutelised äratama neis juurdlevat mõtlemist, teadmishimu, loovat suhtumist ..." /10/. Just sellised peaksid olema kommunistliku ühiskonna ülesehitajad ning selle tulevased liikmed.

See, et kõrgkool peab olema teadusliku tegevuse keskpunktis, ei ole oluline mitte ainult eelpool toodud aspekti tõttu, vaid arvestada tuleb ka seda, et vähemalt pool Nõukogude Liidu teadlastest töötab kõrgkoolides. Milliseks kahjuks oleks teadusele selle kontingendi väljalülitamine. Arvestades antud tendentsi, rõhutabki F. Klement, et kõrgkoolil peavad olema kõik võimalused aktiivseks teaduslikuks tegevuseks. Seoses sellega kõlavad F. Klementi sõnad: "Ei to-

hi unustada, et maailma suurimad korüfeed olid peaaegu alati ka kõrgema kooli õppejõududeks" /10/.

Kuigi kõrgkooli õppejõud teadustöö kõrval peab kandma ka üpris suurt pedagoogilise töö koormat, mis näib teadustööle negatiivselt mõjuvat, esineb siin üks paradoksaalne fakt: nimelt, suureulatuslike teadustööde (doktoritööde) arv kõrgemas õppeasutuses on suurem kui spetsiaalses teadusliku uurimise asutuses. Samuti rõhutab F. Klement asjaolu, et suurimat edu saavutatakse tänapäeval just erisuguste teadusharude üksteisega läbipõimimise tulemusena, kuid paraku seda väiksemate õppeasutuste sisest teaduste integreerimise protsessi vajadust ja paratamatust ei taheta veel tunnista-da.

F. Klementi kirjutisi läbib ereda joonena mõte, et kõrgema kooli spetsialistide ettevalmistamise parandamist tuleb kõigepealt alustada üldhariduslike koolide töökorralduse muutmisega. Nii rõhutas F. Klement 1969. a. koostatud ettekande tekstis NSVL Kommunistliku Partei Keskkomiteele, mis oli saadetud ENSV Kõrgema Hariduse Ministeeriumi kaudu /11/, et kõrgkooli spetsialistide ettevalmistamise süsteemi parandamist tuleb ennekõike alustada pedagoogilistest instituutidest. Ta soovitas pedagoogilistes instituutides luua soodsad võimalused teaduslikuks ja õppetööks, kindlustamaks need asutused kvalifitseeritud õppejõudude kaadriga. Et suurendada materiaalset huvitatust pedagoogilise hariduse suhtes, teeb F. Klement ettepaneku pedagoogiliste instituutide üliõpilaste stipendiumi tõstmiseks.

Kõrgharidusega spetsialistide ettevalmistamist analüüsidest nägi F. Klement veel üht olulist faktorit: inimeste erinevat andekust /11/. Sellega põhjendas ta ka õpilaste suurt väljalangevust nii üldharidus- kui ka kõrgkoolist. Selle asemel, et anda küpsustunnistused nõrgalt edasijõudnud õpilastele, pakub F. Klement võimalust lahendada antud küsimus kaht tüüpi tunnistuse andmisega. Ühed tunnistused olgu nn. täisväärtuslikud, teised aga kui tõendid või tunnistused selle kohta, et inimene on õppinud teatud klassides, saades vastavaid hindeid. Kusjuures ka mitterahuldavad tuleks ära märkida /11/. Seega võime öelda, et F. Klement nägi juba tollal ette neid vajadusi üldhariduskoolide ümberkujundamiseks, mis tänapäeval on muutunud eriti aktuaalseteks.

F. Klement jälgis pidevalt seoseid üldhariduskoolide ja kõrgkoolide vahel. Tema poolt esitatud ettepanekud olid alati ülima põhjalikkusega läbi mõeldud ning kaalutletud olemasolevate materiaalsete võimaluste seisukohalt vastava küsimuse lahendamisel. Ülaltoodust lähtudes võime väita: F. Klement on oma tegevusega mõjutanud nii Eesti kõrgkoolide kui ka Nõukogude Liidu kõrghariduse süsteemi arengut.

Viidatud allikad ja kirjandus

1. Kelk, E., Klement, V. Rebane, K.-S. F. D. Klement ja Tartu Riiklik Ülikool 1951 - 1970. - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi IV. Trt., 1977, lk. 3 - 23.
2. Клемент Ф. К истории возникновения Тартуского центра физики твердого тела. - Труды института физики и астрономии АН ЭССР, № 42, люминесценция ионных кристаллов. Тарту, 1974, с. 6-24.
3. Kelk, E., Rebane, K.-S. Sublimaatfosfooride avastamise lugu. - Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist. III. Tln., 1980, lk. 28 - 44.
4. Клемент Ф. Перспективы дальнейшего развития Тартуского Государственного университета. Тарту, 1953, 12 л. - ОРК НБ ТТУ* ф. 72, ед. хр. 317.
5. Клемент Ф. Замечания по вопросу о системе высшего образования. 1958. - ОРК НБ ТТУ ф. 72, ед. хр. 290.
6. Клемент Ф. Высшая школа и наука 1960 г. - ОРК НБ ТТУ ф. 72, ед. хр. 292.
7. Клемент Ф. По новому развивать связи вузов и научных учреждений. - Правда, 1960 6. VI., № 158.
8. Клемент Ф. Черновик выступления об университетском и гуманитарном образовании (1961 г.) - ОРК НБ ТТУ ф. 72, ед. хр. 296.
9. Клемент Ф. (Об университетском и гуманитарном образовании). - Всесоюз. совещ. работников высш. школы в Кремле 4-7 июля 1961 г. (Сокращ. стеногр. отчет) М., 1961, с. 190-193.

---

*ОРК НБ ТТУ - Отдел рукописей и редких книг Научной библиотеки Тартуского государственного университета.

10. Klement, F. Kõrgem kool ja teadus 1964 - 1965. - TRÜ TR КНО², f. 72, sü. 301.
11. Клемент Ф. Предложения по повышению эффективности подготовки кадров, проведению научно-исследовательских работ в вузе (1969 г.) - ОРРК НБ ТТУ, ф. 72, ед.хр. 304.

ÜLIÕPILASTE TEADUSLIKU ÜHINGU ORGANISEERIMISEST TARTU RIIKLIKUS ÜLIKOO LIS

A. Uuspõld

Üliõpilaste teaduslike ühingute kujunemine NSV Liidus algas 1940. aastate algul. Selle protsessi katkestas Suure Isamaasõja puhkemine. Pärast Suure Isamaasõja lõppu asusid üliõpilaste teaduslikud ringid kõrgkoolides taas tööle, uuesti algab ka ringide baasil ÜTÜ-de loomine. Näiteks Moskva RÜ-s loodi ÜTÜ 1945. /1/, Jerevani RÜ-s 1946. /2/, Vilniuse RÜ-s 1947. aastal /3/. Seoses ringide tegevuse hoogustumise ja üliõpilaste teaduslike ühingute loomisega NSV Liidu kõrgkoolides tõusis päevakorda neile kindlama organisatsioonilise aluse andmine. Nagu selgub ajakirja "Вестник высшей школы" artiklist 1947. a., ei ole tekkinud ÜTÜ-des kõik asjad kaugeltki korras. Puuduste likvideerimiseks ÜTÜ-de ja teaduslike ringide töös tehakse ettepanek töötada välja ÜTÜ-de tüüpõhikiri /4/. 1947. a. juulis ilmuski NSV Liidu kõrghariduse ministri käskkiri ÜTÜ-de tüüpõhikirja kinnitamise kohta, millega määrati kindlaks ÜTÜ-de funktsioonid ja struktuur /5/.

Alates 1947. aastast kiireneb NSV Liidu kõrgkoolides ÜTÜ-de loomine. Kui seni olid ÜTÜ-d eksisteerinud vaid suuremates kõrgkoolides, siis 1950. aastaks olid nad loodud enamikus NSV Liidu kõrgemates õppeasutustes /6/.

Tartu Riiklikus Ülikoolis tegutses 1945. a. lõpul 12 üliõpilaste teaduslikku ringi. 1946/47. õppeaastal kasvas ringide arv 19-ni, hõlmates 600 üliõpilast /7/. Seoses üliõpi-

---

² Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu Haruldaste Käsikirjade Osakond.

laste teadusliku töö intensiivistumise ja ringide arvu kasvuga tekkis vajadus leida ringidele uued organisatsioonilised vormid, luua nende töö koordineerimiseks ühtne organisatsioon.

Üliõpilaste teaduslike ja huvialaringide arvelevõtmisega ning nende töö koordineerimisega tegeles sel ajal üliõpilaste ametiühingukomitee juures tegutsev akadeemiline komisjon. Aastail 1946 - 1948 oli selle komisjoni esimeheks arstiteaduskonna üliõpilane Heiti Kadastik. ELKNÜ TRÜ komitee poolt tegeles ringidega arstiteaduskonna üliõpilane Akivo Lenzner. 1947. a. lõpul otsustasid nad saata Leningradi RÜ-sse järelepärimise sealsete teaduslike ringide töö kohta. Saadud vastusest selgus, et NSV Liidu kõrgkoolides oli hakatud ringide baasil looma üliõpilaste teaduslikke ühinguid, lähemalt kirjeldas Leningradi RÜ oma ÜTÜ tööd ja saatis ka ÜTÜ tüüppõhikirja /8/.

Leningradi RÜ kirja alusel esitasid üliõpilaste ametiühingukomitee ja ELKNÜ TRÜ komitee koos EKP TRÜ bürooga õpetatud nõukogule ettepaneku üliõpilaste teadusliku ühingu loomiseks Tartu Riiklikus Ülikoolis. 20. veebruaril 1948. a. kinnitas õpetatud nõukogu 11 üliõpilasest koosneva ÜTÜ organiseerimiskomitee. Selle esimeheks sai Heiti Kadastik, aseesimeesteks ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilased Evi Prink ja Marta Lõhmus, sekretäriks Akivo Lenzner.

21. veebruaril 1948. a. kutsus ÜTÜ organiseerimiskomitee kokku kõikide olemasolevate teaduslike ringide esimeeste, teaduskondade ametiühingukomiteede esindajate ja teaduskondade komsomolisekretäride ühise koosoleku, kus õpetatud nõukogu esindaja dots. E. Talvik tegi teatavaks nõukogu otsuse TRÜ ÜTÜ asutamise kohta /9/. Seda päeva tulekski lugeda TRÜ ÜTÜ sünnipäevaks.

TRÜ ÜTÜ-d asuti organiseerima Leningradist saadud tüüppõhikirja alusel, arvesse võeti ka Leningradi RÜ ÜTÜ kogemusi. Akadeemilise komisjoni asjaajamine anti üle ÜTÜ organiseerimiskomiteele, kelle esimeseks ülesandeks oli arvele võtta olemasolevad ringid. TRÜ ÜTÜ alustas oma tööd 13 ringiga - sel ajal ülikoolis tegutsenud 19 ringist ei olnud kõik teadusliku iseloomuga. Hakati moodustama uusi ringe, organiseerimiskomitee seadis seejuures eesmärgiks, et iga kateedri juures töötaks üks üliõpilaste teaduslik ring. Seda eesmärki küll saavutada ei suudetud, kuid semestri lõpuks oli ÜTÜ-s 42 teaduslikku ringi, kuhu kuulus ligi 700 üliõpilast /10/.

ÜTÜ tüüppõhikirja järgi kuulus ühingu funktsioonide hulka ringide organiseerimise ja juhtimise, uurimistemaatika väljatöötamise, üliõpilasuuringute võistluste korraldamise jmt. kõrval ka üliõpilaste teaduslike konverentside organiseerimine. TRÜ ÜTÜ organiseerimiskomitee seadis endale ülesandeks korraldada Tartu Riikliku Ülikooli Üliõpilaste Teadusliku Ühingu I konverents 1948. a. kevadel. Konverentsi eeltööd algasid märtsi lõpul, mil alustati konverentsi programmi kujundamisega. ÜTÜ organiseerimiskomitee liikmete vahel kehtestati kindel tööjaotus. Et konverentsist oleks võimalikult rohkem osavõtjaid, kohustati ÜTÜ liikmeid konverentsi igati propageerima. Konverentsi ettekanded pidid olema varustatud tööd juhendanud õppejõu soovitusel ja ÜTÜ vastava osakonna juhendaja õppejõu seisukohaga /11/.

TRÜ ÜTÜ I konverents leidis aset 3. - 9. maini 1948. a. ja algas piduliku plenaaristungiga TRÜ aulas. Sellele sündmusele omistatud suurt tähtsust näitab fakt, et külaliste hulgas olid ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja N. Andresen ja ENSV TA asepresident prof. A. Kipper /12/. Konverentsi meeleolu annavad hästi edasi ÜTÜ organiseerimiskomitee esimehe H. Kadastiku avasõnad: "Tänane päev on TRÜ üliõpilaskonna suurpäevaks; täna algab meie ülikooli ajaloos esimene üliõpilaste teaduslik konverents." Rääkides konverentsi eesmärkidest ütles kõneleja: "Kuna konverentsi ülesandeks on üliõpilaste teaduslike tööde populariseerimine, on ka ettekantavate tööde kvaliteeti silmas peetud. Siinjuures tahab aga konverents oma esitatavate töödega tõestada, et on väärt vääde, nagu oleksid ainult vanemate kursuste üliõpilased võimelised tegema teaduslikku tööd. Konverentsi programmi on võetud üliõpilaste suhinnatööde ja vanemate kursuste üliõpilaste teaduslike uurimuste kõrval ka nooremate kursuste üliõpilaste teaduslikke töid... Seetõttu pole muidugi kõik esitatud tööd võrdväärtusega, kuid iga töö on omalt alalt vastavalt teemale siiski sisukas, kuigi alati mitte täiuslik... Arvestades eelõeldut loodab ÜTÜ, et kõik esimesest üliõpilaste teaduslikust konverentsist osavõtjad leiavad konverentsi töös siiski palju uut ja huvitavat, mis aitab täiendada iga kuulaja teadmisi." /13/.

H. Kadastiku avakõnele järgnes TRÜ õppeprorektori H. Habermani sõnavõtt. Konverentsi avaettekande "Ajaleht "Sakala" võitlus baltisaksa feodaalse erikorra vastu C. R. Jakobsoni päevil" pidas ajaloo-keeleteaduskonna IV kursuse üli-

õpilane Ea Jansen. Sektsioonide istungid leidsid aset 4. - 8. maini. TRÜ ÜTÜ esimesel konverentsil töötas 11 sektsiooni: juriidiliste teaduste, arstiteaduse, keele ja kirjanduse, ajaloo- ja bioloogia, matemaatika-füüsika, metsandus- ja loomaarstiteaduse, põllumajandusteaduse, farmaatsia ja kehakultuuriteaduse sektsioon /14/. Sektsioonide istungid toimusid õhtupoolikul pärast õppetööd. Ühel istungil kuulati 1 - 2 ettekannet. Näitena olgu toodud bioloogia sektsiooni istung 5. mail 1948. a. See algas kell 18.15 ja lõppes kell 20.00. Peeti kaks ettekannet. Neist esimene kestis 55 ja teine 40 minutit. Ettekannete vahel oli kümneminutine vaheaeg /15/. Kokku oli TRÜ ÜTÜ I konverentsil 43 ettekannet. Konverents lõppes 9. mail plenaaristungiga, kus ettekandega esines õigusteaduskonna II kursuse üliõpilane Olev Murula. TRÜ teadusala prorektor K. Taev rääkis teemal "Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilane teadusliku töötajana." Pärast H. Kadastiku lõppsõna anti kõigile konverentsil esinenud üliõpilastele vastava pühendusega M. Gorki raamat "Kirjandusest". Nii avaldas üliõpilastele järgnes kontsert, mille sisustasid akadeemiline mees- ja naiskoor /16/.

Et ÜTÜ organiseerimiskomitee konverentsi korraldamisel oma ülesannete kõrgusel oli, kinnitavad vastukajad ajakirjanduses. Nii kirjutas "Noorte Hääl" 7. mail 1948. a.: "3. mail alanud Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaste teadusliku konverentsi töö on olnud märkimisväärselt edukas. Konverentsi sektsioonide istungeist on osavõtt elav nii üliõpilaste kui ka õppejõudude poolt" /17/. 8. mail "Edasi" märgib, et konverentsi töökoosolekutest võttis osa 2000 inimest ja lisab: "Üldiselt oli kõikide sektsioonide töö sisukas, arvestades eriti lühikest ettevalmistusaega ja varemate kogemuste puudumist sellealaste ürituste korraldamisel. Sisukad ettekanded ja elav huvi konverentsi töö vastu tõendavad, et Tartu Riiklikus Ülikoolis on üliõpilaste teadusliku töö taseme tublisti tõusnud" /18/.

ÜTÜ organiseerimiskomitee jätkas aktiivset tegevust ka suvisel õppevaheajal, korraldades ametiühingu abiga 11 üliõpilaste ekskursiooni nii Eesti NSV piirides kui ka vennasvabariikidesse, Leningradi ja Moskvasse. Neist võttis osa ligikaudu 300 üliõpilast.

1948. a. sügissemestri algul tuli mitmete ringide töös ilmsiks olulisi puudusi. Mõnedes ringides olid üliõpilased ringi tööst osa võtnud vaid sellepärast, et vastavas aines

tuli kevadel teha eksam. Nii oli 1948. a. sügiseks osa ringe lagunenud, samas aga tuli juurde ka uusi ja oma teisttegevusaastat alustas TRÜ ÜTÜ 40 ringiga /19/.

1. oktoobril kinnitas õpetatud nõukogu tüüpõhikirja alusel koostatud TRÜ ÜTÜ põhikirja. 16. novembril 1948 ilmus aga NSV Liidu kõrghariduse ministri käskkiri ÜTÜ uue tüüpõhikirja kinnitamise kohta, vana põhikiri tühistati. Uus põhikiri tõi ÜTÜ-de jaoks kaasa mitmeid olulisi muudatusi. Kui seni kehtinud põhikirja järgi oli ÜTÜ kõiki juriidilise isiku õigusi omav organisatsioon, kes pidi oma eelarvele vastavalt end ise majandama, siis uue põhikirja kohaselt ühing finantsküsimumstega enam iseseisvalt ei tegelnud. Üliõpilaste teaduslikku tööd pidi finantseeritama summadest, mis olid kõrgkoolile määratud teaduslikuks uurimistööks. Ringide töö liideti senisest enam kateedrite omaga. ÜTÜ struktuur jäi üldjoontes samaks /20/. Uue tüüpõhikirja alusel töötati välja ka TRÜ ÜTÜ uus põhikiri, mis 11. aprillil 1949 NSVL Kõrgema Hariduse Ministeeriumi Ülikoolide Peavalitsuse ülema poolt kinnitati.

Põhikirja kohaselt oli ühingu eesmärgiks kaasa aidata Tartu Riikliku Ülikooli tööle eriteadlaste ettevalmistuse kvaliteedi tõstmisel, eesrindliku teaduse omandamisel üliõpilaste poolt, üliõpilaste kasvatamisel nõukogude patriotismi vaimus, neis teadusliku töö harjumuste arendamisel ja üldkultuurilise taseme tõstmisel /21/.

TRÜ ÜTÜ struktuur kujunes järgmiseks: ühe teaduskonna kateedrite juures tegutsevad ringid moodustasid ÜTÜ osakonna. Kokku loodi TRÜ-s 10 ÜTÜ osakonda: arstiteaduse, farmaatsia, füüsika-matemaatika, bioloogia-geograafia, ajaloo-keeleteaduste, kehakultuuri, õigus-, põllumajandus-, metsandus- ja loomaarstiteaduse osakond /22/. Osakondade tööd juhtisid algul osakondade organiseerimiskomiteed, hiljem osakonnajuhid. Ringidele määrati teaduslikud juhendajad kateedri poolt, mille juurde vastav ring kuulus. ÜTÜ kõrgeimaks organiks oli ÜTÜ liikmete üldkoosolek, mis valis ÜTÜ nõukogu, kelle põhitegevuseks sai ühingu osakondade ja ringide töö koordineerimine, nende abistamine ja suunamine, ÜTÜ liinis valminud üliõpilastööde kirjastamine, üliõpilastööde võistluste ja konverentside korraldamine. Põhikirja kohaselt juhtis ühingu tööd teaduslik juhendaja, kes määrati TRÜ õpetatud nõukogu poolt ja kes vastutas viimase ees täielik-

kult ühingu nõukogu ja tema töö eest. Ka osakonnatöökogude tööd juhtisid teaduslikud juhendajad /23/.

TRÜ ÜTÜ esimene üldkoosolek toimus 10. novembril 1948. a. endises marksismi-leninismi kateedri suures auditoriumis, kus senise ÜTÜ organiseerimiskomitee asemele valiti ÜTÜ nõukogu. Nõukogu esimeheks sai H. Kadastik, aseesimeesteks H. Sarv ja J. Kaldre, vastutavaks sekretäriks S. Jänes. ÜTÜ nõukogusse kuulusid ka osakondade esindajad, tavaliselt osakonnatöökogude esimehed /24/. Vastvalitud ÜTÜ nõukogu esimene üldkoosolek leidis aset 17. novembril 1948. a. /25/.

Sellela oli ÜTÜ ametlik organiseerimisperiood Tartu Riiklikus Ülikoolis lõppenud. Oli rajatud alus organisatsioonile, kelle ridadest aastate vältel on sirgunud paljud tuntud teadlased ja keda praegu peetakse üheks tugevamaks osataoliseks organisatsiooniks kogu NSV Liidus.

V i i d a t u d a l l i k a d j a k i r j a n d u s

1. История Московского университета, т. II. Изд. Московского университета, 1955, с. 339.
2. TRÜ A, nim. 126, sü. 52, l. 1.
3. История Вильнюсского университета. Вильнюс, 1979, с. 314.
4. Сиводелов Г.Т. Студенческим научным кружкам четкое организационное руководство. - Вестник высшей школы, № 6, 1947, с. 51.
5. Приказ Министра высшего образования СССР № 1008, от 18 июля 1947. Об утверждении типового устава Научного Общества студентов высших учебных заведений. - Бюллетень Министерства высшего образования СССР, 1947, № 10, с. 5.
6. Воспитывать у студентов творческую инициативу. - Вестник высшей школы, 1950, № 3, с. 13.
7. Kadastik, H. Üks aasta pingelist tööd. - Tartu Riiklik Ülikool, 1949, 3. märts.
8. H. Kadastikult saadud andmed.
9. Kadastik, H. Op. cit.
10. H. Kadastikult saadud andmed; H. Kadastik. Op. cit.
11. TRÜ A, nim. 126, sü. 4, l. 61.
12. Põder, K., Tiivel, M. TRÜ arstiteaduskonna üliõpilaste teaduslik ühing juubeliaastal. - Nõukogude Eesti Tervishoid, 1973, nr. 3, lk. 238.

13. H. Kadastiku isiklik arhiiv.
14. Esimene üliõpilaste teaduslik konverents 3. - 9. maini 1948. a. (Programm.)
15. TRÜ A, nim. 126, sü. 4, l. 43.
16. Samas, l. 61 - 62; Esimene üliõpilaste teaduslik konverents 3. - 9. maini 1948. a. (Programm.)
17. Sillaste, A. Üliõpilaste teaduslik konverents. - Noorte Hääl, 1948, 7. mai.
18. Kadak, H. Sisukad ettekanded üliõpilaste teaduslikul konverentsil. - Edasi, 1948, 12. mai.
19. Kadastik, H. Op. cit.
20. Kadastik, H. Üliõpilaste Teadusliku Ühingu töö uutele alustele. - Tartu Riiklik Ülikool, 1948, 23. det.
21. TRÜ A, nim. 126, sü. 12, l. 13.
22. Samas, sü. 13, l. 1 - 2.
23. Samas, sü. 12, l. 14.
24. Kadastik, H. ÜTÜ uuel tööperioodil. - Tartu Riiklik Ülikool, 1948, 22. nov.; H. Kadastikult saadud andmed.
25. TRÜ A, nim. 126, sü. 10, l. 1.

ÕPPE-TEADUSKAADRI KUJUNEMINE, KOOSSEIS JA
KVALIFIKATSIOON TARTU RIIKLIKUS ÜLIKOOLIS
1944 - 1980

M. Reinfeldt

1. Õppe-teaduskaadri komplekteerimine 1944 - 1946

Nõukogude ülikooli taastamisel pärast Tartu vabastamist fašistlikest okupantidest oli võtmeprobleemiks õppe-teaduskaadri komplekteerimine. Tartu ülikool kandis suuri kaotusi fašistliku okupatsiooni aastail nii materiaalselt kui ka õppejõudude ja abiõppepersonali hulgas. Fašistide poolt oli mõrvatud üheksa, noil aastail surnud kaheksa ja hitlerliku võltspropaganda mõjutusel kodumaalt põgenenud 21 õppejõudu. Paljud ei olnud 1944. a. sügiseks jõudnud veel tagasi tulla oma kodukohta, viibisid Nõukogude armees, olid evakueeritud Nõukogude tagalasse või asunud teisele tööle /1/. Viis päeva pärast Tartu vabastamist - 1. septembril 1944 - määrati ametisse dekaanid: matemaatika-loodusteaduskonnas prof. H. Riikoja (oli olnud Tartu ülikooli rektori kohusetäitjaks pärast nõukogude võimu taaskehtestamist 1940. a.), arstiteaduskonnas prof. V. Vadi, õigusteaduskonnas prof. H. Kadari, ajaloo-keeleteaduskonnas prof. P. Tarvel, kehakultuuriteaduskonnas demobiliseerunud sportlane F. Kudu, põllumajandusteaduskonnas prof. O. Hallik, loomaarstiteaduskonnas prof. F. Laja /2/. Ülikooli rektor prof. H. Kruus oli ülikooli taasavamise ettevalmistamise ja õppejõudude kokkuvõtte tegelise juhataja Suure Isamaasõja päevil Nõukogude tagalas ning juhtis kaadri komplekteerimist ka vabastatud Tartus (enne seda Eesti NSV ajutises pealinnas Võrus). Esialgu vormistati kogu kaader tööle teadusprorektori dots. K. Taevi korraldusel. Õppeprorektoriks sai dots. H. Haberman ja õppeosakonna ülemaks määrati prof. A. Kipper (1.veebruarist 1945). Haldusprorektorina asus tööle prof. G. Rägo, tema asetäitjaks oli A. Mitt.

1944. a. novembriks oli olukord järgmine. 1941. a. juunis ülikoolis olnud 270 õppejõukohast olid täidetud ja planeeritud täita endiste õppejõududega 99 kohta, õppejõududeks oli edutatud nooremat abiõppepersonali ja keskkooliõpetajaid ning planeeritud edutada 190. Vakantseks jäi 81 õpe-

pejõukohta. 1944. a. oktoobriks oli komplekteeritud 93 ja novembriks 148 õppejõukohta, kokku 40 %: 54 % professori-, 106 % dotsendi-, 73 % vanemõpetaja-, 23 % õpetaja- ja 41 % assistendikohtadest. Abiõppepersonali kohtadest oli 1944. a. novembriks täidetud 38 % /3/.

Suurt abi osutasid kõrgkoolidele Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus: ENSV Rahvakomissaride Nõukogu sai õiguse valida I Besti Tagavara Laskurkorpusest vajalikke inimesi, kes kohe demobiliseeriti ja suunati kõrgkoolidesse, samuti kontrollis EKP Keskkomitee kaadriosakond teadustõetajate kasutamist kõigis rahvakomissariaatides ja asutustes, mille tulemusena suunati kõrgkoolidesse seal varem töötanud või selleks eeldusi omavaid isikuid. Kõrgkoolidesse kutsuti tööle vennasvabariikides töötavad endised õppejõud. Teistest liiduvabariikidest ja evakuatsioonist 1944. - 1945. a. saabunud 59 õppejõu hulgas oli mitmeid kogemustega pedagooge, nagu H. Haberman, G. Kangro, E. Ertis, J. Feldbach, A. Marland, H. Moosberg, E. Mõttlik, A. Pint, A. Päril, L. Roots, K. Taev, A. Uustal, H. Johani jt. Teistest asutustest ja organisatsioonidest tulid ülikooli tööle dots. A. Raud, dots. R. Antons, prof. A. Luha, dots. E. Möls, prof. P. Vihalem jt. /4/.

Kõige selle tõttu oli 1946. aastaks ülikooli õppe-teaduskaader komplekteeritud. Tartu Riikliku Ülikooli NSV Liidu Kõrghariduse Ministeeriumi alluvusse andmise aktis 7. juunist 1946 märgiti, et ülikoolis töötab 326 õppejõudu, neist 6 kohakaasluse alusel; professoreid oli 46, dotsente 90; seoses üliõpilaste arvu suurenemisega ca 50 % võrra vajati täiendavalt 17 professorit, 36 dotsenti, 68 õpetajat ja assistenti. Lisaks õppetööle töötas ülikoolis veel 43 kõrgharidusega spetsialisti administratiivsel ja teadustööl /5/.

Tartu Riikliku Ülikooli õppe-teaduskaadri kujunemisele avaldas tublisti mõju vanade õppejõudude kaasatõmbamine nõukogude ülikooli töösse, nõukogude spetsialistide ettevalmistamisse. Selleks oli vajalik nende ideoloogiline ümberkujundamine marksismi-leninismi aluste tundmaõppimise kaudu, teadusliku produktsiooni ümberhindamine marksistliku metodoloogia alusel, aktiivne lülitamine üliõpilaste kasvatamis, ühiskonna- ning teadustöösse. Vana kaadri ideoloogilise ümberkujundamise ülesannet täitis enne nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis omandatud teaduslike kraadide ja kutsete ümberatesteerimine, mis Tartu Riiklikus Ülikoolis vii-

di läbi aastatel 1945 - 1949. Ümberatesterimise nõuete hulka kuulus tutvumine marksismi-leninismi alustega ja vastava eksami sooritamine. Sama otstarvet täitsid ka mitmesugused õppevormid poliitharidussüsteemis, tutvumine nõukogude teaduse saavutustega, komandeeringud vennasvabariikide, eriti Leningradi ja Moskva kõrgkoolidesse, nimekate nõukogude teadlaste ja ühiskonnategelaste loengud ja esinemised ülikoolis. Kogu seda tööd viisid ülikooli parteiorganisatsiooni juhendamisel ellu marksismi-leninismi aluste kateedri õppejõud dots. V. Reimaniga eesotsas. Ühiskonnateaduste õpetamist ülikoolis tuli sõjajärgsetel aastatel alustada peaaegu nullpunktist, sest esimesel nõukogude õppeaastal alustatu katkestas fašistlik okupatsioon. Kui teistel erialadel oli olemas vana kaader, siis ühiskonnateadustes see puudus. Sellepärast tuli esimestel sõjajärgsetel aastatel marksismi-leninismi õpetamise põhiraskust kanda V. Reimanil ja L. Rootsil /6/.

2. Õppe-teaduskaadri koosseis ja kvalifikatsioon 1944 - 1980

Õppejõudude kvalifikatsioonist ja kutsemeisterlikkusest oleneb kõrgharidusega spetsialistide teadmiste tase ja kõrgkooli maine. Tartu Riikliku Ülikooli tänasele teadusvõimele pandi alus mitmete põlvkondade õppejõudude, teadustöötajate ja ülikooli rektoraadi ning parteiorganisatsiooni ühiste jõududega. Paljudel erialadel valmistati ette uut kaadrit ja anti dissertatsioonide kaitsmise õigus teaduslike kraadide ja kutsete ümberatesterimise alusel.

1945. a. augustis ilmus NSV Liidu Kõrgemate Koolide Komitee käskkiri nr. 415 "Abinõudest Tartu Riikliku Ülikooli tugevdamiseks", mis käsitles teadus- ja pedagoogilise kaadri ettevalmistamise ja teadusliku uurimistöö arendamise küsimusi /7/.

Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudude ja teaduskaadri arvulise koosseisu ja kvalifikatsiooni ebastabiilsus aastatel 1944 - 1951 on seotud mitmete asjaoludega. Esiteks. 1946. a. rajati Eesti NSV Teaduste Akadeemia, mis loodi nii struktuurilt kui ka kaadrilt ja aineliselt TRÜ teadusinstituutide alusel /8/. Seetõttu vähenes ülikoolis oluliselt kvalifitseeritud õppe-teaduskaadri osakaal, kuna paljud professorid läksid üle Teaduste Akadeemia süsteemi. Teiseks. 1951. a.

moodustati ülikooli kolme teaduskonna baasil uus kõrgkool - Eesti Põllumajanduse Akadeemia -, mille koosseisu läksid üle nii õppejõud, üliõpilased kui ka vastav materiaalne baas. Need vähenemistendentsid olid iseloomulikud ülikoolile kuni 1951. aastani, edaspidi on seoses üliõpilaste arvu ja teadustöö mahu suurenemisega kasvanud teadustöötajate ja pedagoogide arv ning kvalifikatsioon, aastatel 1951 - 1960 suhteliselt aeglaselt, 1961 - 1975 kiiresti ja 1975 - 1980 on kasvutempod stabiliseerunud. Vastavad arvilised andmed toome tabelis 1 ja 2.

T a b e l 1

TRÜ õppe-teaduskaadri koosseis 1944 - 1951 /9/

	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951
	17.11	30.9	30.9	1.09	1.09	1.09	1.09	1.10
Professoreid	38	44	46	46	45	42	38	29
Dotsente	37	63	101	76	69	62	53	38
Van.-õp. ja õp.	20	46	72	136	147	180	194	166
Assistente	53	115	135	130	133	103	94	57
Kokku õppejõude	148	268	354	388	394	387	379	288

1951. a. andmetele tuleb lisada, et teaduslik kutse ja kraad ei lange alati kokku: 4 professorikutsega õppejõudu oli doktorikraadita: F. Klement, J. V. Veski, T. Rootsmäe, V. Vaga; 2 teaduste doktorit professorikutseta: I. Sibul, H. Keres; 11 dotsenti kandidaadikraadita: P. Koppel, J. Lang, A. Lombak, H. Maiste, P. Prüller, K. Kaur, L. Kivimägi, E. Möls, B. Pravdin, E. Brandt, A. Kask; 27 kandidaati dotsendikutseta: R. Antons, H. Petlem, L. Roots, E. Raudam, J. Savisaar, A. Seppo, E. Varep, S. Laanes, K. Aben, O. Mihailov, L. Nurmand, L. Kuzina, J. Gabovitš, J. Jegorov, A. Kaalep, P. Kard, E. Piiper, L. Keres, P. Puusepp, J. Reinnet, J. Saarma, F. Legler, R. Lestla, L. Moroškina, E. Nurm, P. Palmeos, J. Tallmeister /11/.

Võrreldes 1951. aastaga kasvas 1980. aastaks TRÜ õppejõudude arv kolme ja poole kordselt. Ülikooli õppe-teaduskaadri kvalifikatsioon on tunduvalt kõrgem vastavast Eesti NSV keskmisest. 1975. a. olid Eesti NSV kõrgkoolide õppejõududest 37 % teaduste kandidaadid ja 3,5 % teaduste doktorid, TRÜ-s olid 40 % kandidaadid ja 7,45 % doktorid. Kogu meie vabariigi teadustöötajaid moodustasid 1975. a. üli-

Tartu Riikliku Ülikooli õppe-teaduskaadri kvalifikatsiooni kasvu dünaamika
teadusharude lõikes aastatel 1951 - 1980 /10/

kooli õppejõud ja teadustöötajad 26 %, sealhulgas 39 % teaduste doktoritest ja 17,8 % teaduste kandidaatidest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia töötajatest oli 1975. a. 62 % ülikooli ettevalmistusega, sealhulgas 51 % ENSV TA-s töötavatest doktoritest ja 55 % teaduslike kutsetega töötajatest. ENSV kõrgkoolide õppejõududest moodustavad ülikooli kasvandikud 35,8 %. Jättes kõrvale kunstikõrgkoolid, mis vajavad eriettevalmistust, on õppejõududest TRÜ kasvandikud 48 % /12/.

3. Aspirantuur

Õppejõudude ettevalmistamisele pööratakse ülikoolis suurt tähelepanu, sest sellest sõltub otseselt teaduse ja kõrghariduse areng. Tartu Riiklikus Ülikoolis avati aspirantuur juba 1941. a. kevadel, kuid Saksa fašistlik okupatsioon katkestas uue õppe-teaduskaadri koolitamise. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 12. augustist 1945. a. anti Tartu Riiklikule Ülikoolile õigus avada aspirantuur ja eraldati 30 aspirandikohta /13/. Aspirantide vastuvõtuplaan täideti 60 % ulatuses. Esimeste sõjajärgsel perioodil vastuvõetud aspirantide seas olid tulevased nimekad teadlased P. Bogovski, P. Kard, A. Vinkel, J. Gabovitš, K. Jaama jt. Esimeste aspirantide keskmine vanus oli 32 aastat, seega küllaltki kõrge. Paljud neist kaitsesid väitekirju enne aspirantuuriaja lõppu või tähtaegselt, kuna enamik töid olid ette valmistatud varem. Ettenähtud aspirantuurikohad täideti aastatel 1946 - 1950 keskmiselt 63 % ulatuses. Põhjused aspirantuurikohtade halvas täitumises olid mitmesugused: 1) erialade planeerimisel ei arvestatud ülikooli vajadusi ja võimalusi; 2) kuni 1949. aastani puudusid nõukogude perioodil kõrghariduse omandanud spetsialistid, mistõttu valik oli suhteliselt piiratud; 3) paljud kateedrijuhatajad ei osanud näha eriteadlaste vajadust tulevikus; 4) teatud määral segasid ka vanad traditsioonid, kui õppe- ja teadustöö seisid lahus ja teadustööga tegelemine oli "eraldiseks". Poliitilist küpsust võib aspirantuurikandidaatidel täheldada 1948. aastast alates, mil aspirantuuri astujate seas oli kommuniste ja 1950. aastast kommunistlikke noori.

1947. a. püstitati EK(b)P Keskkomitee XVII pleenumil nõue õppejõudude ettevalmistamise parandamiseks suunata aspirante sihtaspirantuuri Moskvasse, Leningradi ja teistesse

NSV Liidu kõrgkoolidesse ja instituutidesse. 1948. a. 28. augustil ilmunud kõrghariduse ministri käskkirja põhjal alustati ühiskonnateadlaste ettevalmistamist Eesti NSV jaoks Moskva RÜ-s ja Leningradi RÜ-s. Esiialgu ei suudetud pakutud võimalusi kohe realiseerida ja kasutati üheaastase aspirantuuri võimalust /14/.

Tuleb märkida, et aastatel 1946 - 1950 ei täitnud aspirantuur veel uue õppe-teaduskaadri ettevalmistamise põhi-vormina oma ülesannet. Selle põhjus ei peitunud ainult organisatsioonilist laadi raskustes, vaid oli seotud kogu sotsialismi ülesehitamise perioodile omaste vastuolude ületamisega. Vaatamata eelöeldule, oli see etapp aspirantuuri arengus väga oluline nii organisatsioonilise kui ka sisulise töö seisukohalt ning tavade ja kogemuste saamiseks.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu poolt selgitati väl- ja teadustöötajate vajadus lähemateks aastateks. Kõrgkoolide ja ENSV Teaduste Akadeemia normaalseks tegevuseks oli ligikaudse arvestuse põhjal juba 1946. aastaks tarvis 600, 1950. aastaks aga juba 1400 teadusliku kraadiga töötajat. Tegelikult oli meie vabariigis 1946. a. 200 teadusliku kraadiga töötajat, sealhulgas TRÜ-s 94 /15/.

Aastatel 1951 - 1960 kasvas aspirantide, aga samuti edukalt aspirantuuri lõpetanute arv. Selle aja vältel püüti aspirantuuri efektiivsust tõsta subjektiivsete meetmetega: suurendati juhendajate, kateedrite, aspirantide vastutust, aspirantuuri olukorda arutati mitmetel tasanditel jms. Probleemi enda uurimisega - kuidas formeerub tulevane teadlane - veel ei tegeldud. Seda aastakümnet iseloomustab aspirante juhendava teadlaskaadri väljakujunemine, ainelise baasi tugevõime, aspirantuuti kasuteguri suurenemine. Tartu ülikoolis on aspirantuur põhiosas olnud alati komplekteeritud oma kasvandikest. Aspirantide arv Eesti NSV-s tervikuna kasvas aastatel 1950 - 1955 aeglasemalt kui ülikoolis: Eesti NSV-s suurenes 2,5, ülikoolis 5,4 korda. Järgmisel viiel aastal (1956 - 1960) meie vabariigis aspirantide arv kahekordistus, ülikoolis aga isegi vähenes. 1965. aastaks aga stabiliseerusid nii ENSV kui TRÜ aspirantide arvud. 1965. aastast ületas ülikooli aspirantide arv 160, terves vabariigis oli neid ligi 570. Ülikoolis oli kõige rohkem aspirante 1968. aastal - 193, kogu vabariigis 589. 1970. aastail aspirantide arv ülikoolis vähenes, püsisid kuni 1975. aastani 130 piires, vastuvõtuplaanid aga täideti sel perioodil 85 - 90 % ulatuses /16/.

Valitsus on võtnud tarvitusele mitmeid abinõusid tead-
laskaadri koolitamise kui riikliku tähtsusega ülesande edu-
kaks täitmiseks. 1960. aastast hakati perspektiivselt pla-
neerima aspirantide ettevalmistamist ja teadusliku reservi
loomist kogu Eesti NSV-s. Suurt tähelepanu hakati pöörama
teadustööde publitseerimisele, suurendati ülikooli toime-
tiste mahtu /17/.

Tabelitest 3, 4 nähtub, et aspirantuuri lõpetanud ei
jagune teadusharude lõikes võrdselt, samuti ei peegelda need
õppejõududega varustatust TRÜ-s vastavatel erialadel.

T a b e l 3

Tartu Riikliku Ülikooli aspirantuur 1946 - 1980 /18/

Aasta	Aspirantide arv		Lõpetas aspirantuuri TRÜ-s		
	Eesti NSV-s	TRÜ-s	Kokku	Dissertatsioo- ni esitamise või kaitsmisega	Kaitse- hiljem
1946	17	17	-	-	-
1951	83	32	4	-	3
1955	186	71	24	-	8
1960	338	88	14	2	9
1965	569	183	49	8	26
1970	579	190	44	16	16
1975	453	130	30	26	15
1980	-	171	27	14	-

Märkimisväärne võimalus peale peale statsionaarse ja
kaugõppeaspirantuuri kvalifikatsiooni tõstmiseks oli üheaas-
tane aspirantuur, kuhu suunati õppejõud, kellel olid dis-
sertatsiooni materjalid kogutud, kuid kes vajasis asjatund-
likku juhendamist või konsultatsiooni, heatasemelist labo-
ratoorset baasi või materjale suuremate üldistuste tegemi-
seks. Aastatel 1951 - 1960 suunati üheaastasse aspirantuuri
keskmiselt 3 - 5 õppejõudu aastas, peamiselt Moskva ja Le-
ningradi kõrgkoolidesse. Sel perioodil kasutas üheaastast
aspirantuuri 30 õppejõudu, edukalt lõpetasid aspirantuuri
selle vormi dissertatsiooni kaitsmisega E. Brandt, V. Matin,
J. Ananjeva /19/.

Õppe-teaduskaadri kvalifikatsiooni tõstmise efektiivne
süsteem kujunes TRÜ-s välja 1960. aastate keskel seoses üli-

kooli arengu teadusliku planeerimisega. Esimene ülikooli perspektiivplaan, aastani 1980, koostati 1966. a. ja kinnitati TRÜ nõukogus 27. jaanuaril 1967 /20/.

T a b e l 4

Aspirantuuri lõpetamine TRÜ-s teadusharude lõikes
1965 - 1975 /21/

Teadusharu	Lõpetas aspirantuuri			Lõpetas aspirantuuri dissertatsiooni esitamise või kaitsmisega		
	1965	1969	1975	1965	1969	1975
Füüsika-matem.	4	6	5	1	3	2
Keemia	1	3	1	-	3	1
Bioloogia	3	6	-	2	3	-
Geol.-mineral.	1	-	-	-	-	-
Meditisiin	10	8	6	10	6	2
Ajalugu	5	4	2	1	3	2
Majandus	3	2	3	2	-	3
Filosoofia	3	2	2	2	1	1
Filoloogia	4	4	4	2	1	1
Õigusteadus	2	1	-	1	-	-
Geograafia	1	2	2	-	-	1
Pedagoogika	11	6	4	1	3	3
Psühholoogia	-	-	1	-	-	-

Õppe-teaduskaadri ettevalmistamiseks Eesti NSV kõrgkoolides puuduvatel erialadel oli võimalus kasutada sihtaspirantuuri vormi vennasvabariikide teadusasutuste juures. Esimeseks sihtaspirandiks TRÜ-st oli A. Uustal rahvusvahelise õiguse alal. Aastas võis ülikool sihtaspirantuuri suunata 1-3 aspiranti, kõiki võimalusi ei kasutatud.

1951. - 1960. aastani võib aspirantuuri lugeda õppe-teaduskaadri ettevalmistamise põhivormiks, kuna ligi 79 % teaduslike kraadidega õppe-teaduskaadrit tuli aspirantuuri kaudu. Neil aastatel pandi alus ka õppe-teaduskaadri ettevalmistamise plaanipärasele kasvule, kuigi ka sel perioodil eri teadusharudes ei olnud õppe-teaduskaadri kvalifikatsioonikav ühtlane. Eriti kiiresti kasvas arstiteaduskonna, ajaloo-keeleteaduskonna, õigusteaduskonna õppejõudude kvalifikatsioon. Majandusteaduste alal ei olnud 1950. a. ülikoolis ühtki kraadiga õppejõudu, 1960. a. oli neid juba 7. Õppejõudude kvalifikatsi-

ooni kasv 1950. - 1960. aastani on tihedalt seotud teaduste doktorite olemasoluga teadusharus, näit. arstiteaduskonna 10 - 12 doktorit aitasid kaasa meditsiinikandidaatide arvu 1,5 - 1,7-kordsele kasvule iga viie aasta järel, iga teine dissertatsioon 1946 - 1950 ja iga neljas 1951 - 1960 oli kaitstud meditsiiniteadustes. 1960. aastaks oli teaduslik kraad 60 %-l õigusteaduskonna (8,5 %-l doktorikraad), pooltel ajaloo-keeleteaduskonna, matemaatika-loodusteaduskonna ja arstiteaduskonna õppejõududest. Kraadiga ja kraadita õppejõudude suhe oli 1950. a. 1:4, 1954. a. 1:2, 1960. a. peaaegu 1:1. 1961. aastaks oli 10 kateedri kõigil õppejõududel teaduslik kraad. Aeglasem oli kõrgeima kvalifikatsiooniga õppe-teaduskaadri ettevalmistamine. Alates 1962. aastast eraldati kõrgkoolidele ja teadusliku uurimise instituutidele vanemteaduri ametikohad (ülikoolile igal aastal keskmiselt 5), millelele viidi kaheks aastaks üle kandidaate doktoritöö lõpetamiseks. Nende abinõude tulemusi oli oluliselt tunda alates 1967. aastast. Kui 1951. - 1960. aastani kaitsti ülikooli töötajate poolt keskmiselt üks doktoriväitekirj aastas, siis aastail 1961 - 1967 keskmiselt 3 ja 1967 - 1975 keskmiselt 11; kõige tagajärjekam oli 1975. a., mil kaitsti 20 doktoridissertatsiooni. Tunduv tagasimineku on toimunud aastatel 1976 - 1980, mil kaitsti väljaspool ülikooli TRÜ töötajate poolt ainult 9 doktoriväitekirja.

Ülikooli õppe-teaduskaadri kvalifikatsiooni kasvule on tunduvalt kaasa aidanud tihe teadusalane koostöö NSV Liidu teiste teaduskeskustega. Väljaspool ülikooli kaitsti aastatel 1944 - 1975 51 doktori- ja 122 kandidaadiväitekirja, loodi teaduslikud sidemed ja vahetati kogemusi. Tihe koostöö Nõukogude Liidu teaduskeskustega mõjustas soodsalt teaduskoolkondade formeerumist ülikoolis endas, aga ka lülitumist teadusliku uurimistöö kompleksprobleemide lahendamisse koostöös teiste liiduvabariikide teadlastega. Tartu ülikool on nõukogude võimu aastatel andnud suure panuse õppe-teaduskaadri ettevalmistamisse nii ülikooli enda, Eesti NSV kui ka teiste liiduvabariikide kõrgkoolide ning teadusasutuste tarbeks, mida on ka tunnustatud 1978. a. Tartu Riikliku Ülikooli arvamisega 70 NSV Liidu juhtiva kõrgkooli hulka.

Viidatud allikad ja kirjandus

1. TRÜ A, nim. 121, sü. 2, l. 3 - 6.
2. TRÜ A, nim. 121, sü. 1, l. 1 - 19; vt. ka A. Mitt. Mee-
nutusi. Tln., 1977, lk. 60.
3. TRÜ A, nim. 121, sü. 2, l. 1 - 22.
4. Samas, sü. 3, l. 2, 54.
5. TRÜ A, nim. 1, sü. 40, l. 12 - 13.
6. Samas, sü. 3, l. 2.
7. Samas, sü. 8, l. 17.
8. Samas, sü. 18, l. 1 - 12.
9. TRÜ A, nim. 121, sü. 2, l. 1 - 8, sü. 33, l. 1, sü. 98,
l. 7; nim. 1, sü. 72, l. 12; nim. 121, sü. 36, l. 72-
88.
10. TRÜ A, nim. 121, sü. 31, l. 44 - 45; sü. 53, l. 19 - 34,
sü. 35, l. 18 - 20; sü. 142, l. 24 - 26; TRÜ teadus-
töö aruanne 1975, l. 139; TRÜ teadustöö aruanne 1980,
l. 167 - 173.
11. TRÜ A, nim. 121, sü. 36, l. 72 - 88.
12. Рейнфельдт М. Роль Тартуского государственного универси-
тета в подготовке научно-педагогических кадров в
1944-1975 гг. Канд. дисс. Тарту, 1980, с. 215-216;
ENSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeeriumi arhiiv.
Kõrgkoolide õppe-teadusliku koosseisu nimekirjad
1975. a. ENSV TA Presiidiumi arhiiv. Kirjavahetus
1976. a. Kiri TRÜ-le 16. 11. 1976, nr. 9-21/281.
13. TRÜ A, nim. 1, sü. 3, l. 28.
14. Samas, sü. 66, l. 108.
15. Schmidt, E. Kõrgema hariduse areng Nõukogude Eestis. Tln.,
1971, lk. 46.
16. Народное хозяйство Эстонской ССР в 1968 году. Тлн., 1969,
с. 225.
17. ЕКР A, f. 151, nim. 9, sü. 2, l. 71 - 100.
18. TRÜ A, nim. 1, sü. 148, l. 13; sü. 199, l. 34; sü. 225,
l. 44; sü. 257, l. 33; TRÜ teadustöö aruanne 1980.a.,
l. 156.
19. TRÜ A, nim. 1, sü. 830, l. 22 - 24. TRÜ teadustöö aruan-
ne 1975.a., l. 147.
20. TRÜ A, nim. 1, sü. 603, l. 265 - 266.
21. TRÜ A, nim. 1, sü. 830, l. 22 - 24; vt. ka TRÜ aspiran-
tuuriosakonna jooksev arhiiv, aspirantuuri lõpetanu-
te nimekirjad 1960. - 1975. a.

УЧЕБНЫЕ ПРОГРАММЫ Х. АБОВЯНА В
ДЕРПТСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

П.Акопян

Приложения I и XII

Вышеупомянутая статья П.О.Акопяна вышла в сборнике "Материалы по истории Тартуского университета" IV, с.133-147. Из-за недостатка места в этот выпуск не были включены приложения к данной статье.

К сожалению, и в настоящем выпуске не оказалось достаточно места, чтобы опубликовать все приложения к вышеупомянутой статье П.О.Акопяна. Редакция выбрала для публикации приложения I и XII как наиболее существенные для иллюстрации взглядов Ф.Паррота (возможно также и Г.Паррота) на развитие образования народностей Российской империи.

Дополнительно к этим документам приводится отрывок из письма Х. Абовяна к вдове Ф.Паррота Эмили Паррот от 1841 г., который также может служить дополнением для изучения педагогических взглядов Ф.Паррота.

"...Wer weiss es..., welche heilsame Lehren Er, der Menschenfreund /F.Parrot/, mir ins Herz legte: Liebe zu meinem Volke und Lande höher als alles übrige /zu/halten und /zu/schätzen. ...Wild trat ich in dein Haus, Erhabener Geist! Das erste, was ich hörte, war: "Warum habe ich meine Nationalkleider abgelegt. So liebtest Du meine Nation! Als ich ihn einmal fragte, warum er mich nicht mitnehme, denn auf der Reise wäre es ja einerlei, ob einer mehr oder weniger wäre hörte ich: "Teuerster! Ich wollte Sie Ihrem würdigen Stande angemessen als Freund in meinem Hause sehen, aber nicht Ihr Gefühl verletzen und Sie in die Verlegenheit versetzen Sie seien mir Dank schuldig?... Die Krone unterstützt Millionen, Kronesgnade kann einen nicht so demütigen als die eines Privatmannes." Also wolltest Du mich meinen eigenen Wert anerkennen lehren. ...." /1/

¹ Х.Абовян. Полн. собр. соч. в восьми томах. Т.Х (дополнительный). Ереван, 1961, с.237.

EIN HOCHVERORDNETES DIRECTORIUM DER KAISERLICHEN
UNIVERSITÄT ZU DORPAT

gehorsamster Bericht des Profes-
sor Parrot über den armenischen
Diakonus Abojov.

In Gemässheit des mittelst Direktorial-Schreibens vom 3-ten März d. J. No. 81 mir gewordenen Auftrages: mich darüber zu erklären, ob der armenische Diakonus Chatschatur Abojov die zum Studieren erforderlichen Vorkenntnisse besitze, und zu welchem Berufe er wohl nach einem zweijährigen Aufenthalt auf der Dorpatschen Universität tüchtig werden könne, habe ich die Ehre folgendes gehorsamst zu berichten:

Während meines Aufenthalts im Bezirke Armenien hatte ich häufig Gelegenheit mich davon zu überzeugen, dass das armenische Volk bei guten Geistesgaben und grosser Betriebsamkeit, gleichwohl, aus Mangel an gehöriger Anweisung, auf einer sehr niedrigen Stufe geistiger Ausbildung steht, ja selbst, trotz des grossen Ansehens seiner Geistlichkeit, von dem christlichen Glauben, welchen es bekennt, doch nur äussert mangelhafte Kunde hat, und noch weniger von den erhabenen Lehren desselben innig durchdrungen ist.

Zwar ist die Nation nicht aller Mittel der Belehrung beraubt, indem sich zu Tiflis unter der Direktion des Hochwürdigen Archimandriten Alamdarov eine stark besuchte armenische Schule befindet, da es aber an tüchtigen Lehrern fehlt, und die auch nur zunächst für Tiflis und die Umgegend wirksam sein kann, wogegen der ganze Eriwansche Oblast und die Herrschaft Nachitschewan, das eigentliche jetzige Mutterland der Armenier, auch keine einzige Unterrichtsanstalt hat, selbst nicht einmal in dem Sitz des Patriarchen und der hohen Geistlichkeit zu Etschmiadzin. — Die zu Schuscha in Kar/a/bagh bestehende protestantische Missionsanstalt, welche schon seit vielen Jahren mit dem reinsten Eifer, den grössten Aufopferungen und mit segensreichem Erfolge für die Verbreitung des reinen Glaubens unter Christen und Nichtchristen tätig ist, steht doch, als Anstalt eines fremden Religionsbekenntnisses, dem Armenier zu fern und abgesondert, um bei

Volk und Geistlichkeit dasjenige Zutrauen zu erwecken, welches die würdigen Glieder der Anstalt und ihre heilige Sache verdienen. Die Kreisschulen, welche - Dank sei es der überall segensreich durchgreifenden Hand des gegenwärtigen Herrn Ministers der Volksaufklärung Fürsten Liewen Durchlaucht, demnächst in sämtlichen Städten der russischen Provinzen jenseits des Kaukasus errichtet werden sollen, können, so nützlich sie für den russischen Teil der Bevölkerung sein werden, doch zur Geisteskultur des armenischen Volks weniger beitragen, weil der Armenier seinen Eigentümlichkeiten in Sitten, Denkart, Sprache und Religion zu sehr anhängt, als dass er der von Fremden gehaltenen Schule, entspräche sie auch ganz ihrer Bestimmung, dauerndes Zutrauen schenken sollte. - Dies zeigt sich schon sehr auffallend bei dem weniger selbstständigen Georgier, welchem schon lang die Gelegenheit des ordentlichen Schulunterrichts dargeboten ist, der sie aber nur äusserst kärglich benutzt, und der Armenier wird sich der fremden Anstalt noch schwerer zuwenden, da er auf ein religiöses Bekenntnis stolz ist, welches ihm stets als das ursprünglichste und historisch bewährteste dargestellt wird. Aber eben dieses religiöse Bewusstsein des Armeniers, reich an Irrtümern und Vorurteilen, ja selbst Aberglauben, arm an wahrem christlichen Geist und Sinn, ist der Punkt, von welchem allein die Geistesbildung dieser Nation angefangen werden kann. Dies zu bewerkstelligen, kann jedoch nicht von der gegenwärtigen armenischen Geistlichkeit verlangt werden, welche selbst, - mit Ausnahme einzelner würdiger Männer, - auf keinem viel höheren Standpunkt der geistigen Kultur steht als das Volk. Bildung von Lehrern für das Volk aus der Nation selbst, und wo möglich solche gewählt, die sich zugleich dem geistlichen Stande widmen, erscheint hier folglich als das dringendste und zweckdienlichste Mittel. Ich masse mir aber nicht an, den Hohen Oberen in dieser Beziehung einen umfassenden und kostspieligen Plan zu unterlegen, sondern habe die Idee gefasst, zunächst einen einfachen Versuch vorzuschlagen, der, wenn er den Erwartungen entsprechen sollte, leicht fortgesetzt und erweitert werden kann, und gewiss nützliche Erfahrungen an die Hand geben wird.

Zu einem solchen Versuche glaube ich in der Person des mehrgedachten Diakonus Abojov ein sehr tüchtiges Subjekt

gefunden zu haben. Dieser 20-jährige Jüngling, ein Sohn unbemittelter Eltern, war bis jetzt zum Klostergeistlichen bestimmt, hat aber, da Etschmiadzin, wo er das Amt eines Translateurs u/nd/ Diakonus bekleidet, ihm durchaus gar keine Mittel darbot, sein Sehnen nach Geistesbildung zu befriedigen, bisjetzt allen engern Banden mit dem Kloster, namentlich, den ihm öfter angebotenen Beförderungen zu höhern Graden des Mönchtums standhaft entsagt, in der steten Erwartung, dass sich irgend einmal eine Gelegenheit darbieten würde, an einer Bildungsanstalt seine Kenntnisse zu erweitern, und als Lehrer aus dem geistlichen Stande seiner Nation nützlich werden zu können; - und dies Streben nach Aufklärung allein war auch der Grund, welcher ihn veranlasste, mich auf meiner Reise nach dem Ararat zu begleiten, alle Anstrengungen und Gefahren mit mir zu teilen, und sich durch einen zweimonatlichen täglichen Umgang meine Zuneigung und meine Achtung zu erwerben. Er hat zwei Jahre in der armenischen Schule zu Tiflis gelebt, und teils dort, teils durch Privatfleiss in Etschmiadzin sich gründliche Kenntnisse in der Sprache, Religion und Geschichte seines Volks erworben, so wie auch die russische und lateinische Sprache erlernt.

Um ein, den Bedürfnissen seiner Nation entsprechender, Schullehrer zu werden, bedürfte er noch des Unterrichts in der Geographie, Geschichte, Arithmetik, Geometrie, und einer Vervollkommnung in der russischen Sprache, wozu ihm ein zweijähriger Aufenthalt in Dorpat, ohne akademischer Bürger zu werden, die erforderliche Gelegenheit darboten würde, wenn durch eine gehörige Anleitung, die ich gerne zu übernehmen bereit bin, dafür gesorgt wird, dass der junge Mann seine Tätigkeit nur auf solche Gegenstände richte, die seinen künftigen Berufe entsprechen. Im ersten Jahre würde er seine Studien in russischer Sprache und nach russischen Büchern betreiben; im zweiten Jahre würde er, bei seinem ausgezeichneten Gedächtnis und Fleisse, durch blosser Übung schon der deutschen Sprache soweit mächtig sein, um auch deutsche Werke zu studieren, deutsche Privatstunden zu nehmen, und, wenn es ihm vergönnet würde, auch eine oder die andere öffentliche Vorlesung, etwa über Religionsgeschichte zu besuchen - und dann demjenigen Wirkungskreise nachzugehen, dessen er vermöge seiner Kenntnisse und nach dem Willen der hohen Obern würdig sein wird.

Die Reisekosten abgerechnet, halte ich, bei den geringen Ansprüchen des Diakonus Abojov, ein jährliches Stipendium von 200 Rub. Silb. für seinen Unterhalt, und eine einmalige Gabe von 100 Rb. Silb. für Lehrhilfsmittel für hinreichend.

Dies ist der Plan, welchen ich die Absicht hatte, aus eigenem Antriebe, nach meiner Rückkehr, den Hohen Vorgesetzten gehorsamst zu unterlegen, und von welchem ich für meine Pflicht hielt, vor meiner Abreise aus Georgien, Herrn Oberbefehlshaber, Grafen Paskewitsch Erivanski Erlaucht, den wesentlichsten Inhalt mitzuteilen, - in der festen Überzeugung, dass ich die Gunst der Hohen Obern für ein Individuum anspreche, welches durch Talente des Geistes, sittlichen Wandel, Reinheit des Herzens und ausdauernden Fleiss derselben vollkommen würdig ist.

Eines Hochverordneten Direktoriums
gehorsamer Diener J.F. Parrot
Prof. d. Physik, Mitglied der
Schulkommission

Dorpat d. 5. März
1830.

XII

(Cons/eil/)

Vom Rektor.

Zeugnis

D/or/p/a/t,

d/en/ 13. Janr.

1836.

No. 19.

Dem armenischen Diakon Chatschatur Abowian aus Kanakir bei Erivan wird hiedurch bescheinigt, dass er das Glück gehabt hat durch die Gnade Dr. Kaiserlichen Majestät, bei der hiesigen Universität sich zu einem Lehrer der Wissenschaften für seine Nation auszubilden und dieser Bestimmung vom 3-ten Septbr. 1830 bis zum heutigen Tage mit unausgesetztem Eifer und Fleisse und mit einem tadellosen sittlichen Wandel gefolgt ist, wodurch er sich die vollkommene Zufriedenheit seiner sämtlichen Lehrer und Vorgesetzten, sowie überhaupt die allgemeine Achtung erwerben hat. -

Rektor Neue.

Армянскому диакону Хатшатуру Абовяну из селения Канакис, лежащего при Эриване, дано сие свидетельство в том, что он благоволением и щедротами его величества государя императора имел счастье при здешнем университете образоваться под наставником для своих единоземцев и в сем намерении отличал себя с 3-го сент/ября/ 1830 года по сие число беспрестанною ревностью, прилежанием и нравственною жизнью, чем он приобрел себе уважение своих учителей и начальства.

Музей литературы и искусства Армении, Архив Х. Абовяна, Студенческое дело, л. 48, оп. 4, д. 615, л. 8, об., копия.

ISIKUNIMEDE REGISTER

- Aben, K. 213
 Abich, H. 56, 59, 60, 63,
     64, 66
 Abovjan (Abowian), H. 225
 Adojaan, J. 187
 Albanus, A. 85
 Aleksander I 108, 112, 114
 Aleksejev, V.G. 77, 120, 123
 Allik, B. 140
 Ananjeva, J. 187, 216
 Andresen, N. 204
 Annerstedt, C. 24
 Antons, R. 210, 211
 Arné, T. 113
 Arro, E. 35
 Audran, B. 41
 Audran, G. 40 - 43
 Audran, J. 41
 Backlund, O. 54, 55, 63,
     65, 66
 Backmeister, H.L. 24
 Baer, K.E. von 47 - 50, 52, 53,
     59, 60, 62, 65, 111, 120,
     125
 Bagalei, D.I. 113
 Balk, D.G. 70
 Barth, P. 169
 Basancour 34
 Bathory, Stefan 31
 Bauman (Haliste), P. 159
 Bayer, G.S. 109
 Beermann, J. 140
 Beilstein, F. 58, 63, 66
 Beise, Th. 25
 Beketov, N. 58, 63, 66
 Beljavski, N.N. 177, 178
 Beneke 118
 Bennich-Björkman, B. 26
 Bergmann 172, 181
 Bergmann, J. 137
 Bergmann, Joh. 160
 Berzelius, J. 48 - 57
 Bescht, C. 140
 Bidder, F. 49, 62
 Bielenstein 120
 Blumberg, G. 81, 120,
     122, 125
 Blumfeldt, Evald 159,
     160
 Bodinus (Bodin), J. 18,
     20
 Bogovski, P. 214
 Bokov 29
 Bonhard, H.G. 62 - 65
 Botta 145
 Brandt, E. 212, 216
 Brandt, F. 48 - 50, 60,
     61, 65
 Bredihhin, F. 54, 55,
     63, 66
 Buch, L. von 59
 Buchholtz, A. 24
 Budilovitš, A.S. 113
 Bunge, A. von 51
 Bunjakovski, V. 49
 Bunsen, R.W. 58
 Burman, K. 141, 142
 Butlerov, A. 58, 63, 66
 Böckmann, W. 32
 Callot, J. 43, 44
 Campana, P. 34
 Canzler 34
 Carion, J. 16
 Cederberg, A.R. 158 -
     163
 Chadwick, N. 113
 Chapron, N. 44
 Chereau, F. 42

Christoffer 28
 Clajus 33
 Claus, C. 58
 Clausen, T. 49
 Collins, E. 47
 Craffström 68, 99
 Crellius, J. 19, 20, 25
 Demidov, P.N. 52
 Dionisius 30
 Dorigny, N. 43
 Drevet, C. 43
 Drevet, P. 42
 Drevet, P.I. 42
 Drobisch, M.W. 117
 Dryander, J. 20
 Duchange, C. 43
 Döllinger, I. 60
 Edelinck, G. 38 - 41
 Eimre, M. 137
 Eisen, M.J. 138
 Elango, A. 165, 170
 Engelhardt, M. von 51, 59
 Ertis, E. 210
 Ewers, G. 71
 Ewers, J.Ph.G. 107 - 114
 Faehlmann, F.R. 111
 Famintson, A. 62, 63, 66
 Feldbach, J. 210
 Florus, P. (Annius) 19
 Flügel, O. 123 - 126
 Foerster, F.W. 166, 169
 Folkmann 117
 Francke, J.V. 79
 Fritzsche, K.J. 57, 63, 65
 Fueter, Eduard 23
 Fuss, P.H. 47, 49, 60
 Gabovits, J. 212, 214
 Gadebusch, F.K. 26, 34
 Gadolin, A.W. 63, 66
 Gaspari, A.Chr. 71
 Gaudig, H. 169
 Gedeonov, S.A. 113
 Genas, J. 148
 Gernet, A. von 74, 85, 114, 126
 Glinka, G.A. 71
 Golitsön, B. 57, 63, 64, 66
 Grabar, V. 177, 178, 180
 Grass, A. 152
 Gregoire, H. 113
 Grekov, B.D. 112
 Grewingk, C. 154, 155
 Grube, E. 60
 Grunski, N.K. 76, 82, 83, 86 - 88, 123, 165
 Gustav Adolf 22
 Haamer, V. 183
 Haberman, H. 183, 204, 209, 210
 Hallik, O. 209
 Hamel, J. 57, 63, 65
 Hansen, A. 171
 Hansen, P. 171
 Hartenstein, G. 117
 Hastfer, I.I. 6
 Häüy, R.J. 55
 Heeren, A. 107
 Helk, H. 29, 32
 Helk, V. 35
 Hellat, G. 139 - 142
 Helmersen, G. von 48 - 52, 58 - 60, 63 - 65
 Herbart, J.F. 80, 82, 115 - 118, 120 - 123, 167, 169
 Hermann, K.A. 138
 Hess, H. 47, 49, 51, 55, 57, 58, 63 - 65
 Himsel, G. 9
 Hollmann 178
 Horn, Gustav 18
 Hortman, D. 29

- Hupel, A. 152
 Hupel, H.W. 144, 152
 Hurt, J. 155
 Hvolson, D.A. 113
 Ilovaiski, D.I. 113
 Inno, K. 3, 12, 13, 24, 25
 Isberg, A. 14
 Israel, Silvestre 44
 Jaama, K. 214
 Jacobi, M.H. 49, 56, 57,
     63 - 65, 80
 Jansen, E. 196, 205
 Jassinski, A. 75
 Jaštšenko, A. 175, 176, 178
 Jegorov, J. 212
 Jenten, P. 30
 Johani, H. 210
 Juškov, S.V. 112
 Jänes, S. 207
 Järvelaid, P. 171
 Jäsche, G.B. 70, 79, 115,
     117
 Kaalep, A. 212
 Kadak, H. 208
 Kadari, H. 183, 209
 Kadastik, H. 203 - 205, 207,
     208
 Kael, J. 180
 Kaldre, J. 207
 Kalvo, A. 196
 Kangro, G. 210
 Kant, I. 80
 Karamzin, N.M. 110
 Kard, P. 212, 214
 Karl XII 7
 Karpenko, Z.G. 113
 Karpinski, A. 59, 63, 66
 Kask, A. 212
 Kaur, K. 212
 Kavelin, K.D. 112
 Kelk, E. 197, 201
 Keres, H. 212
 Keres, L. 212
 Kerschesteiner, G. 169
 Keyserling, A. von 59,
     60, 119
 Kipper, A. 183, 204, 209
 Kirsipu, A. 141 - 143
 Kivimägi, L. 212
 Klement, F. 197 - 202,
     212
 Klement, V. 201
 Klemp, A. 23, 24
 Kohlrausch, W. 57
 Kokšarov, N. 50, 59, 60,
     63, 66
 Kondratas, Z. 105
 Konks, A. 70
 Konks, J. 156
 Koppel, H. 138, 140, 141
 Koppel, M. 155
 Koppel, P. 212
 Koržinski, S. 62, 63, 66
 Kotzebue, A. von 107, 113
 Kotzebue, O. von 51, 55
 Kovalevski, A. 61, 63
 Kramer 178
 Krasnožen, M.E. 174, 177
 Kreutzwald, F.R. 111, 155
 Kristiina (Christina) 21,
     31
 Krivtsov, A. 178
 Kronwald, A. 75, 86
 Kronwald, O. 119, 125
 Krug, Ph. 110
 Kruse, E. 29
 Kruus, H. 161-164, 170
 Kudu, E. 209
 Kulikova, A.M. 127
 Kunder, J. 137
 Kundt, A. 57
 Kupffer, A. 47 - 51, 53,

55, 56, 58, 62, 64, 65
 Kurakin, A.B. 108
 Kurvits, A. 170
 Kuzina, L. 212
 Kutorga, S. 62
 Kuum, J. 152
 Kuusik, E. 142
 Köpp, J. 144
 Kämtz, L.F. 56, 64, 66
 Köhn, P. 29
 Kühn, Ch. 20, 25
 Laanes, S. 212
 Lademacher, H. 27, 28, 30
 Laikmaa, A. 137, 143
 (Laipman, H.)
 Laja, F. 209
 Lang, J. 212
 Langsdorff, G.H. 61, 63, 65
 Largillière, N. de 42
 Lašas, V. 106
 Lazurski, A.F. 82
 Laugaste, E. 25
 Le Brun, Ch. 40, 41
 Ledebour, C.F. 51
 Legler, F. 212
 Lehmann, J.G. 58
 Lenz, E. 47 - 51, 55, 56,
 62, 64, 65
 Lenzner, A. 203
 Lesgaft, P.F. 82
 Lestal, R. 212
 Le Suer, E. 44
 Lezius 178
 Levitski, G. 87
 Liczow, J. 30
 Lieven, K. von 48, 112
 Liiv, O. 159, 162 - 164
 Linde, B. 172, 181
 Linné, K. 145
 Liphart 144, 145, 148
 Lipp, M. 155

Locknitsky, S. 26, 27
 Lokk, J. 139
 Lombak, A. 212
 Lomonossov, M.V. 58, 109,
 113
 Loone, N. 163
 Looring, A. 174, 180
 Lowitz, G.M. 58
 Ludenius, L. 19, 20, 25
 Luha, A. 210
 Luiga, J. 138
 Luntz (Luncz), T. 29, 30
 Lõhmus, M. 203
 Magnus, J. 20
 Maiste, H. 212
 Marland, A. 210
 Martna, L. 173
 Masson, A. 37, 38
 Matin, V. 216
 Maximowicz, C. 50 - 52,
 61, 66
 Maydell, D. 112
 Mecks, C. 28
 Medem 116
 Megalinus, J. 20, 25
 Melanchthon, Ph. 15 - 17,
 20, 24
 Mellan, Cl. 36, 37, 40
 Menius (Mein), F. 18, 19,
 22, 23, 25, 26
 Menning, K. 138, 139
 Mercklin, L. 117
 Merkel, G. 107
 Mertens, C.H. 61 - 65
 Meyer, C.A. 48, 49, 53, 61,
 63 - 65
 Michelangelo 45
 Middendorff, A. von 49 -
 52, 56, 60, 63 - 65
 Mielberg, P. 150
 Mihailov, O. 212

- Mikhla, K. 180, 181
 Miklaševski, A. 174 - 178
 Miklaševski, I. 176
 Mitscherlich, E. 59
 Mitt, A. 209
 Moosberg, H. 210, 211
 Morgenstern, K. 36, 42, 70
 Moroškina, L. 212
 Motšulski, V. 52
 Muoni, H. 88
 Murchison, R.I. 59, 60,
     63, 65
 Murula, O. 205
 Mötlik, E. 210
 Mägi, K. 148
 Möls, E. 210
 Münster, S. 22
 Nadeždin, N.I. 113
 Nanteuil, R. 38
 Napiersky, K.E. 24, 25
 Natorp, P. 169
 Nestor 114
 Neue 225
 Nevzorov, A. 178
 Niehoff, A. 29
 Nurk, A. 85 - 87, 125, 126
 Nurk, T. 153
 Nurm, E. 212
 Nurmand, L. 212
 Nömmik, A. 149
 Ochsenstirn, B. 31
 Ohse (Osis), J. 77, 81, 82,
     165
 Oissar, E. 170
 Oldekop, H. 158, 162
 Orzechowsky, A. 28, 34
 Osann, G.W. 48, 57
 Ostrat, J. 142, 143
 Ostrogradski, M. 49
 Ostrogradski, O. 177, 178
 Ovsjannikov, F. 47, 49 - 51,
     53, 62, 64, 66
 Owen 178
 Paas, K. 187
 Palamets, H. 191
 Paldrock, A. 138
 Palmeos, P. 212
 Palvadre, A. 175, 180
 Pander, Chr. 47, 56, 60
 Paris, P. 148
 Parrot, G.F. 47, 48, 55,
     56, 63, 65, 70
 Parts, K. 138
 Passek, J. 175 - 177
 Patkul, J.R. 10
 Paulsen, F. 14
 Pavlov, V. 176
 Pechtcl, D. 31
 Pehap, J. 172, 180
 Penni, F. 46
 Pepler, W. 29
 Perelle, G. 44
 Perevoštšikov, D. 49
 Perna, A. 141
 Pestalozzi J.H. 167, 169
 Peters, Chr.A.F. 54, 55,
     63 - 65
 Peterson, K.J. 111
 Petlem, H. 212
 Petrov, V. 56, 57, 65
 Petuhhov, E. 75, 76
 Pfaff, J.W. 71
 Pihlak, V. 141
 Piiper, E. 212
 Piirimäe, H. 13
 Pint, A. 210
 Pirang, H. 152
 Pleske, F. 61, 63, 66
 Pohlmann, R. von 141
 Poilly, F. de 41
 Pokrovski, K. 171
 Posselt, M.C. 80

Pravdin, B. 212
 Preuss, E.W. 72
 Pridik, A. 160
 Prink, Evi 203
 Prüller, P. 212
 Puhvel, H. 181
 Pulli (Bulle), Hans 33
 Pustoroslev, P. 178
 Puusepp, P. 212
 Pöder, K. 207
 Pöld, P. 165 - 168, 170,
     171
 Päril, A. 210
 Pöschmann, G.F. 70
 Radziwill 31, 34
 Raffael 41, 43, 44, 46
 Raid, Niina 35
 Rambach, F.E. 71, 117
 Rammul, A. 138
 Rauch, G. von 3, 12, 14, 24
 Raud, A. 210
 Raudam, E. 212
 Raudsalu, V. 187
 Raumer 117
 Rebane, K.-S. 201
 Recke, J.F. von 24
 Reichmann, J. 172
 Reiman, V. 211
 Reiman, V. 138
 Rein, W. 124 - 126
 Reinet, J. 212
 Reinfeldt, M. 209
 Reinhold 117
 Reisaner, E. 49
 Reutz, A. von 111, 114
 Richter, O.M. von 107
 Rigaud, H. 42
 Riikoja, H. 183, 209
 Rising, J. 21, 25
 Romano, G. 46
 Roop, von der 116

Roopalu, A. 171
 Roos, H. 170
 Roots, L. 210, 211
 Rootsmäe, T. 212
 Rosenplänter, J.H. 72
 Rosenthal, G.H. von 107
 Rosenthal, W. 140
 Rouillet, J.L. 41
 Rousseau, J.J. 167, 169
 Rousselet, G. 41
 Rubens, P.P. 38, 39, 45
 Rumjantsev, N. 48
 Ruprecht, F.J. 49, 50,
     63, 66
 Russow, B. 21
 Ruutsoo, R. 2, 4
 Rägo, G. 209
 Saarna, J. 212
 Sabaliauskas, A. 106
 Sachris, N. 192, 196
 Sainio, M. 14, 19, 25
 Saint-Hilaire, K. 76, 83,
     84, 86
 Sandhagen, A. 19
 Sarv, H. 207
 Savisaar, J. 212
 Savitš, A. 49 - 51, 53,
     54, 64, 66
 Savonius, M. 14
 Schalland (Challandes),
     L.A. 177
 Schelenius, J. 9
 Schencking, J. 29
 Scherer, A.N. 56, 58
 Schirren, C. 24
 Schlippenbach, J. 21, 25
 Schlözer, A.L. 109, 112,
     114
 Schmidt, A. 27
 Schmidt, E. 219
 Schmidt, F. 47, 50-52, 59,
     64, 66

- Schraffer, Chr. 29
 Schrenck, L. von 44 - 53,
 60, 66
 Schröder, O. 140
 Schubert, F.T. 48
 Schulz, H. 87, 123, 124
 Schultzenberg, A. 138
 Scott, J. 21, 22, 25
 Seeberg-Elverfeldt, R. 35
 Seen, R. 140
 Semel, H. 126
 Sepp, H. 161, 163, 164
 Seppo, A. 212
 Sibul, I. 212
 Sigismund 31
 Siilivask, K. 2
 Siimiaker, L. 180
 Sildmäe, I. 187
 Sildnik, A. 161, 162
 Sillaste, A. 208
 Sinaiski, V. 178
 Sirk, V. 86
 Skytte, J. 15
 Sleidanus, J. 16 - 20, 24
 Smetander, I. 20 - 25
 Sokolov, N. 58
 Sokolovski, P. 85
 Sollmann 34
 Solovjov, S.M. 111, 112
 Sonnenschein, H. 29
 Sorinquel, D. 43
 Spencer, H. 82
 Spitzner, H. 123
 Stackelberg, R. 30
 Strauch, A. 50 - 52, 60, 66
 Stromeyer, F. 55
 Struve, Fr.G. 72
 Struve, O. 49, 51, 53 - 55,
 64, 66
 Struve, W. 48, 49, 53 - 55,
 63, 65
 Strümpell, E.A. 120, 123
 Strümpell, H.L. 75, 80,
 81, 83, 87, 115 - 126
 Stryk, L. von 152
 Suits, G. 137, 143
 Suuder, O. 144
 Zagorski, P. 48, 62, 63,
 65
 Zahharov, J. 57, 58, 63,
 65
 Ziller 122
 Zinin, N. 58, 63, 66
 Železnov, N. 62, 63, 66
 Tæv, K. 209, 210
 Tallmeister, J. 212
 Talvik, E. 203
 Tamm, M. 172, 180
 Tammann, G. 50
 Tammeorg, J. 196
 Tammsaare, A.H. 171 - 181
 Tankler, H. 47
 Taranovski, F. 177, 178
 Tarhanov, P. 54, 55, 63,
 65
 Tarvel (Treiberg), P.
 158, 159, 162, 163,
 183
 Tassa, A. 148
 Taube, Conrath 30
 Teas, J. 140
 Teichmüller, G. 81, 120
 Tering, A. 3
 Thomson, A. 138
 Thomson, H. 3
 Thunmann, J.E. 109
 Thörner, J.F. 71
 Tiersch, K. 3, 12
 Tiivel, M. 207
 Tork, J. 168, 170
 Traat, A. 107
 Treffner, H. 171, 172

- Trinius, K.B. 47, 48, 61 -
63, 65
Tšernovetski, D. 178
Tšiš, V. 171, 180
Tõnisson, Jaan 138, 170
Tõnisson, Jüri 138
Tänav, M. 15
Tyla, A. 105
Unbereit(h), S. 26, 27,
30
Unger, R. 123
Unger-Sternberg, C. von 15
Utter, Ö. 153
Uuspõld, A. 202
Uvarov, S. 48, 116, 117
Vadi, V. 209
Vaga, P. del 46
Vaga, V. 212
Vahur, K. (Suits, G.) 143
Vaitz 117
Varep, E. 212
Vasar, J. 14, 23, 159, 161,
163, 164
Vassiljev, A.A. 113
Venelin, J.I. 113
Vernadsky, G. 113
Verneuil, P.E.P. de 59
Veski, J.V. 212
Vietinghoff, F. von 10
Vihalem, P. 210
Viiralt, M. 2
Vinci, Leonardo da 45
Vinkel, A. 214
Višnevski, V. 49, 54, 55,
63, 65
Volbergen, U. 21, 25
Volkov, A. 58
Volkov, I. 187
Weiss 59
Weizenberg, A. 154, 155
Werre, Jaan 33
Weske, M. 155
Westberg, Chr. 72
Wexionius, O. 19
Wild, H. 56, 57, 63, 66
Wirkhaus, O. 138
Wollin, Michael 19
Wulff, E. von 138
Wybers, B. 26

УКАЗАТЕЛЬ ИМЕН

- Абовян X. 220
Авижонис П. 101, 105
Акопян П.О. 220
Александров А.И. 92
Александров А. 104
Алексеев В.Г. 124, 126
Альбицкий В.Ю. 89
Андерсон Н. 96
Арешян С.Г. 134
Арнштейн К.А. 90, 95
Базиянц А.П. 135
Бартельс И.М.Х. 91, 93
Бекетов Н.Н. 94
Бенасик М. 104, 106
Бероев Н.Л. 131
Бехтерев В.М. 95
Биддер Ф. 95
Бодуэн де Куртенэ И. 92,
95, 104
Брауэль Ф.А. 91
Брекер Э.Г. 90
Брикнер А. 97
Броссе М.И. 128, 130, 131,
133

Бунге А. 90, 92
 Бутлеров А.М. 94
 Буш Н.А. 91
 Вагнер П.И. 90
 Вайнштейн О.Л. 24
 Веселовский Н.И. 134, 135
 Веске М. 95
 Видеман О. 105
 Вюрц Ш.А. 94
 Ган 100
 Гассельблат А. 103
 Гербарт 124, 125
 Гольстен фон 100
 Горлов И.Я. 91
 Гофман А. 94
 Граве П.П. 91
 Греков Б.Д. 114
 Григорович В.И. 90
 Григорьев В.В. 133, 136
 Даукша Э. 103
 Довайнис-Сильвестрайтис М.
 103
 Догель И.М. 97
 Донелайтис К. 104
 Дормидонтов Г.Ф. 97
 Зинин Н.Н. 94, 95
 Иванов Н.А. 91, 93
 Казем-Бек А.К. 129
 Кайсаров А.С. 114
 Калнин В.В. 89
 Камбек Л. 93
 Кантемир 135
 Капустин М.Я. 97
 Клаус К. 90, 92
 Клемент Ф. 201
 Ковалевский Н.О. 95
 Ковалевский О.М. 134
 Корнух-Гроцкий П.Я. 91
 Косминский Е.А. 24
 Котельников П.И. 91, 93
 Кузма В. 101

Куликова А.М. 127
 Куммеман 100
 Лаутенбах И. 105
 Лашас В. 101
 Лимприхт Г. 94
 Линдегрен И.Г. 93
 Липинскис С. 101
 Лобачевский Н.И. 93
 Лотман Ю.М. 114
 Мальмберг В.К. 91
 Марковников В.В. 94
 Марр Н.Я. 136
 Медем фон 100
 Мейер Д.И. 96
 Мочульскис К. 101
 Мэдлер И.Г. 93
 Мюлендорфф С. 101
 Назарян С.И. 90, 127-130,
 133, 134
 Налбандян М.Л. 129
 Нерлихас К. 103
 Овсянников Ф.В. 90, 95
 Орбели Р.Р. 136
 Отто Г. 103
 Павлов И.П. 95
 Паррот Г.Ф. 220
 Паррот И.Я.Ф.В. 127, 220
 Паррот Э. 220
 Патканов К.П. 127, 130-133,
 135, 136
 Петров А.В. 91
 Радлов В.В. 95
 Рейнфельт М. 219
 Речинскис М. 101
 Розберг М.П. 128
 Ротерт В. 90
 Рудаки 134
 Саади 130
 Самойлов А.Ф. 90
 Симонов И.М. 93
 Скандовский Н.А. 91

Соловьев А.Н. 91
Струве Ф.А. 93
Струве Ф.В. 93, 94
Тийле, В. 93
Тила А. 100
Уваров С.С. 128
Фирдоуси 130
Фойгт К.Т. 91
Френ Х.Д. 128

Шварцгофф фон 100
Шмидт К. 91, 94, 95
Штрюмпель 124, 125
Эверсман Э.А. 90
Эзов Г.А. 131
Эрдманн Ф. 96
Эрленмейер Э. 94
Юшков С.В. 114
Яунис К. 104

BIBLIOGRAPHIA HUMANITARIA

"Tartu ülikooli ajaloo küsimusi" I, IV, VII, X
1975 - 1981

I. ACADEMIA GUSTAVIANA JA ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA 1632 - 1710

AJALUGU

- Kivimäe, J. Jesuiitide kooli tegevusest Tartus. - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi (edaspidi AK), I, 1975, lk. 5 - 16.
- Raid, N. Tartu linn Academia Gustaviana ajal. - AK, X, 1981, lk. 26-35.
- Piirimäe, H. Probleeme Academia Gustaviana ajaloost. - AK, I, 1975, lk. 17 - 31.
- Tering, A. Liivimaalaste õpingud Tartu ülikoolis aastail 1632 - 1710. - AK, X, 1981, lk. 3-15.
- Tering, A. Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina käsikirjalised allikad TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. - AK, I, 1975, lk. 33 - 39.
- Tänava, M. Ajaloo õpetamisest ja uurimisest Academia Gustaviana's. - AK, X, 1981, lk. 15-26.

KEELETEADUS

- Nurmekund, P. Romanistika Tartu ülikoolis. - AK, I, 1975, lk. 168 - 175.

KUNST. TEATER

- Kampus, E. Kooliteater Tartus XVI - XVII sajandil. - AK, VII, 1979, lk. 3 - 16.
- Nurk, T. 16. saj. I poole graafika TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. - AK, IV, 1977, lk. 50 - 58.
- Nurk, T. Prantsuse gravüürikunsti šedöövreid TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. - AK, X, 1981, lk. 36-46.

ÜLIKOOI ASUTUSED JA HOONED

- Langsepp, O. Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina raamatukogust. - AK, I, 1975, lk. 41-47.
- Raid, N. Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina hooneist Tartus 17. sajandil. - AK, IV, 1977, lk. 58 - 73.

II. TARTU ÜLIKOOL 1802 - 1918

ÜLDIST

- Issakov, S. Tartu ja Kaasani ülikooli teaduslikud sidemed XIX sajandil. - AK, X, 1981, lk. 89-99.
- Konks, A., Muoni, H. Õpetajate ettevalmistamine Tartu ülikoolis 19. sajandil ja 20. sajandi algusaastail. - AK, X, 1981, lk. 70-88.
- Kudu, E. Friedrich Maximilian Klinger - Tartu ülikooli kuraator 1803 - 1817. - AK, I, 1975, lk. 48-59.
- Tankler, H. Tartu ülikooli kasvandikud - NSV Liidu Teaduste Akadeemia liikmed. - AK, VII, 1977, lk. 186-193.
- Tankler, H. Tartu ülikoolis õppinud loodusteadlaste osast Peterburi Teaduste Akadeemias. - AK, X, 1981, lk. 47-69.
- Tyla, A. Tartu ülikooli osa Leedu kultuuri arengus XIX sajandil ja XX sajandi algul. - AK, X, 1981, lk. 100-106.

FILOSOOFIA. ÕIGUSTEADUS

- Leesment, L. Ülevaade Tartu Keiserliku ülikooli õigusteaduskonnast. - AK, VII, 1977, lk. 74 - 85.
- Muoni, H. Tartu ülikooli filosoofia ja pedagoogika professor Ludwig Heinrich Strümpell. - AK, X, 1981, lk. 115-126.
- Ruutsoo, R. Kanti filosoofia Tartu ülikoolis XIX sajandi I poolel. - AK, VII, 1979, lk. 17 - 25.

AJALUGU

- Eringson, L. Ajaloo õpetamisest Tartu ülikoolis. - AK, I, 1975, lk. 112 - 122.
- Traat, A. Johann Philipp Gustav Ewers publitsisti ja ajaloolasena. - AK, X, 1981, lk. 107-114.

KEELETEADUS

- Ariste, P. Johann Samuel Friedrich Boubrig. - AK, VII, 1979, lk. 42 - 51.
- Bulatova, R. Leonhard Gotthilf Masing (1845 - 1936). - AK, I, 1975, lk. 142 - 158.
- Dridzo, A. Tartu ülikooli osast afrikanistika arengus Eestis. - AK, IV, 1977, lk. 147 - 154.
- Hone, L. Inglise keele õpetajate ettevalmistamisest Tartu ülikoolis. - AK, VII, 1979, lk. 59 - 73.
- Issakov, S. Tartu ülikooli kasvandikud - vene kirjanduse tõlkijad ja populariseerijad Läänes. - AK, VII, 1979, lk. 177 - 185.
- Julikova, A. R. H. Lenzi tähtsus kodumaise indoloogia ajaloos. - AK, VIII, 1979, lk. 157 - 167.

- Kulikova, A. Tartu ülikooli kasvandike S. Nazarjani ja K. Patkanovi osa kodumaise orientalistika ajaloos. - AK, X, 1981, lk. 127-136.
- Mutt, O. Anglistika arengust Tartu ülikoolis. - AK, VII, 1979, lk. 51 - 59.
- Mäll, L. Leopold von Schroederi tegevusest Tartu ülikoolis. - AK, I, 1975, lk. 213 - 217.
- Nurmekund, P. Eesti altaistika künnisel. - AK, VIII, 1979, lk. 168 - 178.
- Rätsep, H. 175 aastat eesti keele õpetamist Tartu ülikoolis. - AK, VII, 1979, lk. 27 - 42.
- Smirnov, S. Vene ja slaavi keeleteadus Tartu ülikoolis. - AK, I, 1975, lk. 132 - 141.
- Smirnov, S. V. I. Grigorovič - Tartu ülikooli kasvandik. - AK, VII, 1979, lk. 169 - 177.
- Tamul, V. Professorite Instituut Tartu ülikooli juures. - AK, VII, 1979, lk. 85 - 92.
- Tasa, R. Võõrkeelte õpetamisest ja germanistika arengust Tartu ülikoolis aastail 1802 - 1917. - AK, I, 1975, lk. 159 - 167.

KUNST. TEATER

- Nurk, T. Tartu ülikooli joonistuskool aastail 1803 - 1891. - AK, I, 1975, lk. 90 - 95.
- Oissar, E. F. M. Klinger ja teatri keelustamine Tartus 19. saj. esimesel poolel. - AK, I, 1975, lk. 60 - 69.
- Ratnik, E. Woldemar Krüger - Tartu ülikooli joonistuskooli kolmas õppejõud (1856 - 1891). - AK, I, 1975, lk. 96 - 104.
- Utter, Õ. Tartu ülikooli kunstivarade ajaloo. - AK, I, 1975, lk. 71 - 77.
- Utter, Õ. Taasleitud A. Weizenbergi skulptuur C. Grewingkist. - AK, X, 1981, lk. 154-156.

ÜLIKOOI ASUTUSED JA HOONED

- Jaanson, E. M. G. Grenziuse tegevusest ülikooli trükkalina aastail 1802 - 1817. - AK, VII, 1979, lk. 93 - 104.
- Raid, N. Vana ülikoolimaja Suurturu ääres. - AK, I, 1975, lk. 79 - 89.

ÜLIÕPILASKOND

- Akopjan, P. Abovjani õppeprogrammid Tartu ülikoolis. - AK, IV, 1977, lk. 133 - 147; X, 1981, lk. 220-225.
- Issakov, S. Armeenia üliõpilased Tartus. - AK, IV, 1977, lk. 123 - 133.
- Issakov, S., Sigalov, P. Poola üliõpilasorganisatsioonid Tartu ülikoolis XIX saj. - AK, I, 1975, lk. 123 - 131.

- Langsepp, O. Tartu üliõpilaste selts "Sport" (1908 - 1918). - AK, IV, 1977, lk. 103 - 113.
- Must, Ü. Eesti üliõpilasorganisatsioonidest Tartu ülikoolis 1905 - 1917. aastal. - AK, VII, 1979, lk. 105 - 118.

III. TARTU ÜLIKOOI 1919 - 1940

ÜLDIST

- Elango, A. Peeter Põld esimese pedagoogikaprofessorina Tartu ülikoolis. - AK, X, 1981, lk.165-171.
- Kotsar, K. Õpetajate suvekursused Tartu ülikooli juures aastail 1922 - 1927. - AK, IV, 1977, lk. 113-122.
- Suuder, O. Raadi mõis Tartu ülikooli ja Eesti Rahva Muuseumi teenistuses. - AK, X, 1981, lk.144-153.

FILOSOOFIA. ÕIGUSTEADUS. TEOLOOGIA

- Järvelaid, P. A. H. Tammsaare õpingutest Tartu ülikooli õigusteaduskonnas. - AK, X, 1981, lk.171-182.
- Leesment, L. Kõige mitmekülgsemast Tartu juuraprofessorist. - AK, IV, 1977, lk. 97 - 103.
- Ruutsoo, R. Filosoofia õpetamine Tartu ülikoolis (1919 - 1940). - AK, I, 1975, lk. 204 - 212.
- Ruutsoo, R. A. Koorti filosoofilised vaated 1919 - 1940. - AK, IV, 1977, lk. 80 - 89.
- Ruutsoo, R. A. Koorti ühiskondlik-poliitiliste vaadete evolutsioon kodanlikul perioodil. - AK, VII, 1979, lk. 193 - 202.
- Sillaste, H. Mõnedest Tartu ülikooli teoloogiateaduskonna esindajate katsetest mõjutada teadust ja ühiskondlikke suhteid kodanlikus Eestis. - AK, VII, 1979, lk. 159 - 168.

AJALUGU

- Konks, J. Andmeid ajaloo õppejõudude õppe- ja teadustöö kohta Tartu ülikoolis 1919 - 1940. - AK, X, 1981, lk.156-165.
- Siilivask, K. Oktoobrirevolutsioon ja Tartu ülikooli kujunemine rahvaylikooliks. - AK, I, 1975, lk. 176 - 183.
- Tamme, E. Jaan Sarv Tartu ülikooli juhatajana Eesti Töörahva Kommuuni perioodil. - AK, I, 1975, lk. 184 - 193.
- Trummal, V. Tartu ülikooli õpetlaste osast Eesti arheoloogia rajamisel (1920-ndail aastail). - AK, I, 1975, lk. 194 - 203.

KUNST. TEATER

- Peil, M. Kunstiteadlased Tartu ülikoolis 1919 - 1940. - AK, VII, 1979, lk. 118 - 126.
- Utter, Õ. R. v. Lipharti annetatud kunstiesemete üleandmine Tartu ülikoolile. - AK, VII, 1979, lk. 126 - 133.
- Kimre, M. Hoone eesti rahvusliku ehituskunsti algpäevilt. - AK, X, 1981, lk.137-144.

IV. TARTU RIIKLIK ÜLIKOOOL 1940 - 1980

ÜLDIST

- Haamer, V. TRÜ kaugõppeosakonna tegevusest aastail 1945 - 1970. - AK, IV, 1977, lk. 39 - 49.
- Kelk, E., F. D. Klement ja Tartu Riiklik Ülikool 1951 - Klement, V., 1970. - AK, IV, 1977, lk. 3 - 23.
- Rebane, K.-S.
- Reinfeldt, M. Kõrgkvalifikatsiooniga teaduslik-pedagoogilise kaadri ettevalmistamisest Tartu Riiklikus Ülikoolis aastail 1944 - 1970. - AK, IV, 1977, lk. 24 - 39.
- Reinfeldt, M. Õppe-teaduskaadri kujunemine, koosseis ja kvalifikatsioon Tartu Riiklikus Ülikoolis aastail 1944 - 1980. - AK, X, 1981, lk. 209 - 219.
- Haamer, V. Eksternatuur Tartu Riikliku Ülikooli juures aastail 1945 - 1952. - AK, X, 1981, lk.183-190.

ÜHISKONNATEADUSED. ÕIGUSTEADUS

- Kelk, E. F. Klementi vaateid kõrghariduse kohta. - AK, X, 1981, lk.197-202.
- Kings, H. TRÜ õigusteaduskond nõukogude perioodil. - AK, VII, 1979, lk. 152 - 159.

AJALUGU

- Moosberg, H. TRÜ ajaloo-osakonna nõukogulikuks kujunemine aastail 1944 - 1946. Mälestuskilde ja motisklusi. - AK, VII, 1979, lk. 134 -151.

KUNST. TEATER

- Eller, M. Kunstiteadlased TRÜ-s aastail 1944 - 1972. - AK, IV, 1977, lk. 73 - 79.

ÜLIÕPILASKOND

- Grigorjan, R. TRÜ üliõpilaskonna sotsiaalse koosseisu parandamise parteilisest juhtimisest aastail 1944 - 1951. - AK, VII, 1979, lk. 202 - 207.

- Palamets, H. Tartu üliõpilaskonna elu-olust fašistliku oku-
patsiooni aastatel. - AK, X, 1981, lk.191-196.
- Uuspõld, A. Üliõpilaste teadusliku ühingu organiseerimisest
Tartu Riiklikus Ülikoolis. - AK, X, 1981. lk.
202-208.

В И Б Л И О Г Р А Ф И А   Н У М А Н И Т А Р И А

"Вопросы истории Тартуского университета" I, IV, VII, X
1975 - 1981

I. ACADEMIA GUSTAVIANA и ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA 1632 - 1710

ИСТОРИЯ

- Кивимяэ Ю. О педагогической деятельности иезуитов в Тарту.
- Вопросы истории Тартуского университета (далее ВИ),
I, 1975, с. 5-16.
- Райд Н. Город Тарту в период Academia Gustaviana. - ВИ, X,
1981, с. 26-35.
- Пийримяэ Х. Из истории Academia Gustaviana. - ВИ, I, 1975,
с. 17-35.
- Теринг А. Студенты-лифляндцы в Тартуском университете в
1632-1710 гг. - ВИ, X, 1981, с. 3-15.
- Теринг А. Рукописные источники Academia Gustaviana и Acade-
mia Gustavo-Carolina в научной библиотеке ТТУ.-ВИ, I, 1975,
с. 33-39.
- Тянава М. О преподавании и изучении истории в Academia Gus-
taviana. - ВИ, X, 1981, с. 15-26.

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

- Нурмекунд П. Романистика в Тартуском университете. - ВИ, I,
1975, с. 168-175.

ИСКУССТВО. ТЕАТР

- Кампус Э. Школьный театр в Тарту в XVI-XVII вв. - ВИ, VII,
1979, с. 3-16.
- Нурк Т. Графика первой половины XVI века в Научной библиоте-
ке ТТУ. - ВИ, IV, 1977, с. 50-58.
- Нурк Т. Шедевры французского гравюрного искусства в Научной
библиотеке ТТУ. - ВИ, X, 1981, с. 34-46.

УЧРЕЖДЕНИЯ И ЗДАНИЯ УНИВЕРСИТЕТА

Лангсепп О. О библиотеке Academia Gustaviana и Academia Gustavo-Carolina. - ВИ, I, 1975, с. 41-47.

Райд Н. О зданиях Academia Gustaviana и Academia Gustavo-Carolina в Тарту в XVII веке. - ВИ, IV, 1975, с. 58-75.

II. ТАРТУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ В 1802 - 1918 ГГ.

ОБЩЕЕ

Исаков С. Научные связи Тартуского и Казанского университетов в XIX веке. - ВИ, X, 1981, с. 89-99.

Конкс А., Муони Х. Подготовка учителей в Тартуском университете в XIX и в начале XX вв. - ВИ, X, 1981, с. 70-88.

Куду Э. Фридрих Максимилиан Клингер - попечитель Тартуского университета /1803-1817/. - ВИ, I, 1975, с. 48-59.

Танклер Х. Воспитанники Тартуского университета - члены АН СССР. - ВИ, VII, 1977, с. 186-193.

Танклер Х. Естествоиспытатели - воспитанники Тартуского университета - в Петербургской Академии наук. - ВИ, X, 1981, с. 47-69.

Тида А. Роль Тартуского университета в развитии культуры Литвы в XIX - начале XX вв. - ВИ, X, 1981, с. 100-106.

ФИЛОСОФИЯ. ПРАВОВЕДЕНИЕ

Леэсмент Л. Обзор истории юридического факультета Тартуского университета. - ВИ, VII, 1977, с. 74-85.

Муони Х. Людвиг Генрих Штрюмпель - профессор философии и педагогики Тартуского университета. - ВИ, X, 1981, с. 115-126.

Руутсоо Р. Философия И. Канта в Тартуском университете в I половине XIX в. - ВИ, VII, 1979, с. 17-25.

ИСТОРИЯ

Эрингсон Л. О преподавании истории в Тартуском университете в XIX веке. - ВИ, I, 1975, с. 112-122.

Траат А. Иоганн Филипп Эверс - публицист и историк. - ВИ, X, 1981, с. 107-114.

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

- Аристе П. Йоганн Самуэль Бубриг. - ВИ, VII, 1979, с. 42-51.
- Булатова Р. Леонгард Готтхильф Мазинг /1845-1936/. - ВИ, I, с. 142-158.
- Дридзе А. К вопросу о роли Тартуского университета в развитии африканистики в Эстонии. - ВИ, IV, 1977, с. 147-154.
- Хоун Л. О подготовке преподавателей английского языка в Тартуском университете. - ВИ, VII, 1979, с. 59-73.
- Исаков С. Воспитанники Тартуского университета - переводчики и популяризаторы русской литературы на Западе. - ВИ, VII, 1979, с. 177-185.
- Куликова А. Р.Х. Ленц в истории отечественной индологии. - ВИ, VIII, 1979, с. 157-167.
- Куликова А. Воспитанники Дерптского университета С.И. Назарян и К.П. Патканов в истории отечественного востоковедения. - ВИ, X, 1981, с. 127-136.
- Мутт О. О развитии англистики в Тартуском университете. - ВИ, VII, 1979, с. 51-59.
- Мялль Л. О деятельности Леопольда фон Шредера в Тартуском университете. - ВИ, I, 1975, с. 213-217.
- Нурмекунд П. На пороге эстонской алтаистики. - ВИ, VIII, 1979, с. 168-178.
- Рятсеп Х. 175 лет преподавания эстонского языка в Тартуском университете. - ВИ, VII, 1979, с. 27-42.
- Смирнов С. Русское и славянское языкознание в Тартуском университете. - ВИ, I, 1975, с. 169-177.
- Тамул В. Профессорский институт Тартуского университета. - ВИ, VII, 1979, с. 85-92.
- Таса Р. О преподавании иностранных языков и развитии германистики в Тартуском университете в 1802-1917. - ВИ, I, 1975, с. 159-167.
- Смирнов С. В.И. Григорович - воспитанник Тартуского университета. - ВИ, VII, 1979, с. 169-177.

ИСКУССТВО. ТЕАТР

- Нурк Т. Художественная школа Тартуского университета в 1803-1891. - ВИ, I, 1975, с. 90-95.
- Ойссар Э. Ф.М. Клингер и закрытие театра в Тарту в первой половине XIX в. - ВИ, I, 1975, с. 60-69.

Ратник Э. Вольдемар Крюгер – третий преподаватель художественной школы Тартуского университета /1856–1891/. – ВИ, I, 1975, с. 96–104.

Уттер Н. Из истории художественного фонда Тартуского университета. – ВИ, I, 1975, с. 71–77.

Уттер Н. Вновь открытое произведение А. Вейценберга – бюст К. Гревинга. – ВИ, X, 1981, с. 154–156.

УЧРЕЖДЕНИЯ И ЗДАНИЯ УНИВЕРСИТЕТА

Яансон Э. О деятельности М.Г. Гренциуса в типографии университета в 1802–1817 гг. – ВИ, VII, 1977, с. 93–104.

Райд Н. Старое здание университета на углу Сууртург. – ВИ, I, 1975, с. 79–89.

СТУДЕНЧЕСТВО

Акопян П. Учебные программы Абовяна в Дерптском университете. – ВИ, IV, 1977, с. 133–147; X, 1981, с. 220–225.

Исаков С. Армянские студенты в Тарту. – ВИ, IV, 1977, с. 123–133.

Исаков С., Сигалов П. Польские студенческие организации в Тартуском университете в XIX веке. – ВИ, I, 1975, с. 123–131.

Лангсепп О. Общество тартуских студентов "Спорт" 1908–1918 гг. – ВИ, IV, 1977, с. 103–113.

Муот Ю. Эстонские студенческие организации в Тартуском университете в 1905–1907 гг. – ВИ, VII, 1979, с. 105–118.

III. ТАРТУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ В 1919 – 1940 ГГ.

ОБЩЕЕ

Эланго А. Пеэтер Пылд – первый профессор педагогики в Тартуском университете. – ВИ, X, 1981, с. 165–171.

Котсар К. Летние курсы учителей при Тартуском университете в 1922–1927 гг. – ВИ, IV, 1977, с. 113–122.

Суудер О. Роль имения "Раади" в деятельности Тартуского университета и Эстонского национального музея. – ВИ, X, 1981, с. 144–153.

ИСТОРИЯ

- Конкс Я. Об учебной и научной работе преподавателей истории в Тартуском университете в 1919-1940 гг. - ВИ, X, 1981, с. 156-165.
- Сийливаск К. Октябрьская революция и превращение Тартуского университета в национальный университет. - ВИ, I, 1975, с. 176-183.
- Тамме Э. Яан Сарв как руководитель Тартуского университета в период Эстляндской трудовой Колмуны. - ВИ, I, 1975, с. 184-193.
- Трумал В. О роли ученых Тартуского университета в создании Эстонской археологии /1920-е гг./. - ВИ, I, 1975, с. 194-203.

ФИЛОСОФИЯ, ПРАВОВЕДЕНИЕ, ТЕОЛОГИЯ

- Ярвелаид П. Об учебе А.Х. Таммсааре - студента юридического факультета Тартуского университета. - ВИ, X, 1981, с. 171-182.
- Лээсмент Л. Э.Г. Берендтс - один из видных профессоров-юристов Тартуского университета. - ВИ, IV, 1977, с. 97-103.
- Руутсоо Р. О преподавании философии в Тартуском университете (1919-1940). - ВИ, I, 1975, с. 204-212.
- Руутсоо Р. Философские взгляды А. Коорта в период 1919-1940 гг. - ВИ, IV, 1979, с. 80-89.
- Руутсоо Р. Эволюция общественно-политических взглядов А.Коорта в буржуазный период. - ВИ, VII, 1979, с. 193-202.
- Силласте Х. О попытках представителей теологического факультета влиять на науку и общественные отношения в буржуазной Эстонии. - ВИ, VII, 1979, с. 159-168.

ИСКУССТВО. ТЕАТР

- Пейл М. Искусствоведы Тартуского университета в 1919-1940 гг. - ВИ, VII, 1979, с. 118-126.
- Уттер М. О передаче проф. Р. Ф. Липхартом Тартускому университету предметов искусства. - ВИ, VII, 1979, с. 126-133.

Эймре М. Об одном здании начального периода эстонской национальной архитектуры. - ВИ, X, 1981, с. 137-144.

IV. ТАРТУСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ В 1940 - 1980 ГГ. ОБЩЕЕ

Хаамер В. Обзор деятельности заочного отделения Тартуского государственного университета за 1945-1970 гг. - ВИ, IV, 1977, с. 39-49.

Кельк Э., Клемент В., Ребане К.-С. Ф.Д. Клемент и Тартуский государственный университет в 1951-1970 гг. - ВИ, IV, 1977, с. 3-23.

Рейнфельт М. О подготовке научно-педагогических кадров высшей квалификации в Тартуском государственном университете в 1944-1970 гг. - ВИ, IV, 1977, с. 24-39.

Рейнфельт М. Формирование, состав и квалификация научно-педагогических кадров в Тартуском государственном университете в 1944-1980 гг. - ВИ, X, 1981, с. 209-219.

Хаамер В. Экстернатура при Тартуском университете в 1945-1952 гг. с. 183-190.

ИСТОРИЯ

Моосберг Х. Превращение исторического отделения ТГУ в советское в 1944-1946 гг. - ВИ, VII, 1979, с. 134-151.

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ, ПРАВОВЕДЕНИЕ

Кельк Э. Взгляды Ф. Клемента на высшее образование. - ВИ, X, 1981, с. 197-202.

Кингс Х. Юридический факультет Тартуского университета в советский период. - ВИ, VII, 1979, с. 152-159.

ИСКУССТВО. ТЕАТР

Эллер М. Искусствоведы Тартуского государственного университета в 1944-1972 гг. - ВИ, IV, 1977, с. 73-79.

СТУДЕНЧЕСТВО

Григорян Р.Т. Руководство партии по улучшению социального состава студенчества ТГУ (1944-1951). - ВИ, VII, 1979, с. 202-207.

Паламето Х. О быте тартуского студенчества в годы фашистской оккупации. - ВИ, X, 1981, с.191-196.

Усупыльд А. Об основании студенческого научного общества в ТГУ. - ВИ, X, 1981, с.202-208.

SISUKORD

A. Tering. Liivimaaalaste õpingud Tartu ülikoolis aastail 1632 - 1710	3
M. Tánava. Ajaloo õpetamisest ja uurimisest <u>Academia Gustaviana</u> 's	15
Niina Raid. Tartu linn <u>Academia Gustaviana</u> ajal	26
T. Nurk. Prantsuse gravüürikunsti sedõõvreid TRÜ Teaduslikus Raamatukogus	36
H. Tankler. Tartu ülikoolis õppinud loodusteadlaste osast Peterburi Teaduste Akadeemias	47
A. Konks, H. Muoni. Õpetajate ettevalmistamisest Tartu ülikoolis 19. sajandil ja 20. sajandi algusaastail	70
S. Issakov. Tartu ja Kaasani ülikooli teaduslikud siided 19. sajandil	89
A. Tyla. Tartu ülikooli osa Leedu kultuuri arengus 19. sajandil ja 20. sajandi algul	100
A. Traat. Johann Philipp Gustav Ewers publitsisti ja ajaloolasena	107
H. Muoni. Tartu ülikooli filosoofia ja pedagoogika professor Ludvig Heinrich Strümpell	115
A. Kulikova. Tartu ülikooli kasvandike S. Nazarjani ja K. Patkanovi osa kodumaise orientalistika ajaloos..	127
M. Eimre. Hoone eesti rahvusliku ehituskunsti algpäevilt	137
O. Suuder. Raadi mõis Tartu ülikooli ja Eesti Rahva Muuseumi teenistuses	144
Õ. Utter. Taasleitud A. Weizenbergi skulptuur C. Grevingkist	154
J. Konks. Andmeid ajaloo õppejõudude õppe- ja teadustöö kohta Tartu ülikoolis 1919 - 1940	156
A. Elango. Peeter Põld esimese pedagoogikaprofessorina Tartu ülikoolis	165
P. Järvelaid. A.H. Tammsaare õpingutest Tartu ülikooli õigusteaduskonnas	171
V. Haamer. Eksternatuur Tartu Riikliku Ülikooli juures aastail 1945 - 1952	183
H. Palamets. Tartu üliõpilaskonna elu-olust fašistliku okupatsiooni aastatel	191
E. Kelk. F. Klementi vaateid kõrghariduse kohta	197
A. Uuspõld. Üliõpilaste teadusliku ühingu organiseerimisest Tartu Riiklikus Ülikoolis	202
M. Reinfeldt. Õppe-teaduskaadri kujunemine, koosseis ja kvalifikatsioon Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944 - 1980	209
P. Akopjan. H. Abovjani õppeprogrammid Tartu ülikoolis..	220
Isikunimede register	226
BIBLIOGRAPHIA HUMANITARIA. "Tartu ülikooli ajaloo küsimusi" 1975 -1981	236

СОДЕРЖАНИЕ

А. Теринг. Студенты - лифляндцы в Тартуском университете в 1632 - 1710 гг.	3
М. Тянава. О преподавании и изучении истории в Academia Gustaviana	15
Нина Райд. Город Тарту в период Academia Gustaviana ...	26
Т. Нурк. Шедевры французского гравюрного искусства в Научной библиотеке ТГУ	36
Х. Танклер. Естественные воспитанники Тартуского университета в Петербургской Академии наук...	47
А. Конкс, Х. Муони. Подготовка учителей в Тартуском университете в XIX и в начале XX вв.	70
С.Г. Исанов. Научные связи Тартуского и Казанского университетов в XIX веке	89
А. Тила. Роль Тартуского университета в развитии культуры Литвы в XIX - начале XX вв.	100
А. Траат. Иоганн Филипп Эверс - публицист и историк	107
Х. Муони. Людвиг Генрих Штрюмпель - профессор философии и педагогики Тартуского университета	115
А. Куликова. Воспитанники Дерптского университета С.И. Назарян и К.П. Патканов в истории отечественного востоковедения	127
М. Эймер. Об одном здании начального периода эстонской национальной архитектуры	137
О. Суудер. Роль имени "Раади" в деятельности Тартуского университета и Эстонского национального музея...	144
Н. Уттер. Вновь открытое произведение А. Вейценберга - оюст К. Гревинга	154
Я. Конкс. Об учебной и научной работе преподавателей истории в Тартуском университете в 1919 - 1940 гг. ..	156
А. Эланго. Петер Пылд - первый профессор педагогики в Тартуском университете	165
П. Ярвелаид. А.Х. Таммсааре - студент юридического факультета Тартуского университета	171
В. Хаамер. Экстернатура при Тартуском университете в 1945-1952 гг.	183
Х. Паламетс. О быте тартуского студенчества в годы фашистской оккупации	191
Э. Кельк. Взгляды Ф. Клемента на высшее образование ...	197
А. Ууспидд. Об основании студенческого научного общества в ТГУ	202
М. Рейнфельд. Формирование, состав и квалификация научно-педагогических кадров в Тартуском государственном университете в 1944 - 1980 гг.	209
П.О. Аюпян. Учебные программы Х. Абояна в Дерптском университете	220
Указатель имен	226
BIBLIOGRAPHIA HUMANITARIA "Вопросы истории Тартуского университета" 1975 - 1981 гг.	236

INHALTSVERZEICHNIS

A. Tering. Das Studium der Livländer an der Tartuer Universität 1632 - 1710	3
M. Tānava. Über den Geschichtsunterricht und die Geschichtsforschung in der <u>Academia Gustaviana</u>	15
Niina Raid. Die Stadt Tartu in der Zeit der <u>Academia Gustaviana</u>	26
T. Nurk. Hervorragende Kupfer- und Stahlstiche der französischen bildenden Kunst in der Wissenschaftlichen Bibliothek der Tartuer Staatlichen Universität	36
H. Tankler. Die Rolle der Naturforscher, Zöglinge der Tartuer Universität an der Petersburger Akademie der Wissenschaften	47
A. Konks, H. Muoni. Über die Ausbildung der Lehrer an der Tartuer Universität im 19. Jahrhundert und am Anfang des 20. Jahrhunderts	70
S. Issakow. Die wissenschaftlichen Beziehungen zwischen der Tartuer und Kasaner Universität im 19. Jh. ...	89
A. Tyla. Die Bedeutung der Tartuer Universität für die Entwicklung der litauischen Kultur im 19. Jh. und am Anfang des 20. Jh.	100
A. Traat. Johann Philipp Gustav Ewers als Publizist und Historiker	107
H. Muoni. Ludwig Heinrich Strümpell - Professor für Philosophie und Pädagogik an der Tartuer Universität	115
A. Kulikowa. Die Rolle der Zöglinge der Tartuer Universität K. Patkanow und S. Nazarjan in der Geschichte der einheimischen Orientalistik	127
M. Eimre. Ein Gebäude aus der Anfangsperiode der estnischen nationalen Baukunst	137
O. Suuder. Ratshof im Dienste der Tartuer Universität und des Estnischen Volksmuseums	144
Õ. Utter. Die wiedergefundene Bildnisbüste C. Grewingk von A. Weizenberg	154
J. Konks. Lehrbetrieb und wissenschaftliche Erforschung auf dem Fachgebiet Geschichte an der Tartuer Universität (1919 - 1940)	156
A. Elango. Peeter Pöld als erster Professor für Pädagogik an der Tartuer Universität	165
P. Järvelaid. A.H. Tammsaares Studium der Rechtswissenschaft an der Tartuer Universität	171
V. Haamer. Externatur an der Tartuer Universität in den Jahren 1945 - 1952	183
H. Palamets. Über die Lebensumstände der Studentenschaft in Tartu während der faschistischen Okkupation	191
E. Kelk. Die Ansichten von F. Klement über die Hochschulbildung	197

A. Uuspõld. Über die Gründung des Wissenschaftlichen Studentenvereins an der Tartuer Staatlichen Uni- versität	202
M. Reinfeldt. Die Herausbildung der wissenschaftlich- pädagogischen Kader, ihre Zusammensetzung und Qua- lifikation an der Tartuer Staatlichen Universität 1944 - 1980	209
P. Akopjan. Abovjans Lehrprogramme an der Tartuer Universität	220
Namenverzeichnis	226
BIBLIOGRAPHIA HUMANITARIA.	236

Rbl. 2 .20